

DE BOUWWERELD

WEEKBLAD VOOR THEORIE EN PRAKTIJK

REDACTIE: + + + + +

D. H. HAVERKAMP EN J. H. W. LELIMAN

KEIZERSGRACHT 559 + + + + AMSTERDAM

ADMINISTRATIE: + + + + +

FIRMA F. VAN ROSSEN · UITGEVER

HEERENGRACHT 281

Achtste Jaargang. No. 29.

21 Juli 1909.

W. A. E. VAN DER PLUYM. ATHENE EN HAAR AKROPOLIS

thene! Met weemoed schrijft men een naam neer waaraan zooveel herinnering verbonden is. Welk een machtig verschil moet er liggen tusschen het Athene van thans en dat van weleer, toen de met viooltjes bekransde stad het centrum, het heilige brandpunt der Helleensche beschaving was, toen een PHEIDIAS schitterde en zijn scheppende kracht straalde over Attica, toen PERIKLES' woord voortrolde van de woelige Pnyx tot ver over de stille Grieksche zee. Dezelfde stad die gelijktijdig een SOPHOKLES en een SOCRATES en later weer den onsterfelijken PLATO zou herbergen — dezelfde grond welken de Romein voor zijn basiliek, de Christen voor zijn kerk, de Mohammedaan voor zijn moskee begeerde.

Het is de stad waar hartstochten woeden, de plaats waar groote levens geleid en geleden werden — het is de stad waar alles herinnert aan al hetgeen eens was. Reeds als kind hoort men haar naam met een zekere geheimzinnigheid uiten, en meer en meer voelt men een drang in zich komen om er iets van te hooren, te weten en te zien.

Wanneer men nu het tegenwoordige Athene nadert, hetzij over land, gaande langs den zoogenaamden „Heiligen Weg” welke over het oude Megara, met haar platte daken voert naar Eleusis, de stad met den tempel der mysteriën, dan slingert zich de weg als een kronkelend wit lint langs de azuur-blauwe zee om kort daarna landwaarts in te gaan, hetzij dat men over de Grieksche zee aanzeilend, de aloude havenstad Peireus van verre tusschen Salamis en Aegina ziet opdoemen, in beide gevallen, en over land en van uit zee, ziet men reeds op grooten afstand de vlakte van den Kephisos als een deel van het Attische landschap omringd door een keten van bergen in het Westen, Noorden en Oosten, terwijl in het Zuiden de zee haar boorden omzoomt. Te midden dezer vlakte verrijst de stad Athene. Twee groote heuvels verheffen zich uit deze huizen-zee, de een in het N.-O. de ongeveer 300 M. hooge Lykabettos, op wiens steilen topeen moderne, aan St. GEORGE gewijde kapel balanceert, terwijl de andere die in het Z. W. der stad ligt, meer afgeplat is.

Deze laatste nu is de oude boven- of hoogstad: de akropolis van Athene. Het is de plaats waar de eerste koningsburchten stonden, de heilige grond van Athena Polias. Door alle tijden heen was ze nauw verknocht aan het lief en leed der stad. Reeds in den grijsen voortijd was hier de geschikte plaats om zich in geval van nood terug te trekken, een veilige wijkplaats voor allen die zich moesten verdedigen tegen geweld van vreemden — en thans nog zijn de Grieken van het heden en de toekomst meer beschermd door het bezit van een zoodanige vesting zonder wallen, zonder grachten, zonder kanonnen of andere moderne verdedigingsmiddelen, dan door de meest voortreffelijke gepantserde vestingen met alle oorlogstoerusting van onzen vrede-paleizentijd.

Is men eenmaal aangeland in Athene dan is zeker een der eerste tochten gewijd aan de akropolis. Vanuit het centrum der stad leiden verschillende wegen er heen. De drukke Aiolie-sstraat kiezend, de eenige die er zich op beroemen kan met een asphalt-plaveisel vereerd te zijn, komt men langs allerlei klein gedoe van winkels en nog eens winkels tot men ten laatste bij den „Toren der winden” in een warnet van kleine straatjes aanlandt. Hier doorheen geworsteld zijnde komt men op een ruimer veld, waar meer en meer de weg stijgt, links langs de zilverbouwe aloës, scherp-tandend tegen de rood-bruine rots, rechts langs den ouden Areopagos (de heuvel van den oorlogsgod ARES). Hier is de plaats waar de oude altaren stonden en de rechtspraak gehouden werd, waar volgens de legende, het eerst ARES werd verhoord en ORESTES vergiffenis verkreeg voor den moord op zijn moeder KLYTAEMNESTRA, dezelfde omgeving waar later de apostel PAULUS de Atheners toesprak (N. T. Handl. der Apost., Hoofdst. XVII : 22), kortom we zijn te midden der omgeving waar het groote leven van het oude Athene speelde. Prof. DÖRPFELD's opgravingen in 1993 wezen dan ook uit dat men hier het centrum der oude stad moest zoeken, vanaf de vroegste tijden tot de laat-Romeinsche periode toe.

Een weinig ten Westen heeft men de ruïne van

het eerste klooster door PAULUS te Athene gesticht. Dan slingert zich de weg hooger, de huizen van Athene worden steeds kleiner en tenslotte komt men op een plateau voor den ingang van den eigenlijken burcht. Een gewoel van prentbriefkaartenverkoopers en andere venters komt op den rustigen wandelaar aanrollen, gesjacher en gebedel bezielt alles en verstoort in de eerste oogenblikken de groote kalmte die in de omgeving heerscht.

Meer in bijzonderheden deze akropolis nagaande ziet men dat ze een steile rots vormt, welke ongeveer een honderd meter hoog boven het watervlak van de Illisos zich verheft, het riviértje dat op eenigen afstand van haar voet passeert. Aan drie kanten vrijwel ontoegankelijk, voert aan de vierde, de westelijke zijde, het pad wat toegang geeft tot het bovengenoemde plateau. Fig. 1 en 2.

Het geheele terrein van den burcht heeft slechts een oppervlakte van 130×300 M., en op dit betrekkelijk klein stukje grond zijn werken van menschelijk verstand vernuft en liefde bijeengegaard, die nog heden ten dage den meest gewonen sterveling in verrukking brengen. Fig. 3. De ontwikkelingsgeschiedenis nagaande ziet men den burcht reeds in den z.g.n. Mykeenschen tijd (± 1500 v. CHR. valt zijn bloei-periode) bewoond en wellicht als koningsburcht, zooals men deze bij andere oude steden o.a. Mykenae, Tiryns, Knossos vindt. Het is de z.g.n. Kekropia, genaamd naar den mythischen koning KEKROPS. Prof. DÖRPFELD wijst twee steenen aan, welke volgens hem gediend hebben tot basen der houten Mykeensche zuilen van een voorportaal. (WACHSMUTH ziet ze aan voor overblijfselen van een altaar.) Uit dezen voortijd dateerde ook de oude ommuring, waarvan thans nog enkele gedeelten bewaard zijn gebleven en die reeds in den tijd van PERIKLES (5e eeuw v. CHR.) als onschendbaar beschouwd moesten worden. Ze werden toegeschreven aan het mythische volk der Pelasgen, welke den muur in het z.g.n. cyclophen of onregelmatig verband hadden opgetrokken. Ook wijzen de vondsten van talrijke scherven aardewerk uit, dat in den Mykeenschen tijd hier een nederzetting moet geweest zijn.

Helaas is van deze bouwwerken en ook van de hierop volgende periode weinig of niets overgebleven of tot nog toe aan het licht gebracht, doch gelukkig kan men deze werken bij andere Mykeensche nederzettingen beter bestudeeren.

Eerst eenige eeuwen later wordt genoemd de oude Athenatempel. In de Homerische zangen en bij HERODOTUS is hij beschreven als een dubbeltempel, die gewijd was aan de godin ATHENA en den tweeden mythischen koning ERECHTHEUS. Hij zal ongeveer op de plaats gestaan hebben van het tegenwoordige Erechtheion, waar dan ook de legendarische plaatsen moeten gezocht worden van den heiligen olijfboom van ATHENA en den drietand-steek van den god der zeeën, POSEIDON.

Vervolgens is er nog een Hekatompedon of honderdvoetigen tempel geweest, die ten tijde dat de tyran PISISTRATOS zijn scepter over Athene zwaaide en zijne

residentie op de akropolis had, voltooid werd. De bouw was opgetrokken van z.g.n. Porossteen (een steensoort welke veel doet denken aan onze tufsteen-soorten). Hij bestond uit een cella met vóór en achter een portaal. De gevelvelden waren versierd met een gebeeldhouwde vulling (ook van Porossteen), voorstellende HERAKLES met den triton en een driehoofdig monster, den Typhon.

Behalve deze vullingen trekken ook nog de aandacht de gevonden fragmenten van de beschilderde kroonlijsten met een rijk planten-ornament wier motieven aan de Egyptische plantenstyleering herinnert.

Omstreeks het laatste kwart der 6e eeuw v. CHR. heeft deze tempel een merkbare verandering ondergaan door een rij zuilen rondom te krijgen van zes in de breedte en twaalf in de lengte. Hierin ziet men dus nog het type van den archaischen tempel wat betreft het aantal zuilen n.l. $2 (6 + 12)$, daar in het bloeitijdperk men gewoonlijk een oneven aantal zuilen over de lengte had. Tegelijkertijd zijn de primitieve Porosbeeldhouwwerken uit den tympan verdwenen, die plaats gemaakt hebben voor een marmergroep (Parisch marmer).

Tegen het einde der zesde eeuw v. CHR. werd het plan opgevat een nieuwen tempel te bouwen en deze zou het vóór-Parthenon worden. Even voor de Perzische oorlogen werd hij begonnen, ongeveer op de plaats waar de latere tempel zou verrijzen; doch de voortgang werd gestuit door het uitbreken van den oorlog. Men had toen reeds de rots hiervoor aan den Zuidkant opgehoogd en de eerste gedeelten waren gelegd (van Porossteen) toen Griekenland al zijn krachten moest gaan wijden aan de verdediging van zijn vrijheid. Eerst na den slag van Marathon (490 v. CHR.) had men de handen vrij en begon de voortgang met kracht weer, nu voortaan met Parisch marmer. Helaas waren de eerste trommels der zuilen geplaatst toen het ongelukkig jaar 480 v. CHR. over die burcht zou woeden. De Perzen namen hem in en verwoestten door vlammen en mokerslagen zooveel ze konden. De eerste groote puinhoopen bedekten den burcht — de tempels werden verwoest, de heiligdommen vernield — het volk van zijn altaren en goden ontroofd.

Kort na den slag bij Plataea (479 v. CHR.) had de machtige THEMISTOKLES de teugels van het bewind in handen gekregen en beproefde hij Athene op den voorgrond te doen treden. Het moest versterkt worden en zoo begon hij aan den noordmuur van de akropolis de eerste herstellingen. Dit was het sein voor het nieuwe leven. De jonge kracht die gaandeweg ontwaakte, was geboren. Een breede stroom van frissche gedachten deed het brein zwellen der mannen van Attica. De bodem, die door de Perzen tot een puinhoop was gebeukt, werd spoedig nadat de laatste strijdkrachten der barbaren van het altijd beschaving brengende Oosten den rug aan Hellas hadden toegekeerd, de vruchtbare grond, waarin de kiem der kunst gelegd werd, om na minder dan vijftig jaar reeds de rijpe vrucht te dragen.

(Wordt vervolgd.)

FIG. 1. DE AKROPOLIS
VAN HET OOSTEN
GEZIEN

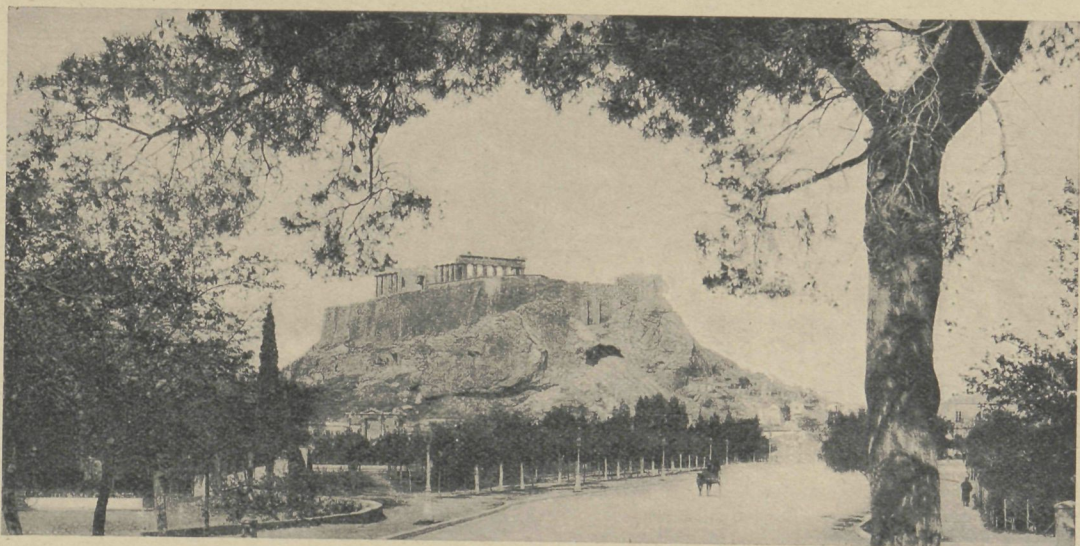

FIG. 2. DE AKRO-
POLIS VAN HET
ZUIDEN GEZIEN

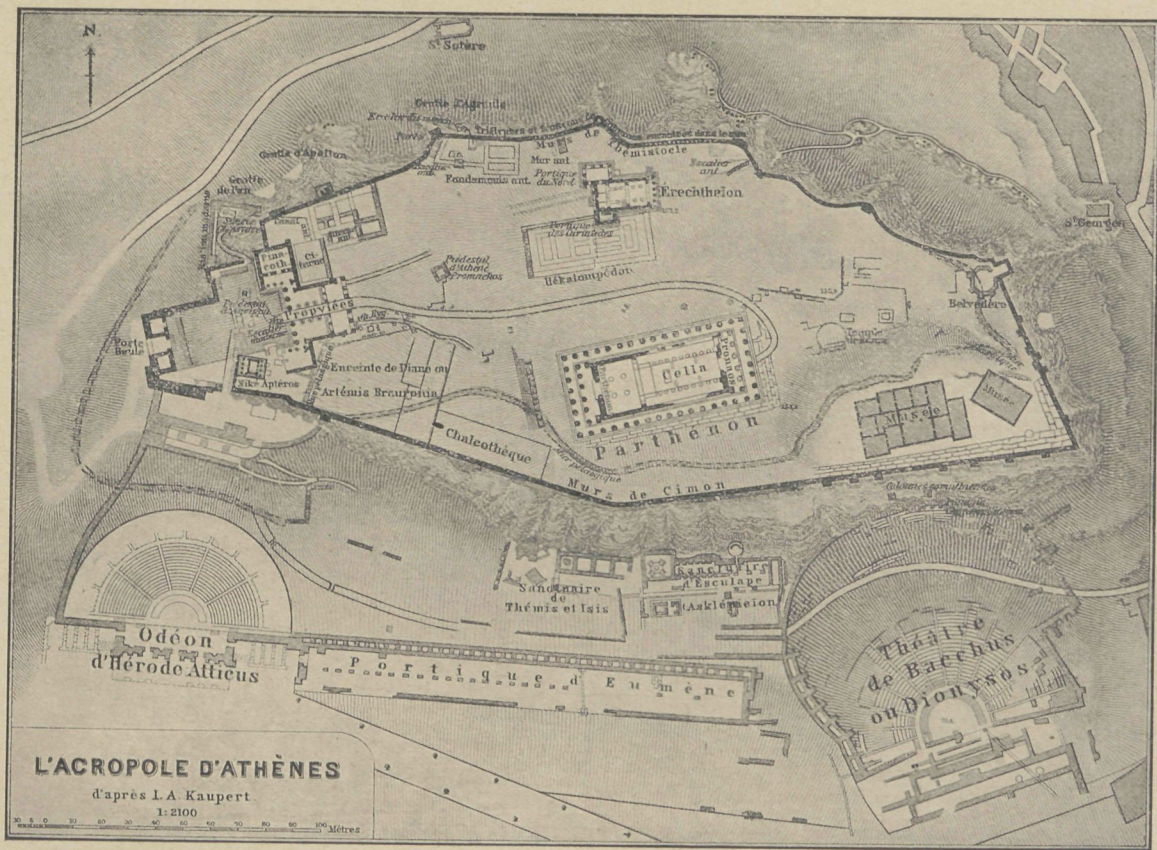

FIG. 3.

HOUTZWAM

ver dit onderwerp worden in de „Deutsche Bauzeitung“ eenige bijzonderheden medegedeeld van de hand van Dr. CARL MEZ, Hoogleraar in de Botanie aan de Universiteit te Halle, waaraan wij het volgende ontleenen:

Volgens dezen geleerde worden in Duitschland de ziekten van ingesloten hout onderscheiden in huiszwam en droge rotting (Trockenfäule). Terwijl de eerstgenoemde ziekte tot klaarheid is gekomen, heerscht ten opzichte van de droge rotting in vakkringen de grootste onzekerheid omtrent haren aard. Dit brengt natuurlijk in de meeste gevallen vele moeilijkheden mede, niet alleen in rechtzaken, maar ook bij reparatiewerken. Voor het wegnemen van de gebreken in het hout, bij de mogelijkst geringe kosten, is het van belang den aard van die rotting juist te kennen.

Tegenwoordig is deze kwestie een nieuwe fase ingetreden, daar een uitspraak van het Rijksgerecht in Duitschland, deze twee soorten ziekten van het hout gelijkgesteld heeft. In een door dat rechtslichaam gewezen vonnis is het strafbaar, bij verkoop van een huis deze houtziekten geheim te houden. „Trouw en geloof in het verkeer vorderen niet alleen dat bij verkoop van een huis, een aanwezige zwam niet verzwegen, doch ook dat de verdenking van de aanwezigheid van zwammen, den koper medegedeeld wordt. Of die zwamvorming van de eene of van de andere plant afkomstig is, is daarbij niet van belang“, aldus luidde de uitspraak van dat gerecht.

Wat is dus droge rotting, die nu door dit vonnis in Duitschland gelijk gesteld is met zichtbare zwammen?

De benaming droge rotting, stamt, volgens den genoemden hoogleraar, uit de praktijk en wel door het feit, dat dit bederf eerst bij het uitdrogen van het hout duidelijk kenbaar wordt. Het hout wordt week en is zoo muf dat men er met een mes, als in boter, kan steken, doch het behoudt zijn vorm en uiterlijk is er weinig aan te zien. Eerst wanneer het goed uitgedroogd is, ontstaan de bekende karakteristieke zich rechthoekig kruisende scheurtjes. Daarentegen is hout aangetast door huiszwam ook voor leeken dadelijk te zien.

De heer MEZ denkt dat deze verklaring van het Rijksgerecht groote moeilijkheden na zich zal slepen en wel door het bezwaar om na te gaan welke soort droge rotting aanwezig is. Door dit gerecht is alleen de Polyporus vaporarius als de zwam genoemd, die de droge rotting kan veroorzaken, terwijl er volgens den hoogleraar meerdere zwammen zijn, welke deze houtziekte kunnen veroorzaken.

De namen der zwammen die de hoogleraar opsomt zullen wij niet vermelden. Genoeg zij het te weten, dat hij beweert dat de aard en de soort der zwam nu door de gewone deskundigen niet meer kunnen vastgesteld worden, doch dat men de hulp zal moeten inroepen van plantkundigen, die door de microscoop den naam der zwam zullen moeten bepalen.

De hoogleraar noemt de uitspraak van het gerechtshof een „ramp“ door de bepaling dat niet alleen het aanwezig zijn van zwammen bij den verkoop van een gebouw moet medegedeeld worden, doch ook dat die mededeeling moet geschieden wanneer het gebouw verdacht wordt zwammen te bevatten. Het aantal der gebouwen, die van de aanwezigheid van zwammen verdacht worden en die daardoor minderwaardig zijn, zullen talrijk zijn, zegt de hoogleraar, omdat elke droge rotte plek de aanwezigheid van zwammen kan doen vermoeden.

Eene beschouwing van Dr. FALK over hetzelfde onderwerp loopt voornamelijk over de resultaten verkregen bij de gehouden proeven, om een gebouw waarin zwamziekten voorkomen, daarvan te bevrijden. Daartoe wenschte men het hout en metselwerk in zulk een gebouw, door verwarming op een zoodanige temperatuur te brengen, dat de zwam met zekerheid afsterft, volgens de methode van dezen hoogleraar. Die temperatuur zou van 30—40° Celsius moeten zijn.

Nu vraagt Dr. F. of het mogelijk zal zijn om een huis of om een gedeelte daarvan aanhoudend op een temperatuur van 30 à 40° te verwarmen en wel of dit met de in de gebouwen aangelegde of voorhanden verwarmingsinrichtingen mogelijk zal zijn? De beantwoording dezer vraag, zegt hij, is de taak der technikers, aan welke hij de toetsing der proefnemingen in de praktijk overlaat.

Door den techniker E. DIETRICH werden omvangrijke proeven genomen in gebouwen die door zwammen aangetast waren, om de methode van Dr. FALK aan de praktijk te toetsen. Volgens zijne meening was uit de theoriën van Dr. F. niet op te maken de grootte van de vochtigheidsgraad van den voedenden bodem voor de zwammen, en ook niet de vochtigheidsgraad van de lucht die de proeflichamen omgaf. Dit is toch noodig omdat door talrijke proeven vastgesteld was, dat de in een nieuw gebouw ontwikkelde zwamsporen, onder normale toestanden ook bij lagere temperaturen dan 30—40° steeds in den loop der eerste jaren verdorren of sterven, wanneer zij niet door plaatselijke omstandigheden of door voortdurenden toevoer van vocht, in het leven gehouden worden.

Het moet daarom het streven van de bouwtechniek zijn om hout, in een gebouw aangebracht, zooveel mogelijk voor een volkomen isolering tegen de toetreding van vocht te vrijwaren.

Door den ingenieur DIETRICH werd er voornamelijk op gewezen, dat, nog meer dan tot nu toe geschiedt, er op gelet worde dat er vooral droog hout bij den bouw gebruikt wordt en het is geen onbereikbare eisch dat voor balklagen slechts hout gebruikt wordt dat minstens 1 jaar lang in loodsen luchtig opgestapeld is geworden.

Over de manier waarop Dr. FALK proeven met zwammen nam, vinden wij het volgende:

Om de ontwikkeling van de zwammen door warmte te beproeven, werden glasbuizen genomen van 2.5 cM.

middellijn en 30 cM. lengte. De daarin geplaatste zwammen vonden daarin een voedingsbodem van gelatine met toevoeging van mout. Deze buizen werden op bepaalde, veranderlijke temperaturen gehouden. De glazen buis was nog gevat in een plaatijzeren kast met dubbele wanden. Hierbij toch dient opgemerkt dat deze toestanden zich anders voordoen dan in een gebouw, alwaar de zwamsporen zich langs de balken trekken, waarin zij hunne sporen dringen. Dat een zwamvorming op een slechts weinige mM. dikken voedingsbodem van gelatine veel sneller droogt door de warmte, dan een andere, waarvan de sporen in het hout gedrongen zijn, ligt voor de hand. Evenzoo is het twijfelachtig of de lucht, die in het glazen buisje, in de ijzeren kasten, de zwammen omgeeft, zoo vochtig is en blijft als die om een balklaag in een gebouw, welke van alle kanten vocht toegevoerd wordt n.l. door de muren, door het hout zelf en door den grond, die dus in den eersten tijd na den bouw niet uitgedroogd zijn.

Zulke laboratorium-proeven hebben eigenlijk voor de oplossing van deze kwestie, n.l. de bekämpfung van de houtzwam, slechts geringe waarde. Daartoe moeten zij meer in overeenstemming zijn met den werkelijken toestand in een gebouw.

Daarom vraagt de ingenieur DIETRICH of het mogelijk is om een gebouw zoodanig te verwarmen dat men ook in de binnenruimte van door plafonds en vloeren afgesloten balklagen, temperaturen van 40° C. kan verkrijgen en of deze temperatuur ook geconstateerd kan worden bij balkkoppelen die in de muren steken. Daarbij moge opgemerkt worden dat, indien het gelukken mocht, zulke temperaturen als drogingsmiddelen toe te passen, deze zeer schadelijk zullen blijken te zijn voor andere onderdeelen van een gebouw, b.v. voor de timmer- en schrijnwerken en voor de verf- en de behangwerken.

Behalve dat zulke temperaturen door de gewone verwarmingsinrichtingen niet bereikt kunnen worden, is het nog aan twijfel onderhevig of dit middel om de zwammen te dooden, wel zou helpen en of niet eerder door de ontstane vochtige warmte (als in een broeikas) de verdere ontwikkeling van de zwammen juist bevorderd zou worden.

In drie gevallen is het den heer D. gebleken dat verwarming van een gebouw niet bevorderlijk is voor het dooden der zwammen.

In het eerste geval waren de balklagen in het gebouw van hout en de vloeren van gips. Met gesloten vensters werd het gebouw met cokeskorven weken lang zoodanig verwarmd, dat de hitte, tot dicht onder de balklagen, (alwaar men met een ladder bij klom) onverdragelijk was. De gipsvloer had het ontwijken van het vocht nog meer dan een houten vloer verhinderd.

Door deze verwarming waren de balken met zulk een dikke zwam-vegetatie bedekt, dat op sommige plaatsen de balken ingezakt waren en ten deele hun draagkracht verloren hadden. Met een bedrag van

30.000 Mark aan onkosten moest het gebouw gerestaureerd worden en de balklagen door eene massieve balklaag van ijzer en steen vervangen worden.

Dezelfde verwarmingswijze werd toegepast bij een villa en bij een stadsgebouw. In dit laatste geval werd de verwarming opgedragen aan eene firma, die het kunstmatig uitdrogen tot haar specialiteit heeft gemaakt en die in haar prospectus de verzekering geeft „dat men door deze methode gevrijwaard is voor vernietiging of schade van nieuwe gebouwen door zwammen, omdat de hooge graden der verkregen uitdroging, het optreden daarvan volstandig uitsluit.”

Ook hier werden alle ramen gesloten en de verwarming weken lang voortgezet. Temperaturen van 80 en zelfs van 100°*) werden in de lokalen opgenomen. De vloeren waren nog niet gelegd, de balken waren dus beter aan de warmte blootgesteld. Zelfs werden scheurtjes ontdekt in het pleisterwerk der plafonds en in dat der wanden. Nadat het gebouw volledig uitgedroogd scheen, werden de vloeren gelegd. Na 1½ jaar echter bemerkte men op meerdere plaatsen in alle verdiepingen een broeiing der vloerdelen en na opbreking van deze, bleken de ingemetselde balkkoppelen, voornamelijk de haard der zwamvormingen te zijn.

Natuurlijk kon de verkregen warmte niet zoo sterk op de ingemetselde balkkoppelen ingewerkt hebben, integendeel schijnt de opgewekte vochtigheid de zwamvorming bevorderd te hebben.

Ter herstelling van deze schaden werden alle vloeren opgenomen, de balkkoppelen van de muren losgemaakt en alle aangestoken koppelen door het aanbouten van strooken hout versterkt en omgeven door droog metselmateriaal, waarna de vloeren, voor zooveel die gebruikt konden worden, op nieuw gelegd werden.

Ten slotte raadt de heer D. aan dat proeven met het dooden van zwammen niet alleen in botanische laboratoria genomen worden, doch dat de onderzoekingen meer met werkelijke toestanden rekening houden. Men zou daartoe proefgebouwtjes moeten oprichten voor dit doel.

De heer D. is dan ook van meening dat het gevaar van zwamvorming het best voorkomen wordt door het gebruiken van goed gedroogd hout voor balklagen en dat verder het hout verre gehouden moet worden van zulke bouwmaterialen, die aan een voortdurende of tijdelijke vocht-opneming onderhevig zijn.

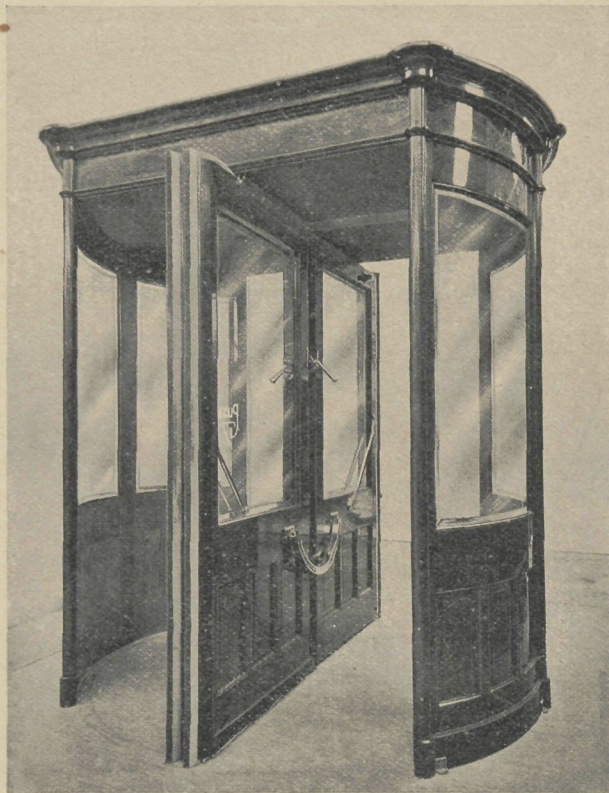
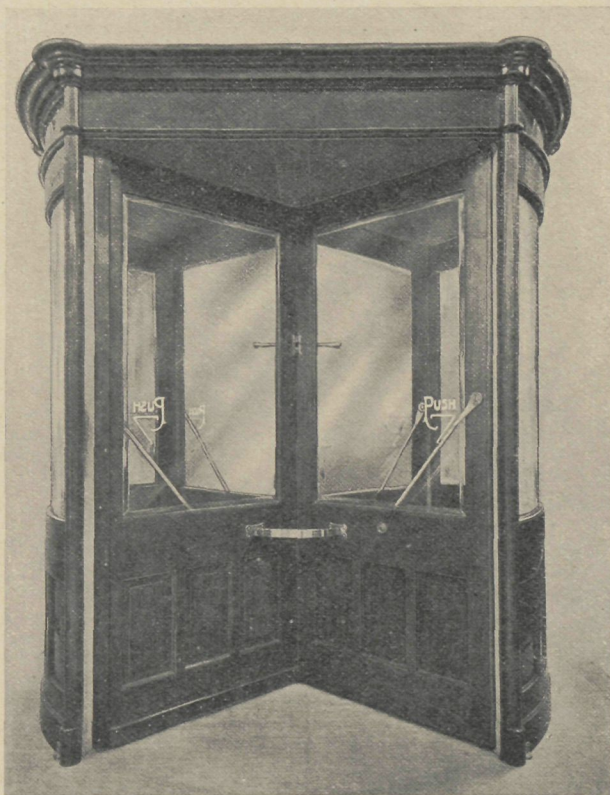
Over dit onderwerp is dezer dagen juist een nieuw boek verschenen, getiteld: „Hauschwammforschungen”, opgemaakt in opdracht van de Regeering, door Prof. Dr. MÖLLER.

De 2e aflevering daarvan is getiteld Hauschwammfrage vom Juristischen Standpunkte, door Prof. Dr. DICKEL, Jena, GUSTAV FISCHER, prijs 3 Mark.

Volgens het bijschrift is Dr. MÖLLER een bekend „Forstmann” en „Pilzforscher”, terwijl Dr. DICKEL als rechtskundige alle voorkomende rechtswesties behandelt, welke door huiszwam kunnen voorkomen.

*) Hiermede worden zeker bedoeld graden Fahrenheit. (RED.)

AUTOMATISCHE VEILIGHEIDS-REVOLVING DEUREN

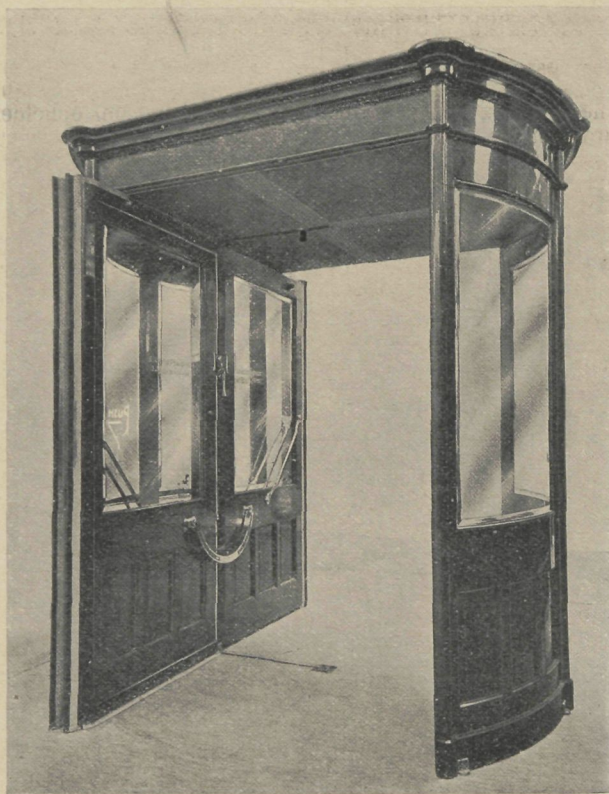
De draaiende deuren, bestaande uit vier loodrecht op elkander staande vleugels, opgesloten in een kooi van cirkelrond grondvlak met twee openingen van minder dan 90° (zoodat de deurvleugels steeds den direkten doorgang afsluiten) zijn een uitvinding der laatste jaren. Zij hadden het groote voordeel de beste tochtkeering te vormen, maar daar stond tegenover het groote nadeel dat bij gevaar of in geval van nood, eene menschenmenigte er vrijwel achter opgesloten was. Onder den druk eener aan alle zijden opdringende en duwende menigte, zouden de deurvleugels niet draaien. Opstoppingen zijn niet te voorkomen en het gevaar om onder den voet te geraken is daarbij groot. Geen wonder dan ook, dat de overheid ingreep met allerlei voorschriften of zelfs de toepassing dezer revolving-deuren verbod.

Een ander bezwaar was dat de ventilatie van een ruimte bemoeilijkt wordt, doordat de deuren zelfs het meest onschuldige luchtje afsluiten.

En ook in het heel gewone geval dat een groot voorwerp, een meubelstuk bijv., naar binnen moet worden gebracht, leidde de oorspronkelijke konstruktie der deuren tot groot ongerief en veel werk.

Een en ander was oorzaak dat de deuren, die bovendien veel geld kostten, betrekkelijk weinig werden toegepast omdat de deugden door gebreken werden opgewogen.

Er werden nu verschillende hulpmiddelen beproefd. Het lag voor de hand om te zoeken naar konstrukties die de deuren gemakkelijk en spoedig zoodanig openden dat zooveel mogelijk de volle breedte als doorgang beschikbaar kwam.

Eene dergelijke konstruktie is nu door den heer CRUYFF, aannemer te Amsterdam, uitgedacht. Zijne konstruktie is in zeven landen gepatenteerd en wordt geëxploiteerd door de „Maatschappij tot Vervaardiging van Automatische Veiligheids-Revolverdeuren”. De behandeling der deuren in deze konstruktie is zeer eenvoudig en dat is haar groot voordeel. Zij is zeer

vernuftig gevonden. Een enkele greep volstaat. In de midden-as van de deur ziet men in elk kwadrant een handvat. Eéne beweging en de beugels die de deuren in hun stand hielden, worden vrij gemaakt en de deuren, tegen elkander gevouwen, kunnen, omdat te gelijktijd de as uit de vloer wordt gelicht, plat op elkander ter zijde worden geschoven, zoodat de doorgang over hare volle wijdtte vrij komt.

En tenslotte staat de deur weer automatisch vast, 't geen in geval van een paniek natuurlijk van groot belang is. Het denkbeeld dat hieraan ten grondslag ligt, het opzijde schuiven van de deuren treft men ook wel bij andere stelsels aan, maar het groote voordeel van de konstruktie van den heer CRUYFF ligt in den eenvoud van behandeling, het automatische. Geen schroeven, bouten, knippen, schuiven of dies meer zij komen er bij te pas en kunnen door te haperen in het kritieke oogenblik aanleiding geven tot rampen. Het zoo eenvoudig uitziende mechanisme kan reeds wijzen op verschillende successen.

In de groote koopmansbeurs te Amsterdam werden zes stel dezer deuren aangebracht. Daar zijn zij in

werking te zien. Op de „Building Trades Exhibition”, die dit voorjaar te Londen gehouden werd, heeft deze deur-konstruktie een groot succes gehad. „The Builder” roemde ze ten zeerste als een der meest soliede en bestgemaakte die zij ooit gezien had. De tentoongestelde deur had bovendien dit succes, dat zij voor het Carlton Hotel te Londen werd aangebracht. Ook te Parijs heeft zij, in het Café de la Madeleine, hare intrede gedaan, onder goedkeuring van de politie-autoriteiten.

De hierbij gevoegde afbeeldingen vragen weinig verdere toelichting. Zij toonen de drie posities van de deur: den normalen stand, den overgangstoestand, en tenslotte de geheel geopende en terzijde geschoven deur. In een enkel moment, met één druk op het handvat en tegen een der automatisch op elkander geslagen deurvleugels, komt de verandering tot stand.

Daarmede is voldaan aan de eischen van veiligheid die in de gebouwen, waarvoor deze soort deuren in aanmerking komt, als groote kantoren, openbare gebouwen, hôtels, koffiehuzen en dergelijke met druk in- en uitlopend verkeer, een beheerschende faktor is. En behalve de veiligheid heeft ook het gemak er zeer bij gewonnen.

GEMENGDE BERICHTEN

Aanbesteding Vredespaleis. Als vervolg op het bericht op blz. 191 dient, dat het antwoord van de Carnegie-stichting op het verzoek van den Ned. Aannemersbond om opheldering waarom bij de gunning van den opbouw van het Vredespaleis zooveel aannemers gepasseerd zijn, door den Bond onvoldoende geacht werd. Het gaf geen antwoord op de vraag, waarom een aantal der beste en meest bekende aannemers hier te lande gepasseerd zijn.

Op de Algemeene Vergadering van den Aannemersbond, de vorige week te Middelburg gehouden, werd deze kwestie uitvoerig besproken door meerdere aanwezigen, die allen hun afkeuring uitten over de houding van het bestuur der Carnegie-stichting. Gevraagd werd een krachtig protest zoo spoedig mogelijk te doen hooren.

De Secretaris meende, dat niet geïnformeerd was naar de gepasseerde inschrijvers. Was dit wel gedaan, dan ware de gunning zeker anders uitgevallen. Hij stelde daarom een breed opgezette motie van afkeuring over de houding van het bestuur van de Carnegie-stichting voor, welke motie werd aangenomen.

MIDDELBURG. Uit het jaarverslag der gemeente Middelburg over 1908 blijkt, dat met het restaureren van den voorgevel van het raadhuis geregeld is voortgegaan. De top boven de vleeschhal, waarvan 6 spitsen geheel en één gedeeltelijk vernieuwd moesten worden, kwam gereed, zoodat het daarom staande gedeelte van den steiger kon worden weggenomen.

Het vroeger voor den topgevel hangende zonnwijzerbord, hetwelk in verband met de restauratie van den betrokken gevel aldaar niet behouden kon blijven, werd overgebracht naar een der gevels van de gasfabriek op het Molenwater.

LONDEN. Het Victoria en Albert Museum te South-Kensington is 26 Juni door koning EDUARD plechtig geopend. Hiermede is het museum eindelijk voltooid.

In 1851 werd uit het overschot van de werlde-tentoonstelling het terrein van 12 acres gekocht; hierop verrees, onder patronaat en op initiatief van den Prins Gemaal, het begin van het museum. Ruime tijdelijke gebouwen van ijzer en hout werden opgericht in 1855 en 22 Juni 1857 werd het museum geopend. Onmiddellijk werden permanente gebouwen begonnen. De schilderijen-zalen, de kunstschoolen, de ceramische galerij, de Italiaansche en lord-presidents binnenhoven, de voordrachtenzaal en de ververschings-zalen werden in de volgende jaren gesticht. Zij werden oorspronkelijk ontworpen door FOWKE en uitgevoerd door een reeks begaafde kunstenaars, waarbij GODFREY SYKES, MOODY, REDGRAVE, R. TOWNROE, GAMBLE en anderen, met ALFRED

STEVENS aan het hoofd. Aan hen dankt men het fraaie terracotta aan de noordzijde van het „quadrangle”, het fayence in de ververschingszaal en het trappenhuis, de vloeren en algemeene decoratie, die elk een eigen karakter vertoonen.

Sir EDWARD POYNTER ontwierp de tegelversiering in een der restauratiezalen en de firma waaraan destijds WILLIAM MORRIS verbonden was ontwierp en voerde uit de versiering van de grill-room. Later werd de school voor Schoone Kunsten gebouwd onder leiding van Generaal SCOTT en eene commissie van kunstenaars; vervolgens de bibliotheek, de beide groote architektonische binnenhoven en de twee binnenplaatsen die tot voor kort geleden resp. dienden tot wetenschappelijke bibliotheek en tapijten-hal.

Tot het jaar 1891 werd nu niets meer gedaan voor de voltooiing van het museum. Toen werd onder zes architecten een prijsvraag uitgeschreven, waarin Sir ASTON WEBB bekreund werd. Er kwam opnieuw oponthoud en niet voor 1898 werden gelden beschikbaar gesteld. De eerste steen voor de nieuwe gebouwen werd 17 Mei 1899 door koningin VICTORIA gelegd, en sinds dien werd aan den reusachtigen bouw en zijne inrichting gewerkt. Hij is een der belangrijkste, ook uit bouwkundig oogpunt, van Nieuw-Londen.

De nieuwe gebouwen hebben een lengte van 720 voet aan Cromwell Road en van 275 voet aan Exhibition Road. Langs den geheelen omtrek van het blok verzeen vier verdiepingen met tentoonstellingszalen, waarvan de bovenste met bovenlicht. De nieuwe galerijen hebben eene totale lengte van een Engelsche mijl en de binnenhoven beslaan een oppervlak van 6500 vierkante yards of bijna 1½ acre. Alle ruimte is voor museum bestemd met uitzondering van de vestibule en de beide aangrenzende hoofdtrappen. Op deze laatste is de bouwkundige versiering samengetrokken. De overige zalen en hoven zijn eenvoudig behandeld, maar door afwisseling in de maten en vormen, alsmede door te zorgen voor doorkijkjes is getracht aan de eindelooze reeks zalen den indruk van verveling te ontnemen.

De vestibule, een zaal van 40 × 40 voet die door twee verdiepingen opgaat, is met portlandsteen bekleed; de zoldering is van ingelegd teakhout.

De trappenhuizen prijken met platen pavonazza-marmer; de zuilen zijn van Brescia, de treden van plastraccia.

De inwendige verdeling is zoo eenvoudig en overzichtelijk mogelijk. Uit de vestibule bereikt men de overkoepelde middenhal, geflankeerd door de lange en 50 voet breede Oost- en Westhallen voor bouwkundige voorwerpen. Aan gene zijde ligt de centrale binnenplaats die tot hoofdtoegang dient voor het oude gedeelte. Twee groote hallen van het type der byzantijnsche basiliek; een 8-hoekige binnenplaats van 110 voet diameter en 65 voet hoogte zijn verder de belangrijkste der vele zalen ter begane grond.

De voorgevel langs Cromwell-Road is flauw gebogen, een eigenaardigheid die veel kritiek heeft ondervonden. De moeijlk-

heid was dezen langen gevel, in welks omgeving reeds belangrijke gebouwen verrezen, daarmede in overeenstemming te houden en hem het noodige relief te geven.

De rijkdom is samengetrokken op de, door een lantaarn in den vorm van een kroon, beheerschte middenpartij. Hier is ook een rijke sculpturale versiering aangebracht waaraan de eerste beeldhouwers van Engeland hebben meegewerkt, als ALFRED DRURY, (die beelden van koningin VICTORIA en haar gemaal, en de voorstellingen van kennis en inspiratie ter zijde van den ingang) GEORGE FRAMPTON (de zwikvullingen met de figuren van waarheid en schoonheid) en GOSCOMBE JOHN (koning EDUARD en koningin ALEXANDRA). 32 standbeelden van Engelsche kunstenaars (waarbij zes architecten) zijn op de attiek geplaatst.

In het bijzonder wordt voorts genoemd de geschiktheid van het gebouw voor zijn doel, en met name de praktische opvatting die de tentoongestelde voorwerpen steeds tot hun volle recht doet komen.

De hoogste schoorsteen ter wereld is volgens eene mededeeling in de „Techn. Rundschau” onlangs door de „New-Yorksche Alphons Custodis chimney construction Co.” gebouwd bij een koper- en zilverbergwerk te Great Falls in den staat Montana. De schoorsteen is hoog 154,23 M. en heeft een middellijn van 15,24 M. binnenwerks. Het gewicht ligt, bij gebruik van holle steenen, tusschen de 17 000 en 18.000 ton. Bij een temperatuur der gassen van 320° voert de schoorsteen per minuut 113 000 M³. af. Tegen bliksemgevaar beschermen 16 koperen afleiders.

De schoorsteen is gemetseld van vormsteenen van vijf verschillende lengten (102, 127, 181, 219 en 270 mM.), in breedten van 159—161 mM., maar van gelijke zwaarte à 117 mM. De mortel bestond uit 1 P.-C, 2 kalk en 5 zand. De schoorsteen is tot op 30,5 M. van den top inwendig bekleed met een mantel ter dikte van 10 cM. van tegen zuren bestendige steenen, wyl de afgevoerde gassen zuur reageeren. Deze steenen zijn gemetseld met een mortel die bestaat uit een mengsel van silicaten, asbestwol en andere stoffen, dat eveneens tegen zuren bestand is en tevens eene hitte van 1095° kan verdragen. Deze binnenbekleding, die door een luchtlaag van 51 mM. van den buitenwand gescheiden is, bestaat uit trommels van eenige meters hoogte welke als 't ware met groef en messing in elkander grijpen.

De dikte van den buitenwand vermindert van 1,67 M. aan den voet tot 0,42 M. aan den top.

Deze schoorsteen is blijkens 't volgende lijstje der schoorsteenen die hooger zijn dan 80 M., verreweg de hoogste ter wereld:

Schoorsteen te Great Falls.....	154,23 M.
„ „ Halsbrücke bij Freiberg i. S.....	140 „
„ „ Port Dundas.....	138 „
„ „ St Rollox bij Glasgow.....	132 „
„ „ Mechernich.....	131 „
„ „ Hoboken.....	125 „
„ „ Stollberg bij Aken.....	125 „
„ „ Kearnaay.....	112 „
„ „ Lipine.....	110 „
„ „ Rivede Gier.....	105 „
„ „ Croix.....	104 „
„ „ Bolten.....	102 „
„ „ St. Chamond.....	100 „
„ „ electriche centrale Siegerland.....	85 „
„ „ dito Berlijn Moabit.....	82 „
„ „ Fürth bij Keulen.....	80 „

BOEK EN TIJDSCHRIFT

Architectura Nr. 29. Overzicht van de week, door ERNST BR. In dit overzicht wordt behandeld de brand in de Normaalschool in het Rijksmuseum. De schrijver komt tot de conclusie dat het eenige radikale middel tegen zulke ongevallen is, geen scholen in het museum toe te laten.

Aanteekingen omtrent monumenten te Zwolle en Kampen, door F. A. HOEFER. Historisch overzicht omtrent den bouw van verschillende oude gebouwen in die beide steden met afbeeldingen van de Sassenpoort te Zwolle van het stadhuis, verschillende woonhuizen, en van de Cellebroerspoort te Kampen.

TECHNISCH GEDEELTE. De waterververschingen de rioleering van Amsterdam.

Bouwkundig Weekblad Nr. 29. Kliniek voor Psychiatrie en Neurologie te Amsterdam, door H. BONDA. (Zie ook blz. 180)

Prijsvraagbeschouwingen in verband met den bouw van het nieuwe Raadhuis te Rotterdam, door M. G. M. Nadere wederlegging van het stuk van Dr. VETH.

Actueele vraagstukken, door J. G. Hierin wordt verder ingegaan op de kwestie van het behoud van oude monumenten. Er is in ons land geen genoegzame macht van

de Regeering of van de Monumenten-Commissie om den afbraak van een monument te verhinderen. Daartoe zou, evenals in Frankrijk met zijne „Monuments Classés”, die oude gebouwen en monumenten onteigend dienen te worden.

De Bond van Nederl. Architecten. Naaraanleiding van het plan van dezen Bond om een nieuwe honorarium-regeling te ontwerpen, heeft het Hoofdbestuur der Mij. tot Bev. der Bouwkunst een adres aan het Hoofdbestuur van den Bond gezonden om veranderingen en ontwerpen van die honorarium-tabel en bouwverordening-ontwerpen op te maken in overleg met de Mij. tot Bev. der Bouwkunst.

Wereldtentoonstelling te Brussel in 1910. Circulaire aan de Nederlandsche kunstenaars ter opwekking van deelname aan deze tentoonstelling. (Zie hieronder.)

De Opmerker Nr. 29. Indrukken uit Londen (vervolg).

Bond van particuliere architecten in Hessen. Te Darmstadt is zulk een bond opgericht, om te waken tegen het veel voorkomende feit, dat aan onbekwame architecten bouwwerken worden opgedragen en om te verkrijgen dat door de staatsambtenaren geen concurrentie wordt aangedaan aan de particuliere architecten.

Het huis Honselaarsdijk. Uittreksel van het door de Vereniging „Die Haghe” uitgegeven boek over het voormalige huis Honselaarsdijk, dat in den bloeitijd der Republiek gedurende ¾ eeuw een centrum is geweest van het diplomatiek leven in ons land, maar dat thans deelrijk vervallen is.

Doorwerth. (Zie ook blz. 223)

PRIJSVRAGEN, EXAMENS EN TENTOONSTELLINGEN

Wereldtentoonstelling te Brussel in 1910.

Nederlandsche afdeling van Schoone Kunsten.

Aan de Nederlandsche Kunstenaars.

M. M.

De bijzondere Commissie voor Groep II, klasse 7, 8, 9, 10 (*) (Schoone Kunsten), ter Wereldtentoonstelling te Brussel in 1910, heeft in hare eerste vergadering, gehouden op Maandag 28 Juni ll. besloten eene circulaire te richten tot de Nederlandsche Kunstenaars, ten einde hunne aandacht te vestigen op bovengenoemde Tentoonstelling en hen tot het deelnemen daaraan op te wekken.

Door de Staten-Generaal werd, op voordracht der Regeering, een crediet uit 's Rijks schatkist toegestaan, waardoor het mogelijk is, dat ook de Nederlandsche Kunst financieel wordt gesteund.

Wil Nederland evenwel met eere uit dezen wedstrijd der volken te voorschijn treden, dan zal het noodig zijn, dat ieder zijn krachten inspant en tracht het beste te geven, dat in zijn vermogen ligt.

Hoewel de regeling der afdeling Schoone Kunsten te Brussel nog niet zoover is gevorderd, dat nu reeds door de Nederlandsche bijzondere Commissie de bepalingen omtrent de medewerking der Kunstenaars kunnen worden vastgesteld, doet bovengenoemde Commissie toch reeds nu een ernstig beroep op de Nederlandsche Kunstenaars, om hen aan te sporen tot eene algemeene deelneming, opdat een zoo goed en volledig mogelijk beeld van onze hedendaagsche kunst op elk gebied worde verkregen en Nederland zijn alouden roem blijve handhaven

De Commissaris-Generaal:

E. R. H. REGOUT.

De Bijzondere Commissie voor Groep II, klasse 7, 8, 9, 10:

W. STEELINK, Voorzitter,

Lid der Centrale Commissie.

A. M. GORTER, 2e Voorzitter

H. J. HAVERMAN.

Prof. BART VAN HOVE.

W. KROMHOUT CZN.

A. F. REICHER,

Secretaris-Penningmeester.

A. SALM G.BZN.

De ideeën-prijsvraag voor het Technisch Museum te Weenen

heeft tot resultaat gehad dat, elk voor 5000 kronen, werden aangekocht de ontwerpen van MAX HEGELE, RUDOLF KRAUSZ en HANS SCHNEIDER en, elk voor 2500 kronen, die van Prof. MAX Freiherr von FERSTEL en van Oberbaurat ALEX. WIELEMANS VON MONTEFORTE.

Ingekomen waren 24 ontwerpen.

(*) Klasse 7. Schilderijen, Teekeningen. Klasse 8. Graveerkunst. Steendruk, enz. Klasse 9. Beeldhouwkunst, enz. Klasse 10. Bouwkunst.

DE BOUWWERELD

WEEKBLAD VOOR THEORIE EN PRAKTIJK

REDACTIE: + + + + + J. H. W. LELIMAN + + + + + ADMINISTRATIE: + + + + +
D. H. HAVERKAMP EN J. H. W. LELIMAN FIRMA F. VAN ROSSEN · UITGEVER
KEIZERSGRACHT · 559 + + + + AMSTERDAM + + + + HEERENGRACHT · 281

Achtste Jaargang. No. 30.

28 Juli 1909

PRIJSVRAGEN?

et een „Eind goed, al goed” kon men het zwijgen doen tot de gedachtenwisseling die het „Gids”-artikel van Dr. J. VETH uitlokte.

De aanval die daarin werd gedaan op het stelsel van de openbare prijsvraag in het algemeen en in het bijzonder op eene mogelijke toepassing bij de groote Rotterdamsche bouwplannen, is finaal afgeslagen. In vakkringen is het artikel weinig gunstig ontvangen. De „Bond van Nederlandsche Architecten” heeft in de vergadering van 17 Juli l. l. allereerst een principiële motie-WEISSMAN aangenomen, luidende:

„De Bond van Nederlandsche Architecten is van „meening dat, al kan het prijsvraagstelsel niet geacht „worden in ieder geval een bevredigende uitkomst op „te leveren, toch dit stelsel, mits behoorlijk geregeld, „voor het verkrijgen van ontwerpen van aanzienlijke „bouwwerken niet gemist kan worden”.

En vervolgens werd, als uitvloeisel der motie voor een concreet geval, ingevolge voorstel-KROMHOUT besloten tot een adres aan B. en W. van Rotterdam met verzoek een nationale prijsvraag uit te schrijven voor het bouwen van een nieuw stadhuis. De beteekenis dezer besluiten is dat de strekking van het betoog van Dr. VETH scherp werd teruggewezen.

Wij hebben nu waarschijnlijk wel een repliek van meer of minder scherpte, maar in ieder geval met grooten omhaal van krachtwoorden, te verwachten. Men kan die naast zich neerleggen. Zij verandert niets aan het feit dat de architecten onder dankbetuiging voor de betoonde belangstelling, maar daarom niet minder beslist, den geleerden schrijver herinnerden aan het spreekwoord van den schoenmaker en zijn leest.

De heer DE BAZEL — feitelijk pleitende tegen het besluit van den N. A. B., wiens voorzitter hij is — ondernam in het „Bouwkundig Weekblad” Nr. 30 eene poging om Dr. VETH's bedoelingen door toelichting aannemelijk te maken. Die poging kan ons echter niet met de strekking verzoenen. Integendeel. Zij doet uitkomen hoe gevaarlijk die strekking is. Men tast waarschijnlijk niet mis in de onderstelling dat de heer DE BAZEL,

vriend en dorpsgenoot van Dr. VETH, de schakel is tusschen dezen en de bouwkunst en dat hij diens bedoelingen goed kent.

Het zij ons vergund in aansluiting bij ons ingezonden stuk in Nr. 27 van „De Bouwwereld” alsnog eenige nadere opmerkingen te maken.

In antwoord op geoefende kritiek schrijft de heer DE BAZEL „de vragen: of door openlijke mededinging meer in den geest der sociale rechtvaardigheid wordt gehandeld, of ook wel door prijsvragen aanleg en talent gelegenheid hebben naar voren te komen zijn m. i. in het betoog van den schrijver van secundair belang”. De hoofdvraag waarop het z. i. aankomt zou wezen „of de publieke prijsvraag de meest doeltreffende wijze is om in het bezit van een goed en schoon werk te geraken.” Wij hebben een anderen indruk van het stuk van Dr. VETH. Deze, willende betoogen dat men den „waardigsten” bouwmeester voor een Rotterdamsch stadhuis juist niet door middel van een publieke prijsvraag kon vinden, maar dat deze door vrije keuze moet worden aangewezen, ging geweldig te keer tegen het geheele stelsel in het algemeen, en eene eventueele toepassing te Rotterdam in het bijzonder. De strekking van zijn betoog was een algeheel afbreken van het denkbeeld der prijsvraag, die hij op één lijn stelde met een bot geluksspel. Er was niets aan dat deugde. Integendeel. En bovendien bepleitte de schrijver als 't ware de instelling van een monopolie voor enkele geijkte, „en vogue” of „in de mode” zijnde architecten. Dat is heel iets anders en veel minder onschuldig dan de heer DE BAZEL in het stuk wil lezen. Tegenover de door Dr. VETH ontkennend beantwoorde vraag of de publieke prijsvraag eenige kans biedt dat de kunstrijkste, de waardigste zich tot de uitvoering van het zeldzame werk zal zien geroepen, dient eene andere gesteld te worden: Biedt de vrije keuze die kans? En dan moet het antwoord luiden: Neen, nog veel minder. Die manier mist de voordeelen van de prijsvraag en biedt niet geringere nadeelen.

Zijn die beide vragen welke de heer DE BAZEL van

secondair belang acht, niet echter juist de meest belangrijke? Gaat het betrachten van rechtvaardigheid niet boven het streven naar schoonheid? Is een kunst-effekt tot den prijs van onrecht bereikt, niet te duur betaald? Later in het betoog van den heer DE BAZEL wordt toegegeven: „inderdaad wordt het verlangen naar de publieke prijsvraag allicht versterkt door een gevoelen, dat zich kant tegen het in vele gevallen opdragen van belangrijke en monumentale werken om persoonlijke relaties alleen, zelfs door zakenbelangen, intrigues, enz. verkregen; objectief oordeel over het werk van een begunstigd architect is een factor, die niet altijd meespreekt, maar het schijnt mij toe een onbillijk en ongeoorloofd generaliseeren te zijn om deze absessen als argumenten tegen beginselen te gebruiken.”

Welke waarde echter behoudt een beginsel als de toepassing zoo treurig is en dit verschijnsel zóó in de natuur der dingen ligt, dat verandering niet te hopen is. Dan kan zulk een beginsel — in casu het stelsel van de vrije keuze — ons niet sympathiek zijn.

De heer DE BAZEL noemt de tegenstelling (door ons gemaakt in ons ingezonden stuk in „De Bouww.” Nr. 27) tusschen het bij eenvoudige opdracht uitlokken van duister gekonkel of willekeur en het rechtvaardigheidsbeginsel der vrije mededinging, vrijelijk „grof”. Het zij zoo. Maar die tegenstelling kenschetst den feitelijken toestand. Hoe sappiger het aas, hoe meer roofvogels het omvliegen. Men kan nu lustig in abstracto theoretiseeren over beginsels, maar als het op de toepassing aankomt, heeft men steeds rekening te houden met de genoemde tegenstelling. Daaraan is geen ontkomen. „Vrije” keuze! Het mocht wat. Wie, die achter de schermen kijkt, gelooft er aan? Van te voren kent hij de cōterietjes en hare candidatenlijsten.

Wij meenen dan ook dat generaliseeren hier geboden is: dat zonder prijsvraag de willekeur in 90 gevallen van de 100 vrij spel heeft en niet de minste waarborg bestaat voor eene keuze die aan de billijkheid beantwoordt. Van een openbaar lichaam mag dat niet geduld worden; het heeft zich zelfs voor den schijn des kwaads te hoeden.

Zelfs met den besten wil is het — om tot een concreet geval terug te keeren — niet doenlijk om den geschiksten of waardigsten, of zelfs het door Dr. VETH gewenschte drietal der meest geschikte of waardigste kollega's aan te wijzen die voor het ontwerpen van een Rotterdamsch stadhuis uitsluitend in aanmerking zouden komen.

Wij, dië hier voor vakgenooten schrijven, hebben de vele voordeelen van het prijsvraag-denkbeeld zoo voor bouwheeren als -meesters hier niet nader in het licht te stellen. Enkele wezen wij reeds aan in ons ingezonden stuk. Slechts dit nog ter aanvulling. Het is verre van ons de prijsvraag te beschouwen als onfeilbaar, als panacée. Maar het komt ons voor dat door hare tusschenkomst de rechtvaardigheid althans dichter kan worden benaderd en zulks althans in een speciaal geval als tot de discussie aanleiding gaf.

Zeker, ook dan blijft de mogelijkheid dat een nóg geschikter kracht zich achteraf hield, maar deze is althans niet willekeurig gepasseerd. Maar is die kans hier niet veel geringer dan bij vrije keuze uit enkele uitverkorenen? Ook wordt er op gewezen dat het subjectieve oordeel der Jury aanvechtbaar is. Zeker. Een prijsvraag is en blijft feilbaar menschenwerk, maar bij goede regeling zijn toch verschillende der meest gevaarlijke mogelijkheden ten kwade, en daarbij het element van willekeur, uitgeschakeld. En is niet de ervaring met de Amsterdamsche Beurs in menig opzicht een les hoe bedenkelijk het is om van den weg der prijsvraag af te wijken. Heeft ooit een prijsvraag-resultaat meer ontevredenheid gewekt dan deze opdracht, of ook meer gemotiveerde aesthetische bedenking ondervonden? Ten slotte is alle oordeel subjectief; maar de keuze door een deskundige Jury biedt dan toch in het algemeen nog meer waarborg dan bijv. wanneer op grond van doorgaans onbekende, onverantwoordelijke en oncontroleerbare binnenkamersche adviezen, een bestuurskollege de keuze doet.

In groote landen waar omvangrijke werken herhaaldelijk voorkomen, ontwikkelen zich specialisten voor verschillende groepen bouwwerken. Gaat men echter na hoe meerdere dier bouwmeesters, wier reputatie nu vaststaat en die voor vrije opdracht als het ware aangewezen zouden zijn, de aandacht op zich vestigden, dan luidt het antwoord: door mededinging in prijsvragen. Maar wiens uitgevoerd werk kan hier te lande den doorslag geven als een bewijs van geschiktheid voor zulk een monumentale opgave?

Het hoofd-argument tegen het prijsvraagbeginsel zou van aesthetischen aard zijn. Wij deelen dat argument niet. Bovendien, ter beoordeeling van architectuur komt echter nog een andere factor in aanmerking dan schoonheid. De praktische kant is niet minder scherp. En die is nu in de vertoogen tegen de prijsvragen door de heeren Dr. VETH en DE BAZEL over het hoofd gezien. Beiden hameren alleen op de aesthetische zijde van het vraagstuk, vergen „verdiepte toewijding”, „intieme schoonheid” en wat dies meer zij. Zou inderdaad, wat wij krachtens het resultaat van tal van prijsvragen geenszins kunnen toegeven en waarvoor buiten het persoonlijke gevoelen van de schrijvers geen enkele reden ten bewijze werd aangevoerd, het aesthetisch peil van prijsvraag-ontwerpen lager staan dan dat van opgedragen ontwerpen, dan blijft toch dat het aantal oplossingen de mogelijkheid voor een praktisch denkbeeld vergroot. En ook dat is den prijsvraag-uitschrijver een voordeel van waarlijk niet geringe beteekenis. Wanneer wij dan ook het uitschrijven van prijsvragen voorstaan, dan geschiedt dit zeker niet in de laatste plaats terwille van de mogelijkheid ook de, voor objectieve beoordeeling vatbare, beste praktische oplossing te leeren kennen.

Het zou menschelijk wezen indien zij die er „in” zijn en er gaarne „in” willen blijven, eene begrijpelijke neiging vertoonen om de prijsvraag, die jongere talenten

den weg kan banen, te beperken tot de academische- of studieprijsvraag d.w.z. tot een onschadelijk oefenveld. En hetzelfde geldt met betrekking tot hen die over de nuttige relaties beschikken, alsmede tot alles wat deel uitmaakt van de een of andere invloedrijke groep die haar kandidatenlijstje misschien al klaar had. Zij allen zullen bitter weinig voelen voor een prijsvraag. Heeft niet bijv. zelfs de Vredespaleis-prijsvraag, hoe treurig zij overigens verliep, het verdiende fiasco gebracht juist van vele „uitverkoren” meesters?

Evengoed als de prijsvraag wanneer het een studie geldt „verdiepte toewijding” uitlokt, doet zij dit bij praktische, voor uitvoering bestemde opgaven. Er is o.i. geen reden iets anders aan te nemen. Als men bijv. buitenlandsche prijsvraag-ontwerpen vergelijkt plannen met welke het resultaat van opdrachten zijn, dan wil ons voorkomen dat het gehalte van eerstgenoemde gemiddeld eerder hooger staat, omdat hier velen hun uiterste krachten inspanden, omdat een prijsvraag juist hen tot medewerking uitlokt die iets over het onderwerp op het hart hebben.

Niet minder dan voor den leerling kan de onderlinge wedijver van een prijsvraag ook een nuttige „stimulans” zijn voor de „meesters” van het vak, die maar al te vaak neiging vertoonen vast te roesten in het genre dat eens hunne reputatie maakte en waarop zij, dank het conservatisme van den publieken smaak, blijven drijven. Ook in dien zin dus heeft de prijsvraag ontegenzeggelijk haar nut. Zij is herhaaldelijk gebleken een krachtige propaganda voor frissche, nieuwe opvattingen. Zij breekt sleur. Zij fnuikt officiële beroemdheden en spot met „adoration mutuelle” of met kunstenaars die op den rug van bevriende critici of betrekkingen vooruit kwamen.

Het dikwijls mislukken van prijsvragen hier te lande kan o.i. niet worden aangevoerd tegen het beginsel als zoodanig. Gaat men daartoe slechts de redenen van mislukking na, dan blijkt hoe vaak uitsluitend in onvoldoende formuleering der eischen en gebrekkige regeling de oorzaak schuilt, of wel in het afwijken van de overeenkomst, haast schreven wij in kontraktbreuk, van de zijde der uitschrijvers. Hierin zal

ongetwijfeld verbetering komen en zeker behoeft dit euvel geen principiëel bezwaar te beteekenen. Als voorts het stelsel der prijsvragen zich maar eens meer inburgert met name voor openbare gebouwen, is te verwachten dat ook onze architecten van gevestigde reputatie hun schroom overwinnen. Het is als vreezen zij nu het gevaar met een ondergeschikten prijs uit den wedkamp te komen. Maar is die mogelijkheid niet eer eene aanbeveling voor de prijsvraag te achten? Werkelijk belangrijke prijsvraag-opgaven komen nu slechts zelden voor; maar een vraagstuk als het Rotterdamsche stadhuis zal ongetwijfeld hen de risico van mededinging wel doen aanvaarden. Het is werkelijk te dwaas om te meenen, dat de besten daarbij zijn buitengesloten.

Tot welken quasi filosofischen woordengalm ter bestrijding van de prijsvraag toevlucht wordt genomen, blijkt uit het volgende citaat. Merkwaardigheidshalve nemen wij het over, al zegt het niets, absoluut niets:

„Maar het is wel een eigenaardig verschijnsel, dat juist de schoonheid als het ware schijnt terug te wijken van dat rumoer, zich niet laat veroveren, wanneer met vliegend vendel op haar wordt aangerend; zij schijnt het vermogen te hebben alsdan ongrijpbaar te worden, terwijl zij zich openbaart en gewillig overgeeft aan den eenzamen ongewapende.”

Wat bewijst zulk betoog — dat diep wil schijnen maar slechts hol is — tegen het prijsvraagstelsel? Niets. Integendeel. Want zou een mededinger die kalm en ernstig volgens zijn beste weten naar de oplossing zoekt, soms niet te vergelijken zijn bij dien eenzamen ongewapende? Waarom zou hem de schoonheid zich niet willen openbaren? — Gerust kunnen wij de verdere ontwikkeling van de prijsvraag-idee afwachten, n'en déplaise Dr. VETH.

H.

P. W.

Errata. In het „Ingezonden stuk” in Nr. 27, blz. 216, rechtsche kolom, 7e regel van boven leze men: Alsof de aangewezen kunstenaar niet op een zolderkamer kon huizen!

W. A. E. VAN DER PLUYM. ATHENE EN HAAR AKROPOLIS

(Vervolg.)

THEMISTOKLES, door groote haast hiertoe gedwongen, had, voornamelijk den noordmuur verbeterenden, zooveel mogelijk het beloop van den ouden pelagischen muur volgend, jammerlijk zijn toevlucht moeten nemen om vele brokstukken van tempel-ruïnen in dezen muur te stoppen. Zijn opvolger KIMON deed hetzelfde met den zuidmuur. Echter gebruikte hij de overige puin van kleinere brokstukken, aardewerken enz., niet om een muur te bouwen, doch om de rots aan de zijkanten op te hoogen buiten het beloop van den ouden muur

ten einde zodoende een grooter oppervlak te krijgen, waaromheen hij zijn zuidelijken muur bouwde. Beiden, en THEMISTOKLES en KIMON, zorgden zonder het zelf te willen noch te weten, voor het nageslacht om honderde fragmenten van allerlei soort veilig op te bergen, hetzij in de muren hetzij in den grond. Eerst in 1885 zouden ze aan het licht komen, een bron van studie gevende aan ieder die een open oog had voor de Grieksche ontwikkelings-geschiedenis.

Hoewel Diodoris, de geschiedschrijver verhaalt dat de Grieken na den slag van Plataea den eed gezworen

hadden nimmer meer de verwoeste monumenten op te bouwen om ten eeuwigen dage het nageslacht uit bittere ironie te toonen het Vandalisme der barbaren van het Oosten, zoo schijnt men zich toch niet hieraan gehouden te hebben. Reeds PERIKLES roept even vóór het jaar 457 v. CHR. een soort van panhelleensch vredecongres bij elkaar (volgens PLUTARCHUS) dat ten doel had behalve politieke belangen te behandelen, ook den wederopbouw van de monumenten, tempels en andere kunstschaten, weder te herstellen voor gezamenlijke rekening ter eere van de Helleensche goden en eerediensten. Hoewel, voornaamlijk door Sparta, dit plan verijdeld werd, wist PERIKLES toch gedeeltelijk tot zijn doel te geraken en zoo nam Athene thans zelf den plicht op zich de tempels te herstellen en de verwoestingen uit te wisschen. Dit was de groote stoot die werd gegeven en van toen af zou de hegemonie voortaan op Athene een tijd lang blijven rusten.

Ongeveer in dezen tijd was het plan vastgesteld een nieuw Parthenon te bouwen, doch oorlogen beletten de uitvoering. Eerst in 447 of 446 v. CHR. was de tijd daar om den tempel te doen verrijzen.

Een te Straatsburg gevonden papyrus, gepubliceerd door BRUNO KEIL in 1902, geeft een ruimerkijk op deze data en zoo kan dus het bovenstaande jaartal vrijwel vastgehouden worden.

Dan volgen verschillende andere gebouwen o.a. de Propylaeën (de poortgebouwen) door MNESIKLES in 437 v. CHR. begonnen, de Niketempel in 435 v. CHR. onder KALLIKRATES, het Erechtheion na den dood van PERIKLES, voorts nog verschillende thans niet meer bestaande gebouwen als de z.g. Chalhotheek (waar dus ertsbeelden bewaard en tentoongesteld werden), een heiligdom van ARTEMIS BRAURONIA, wijgeschenken van koning ATTALOS I van Pergamon (241--197 v. CHR.), een rondtempel door de Romeinen gebouwd en aan keizer AUGUSTUS gewijd, een monument voor Agrippa en een nieuwe toegangspoort. Dit laatste bouwwerk sluit op waardige monumentale wijze de akropolis af ter beschutting der heiligdommen gewijd aan de godin ATHENE, en tegelijker tijd sluit zij de groote bouwperiode dier volkeren welke een veelgoden-eeredienst hadden,

Het waren de heidensche werken der Ouden die door de latere monotheïstische nakomelingen gretig in gebruik zouden worden genomen om er CHRISTUS of MOHAMMED in te vereeren. Maar het waren juist de laatste volkeren die zoo weinig eerbied zouden toonen voor de werken hunner polytheïstische voorvaderen en langzamerhand begonnen de ingrijpende veranderingen die elke godsdienst met zich mede bracht. Eerst zouden ruim achttien lange eeuwen weer over de kruin der akropolis moeten stormen, wilde men met eerbied voor de vroegere godsdiensten ook, tegelijkertijd zich buiten den godsdienst stellende, den eeredienst van PALLAS ATHENA weer aan de vergetelheid ontrukken en de herinnering van een groot verleden wakker schudden.

Beneden den voet der Akropolis liggen nog enkele

monumenten als het Dionysostheater met zitplaatsen uit de 4e eeuw v. CHR., het Odeion van HERODES ATTIKOS uit de 2e eeuw n. CHR. en tusschen beide in een heiligdom van ASKLEPIOS en de langehal van EUMENES II koning van Pergamon, de opvolger van ATTALOS.

Boven werd in het kort de ligging der gebouwen geschetst waaraan men volledigheidshalve nog eenige kleinere werken zou kunnen toevoegen. Gaat men nu de verschillende bouwwerken in detail na, thans niet meer chronologisch maar in op elkaar volgende plaatselijke ligging, en beginne men zijn wandeling van af den toegang tot het plateau, dan heeft men eerst de Romeinsche poort door den Franschen geleerde BEULÉ in 1852 vrijgelegd. Zij bestaat uit twee bastions met zijmuren en middentoegang welke juist in de as ligt der hooger gelegen Helleensche poortgebouwen. Voor een gedeelte is deze z.g. Beulé-poort opgetrokken uit steen van een oud monument (het choragische gedenkteeken van NIKIAS uit 319 v. CHR.) Zij stond misschien in verbinding met het Odeion aan den Z. W.-voet. Deze poort doorgaande en het kleine prullige moderne hek passeerende, langs den altijd geeuwenden dorpelwachter in den vorm van een kleinen, verschrompelden Griek, gehuld in een dikke lakenschen jas die zich tot op 's mans schoenen neerplooit, dan heeft men rechts een trap waarvan de treden telkens onderbroken zijn door een gedeelte ruwe rots. Ook deze trap is Romeinsch, daar men in den Griekschen tijd wellicht een zigzag weg had die zich omhoog slingerde naar de klassieke poortgebouwen, en waarlangs de offerdieren en optochten gemakkelijk zich konden voortbewegen. Links staat het monument van AGRIPPA, den schoonzoon van keizer AUGUSTUS. Aanwezig is alleen nog het voetstuk waar vroeger het beeld op stond. Een inscriptie huldigt AGRIPPA als weldoener der stad en vermeldt den tijd van zijn consulaat (\pm 27 v. CHR.).

De trap verder vervolgend, komt men rechts langs een sterk vooruitspringend bastion welke één is met de rots en afgedekt wordt door een geprofileerde kroonlijst. Nog vóór men op het zelfde niveau van deze gekomen is heeft men een kleine trap welke niet zoo laag reikt dat men deze van de groote toegangstrap kan opgaan. Dit wijst er wellicht op dat de voormalige zigzagweg hooger was gelegen. Het bastion vormt de voeting voor den Niketempel, gewijd aan de overwinnende Athene (ATHENA NIKE) zonder vleugels (NIKE APTEROS). Een ongevleugelde Nike-figuur is een zeldzaamheid bij de Grieken, doch PAUSANIAS verhaalt hiervan dat men haar geen vleugels wilde geven, om haar te dwingen steeds de stad getrouw en op de akropolis te blijven. Fig. 4.

Geheel uit marmer van den nabij gelegen Pentelikon opgetrokken, verrijst de bouw uit een stylobaat van één kleine en drie groote treden, waaraan een sterke kromming valt waar te nemen (z.g. curvatuur waarover later meer). Hierop rust de eigenlijke tempel, bestaande uit een vóór- en achter portaal en de cella. Deze portieken bestaan ieder uit vier zuilen op attisch

FIG. 4. TEMPEL VAN NIKE APTEROS

FIG. 5. REKONSTRUKTIE VAN DEN TEMPEL
VAN NIKE APTEROS

ionisch basement (dus zonder plint). Oorspronkelijk waren het monolythen, doch bij den wederopbouw is men verplicht geweest ze uit trossen op te trekken. In het algemeen zijn die van het voorhuis in beteren staat dan die van het achterhuis waar eenige nieuwe (thans ter onderscheiding nog niet gecanneleerde) trossen in gebruikt werden. De zuilen worden bekroond door een driedeelig architraaf waarboven fragmenten van het mooie fries nog staan dat eertijds als een bordure van figuraal beeldhouwwerk dezen tempel omgordde met voorstellingen van strijdende Grieken tegen barbaren. Sommige willen in deze voorstelling den slag tegen de Perzen bij Plataea zien. (Het fries had een lengte van \pm 26 M. bij een hoogte van nog geen 45 cM.) Deze bas-reliefs hebben veel geleden en vormen ook niet een aaneengesloten rij, want reeds in 't begin der negentiende eeuw heeft lord ELGIN er eenige stukken van mee genomen welke later in het Britsch museum terecht gekomen zijn. De overige, voor zoover nog aanwezig, zijn door Ross zoo nauwkeurig mogelijk bij elkaar passend geplaatst. De frontons en het geheele dak ontbreken, doch de cella is vrij goed bewaard. Wel zijn hier en daar haar muren met baksteen gedicht, doch over het algemeen passen de blokken goed op elkaar. Aan drie zijden is de tempel gesloten

de vierde zijde is de toegang, en open. De opening is nog gedeeld door twee pilasters waar tusschen volgens MICHAËLIS een bronzen hek stond. Thans sluit een miserabel modern hekje de heilige ruimte af. Het is de plaats waar eertijds het verblijf der godin was, die op een verheven voetstuk troonde. Met het gezicht naar de morgenzon gewend, zag zij den komenden dageraad steeds te gemoet. Het was de beroemde Athena-figuur met in de rechterhand den granaatappel en in de linker den helm. Links van dezen Nike-tempel aan den zuidkant stond een hekate (drielijvige vrouwenfiguur) waarvan PAUSANIAS vermeldt dat deze het eerst door ALKAMENOS, den leerling van PHEIDIAS, gemaakt zou zijn. Voor den tempel stond zooals gewoonlijk, het altaar waar de offers op gebracht werden.

Het tempelsterrein werd aan drie kanten langs het bastion omgord door een borstwering welke versierd was met bas-reliefs die, voor zoover ze gevonden zijn, in het museum op de akropolis ondergebracht werden en daar gerangschikt zijn door Dr. KEKULÉ. De voorstellingen dezer reliefs zijn ontleend aan het leven der godin ATHENA. Uit de opvatting van het werk blijkt echter dat deze borstwering jonger moet zijn dan de tempel; zij kan op zijn vroegst uit 425 v. CHR. dateeren. Sommigen zien in het beeldhouwwerk een opvatting

welke geïnspireerd zou zijn op het fries van het Parthenon. Nog steeds is het echter een onopgeloste vraag of deze reliefs oorspronkelijk geplaatst waren aan den buiten- of aan den binnenkant der balustrade.

MICHAËLIS geeft in zijn reconstructie van den Nike apteros tempel, nog een bronzen hek op deze borstwering. Fig. 5.

De geheele opbouw van dezen kleinen tempel was in dat teere attisch-ionisch karakter opgetrokken dat zoo subliem weelderig en toch niet druk, noch overladen in zijn details, afsteekt tegen den blauwen zonnigen hemel van Griekenland. Het tempeltje bleef tot in de 17e eeuw in vrij goeden staat bewaard. Toen ging het ten onder in den strijd tusschen Turken en Venetianen. Eerst in den winter van 1835 waren het ROSS, von KLENZE, SCHAUBERT en HANSEN die de bijeengegaaarde fragmenten gingen opbouwen en zoo hebben zij den kleinen Nike-tempel weer aan het nageslacht gegeven, al moest hij helaas voortaan zonder dak en bekroning voortbestaan. Merkwaardig is nog een gevonden inscriptie (1897) doelende op den bouw waarin gesproken wordt over een soort van aanbesteding en waarin KALLIKRATES als bouwmeester genoemd wordt.

Van af den Zuid-Westhoek van dit bastion heeft men het heerlijkst uitzicht over het land en de zee der Hellenen. Het is de legendarische plaats waar de mythische koning AEGEUS de terugkomst verbeidde van zijn zoon THESEUS en waar hij zich te pletter wierp op de rotsen, toen het schip van den held, den overwinnaar van den Minotaurus in overijlde haast met de zwarte zeilen varende, het misverstand teweeg bracht, dat THESEUS gesneefd zou zijn. Op dezelfde plaats vinden wij eeuwen later den jongen BYRON het gedeelte van zijn geesteskind „the Corsair” droomende als hij zingt van de ondergaande zonne.

„Slow sinks, more lovely ere his race be run,
Along Morea's hills the setting sun,
Not, as in northern climes, obscurely bright,
But one unclouded base of living light!”

Het is dan ook onvergetelijk wanneer men die laatste stralen met intense kracht over de voor ons liggende vlakte zien uitdeinen, alles in gloed zetten wat licht pakt en diep donkere schaduwen gevend wat van dien al-verlichter is afgekeerd. Dan is het in de verte de kalme, rossige zee die de vlakte omzoomt, welke op haar beurt begrensd wordt door de flauw zichtbare golvende lijnen van den somberen, violet getinten Peloponnesos. Nog meer naar rechts ligt de pas van Daphni, welke toegang geeft tot de vlakte rond Athene, te midden der kleine olijfboomen, die zich uitbreiden langs de oevers der Kephisos zoover het oog reikt. Dan neemt Salamis, het onoverwinlijke eiland, dien paarsen gloed op als een reflex van het water rondom en tooit zich het bergland in een kleed van purper waarachter de golf van Eleusis in haar mysterieuse ligging wegschuilt, met het vage silhouet van de groote machtige rots van Akro Corinthe hoog boven haar omgeving troonende in de stilte. In het Noorden grijst het meer en meer, de naderende avond werpt zijn sluier reeds neer, de kleurenpracht vermindert en het idee „nacht” drukt de omgeving. Beneden ziet men de eerste vuuroogjes der lantaarns, wedijverende met de laatste zonnestrallen en van uit het jonge Athene welt een avondgegons op dat de geluidlooze kalmte van het omringende landschap breekt. In het Oosten ziet men de schaduwen over het land steeds grooter worden en tegen den Hymettos als breede bonken bruin afteekenen tegen de meer verlichte gedeelten. Ze nemen in omvang toe, het hoog violet wijkt en weldra plooit de rust van den nacht over alles heen haar vleugels. (Wordt vervolgd.)

GEMENGDE BERICHTEN

De architect en de Woningwet. In antwoord op een vraag diene dat het door ons toegezegde artikel niet voor September te wachten is, ten gevolge van den vacantie-tijd.

De veiligheid van het Rijksmuseum. Het brandje in het Rijksmuseum heeft ons in Nr. 27 aanstonds aanleiding gegeven tot de opmerking dat 't wenschelijk was de scholen en werkplaatsen uit het museum te verwijderen. Eenzelfde opmerking is daarna ook in andere technische bladen gemaakt.

Het „Handelsblad” is op onderzoek uitgeweest en kwam tot een vrij geruststellende konklusie. Deze is in hoofdzaak gegrond op de brandvrije konstruktie van het museum, de bewaking en de brandleidingen. Zonder nu direkt in paniek-stemming te geraken, zijn wij toch minder gerust dan het „Handelsblad”. De scholen en het in het museum gevestigde architecten-bureau zijn de voornaamste bronnen van gevaar, maar ook de woningen, de restauratie, het politie-bureau geven elk evenzeer, zei het geringer, reden van bezorgdheid. De eerstgenoemde lokaliteiten vooral bergen een zeer brandbaren inhoud. Een ongelukkig vonkje kan ondanks alle toezicht en ondanks de controle ('s nachts één ronde per uur) brand stichten. Dat bleek nu. En de gevolgen zijn niet te voorspellen. Het zou waarlijk niet de eerste maal zijn dat een als „brandvrij” gereputeerd gebouw met minder brandbaren inhoud geheel door het vuur vernield wordt. Het gevaar dat de vlammen zich niet aan de steenen muren en

gewelven storen, maar, uitslaande een bovenverdieping aantasten of, door de bovenlichten vallende, het brandende hout van de kap, de schotten en schilderijen der onderliggende zalen in vlam zet, lijkt ons niet denkbeeldig. Wij vreezen dat het „H.bl.” te optimistisch is. Wij denken hierbij nog niet eens aan de waterschade indien het gelukt een brand te bedwingen. Het zekere is ongetwijfeld te verkiezen boven het onzekere en het verdient o. i. alle overweging om de ontvangen waarschuwing benuttende, eene verplaatsing althans van de scholen en de diverse werkplaatsen of ateliers te overwegen.

„Er mag”, zoo schrijft het „Handelsblad” terecht, „geen lucifer de school inkomen. Kan daarvoor niet volstrekt worden ingestaan, dan zouden de scholen onherroepelijk verwijderd moeten worden”. En die eisch is voor intensief gebruikte lokalen als de scholen en werkplaatsen niet door te voeren. Daar wordt gerookt; als bijv. op 't bureau de architecten eene conferentie plaats vindt is het schier ondenkbaar dat een absoluut rookverbod gehandhaafd zou kunnen worden; er wordt lijm gekookt, er is warm water nodig of er wordt gelakt; er worden wellicht lichtbeelden geprojecteerd bij het onderwijs etc. etc. De konklusie ligt dus voor de hand: scholen en ateliers uit het museum.

Aanbesteding Vredespaleis. In aansluiting bij ons bericht op blz. 321 drukken wij hierbij de motie af welke de „Nederl. Aann. Bond” op hare jaarvergadering aannam. Die motie zal in technische kringen, die bij voortdurend door het Carnegie-bestuur op het grofst worden gekwetst, ongetwijfeld onverdeeld instemming vinden. Zij luidt aldus:

„De Jaarlijksche Algemeene Vergadering van den Nederl. Aannemersbond, gehouden op 14 en 15 Juli 1909 te Middelburg—Vlissingen,

„gezien het feit, dat bij de gunning van den bovenbouw van het Vedespaleis meerdere aannemers zijn gepasseerd-

„kennis genomen hebbende van het schrijven van het Hoofdbestuur ddo. 22 Juni 1909, waarin aan het Bestuur der Carnegie-Stichting is gevraagd om mededeeling der redenen, welke daartoe geleid hebben;

„kennis genomen hebbende van het antwoord op bovenvermeld schrijven, waarin als eenige reden is aangegeven, dat de directie aan zich het recht had voorbehouden het werk te gunnen aan den inschrijver, die haar het meest aannemelijk voorkomt, zonder verplichting harerzijds om eenige rekenschap der gedane keuze te geven, van welk recht de directie in verband met het eindcijfer harer begrooting heeft gebruik gemaakt;

„van meening, dat in het algemeen bij openbare aanbesteding eene directie zich het recht moet voorbehouden om te passeeren inschrijvingen van hen, die of de technische bekwaamheid missen, of die financieel niet in staat zijn het werk uit te voeren,

„constateert dat de redenen, die het Bestuur der Carnegie-Stichting deden besluiten om terzijde te leggen de aanbiedingen van een zevental aannemers, wier goede naam en bekwaamheid boven alle bedenking verheven zijn, welke redenen ontleend zijn aan het eindcijfer harer begrooting, en in de kringen van aannemers en in een breeden kring van technici daarbuiten groot opzien heeft gewekt;

„van oordeel, dat eene gunning als in casu, juridisch wellicht mogelijk, in strijd is met de goede trouw, waar de gepasseerde aannemers, die zich ontegenzeggelijk zeer groote moeite en geen onbelangrijke kosten getroost hebben om naar het onderhavige werk serieus te kunnen mededingen, het recht hadden te verwachten, dat ieder van hen, laagste inschrijver zijnde, de uitvoering zou worden opgedragen,

„spreekt over een dergelijke, even willekeurige als hoogst onbillijke handeling hare verontwaardiging uit,

„besluit deze motie ter kennis te brengen van het Bestuur der Carnegie-Stichting, zoomede om daaraan zooveel mogelijk publiciteit te geven

en gaat over tot de orde van den dag”.

Een vleiende motie voor het bestuur dezer stichting, wier reden van bestaan is het geloof in goedetrouw en billijkheid!

Provisie aan architecten. De circulaire van den Bond van Ned. Arch. (zie blz. 207) geeft aan FABRICO aanleiding tot een „Ingezonden” in het „Alg. Ned. Adv. bl.” Hij kaatst daarin den bal terug en schrijft o.a.: „Geen enkele leverancier is er zof op om meer provisie uit te keeren dan noodig is en weigerden morgen aan den dag alle architecten eenparig provisie aan te nemen, dan zouden de leveranciers daarvoor hoogst dankbaar zijn”. Schrijver vervolgt dan:

„Nog eene tweede vraag zou ik gaarne beantwoord zien en wel deze:

„Is het niet even goed te veroordeelen, dat sommige bouwkundige ingenieurs en architecten geïnteresseerd heeten te zijn bij fabrieken, waarmede zij veel zaken doen?

„Is dat het geval, dan is het toch duidelijk genoeg, dat de gewraakte provisie zoo niet direct, doch indirect in den zak van de deelnemers terecht komt en een architect, die bij een fabriek is geïnteresseerd, moet noodwendig voor het materiaal dier fabriek zeer veel sympathie gevoelen”.

Deze opmerkingen hebben schijn van waarheid. Maar het is toch in beginsel heel wat anders of een architect een provisie krijgt voor eene bemoeiing, die hij verplicht is te verrichten voor zijn wettelijk honorarium, dan wel of hij als deelgenoot in een fabriek zijn aandeel ontvangt in de eventuele winst. Dit laatste zou alleen dan bedenkelijk zijn, indien het materiaal der bewuste fabriek de voorkeur niet verdiende door onvoldoende kwaliteit of te hoogen prijs. De mogelijkheid dat de architect aldus zijn principaal beslist willens en wetens bedriegt, staat echter geheel buiten het provisie-vraagstuk en mag er niet in één adem mede worden behandeld.

Een andere kwestie wordt echter door een belangstellend lezer van de „Bww.” aangevoerd in een niet voor onverkorte publicering bestemd schrijven met verzoek er echter melding van te maken. Hij oppert bedenking tegen de wijze, waarop de B. v. N. A. het provisie-misbruik aanvatte en vreest dat „men” daaruit tegen den architectenstand munt zal staan. „Men” zou n.l. den indruk kunnen krijgen dat het aannemen, ja het bedingen, van provisies veel meer voorkwam dan inderdaad het geval is. Het had z. i. de voorkeur verdiend om het misbruik uitsluitend door eigen kracht, door werken in eigen boezem, te doen verdwijnen en in de kwestie niet de leveranciers te betrekken noch haar zoo openlijk te behandelen. Het verschijnsel krijgt nu een rechtbaarheid, welke buiten verhouding staat tot het gewicht der zaak en het belang van het architectenvak in zijn geheel moet schaden. Bovendien zou het z. i. zeer de vraag zijn of de thans ingeslagen weg een ander gevolg zal hebben dan het betrachten van grooter geheimzinnigheid bij provisie-transacties.

Eerecode voor architecten, vastgesteld door den Bond van Nederlandsche Architecten 17 Juli 1909. De architect

is een beoefenaar der bouwkunst, die gebouwen en andere werken op het gebied der bouwkunst ontwerpt, de uitvoering daarvan leidt en de kosten regelt en controleert.

Het beroep van architect is onverenigbaar met dat van aannemer of handelaar.

Hij stelt ten dienste van zijn principaal, zonder eenig voorbehoud, al zijn kennis en ervaring bij de uitvoering van de hem opgedragen taak.

Hij ontvangt als belooning voor zijn arbeid het honorarium, volgens door den Bond van Nederlandsche Architecten erkende honorariumregelingen. Hij ontvangt dus geenerlei provisiën, percentages of andere belooningen of voordeelen, direct of indirect in betrekking tot de onder zijn directie in uitvoering zijnde werken, de mogelijk daarvoor door hem gedane bestellingen, of tot de uitoefening van zijn mandaat staande.

Zelfs wanneer de belooning ten slotte bij afrekening ten laste van derden komt, zoo wordt het honorarium door zijn principaal betaald.

Hij belast zich niet met betalingen, tenzij hij een speciale opdracht ontvangt van zijn principaal.

Hij onthoudt zich in 't algemeen van elke onderneming waaraan korting of commissieloon verbonden is.

Hij onthoudt zich ook om voor zichzelf advertenties ter aanbeveling te plaatsen, reclame te maken, dienstaanbiedingen te doen door middel van nieuwsbladen, aanplakbiljetten, uithangborden, prospecti of andere wijze van bekendmaking in gebruik bij den handel.

Hij ontzegt zich werk of clientèle te zoeken door het doen van concessies, het toestaan van korting op zijn honorarium, of het geven van provisiën of andere belooningen aan derden.

Hij zal niet toestaan dat door hem ontworpen werk ten name van een ander wordt uitgevoerd, evenmin zal hij eens anders ontwerp ten zijne name nemen.

Hij onthoudt zich van plagiaat en zal in 't algemeen het vak eerlijk uitoefenend, den arbeid zijner kunstbroeders respecteren, en zich onthouden van elke handeling die hen financieel of hun goeden naam kan schaden.

Hij leent zich niet tot handelingen die de rechten of den goeden naam van derden zouden kunnen schaden en onthoudt zich verder van elke handeling die voor zijn principaal of het publiek niet oirbaar is.

Hij waarschuwt zijn principaal wanneer deze zich door wijzigingen in de voorgestelde werken blootstelt aan meerdere uitgaven of schade.

Hij neemt geen benoeming aan als expert in eene zaak waarbij een zijner principalen betrokken is en waarin hij reeds als vertegenwoordiger van dien principaal optrad of waarvoor hij reeds advies heeft uitgebracht.

Hij wendt zijn zedelijk overwicht aan ten einde aan allen die bij het onder zijn beheer staande werk arbeiden, de uitoefening van hun taak zoo min bezwarend mogelijk te doen zijn en te bevorderen dat er een goede verstandhouding bestaat tusschen alle personen die op zijn werk werkzaam zijn.

De Bottelpoort te Nijmegen. Men meldt aan de „N. Rott. Courant”. Het besluit van den raad van Nijmegen tot het afbreken van de overblijfselen der voormalige Bottelpoort is in uitvoering. Opdat het vóórfront der poort desverlangd op een andere plaats weer kan worden opgebouwd, zijn, vóór dat met het sloopingswerk werd aangevangen, opmetingen gedaan en teekeningen gemaakt, terwijl van het metselverband en van het bogenfries eelge gipsafdrukken zijn genomen. De afkomende steenen worden genummerd.

Lips' Scheepssloten. In een keurig uitgevoerd album vereenigt de firma LIPS (Dordrecht) een aantal modellen van veiligheidssloten, hangsloten en grendels voor stoomschepen, motorjachten, woonhuizen, fabrieken, enz. welke zij in hare sloten-fabriek vervaardigt. Goedkoop zijn deze sloten, van de beste konstruktie en materialen en voortreffelijke afwerking, natuurlijk niet.

Verder geeft ons het album eenige afbeeldingen van veiligheidshuthaken, krukken en knoppen, kleeerhaken en ladetrekken, alles van eenvoudig maar degelijk model, waarbij de deugd van onberispelijke afwerking en voornaam materiaal (phosphor of witbrons of messing) tot haar volle recht komt.

Vermelden wij dat de reuzenboot „Rotterdam” der Holland-Amerika lijn geheel van Lips' sloten is voorzien en dat dit schip evenals de „Nieuw Amsterdam” een safe-inrichting van Lips bezit. Een opwekking dat deze Nederlandsche industrie, die blijkens tal van opdrachten in het buitenland ten volle „konkurrenzfähig” is, aandacht en steun verdient, is wel overbodig.

BOEK EN TIJDSCHRIFT

Verslagen en mededeelingen van de afd. Handel van het Departement van Landbouw, Nijverheid en Handel. Overzicht van de in Nederland bestaande patroons-vereenigingen (2e uitgaaf).

Bulletin van den Oudheidkundigen Bond. De Juli-afl levering is met het oog op de jaarvergadering te Alkmaar geheel ingenomen door uitvoerige en door vele afbeeldingen toegelichte „Aanteekeningen over Alkmaar's monumenten” door H. E. VAN GELDER.

Architectura Nr. 30. Pakhuizen Waterlooplein. Alweder een monument bedreigd. Bedoelde pakhuizen te Amsterdam, het voormalige Arsenaalgebouw, zullen wellicht verdwijnen om plaats te maken voor een nieuwe diamantbeurs. De schrijver hoopt dat liever het leelijke gebouw „Casino” moge gesloopt worden voor dit doel.

Overzicht van de week, door ERNST BR. Naar aanleiding van den plaats gehad hebbenden brand in het Rijks Museum te Amsterdam, wenscht de schrijver niet alleen de 2 Rijkscholen te verplaatsen, doch ook het geheel daar niet behorende bureau der architecten CUYPERS & STUYT. Voorts wenscht hij dat door de nieuwe wijzigingen in de acten M. O. (teekenen) de Rijks-Academie moge samensmelten met die twee scholen, hetgeen het onderwijs ten goede zou komen en daarvoor een gemeenschappelijk gebouw op te richten achter het Rijks Museum, opdat er van die rijke verzameling voor het onderwijs kan worden partij getrokken.

Nederlandsche afd. van Schoone Kunsten ter Wereldtentoonstelling te Brussel. (Zie blz. 232.)

De kunst in onze samenleving, door C. J. DE HAAS. De schrijver wil meer samenwerking tusschen verschillende kunst- en ambachtsscholen.

TECHNISCH GEDEELTE. Verwarming en ventilatie, door Ing. JOH. KÖRTING naar het Duitsch, door K. F. VAN DER HEYDEN (vervolg).

Examen voor polderopzichter. Opgaven van dit examen, ingesteld door den „Bond van Waterbouwkundige Ambtenaren in Zeeland.”

Bouwkundig Weekblad Nr. 30. Publieke prijsvragen, door K. DE BAZEL. Antwoord op het schrijven van den Redakteur. De heer DE B. is het meer eens met het oordeel van den heer VETH.

Het aanbesteden van centrale verwarmingsinrichtingen, door F. G. UNGER. Naar aanleiding van het artikel van den heer SLOTBOOM (zie „Bww.” blz. 213), deelt de schrijver eenige bijzonderheden mede, waarmede rekening gehouden dient te worden bij de aanvraag voor aanbiedingen van centrale verwarmingsinrichtingen.

Brieven uit Groningen, door G. KNUTEL. De schrijver acht het niet gelukkig dat de architect van het nieuwe Groninger Academiegebouw daarvoor een ouden, de renaissance-stijl koos. Hij acht het gebouw doods, een tooneeldecoratie. Afbeeldingen van het voormalige, en het nieuwe gebouw (Zie Bouww. 1907) vergezellen den tekst.

Bond van Nederlandsche Architecten. (Zie blz. 240.)

De Opmerker Nr. 30. Brieven van PIET VAN DIEVER, inhoudende beschouwingen over het nieuwe gebouw der Academie te Groningen en over het rondschriften van den „Bond van Nederlandsche Architecten” aan leveranciers over het verstrekken van voordeelen aan ingenieurs en architecten.

Prijsvragen. Uitgeschreven door het Genootschap „A. et A.” Zie onder „Architectura” op blz. 224. Alleen voor leden van „A. et A.”

Bond van Nederlandsche Architecten. (Zie blz. 240.)

■ VERSLAGEN VAN VERGADERINGEN ■

Bond van Nederlandsche Architecten.

De vorige week had, onder voorzitterschap van den heer K. P. C. DE BAZEL, te Amsterdam de vergadering plaats van bovengenoemden Bond.

Tengevolge van het besluit van den Bond om de honorarium-tabel te herzien en nieuwe bouwverordeningen op te maken, werd een adres ontvangen van het Hoofdbestuur der Mij. tot Bev. der Bouwkunst houdende de vraag of samenwerking met de Mij. ten dezen niet gewenscht te achten is, ook met het oog op de reeds bestaande tabel der Mij., die immers reeds burgerrecht heeft erlangd? Besloten wordt het schrijven in handen te stellen der desbetreffende commissie uit den Bond. Tevens wordt goedgekeurd, op voorstel van den heer VAN NIEUKERKEN, om den Bond connecties te doen aanknopen met buitenlandsche architectenverenigingen. Ontvangen is van het genootschap Architectura et Amicitia een ontwerp-reglement tot vaststelling van bepalingen bij het uitschrijven van nationale prijsvragen te volgen, om een billijke en rechtvaardige behandeling der betrokkenen in alle richtingen te waarborgen. De voorzitter deelt mede, dat dit ontwerp aan een commissie tot onderzoek is in handen gegeven. Intusschen kan hij wel alvast mededeelen, dat in 't algemeen dit de bovendien meening bij de commissie is, dat in prijsvragen allermint een universeel middel is te zien om tot de stichting van kunstwerken te komen. Waar het stelsel echter wordt toegepast, acht de Bond bepalingen wenschelijk, de gebreken van het stelsel tot de minste proporties terug te brengen.

De heer WEISSMAN acht het voorbarig nu reeds uit te spreken, dat het prijsvragenstelsel eigenlijk een kwaad is en niet tot een goed doel kan leiden. Spr. herinnert er aan, dat in Duitschland wel degelijk resultaten zijn verkregen en dat daar wel kunstenaars, dank juist een prijsvraag, gekomen zijn op de plaats waarop zij krachtens hun talent recht bleken te hebben. Alles komt aan op de regeling. De heeren NIEUKERKEN en FROWEIN achten het prijsvraagstelsel, voorzover de onderverinding in Nederland betreft, vrijwel tot mislukking leidende. Nog vele sprckers voeren hierover het woord. De heer WEISSMAN wil een uitspraak dezer vergadering en dient de volgende motie in: De Bond is van meening, dat al kan het prijsvraagstelsel niet geacht worden in ieder geval een bevredigende uitkomst op te leveren, toch dit stelsel, mits behoorlijk geregeld, voor het verkrijgen van aanzienlijke bouwwerken niet gemist kan worden. Deze motie werd door de vergadering aangenomen.

Aan de orde komen daarna punt 5 der agenda: conclusiën in zake het aanbestedingsvraagstuk en de bepaling van het standpunt van den Bond te dezen opzichte. De conclusiën zijn de vrucht eener enquête bij de leden van den Bond en kunnen dus als de reflexie gelden van de gemiddelde opinie. De conclusiën werden na eene uitvoerige discussie, met eenige redactiewijzigingen als volgt gearresteerd:

1°. Het stelsel van aanbesteding van bouwwerken wordt in 't algemeen in beginsel niet afgekeurd.

2°. Het vervangen van dit stelsel door eigen beheer, daggeldwerk en dergelijke stelsels van uitvoering wordt slechts in beperkte mate mogelijk geacht voor de naaste toekomst.

3°. Geen enkele der tegenwoordig gebruikelijke vormen van aanbesteding is in alle gevallen af te keuren.

4°. Geen enkel der tegenwoordig gebruikelijke vormen van aanbesteding verdient in elk opzicht en in alle gevallen ter algemeene invoering de voorkeur boven de overige vormen.

5°. De meest gewenschte vorm van aanbesteding wordt voor elk geval op zichzelf door den aard van het werk bepaald.

6°. Alle vormen van aanbesteding hebben gebreken, hoewel met den vorm de graad der gebreken varieert en wel in dier voege dat bij enkele openbare aanbesteding die gebreken den grootsten en bij onderhandsche aanbesteding den kleinsten omvang vertoonen.

7°. De gebreken van het aanbestedingsstelsel zijn in hoofdzaak: a. het optreden van ongeschikte krachten als aannemer; b. het geheel als eene uitsluitend commercieele onderneming behandelen van een aanneming door vele aannemers; c. het vaak uitbuiten van onderaannemers door middel van het zogenaamd venten; d. het onder „opzetten” bekende zichzelf toekennen van bedragen, die niet in billijke verhouding staan tot den verrichten arbeid bij inschrijvingen; e. de zucht van opdrachtgevers om werk aan: „den laagsten inschrijver” te gunnen, onverschillig of deze de daarvoor geschikte kracht is of niet; f. de vele gevallen onvermijdelijke onvolledigheden in bestekken.

8°. Deze gebreken kunnen bestreden worden door te trachten A. de ongeschikte krachten bij aanbesteding te weren door: I. het propageeren van onderhandsche aanbesteding, 't zij enkel, 't zij partieel, waarbij de minder gewenschte elementen uitgesloten worden van mededinging. II. Het samenwerken met de organisaties van aannemers en vakpatroons, tot het verbeteren van het stelsel en de toe te passen regelingen. B. het vergoeden aan den aannemer van de aan een inschrijving verbonden arbeid en kosten, en het plegen van overleg met evengoemde organisaties om dit punt te regelen.

Besloten wordt deze conclusies te zenden aan den Bond van Patroonsverenigingen en de andere organisaties die daarvoor in aanmerking komen.

Ten slotte wordt na een korte gedachtenwisseling de door een daartoe benoemde commissie ontworpen eere-code, door de vergadering vastgesteld. (Zie onder berichten op blz. 238.)

Bij de rondvraag stelt de heer KROMHOUT voor — in verband ook met de aangenomen motie-WEISSMAN — bij B. en W. van Rotterdam aan te dringen op het uitschrijven van een nationale prijsvraag voor den voorgenomen bouw van het complex Stadhuis—Postkantoor. Na aanvankelijk door den voorzitter en sommige leden bestreden te zijn als praematuur, met het oog op de nog niet getroffen regeling, waaraan prijsvragen behooren te voldoen, terwijl de heer VAN GOOR een adres haast overbodig achtte, aangezien er alle reden is tot de veronderstelling, dat het Rotterdamsche gemeentebestuur toch reeds tot een prijsvraag geneigd is, wordt tot het zenden van een adres besloten. Met het vaststellen eener algemeene regeling, waaraan prijsvragen hebben te voldoen, zal intusschen spoed worden gemaakt. De vergadering wordt daarna gesloten.

PERSONALIA

Tot architect der uitwendige restauratie der St. Janskerk te 's Hertogenbosch, in de plaats van den heer HEZENMANS (overl.), is benoemd de heer VAN HESWILK, te 's Gravenhage.

DE BOUWWERELD

WEEKBLAD VOOR THEORIE EN PRAKTIJK

REDACTIE: + + + + +
D. H. HAVERKAMP EN J. H. W. LELIMAN
KEIZERSGRACHT 559 + + + + AMSTERDAM

+ + + + + ADMINISTRATIE:
FIRMA F. VAN ROSSEN · UITGEVER
HEERENGRACHT · 281

Achtste Jaargang. No. 31.

4 Augustus 1909.

ARCHITECTEN-WONINGEN VI *)

LANDHUIS „DEN BONGERD” TE RENKUM. ARCHITEKT P. J. W. J. VAN DER BURGH BOUWKUNDIG-INGENIEUR TE RENKUM

(ZIE DE LOSSE PLAAT)

Bijgaande foto's en plattegronden geven in hoofdtrekken een beeld eener woning ten plattelande, voorzien van de noodzakelijke inrichtingen die het dagelijksche leven zoozeer veraangenamen en vereenvoudigen. De indeeling van den plattegrond werd beheerscht door den eisch kantoor en woonhuis gescheiden te houden. De ingang (O.-zijde) geeft toegang tot een vestibule vanwaar men door een tochtdeur de eigenlijke woning betreedt, terwijl ter rechterzijde door twee ingebouwde boekenkasten een wachtkamer wordt afgescheiden; voorzien van banken en Engelsch open haardje. Kasten, banken en betimmering zijn van kersenhout, geolied en in de was geboend. Uit deze ruimte leidt een deur naar het kantoor.

De gang, die licht ontvangt van ramen op het trapbordes, geeft toegang tot de beide woonvertrekken, keuken en toilet. Deze woonvertrekken liggen en-suite en zijn verbonden door een doorloop welke door ingebouwde enkele schuifdeuren aan weerszijde gesloten kan worden. Doordat deze deuren even laag als de overige (2. M.) doch iets breder zijn gehouden, is in gesloten toestand het onbehaaglijke „porte-brisèe-gevoel” afwezig en heeft men bij open deuren toch het voordeel van ruimen doorgang en doorkijk. De groote ramen geven de eene kamer Zuid-, de andere Westlicht. zoodat op alle tijden van den zomer en winter volop licht binnenkomt. Het vertrek op den Oosthoek, tot 2.20 M. betimmerd met teak regelwerk en eiken paneelen, dient tot studeerkamer; twee raampjes aan weerszijden van den schoorsteen geven uitzicht op den voortuin (O.-zijde). Het Z. W. vertrek eveneens tot 2.20 M. betimmerd, doch met eiken regelw.

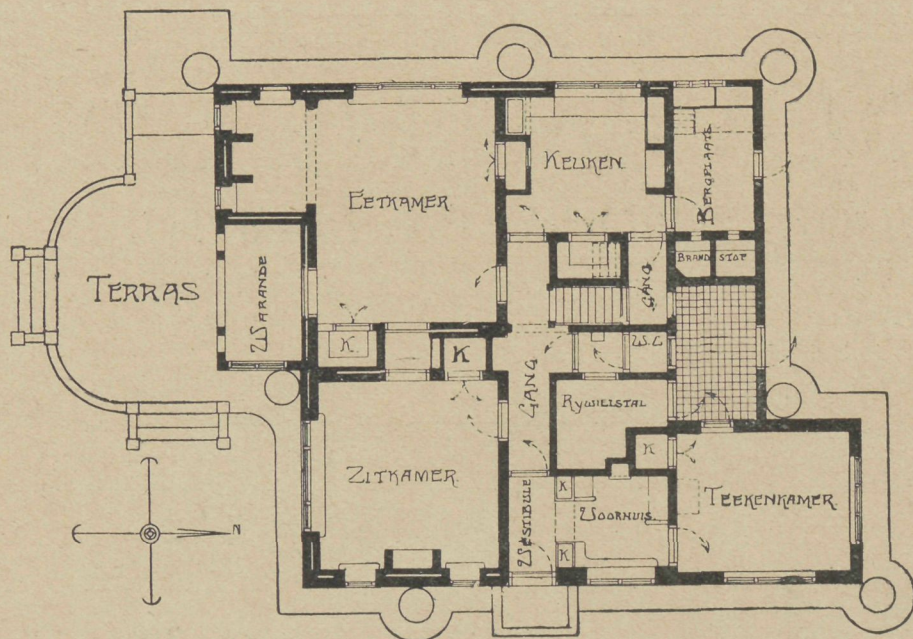
en teak-paneelen dient tot huiskamer en is het woonvertrek bij uitnemendheid, voorzien van zeer ruime kast welke alle huishoudelijke benodigdheden kan bevatten, waschkast, met aanrecht, gootsteen, waterleiding gascomfoor, gaslicht en afzonderlijk klapvenster.

Een loketje geeft gelegenheid uit de naastgelegen keuken de spijzen direct naar de huiskamer door te geven, terwijl toch kastdeur en loket tezamen het doordringen van geuren en geluiden volkomen beletten. De haard is geplaatst in een uitgebouwde zitruimte, afzonderlijk verlicht door drie venstertjes. Dat is „het hoekje van den haard”, Oud-Hollandsch gezellig. Dáár staat de rustbank, dáár zijn de „luie” stoelen — het centrum van gezelligheid als 't winter is. En zomers, dan verplaatst zich alles naar de waranda vlak ernaast. Een schuifdeur geeft gelegenheid uit de huiskamer op het terras te komen en dan wat trapjes af, en men is in den tuin. Alles is en blijft dus geconcentreerd om het woonvertrek. Alle ramen in deze beide vertrekken zijn voorzien van eikenhouten banken en betimmering.

Uit de keuken komt men in de bijkeuken waarboven bergzoldertje (kolenhokken, van buiten vullen, binnen scheppen, 'n soort sil dus) of in het gangetje leidend naar kelder en achterdeur keuken. Deze deur komt uit op een binnenplaatsje, afgesloten door muur met tuinpoort. Het kantoor en de rijwielstal hebben hier ook een deur, zoodat de poort dient voor eerste afsluiting van drie deuren. Komt een vermoeid en stoffig wielrijder hier binnen, dan wijst alles vanzelf den weg: zijn rijwiel in de stal, hijzelf bevindt zich, na een schuifdeur gepasseerd te zijn, in het toilet en vindt het W. C. rechts. En als hij verfrist is, afgestoft enz. komt hij door de linkerdeur midden in het huis binnen!

De trap naar boven leidt langs een bordes met

*) Vervolg uit „De Bouww.” 1908.

BEGANE GROND

ingebouwde zitbank naar het centrale portaal, waarop alle bovenvertrekken uitkomen. Deze vertrekken loopen alle in elkaar; dubbele deuren scheiden hen. Men vindt er een slaapkamer met grooten uitbouw op het Zuiden (een soort gesloten balkon). Er naast is de badkamer. Verder groote logeerkamer, kinderkamer, bergzolder, W. C. en kast. Van de ruimten onder het dak is gebruik gemaakt tot het aanbrengen van ruime, diepe kasten voor garderobe enz. Zoo telt de slaapkamer er, groote en kleine bijeen, negen.

De trap, betimmerd met staand schotwerk, leidt verder langs een bordes naar de zolderverdieping.

De gangen en privaten, keukenschousteen enz. zijn bezet met Friesche tegels. De kelder bevat vijf ruime kasten ten deele ingericht voor het bewaren van vruchten uit „den bongerd” (boomgaard); de koekoek wordt door onderwetsche vorstluiken bij hevige koude 's winters gesloten.

Het huis werd in 1905/06 gebouwd in eigen beheer; bebouwd oppervlak 190 M². De bouwsom bedroeg, met inbegrip van steenen afsluithek en terrassen exclusief honorarium van den architect en grond f 14.266.23. De muren zijn in Vlaamsch verband tot bovenkant bovendorpel der groote lichtkozijnen opgetrokken van waalsteen (hardgrauw) afgewisseld door band van gele Friesche steen, met daarboven grijs-bruine cementsteen. Zij werden behandeld als spouwmuren, met geventileerde spouw (steensbuiten-, halvesteensbinnenmuur) gezamenlijke dikte 45 cM. De cementsteenen werden ter plaatse vervaardigd en verkregen door gebruik van grof zand gemengd met grindzand een aangenaam bruinachtig witten toon. Het voordeel is gelegen o. a. in een eenvoudig onderhoud; de grijze toon doet tegen de roode steen wit en is in plaats van pleisterwerk gebruikt, dat men hier slecht maken kan, en dat steeds veel onderhoudswerk eischt.

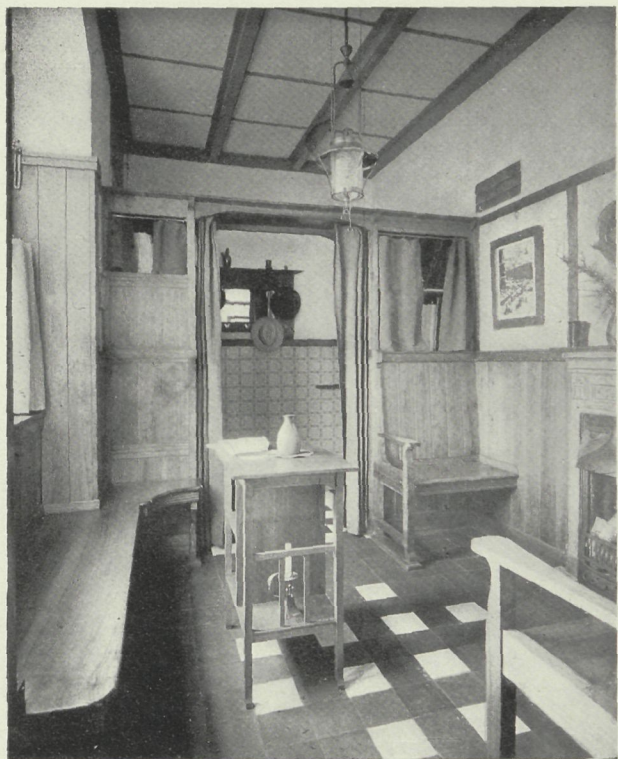
De gevels krijgen door het niet te felle contrast een rustiger aanzien. De muur blijft metselwerk. Waar

noodig uit constructief oogpunt, is gebruik gemaakt van kleurige betonstukken (hoeken in rollagen, dekstukken voor schoorsteenen enz. ook voor dorpels) welke ter plaatse in vormen gestampt werden en zeer blijven voldoen. Grof grint is hierin verwerkt, dat hier en daar aan de oppervlakte komt en het betonwerk levendigheid verleent. Maar... 't blijft beton en dat ziet men. 't Wil geen imitatie van wat ook zijn, en zuiver constructief toegepast als het is, voldoet het veel beter dan die blauwe hardsteen, het valt er niet uit. Aan deze woning is geen stukje natuursteen verwerkt, alles is gemetseld, 't gaf dikwijls aanleiding tot moeilijke doch interessante oplossingen (uitbouw achtergevel).

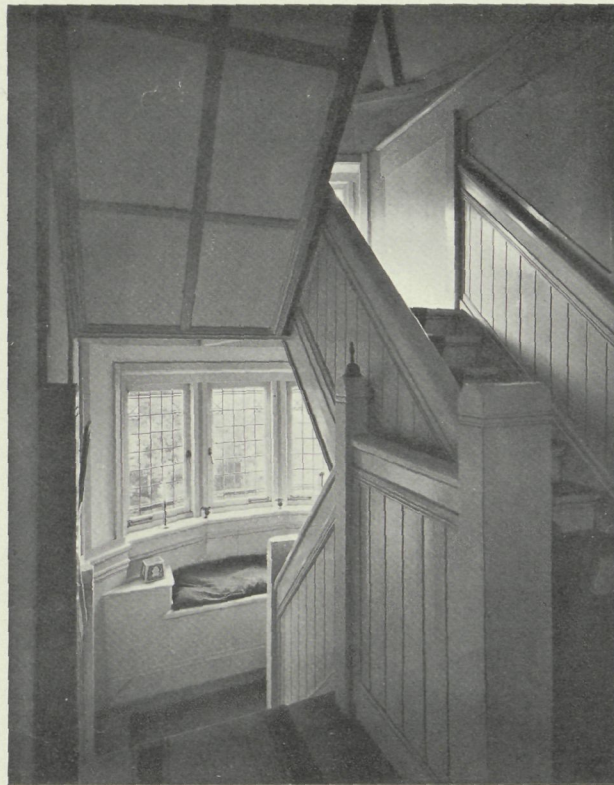
De dakbekking bestaat uit Belgische sluitpannen (tuiles du Nord); het dak is massaal gehouden en hangt vooral aan de Z. W.-zijde zeer laag neer (regenkant). De konstruktie der hanggoten is zeer solide (rand van hoekijzer geklonken aan gesmede beugels en dragen zij gemakkelijk op hun rand een man. Alle dakvensters zijn afgedekt met drievoudig dakleer (mastiek), de randen met lood.

Het huis is voorzien van bliksemafleiders op alle schoorsteenen, dakkapellen, nokken en belletorentje (systeem-Van Gulik). De afvoerbuizen voor het regenwater monden uit in tonnen welke in het gezicht blijven (tuin-besproeiing).

Alle vensters zijn behandeld als draairamen, de bovenramen zonder uitzondering als klepramen, en voorzien van bronzen sluitingen (Hope's) en klemmen. Een ruim gebruik is gemaakt van glazen steenen (Duitsch formaat) voor verlichting van kasten enz. De vloeren in het benedenhuis liggen een halven meter boven het omiggende terrein, en zijn uitgevoerd op een droge zandlaag in stampbeton; hierop een bedekking van houtgraniet. Gangen, keuken en waranda zijn bevloerd met hardgebakken tegels. Ook de bovenvertrekken, kasten en portalen zijn alle voorzien van

VOORHUIS

TRAPPENHUIS

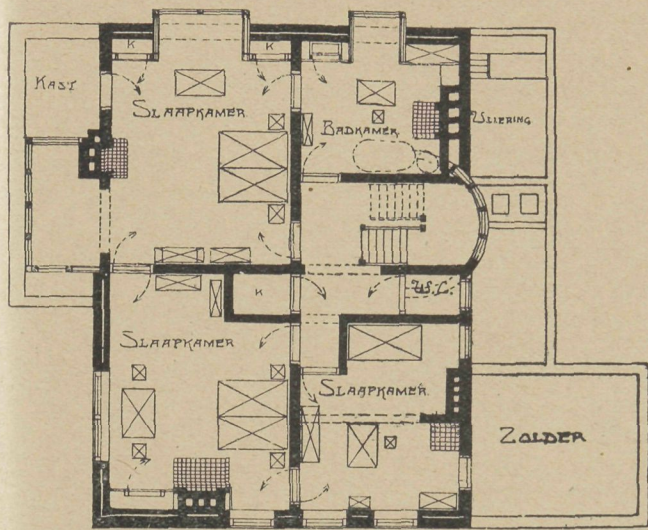
RENKUM & LANDHUIS „DEN BONGERD”
ARCHITEKT P. J. W. J. VAN DER BURGH. B. I.

BIJV. VAN „DE BOUWERELD” 1909. NR. 31

s
hou
Be
gev
var
pla
krij
doc
te
I
en
var
glan
E
me
Voo
geb
asb
is
blan
Wo
kleu
C
uitk
sche
A
ook
met
hol
bev

terw
waa
hou

SLAAPKAMERVERDIEPING.

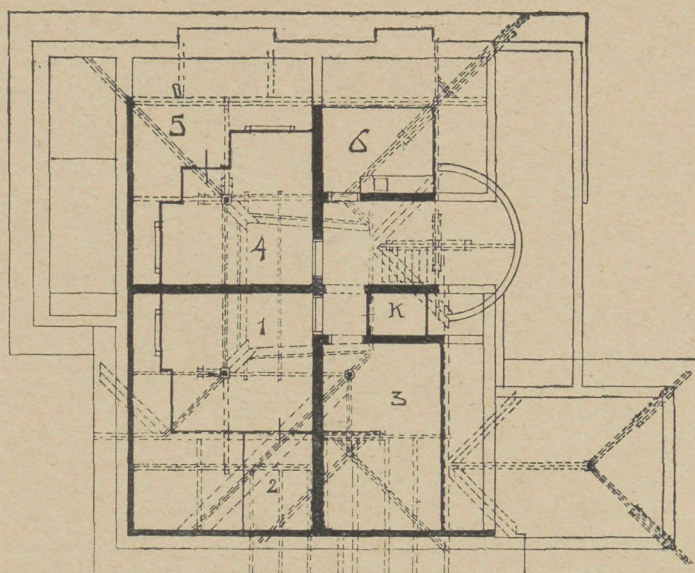
houtgranieten vloerbedekking (uitgevoerd door firma BEUDEKER te Arnhem). Alle zolderingen zijn uitgevoerd als balkzoldering met tusschengelegde platen van stuc, gewapend met vezelstof (het hardstuc en de platen thans in den handel waren toen nog niet verkrijgbaar). Deze wijze van uitvoering gaf gelegenheid door onderverdeeling der zoldering afwisselende effecten te verkrijgen, met behulp van schilderwerk.

De bovenramen van wachtkamer, woonvertrekken en de bordesvensters zijn vervaardigd door het atelier van den heer J. W. Gips te 's-Gravenhage, in antiek glas-in-lood.

Het verfwerk is buitenshuis donkergroen, spaarzaam met wit afgezet (de luiken met roode paneelen). Voordeur van teakhout met eikenkozijn en luifel met gebeeldhouwde dierkoppen; de luifel afgedekt met asbestlei (evenals het belletorentje). Het binnenverfwerk is in gangen en portalen wit, keuken en bijkeuken blauwgrijs, bovenvertrekken licht grijsgroen, bij wit af. Woonvertrekken en wachtkamer zijn gehouden in de kleur der betimmering.

Cementijzer is toegepast voor een plafond in den uitbouw der huiskamer, alsmede voor afdekkingen van schoorsteenen.

Als bijzonderheid kan nog worden medegedeeld, dat ook werd vervaardigd een cementijzeren rioolrooster met vierkante gaten; dik $3\frac{1}{2}$ cM., metend 60×60 cM., hol naar 't midden. Het heeft nu drie winters stijf bevroren meegemaakt zonder dat er iets aan te zien is.

ZOLDERVERDIEPING.

1. Slaapkamer.	4. Slaapkamer.
2. Kofferzolder.	5. Zolderkast.
3. Zolder.	6. Donkere kamer.

Een beschrijving van dit soort rooster als Duitse uitvinding kwam voor in dit weekblad en wel juist op den dag dat bedoeld eigengemaakt rooster op de put geplaatst werd. Wij Hollanders kunnen helaas dergelijke „uitvindingen” niet patenteeren, wij zijn ook te bescheiden. . . wij dóen liever dan dat we geleerdheid verkoopen.

De bouw werd belangrijk vertraagd door gebrek aan voldoende geschoolde arbeiders waardoor de bouwkosten niet onbelangrijk hooger werden (raming f 12000). Het werk werd uitgevoerd onder dagelijksche leiding van den heer JOH. VAN RIEMSDIJK als opzichter-uitvoerder en stond in de tweede periode van den bouw onder dagelijksche hoofdleiding van den ontwerper zelf. Het is echter hoogst moeilijk met een troepje halfslag werklui toch behoorlijk werk tot stand te brengen — edoch, het moest. Er waren lieden die geen tekening konden lezen. . . en het waren de besten uit den omtrek! Zij kregen vijf cent per uur meer dan plaatselijk standaardloon. . . En tòch is de bouwsom laag gebleven.

Het beeldhouwwerk werd uitgevoerd door den heer JOH. v. RIEMSDIJK persoonlijk.

Renkum, 15 Mei 1909.

W. A. E. VAN DER PLUYM. ATHENE EN HAAR AKROPOLIS

(Vervolg.)

an af het Nike-bastion voerde het hierboven reeds genoemde trapje naar den breeden toegangsweg. Op den westelijken hoek liep wellicht de gebeeldhouwde borstwering om, terwijl op den anderen thans nog het voetstuk ligt waarop een ruiter-standbeeld stond, dat aan den beeldhouwer LYKIOS, den zoon van den grooten MYRON,

wordt toegeschreven (5e eeuw v. Chr.). Een 450 jaren later werd het voetstuk omgedraaid en sedert vermeldt een inscriptie den naam van GERMANICUS, den bekenden neef van keizer TIBERIUS.

Terugkeerend tot den grooten hoofdweg en dezen verder volgende, komt men aan het poortgebouw de z.g. „Propylaeën”. Fig. 6. Hoewel het woord

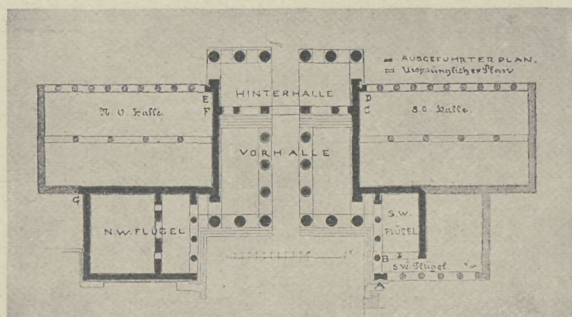
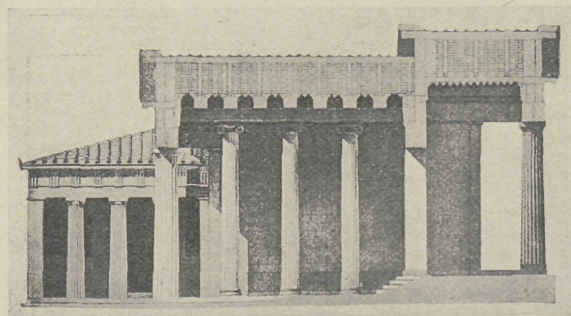

FIG. 6. a PLATTEGROND EN DOORSNEDE DER PROPYLAEËN

propylaie eigenlijk alleen ziet op de ruimte die zich bevindt voor of achter een wand met deur- of poortopeningen (pro-py lai), zooals dit type bij burchten der Mykeensche-, Egyptische-, Assyrische- en andere oude kunstperioden voorkomt, heeft men hier een complex van gebouwen die reeds in den tijd van DEMOSTHENES tezamen „de Propylaeën” genoemd worden. Als bouwmeester zien we vermeld MNESIKLES, die in 437 v. CHR. zijn plannen begon uit te voeren. Het oorspronkelijke ontwerp kwam niet geheel tot uitvoering. Aanvankelijk een symmetrische plattegrond bedoeld hebbend, moest hij gedurende de uitvoering hiervan afwijken om verschillende nader te noemen redenen. Het grondplan beschouwende, zien we allereerst de eigenlijke propylaion namelijk de wand met hare vijf doorgangen, welke naar het midden toe steeds grooter worden. Twee trappen liggen ter weerszijde van den hellenden middenweg, de trappen met de treden dienden voor voetgangers, terwijl de ongeveer 4 meter breede middenweg meer uitsluitend voor de offerdieren, ruiters en groote optochten bestemd was. Zooals de doorsnede der reconstructie aangeeft, had men ter weerszijden drie ionische kolommen van ongeveer 10.30 M. hoog, welke een verhoogde balklaag droegen, die tot steun van het dak diende. Aan den westkant wordt deze hal gesloten door telkens drie dorische kolommen ter hoogte van 8.50 M., die een lager gelegen hoofdstel droegen, waarop een gevelveld de kap-constructie van het overige ionische gedeelte vrijwel bedekte. In het fries is hier ook duidelijk aangegeven de grootere overspanning door twee triglyphenblokken tusschen de assen der kolommen te maken inplaats van één gelijk gewoonlijk voorkomt.

De geheele voorbouw draagt het strenge dorische

karakter. De zuilen groeien uit den grond, frisch en flink oprijzende uit het stylobaat zonder plint of basement. Vier treden van geel-wit marmer en donker blauwe steen geven toegang tot dit stylobaat. Het interieur in fijne ionische stijl heeft tot overhuiving een zoldering in caisons verdeeld, welke beschilderd waren met gouden sterren op blauwen ondergrond. Sommige fragmenten van beschilderde marmers worden nog heden ten dage gevonden en al moge de kleur vergaan zijn, toch ziet men het ornament nog in teekening doordat de kleuren uitgebeten zijn in het marmer.

Gaat men door een der wand-openingen, gemiddeld 3,5 M. en 3 M. breed zijnde, en die aan weerszijden van den middenweg liggen, zoo heeft men vijf treden voor zich, terwijl de grond voor de midden-opening glooiend blijft oploopen. Vervolgens komt men in de achterhal welke eertijds afgesloten kon worden door de zware vleugeldeuren (ARISTOFANES spreekt hierover van „de krassende deuropeningen”). Het door dorische kolommen, welke staan op een verhoogd stylobaat van twee treden, gedragen dak moest hooger gebouwd worden dan dat van de voorhal. Een vrij moeilijke oplossing van gevelveld bij de verbinding dezer twee deed zich thans voor. Of het een gelukkige architectonische oplossing was, blijve in het midden. Zeer weinig komt zulk een voorbeeld in de Grieksche kunst voor. (Een geval bij vergroting van een tempel op Delos, thans door de Franschen bestudeerd, bracht een dergelijke moeilijkheid mede). Eigenaardig is bij de groote muren het herhaaldelijk voorkomen van een soort bosschagewerk der stukken steen. Hoewel deze voorsprong slechts eenige strepen dik is, moet men toch zeker hierin geen decoratieve verdeling der eentoonige muurvlakken door voegverdeling zoeken, zooals bij de Romeinen, doch veeleer heeft men hier te doen met nog niet afgewerkte muurvlakken en werd bosschagewerk tot bescherming bij vervoer en plaatsing aan de steenblokken gelaten.

Keeren we thans nog even terug naar de voorhal der propylaeën zoo zien we dat aan beide kanten nog twee gebouwtjes liggen op een vooruitspringend plateau waarvan de onderbouw uit Peiraeus-steen bestaat. Aan den Noord-West vleugel een door drie wanden begrensde ruimte, wier vierde, zuidelijke kant den toegang vormt. Men betreedt haar door een portiek met drie dorische zuilen welke op een stylobaat staan, dat drie treden hooger dan zijn omgeving ligt. De portiek wordt afgesloten door een wand met openingen welke eertijds gesloten konden worden. Het interieur dat ongeveer 9 M. diep en 11 M. breed is, diende tot Pinakothek, d.w.z. de plaats waar schilderijen werden bewaard. Zoo geeft PAUSANIAS in het midden der tweede eeuw na CHR. den burcht beschrijvende, aan, dat hij daar nog verschillende door ouderdom beschadigde schilderijen zag, o.a. een Odysseus, een Diomedes, een Orestes, een Alkibiades enz.

Aan den tegenovergestelden kant staat eveneens een klein gebouw, dat echter in plattegrond niet symmetrisch is met het pinakothek. De buitenmuur (aan den zuid-

kant) welke uit blokken marmer veelal in halfsteensverband is opgetrokken, vertoont ongeveer telkens midden in die blokken prismatische uitsteeksels van ongeveer een paar vingers lang. Deze dienden wellicht om het verschuiven tegen te gaan van touwen welke om de groote stukken steen bevestigd werden bij het hijschen en hadden later bij afwerking van den muur dienen te verdwijnen.

Het is voornamelijk Prof. DÖRPFELD geweest die het oorspronkelijke plan van MNESIKLES uiteenzette en reconstrueerde. Hij wijst er op dat deze vleugel van de Propylaeën niet voltooid werd. Zoo is er o.a. een antevoorgebouwd welke diende tot opvang van een hoofdbalk. Het is mogelijk geweest dat men niet mocht verder bouwen daar men op het tempel-terrein kwam dat volgens den eeredienst aan het heiligdom der Nike apteros behoorde en door haar priester bewaakt werd. Een tweede rede lag in het feit dat ter plaatse zich juist zich nog een stuk van den ouden Pelasgischen muur bevond en men deze als heilig en onaantastbaar beschouwde uit piëteit jegens de voorvaderen. Een derde feit moet bovendien nog gezocht worden in het staken van den bouw bij het uitbreken van den Peloponnesischen oorlog.

Ook aan den oostkant, de eigenlijke binnenruimte van de akropolis, heeft men anten uitgebouwd ter weerszijde van de achterhal, met het doel hierop later een hoofdbalk te leggen. De gedeelten massieve muur CD en FE dienden reeds tot begrenzing der niet tot stand gekomen hallen en eveneens ziet men nog een stuk muur uitgebouwd bij G.

De geschiedenis nagaande die dit complex van gebouwen heeft meegemaakt, zoo ziet men dat de Propylaeën gedurende de oudheid vrijwel intact gebleven zijn. Eerst in de 13e eeuw, toen de Franken na de kleine kruistochten hier hun zetel vestigden en het tot een gouvernementsgebouw inrichtten, had een ingrijpende verandering plaats door het bouwen van een grooten toren (de z.g. Frankische toren) boven den zuidvleugel.

Daarna werd omstreeks 1684 een groote Turksche batterij gebouwd van den Nike-tempel tot den noordvleugel der Propylaeën en nog geen drie jaar hierna nam een Pascha zijn intrek in het gebouw. In hetzelfde jaar vloog het middengedeelte, met zijn kolommen, gevelvelden enz., in de lucht door een buskruit-ontploffing.

In 1835 werd de Turksche batterij geslecht, bij welke gelegenheid de overblijfselen van den Nike-Apteros-tempel aan den dag kwamen, en tien jaar daarna waren de basen en de voeting der muren vrijgelegd. Het was eerst in 1875 dat de Frankische toren moest zwichten en met mokerslagen werd neergehaald. Lang had hij fier het hoofd geboden aan oorlogen en schendende menschenhanden. In zijn jeugd had hij het lot gezien van zijn veel oudere buurgebouwen, maar thans was ook zijn laatste uur geslagen. De strijd was heet toegegaan, de partijen stonden scherp tegen elkaar. De eene die hem wilde

behouden uit een schilderachtig oogpunt, terwijl de andere, de meerderheid, haar veto liet gelden en tot eisch stelde: de vrijmaking der klassieke bouwwerken en zoo geschiedde het.

Zoodra men de Propylaeën verlaten en haar massale structuur den rug toegekeerd heeft, staat men binnen het heilige tempel-terrein. Zacht hellend loopt de rots op terwijl haar eertijds vale, rood-bruine welving thans bedekt wordt door een chaos van geel-witte en bruine brokstukken. Deze zijn daar opgehoopt als stilzwijgende getuigen van den wreeden wil van het noodlot en wachten op den mensch die zich de moeite zal getroosten hen nader te beschouwen om eindelijk ze terug te geven aan de plaats waar ze eens één deel van een organisch geheel uitmaakten.

Welk een bekoring moet van deze plek uitgegaan zijn in den gouden tijd van PERIKLES' eeuw, toen rechts het Parthenon in zijn kracht vol majesteit verrees en links het teere Erechtheion met zijn gevoelige lijnen en profileering, terwijl de toegang tot die gebouwen zich slingerde als een dromos met beelden en wijgeschenken van de meest bezielde kunstenaars. Is het te verwonderen dat dan een ARISTOFANES in verrukking uitriep: „O gij, Athene, de met viooltjes omkranste, schitterende en meest verrukkelijke stad!”

Helaas zijn de vrijstaande statuen en wijgeschenken verdwenen. Slechts bij benadering nog zijn hare plaatsen aan te wijzen. PAUSANIAS geeft in zijn beschrijving er verscheidene aan, zoo o.a. de Gratiën, een Hermes.

Direkt na de Propylaeën, eenige schreden naar rechts gaande, bereikt men de plaats van het heiligdom gewijd aan ARTEMIS BRAURONIA. Ook hier stonden verschillende statuën als bijv. de groep van ATHENE en MARSYAS, THESEUS met den Minotaurus.

Een weinig ten N.W. is een klein vlak gedeelte der rots waar volgens sommige gegevens de beroemde ATHENA PROMACHOS-figuur stond. Het was een der bronzen meesterwerken van PHEIDIAS, voorstellende de godin ATHENA met het schild en de lans, wier gouden punt reeds van verre uit zee, bij het omvaren van kaap Sunion, zichtbaar werd. Volgens de overlevering werd het benodigde materiaal voor dit negen meter hooge beeld gevonden in de buitgemaakte voorwerpen uit den slag bij Marathon (490 v. CHR.).

Een tweede eveneens belangrijk beeld van PHEIDIAS was dat der ATHENA LEMNIA; geschonken door de Lemniërs ter gelegenheid van hun vertrek uit Athene (midden 5e eeuw v. CHR.). Wellicht is in een beeld in het museum te Dresden een copie dezer ATHENA LEMNIA bewaard gebleven, terwijl volgens wijlen Prof. FURTWÄGLER de bijbehorende kop in het museum te Bologna zich bevindt.

Ten Noorden van deze plaats daalt bij den grooten burchtmuur een kleine trap af, waarvan thans nog acht treden bewaard zijn. Ze gaf toegang tot de stad en tot een klein, in de rots uitgehouwen heiligdom

wat gewijd was aan AUGLAUROS, de dochter van den mythischen koning KEKROPS. Iets meer westelijk lag een grot gewijd aan PAN en APOLLO. Een veertigtal meters van deze trap naar het oosten gaande heeft men het z.g. Erechtheion, de legendarische plaats waar de oudste geschiedenis van den burcht begraven ligt. Hier was het waar ATHENA streed met POSEIDON, den beheerscher der zee. De overwinning was aan den kant der godin. POSEIDON had met zijn drietandsteek een zouten bron uit de rots doen ontspringen. ATHENA schonk den olijfboom aan het

attische landschap en plantte op deze plaats den heiligen boom. De stad, welke volgens de legende gesticht werd, ontving haar naam. Voorstellingen hiervan komen talrijke malen op reliefs en munten voor; op een Atheensche munt ziet men bijv. den olijfboom met den uil in de takken, de slang kronkelend in zijn stam. Terwijl aan den eenen kant ATHENA met helm, lans en schild staat, vormt POSEIDON met drietand en dolfin (aanduidende de zee) de tegenfiguur van deze voorstelling.

(Wordt vervolgd.)

GEMENGDE BERICHTEN

De Nederlandsche Heidemaatschij en Heimatschutz. De Ned. Heide Mij. heeft blijkens het jaarverslag een bouwkundige aan haar technischen dienst verbonden.

„Bij de toename van het aantal bouwwerken, vooral ook tengevolge van het stichten van vele nieuwe boerderijen op de ontginningen, deed zich echter allengs de behoefte gevoelen om iemand aan de maatschappij te verbinden, die zich in het bijzonder kon bezighouden met het ontwerpen der daarvoor benodigde plannen en het houden van toezicht op de uitvoering. Deze regeling biedt het voordeel, dat de voor dit doel aangestelde ambtenaar een meer speciale studie kan maken van werken, als waarvan hier sprake is.”

Mogen wij hierbij den wensch uitspreken dat de Heide-maatschappij zich met betrekking tot het karakter harer bouwwerken aansluit bij den algemeenen wensch naar „Heimatschutz”, en dat zij er toe medewerkt het overgeleverde schoon van plaatselijke bouwwijzen te handhaven en voor ondergang te behoeden?

Imitatie oud-Hollandsche tegels. In een groot formaat album heeft de firma HEYSTEE, SMIT & Co (Amsterdam) afbeeldingen vereenigd van een aantal imitatie oud-Hollandsche tegelpatronen. Wat juistheid van kleur en teekening aangaat behooren deze tegels en de bijbehorende decoratieve paneelen, als kolommen, vogelkooitjes, bloemstukken, etc., tot het beste wat op dit gebied in den handel wordt gebracht. En wie voor 't een of ander doel gelimiteerde tegels van oud-Hollandsch type mocht wenschen, kan waarschijnlijk in dit album zijn gading vinden.

Het is echter zeer jammer dat het effect dezer reclame-uitgave wordt geschaad doordien de architectonisch-decoratieve onderdeelen zoo totaal averechts zijn uitgevallen. De schouwen bijv., die de tegelpaneelen omgeven, lijken in één woord naar niets.

Museumbouw. In „De Amsterdamer” van 1 Aug. l.l. ont-wikkelt de heer PLASSCHAERT een nieuw stelsel van museumbouw:

„Het paviljoenen- of ringsysteem. De meeste musea zijn niet voor hun doel gebouwd, maar dit verbetert, gelukkigerwijs, in den laatsten tijd. Er zijn echter nog andere zaken die niet opgelost zijn, zooals ze opgelost konden worden, dunkt me. Een klein museum (iedereen weet het die veel musea bezoekt) heeft veel aangenaams. Onwillekeurig vervalt het haasten; al de zucht die men in groote musea gevoelt om zich van het groote geheel meester te maken, is door het kleiner geheel tot normale grootte teruggebracht. Ieder werk wordt in een klein museum zuiverder, inniger genoten en praecieser gewaardeerd. Een klein museum is daardoor een aangenaam en een nuttig iets. De oplossing van het vraagstuk van den museumbouw moet dus in die richting gezocht worden. Een aantal van elkaar onafhankelijke kleine museagebouwen, zou in zeker opzicht ideaal zijn. Maar er zijn nog dingen tegen. Sommige steden zijn gegroeid tot de intellectuele hoofdplaatsen van het land. Het intellect heeft zich daar gezet tot een voortdurenden bloei en trekt in zijn bloeien en door zijn bloeien al de begaafden naar die plaats. Het is billijk dat daar middelen zijn om alle intellectualiteit te bevredigen. De musea hooren van geesteswege thuis in die intellectuele centra, in die groote steden. De grond is daar duur. Het hebben van een aantal kleine musea in een groote stad zou daarbij duur zijn b.v. doordat ieder museum een directie zou moeten hebben, een administratie etc. Er moet dus iets gevonden worden dat b.v. dit bezwaar gedeeltelijk vermindert. Een groepeerling van kleine musea op een terrein in de stad is dus gewenscht, ook omdat een mogelijkheid van de vergelijking der schilderscholen niet

uitgesloten kan worden. De oplossing van die moeilijkheden dunkt me, daarom, te vinden op de wijze zooals de teekening aangeeft (ongeveer aangeeft): door een aantal paviljoenen die door gangen telkens verbonden zijn, welke gangen echter zoo lang moet zijn dat zij het gevoel geven dat de paviljoenen afzonderlijke musea zijn. Daartoe behoeft de gang echter niet zoo lang te zijn als gemeend mocht worden. Ik heb mij den plattegrond van zoo'n museumcomplex voorgesteld op de volgende wijze: de paviljoenen zijn zeshoeken wier middelpunten liggen in de hoekpunten van een grooten zeshoek. Daardoor zal aan de binnenzijde van dien zeshoek, naar zijn middelpunt toe gedacht, een tuin ontstaan waarin zes wegen in de richting naar het middelpunt voeren. In het midden, dus onmiddellijk om het middenpunt, kon weer een zeshoekig gebouw gebouwd worden (even groot als de paviljoenen) waarin de directie etc. gevestigd was. Deze directie kon langs overdekte gangen zich begeven naar de afzonderlijke paviljoenen etc. Ieder paviljoen had een ingang onmiddellijk naar buiten. Het paviljoenstelsel zooals in het hier beschrijf heeft tevens het niet genoeg te schatten voordeel van vermindering van brandgevaar voor het geheel.

B. Allerlei quaestie van verhoudingen in de maten blijven natuurlijk op te lossen: verhouding van den grooten zeshoek en van de zijde van den kleinen zeshoek. Hoe de centrale verwarming het best te regelen is: van uit het middelpunt of van uit den ring naar het kleine centrale gebouw. Dit laatste is misschien het eenvoudigst. Een schoone oplossing blijft het vinden van het uiterlijk aspect van dezen ring om der schoonheid wil gebouwd. Een moeilijk vraagstuk is het aspect zeer monumentaal te krijgen maar dat alles zijn zaken die te vinden zijn en zich vanzelf uit den aard der zeshoeken zullen ontwikkelen, als deze museumbouw als juist erkend is. Voor zoover ik weet is deze oplossing nog nergens toegepast.”

ROME. Het Palazzetto Venezia aan de Piazza di Venezia zal nu toch worden afgebroken ter wille van het vrije gezicht op het Victor-Emanuel Nationaal-Monument. Het palazzetto maakt nu deel uit van het Oostenrijk-Hongaarsche gezantschap, dat gevestigd is in het Palazzo Venezia. Het Palazzetto is van ouder dagteekening en werd 1466—60 gebouwd. De loggia's van de binnenhof, die het uit architectonisch-decoratief opzicht belangrijkste onderdeel van het palazzetto uitmaken, zullen aan het nabij gelegen San Marcoplein weer worden opgebouwd.

ROME. Opgravingen op den Janiculus. Sedert geruimen tijd is men bezig met opgravingen aan de helling van den Janiculus te Rome, die plotseling tot een schitterende vondst geleid hebben. Men ontdekte een soort van Atrium, dat men langs eenige treden bereikt. Naast dit Atrium ligt het eigenlijke heiligdom, dat uit een cella met twee nissen bestaat. Hier vond men een opschrift, waarbij een zekere Gaionas de plaats wijdt aan de overwinnende keizers ANTONINUS en COMMODUS. Naast het Atrium vond men twee kleine ruimten, waarin fragmenten van beelden. Een paar dagen geleden kwam nog een groot driekantig altaar en een kleine met tegels bekleede fontein te voorschijn. Bij deze fontein vond men een bronzen beeldje van de Mitragodin Chronos. Men schijnt hier dus met een Mithras-heiligdom te doen te hebben.

Het verharderen van betonblokken door stoom. De Amerikaan F. S. PHIPPS beveelt deze methode aan. Volgens hem worden blokken beton, nadat zij 24 tot 30 uren met stoom behandeld zijn geworden, harder dan de tot nog toe gebruikte methode van een 7- tot 10-malige waterbesproeiing. Men plaatst de betonblokken, zodra zij uit de vormen komen, in een ketel, waar de stoom ze vochtig houdt en spoedig verharderen doet.

Als een voordeel wordt in „Engineering News” op den voorground gesteld, dat zulke blokken reeds na 2 dagen na de vervaardiging geleverd kunnen worden, dat de vorm en de oppervlakken door deze methode niet lijden, zooals dat wel het geval is met bespuiten met water, verder dat zij een

lichtere en gelijkmatiger kleur vertoonen en dat zij ook ongestoord in den winter vervaardigd kunnen worden.

De kosten zijn alleen iets hooger, doch dit zal weinig invloed hebben.

Geluidwerende vloeren. Dat men niet alleen voor openbare gebouwen maar ook voor woonhuizen geluidwerende vloeren of zolderingen verlangd is bekend en de zuinigheid is meestal oorzaak dat aan dat verlangen gewoonlijk niet voldaan wordt.

Bij gewone vloeren zijn de balken en de ijzeren liggers de hoofdzakelijke geleiders van het geluid. Want door hunne slingeringen worden de geluidgolven niet alleen verder verspreid, doch ook dikwijls nog versterkt.

Zijn balken en liggers niet te vermijden, dan is het zaak de opleggingseinden daarvan te doen rusten op vilt of andere bouwplaten van weeke stoffen. Men dient dan nog te zorgen dat die geluidwerende stoffen 5 cM. buiten het opleggingvlak uitsteken.

Waar men sterkere geluidwerende vloeren verlangt, wordt aanbevolen om onder de zoldering van het lokaal, vanwaar de geluiden komen een bijzondere zoldering van ijzerdraad met pleisterwerk aan te brengen met 5 cM. vrije ruimte tusschen den eigenlijken vloer. Ofschoon dit de constructie duurder maakt is dit toch afdoende.

Massieve vloeren werken natuurlijk zeer sterk als geluidleidend. Bij zulke vloeren is de bovenbeschreven isoleerende laag op 5 cM. afstand wel noodig. Verder kan een bekleding met kurk aan den onderkant en eene bekleding van linoleum van den vloer mede op een laag kurk, goede diensten bewijzen, wat aan iederen deskundige bekend is.

Doch waarom wordt zoo dikwijls nagelaten om de openblijvende ruimte tusschen de liggers of de houten balken met een of ander geluidwerende stof op te vullen. Een lichte grint- of slakkenbetonlaag, tot aanvulling, zou aan te raden zijn, of wel een afsluitende zandlaag erboven. Hierop kan dan evengoed de parketvloer in asphalt aangebracht worden.

Ook een gewelfde vloer, die eigenlijk niet tot den bovenkant der liggers aangeraseerd behoeft te worden, kan door eene aanrastering met geluidwerende stoffen aangevuld worden. Ook hier zou eene laag zand van b.v. 3 cM., afgedekt door een laag gips of cement, met succes aan te brengen zijn. Komt hier dan nog een laag kurk-linoleum op te leggen, dan zal men geen klagen hebben over gehoorigheid.

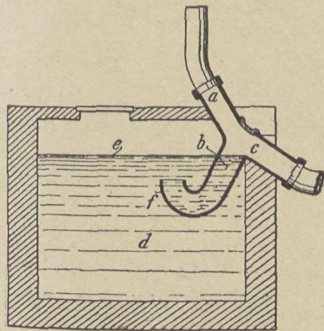
„Wiener Industrie-Zeitung”.

Zinkput met doorgaande buisleiding. Voor dit systeem is een patent aangevraagd door den uitvinder WILH. AUG. WEYL te Bensheim.

Voor kleine steden met ten deele landbouwende bevolking is het van belang dat bij den afvoer van water en faecaliën door een kanalisatienet, zinkputten aanwezig zijn in welke de faecaliën teruggehouden worden, om ze tot mest te kunnen bezigen.

Tot nu toe bezigde men inrichtingen die eerst na het gevuld zijn der putten, de verdere faecaliën in het kanalisatienet afleiden. Men heeft nu bemerkt dat, wanneer de faecaliën eenigen tijd in de putten gestaan hebben, in het bijzonder door de zich ontwikkelende gassen, het pijpennet daardoor schadelijk wordt aangedaan.

Door deze nieuwe uitvinding wordt nu verhinderd dat de inhoud der putten in de kanalen of pijpen komt en de versch toestroomende faecaliën zullen, na de vulling van de putten, zelfwerkend verder gaan, zonder dat ergens schuiven of kleppen noodzakelijk zijn. Tot dit doel is, zooals de afbeelding toont, het uittredende gedeelte van de schuin in de put uitmondende valpijp a met twee vertakkingen b en c voorzien, waarvan de eene b in het bovengedeelte van den put d uitmondt en knievormig opwaarts gebogen is, terwijl de andere c naar het buizenet voert. De richting dezer buizen is zoodanig, dat de naar onderen vallende faecaliën eerst door de buis b en f in den put komen, totdat deze

tot de hoogte e gevuld is. Is deze toestand bereikt, dan kan de inhoud van den put niet hooger stijgen, juist zullen dan alle verder inkomende stoffen door de vertakkingen naar het buizenet afloopen. Op het oogenblik van de vulling van den put maakt deze evenwicht met den druk in de knie tegen de toevoerbuis b, waardoor de zwaardere deelen zich in het kniestuk f verzamelen, waardoor zij dit opvullen.

Een verdere vulling ervan is bij de wrijving der vaste stoffen in de buis b door het opdrijvend vermogen in de opwaarts gebogen buis f niet meer mogelijk. De buis b zal geheel met de zinkstoffen gevuld worden, zoodat dan bij de onderbroken

strooming van het afvoerwater, een uittreden van welke stoffen ook uit den zinkput, naar de buisleiding is uitgesloten.

„Deut. Bauz.”

Dichtmaken van getrokken houten vloeren. In de „Wien. Bauzeitung” worden daarvoor 3 verschillende manieren aan de hand gedaan.

Ten eerste het opnieuw dicht aan elkander leggen der onderdeelen. Daartoe worden, zooals bekend is, de spijkers doorgedreven om de delen van de vloerbalken los te krijgen en worden deze opnieuw gelegd en vastgespijkerd, met bijlevering van tekortkomende gedeelten.

De tweede manier is de naden met wigvormige stukken of spanen te vullen. Dit is een min of meer knoerige manier die in ons land niet veel gebruikt wordt, doch misschien bij kostbare houtsoorten wel.

De goedkoopste is de derde manier bestaat in het vullen van de naden met een of andere stof of kit. Twee recepten geeft bovengenoemd blad daartoe aan. De in een verhandel verkrijgbare stopverf, mengt men met sterke lijm en krijt vermengd met oker of terra di Siena om ze gelijkkleurig met den vloer te krijgen. Het best is het de massa sterk te kneden en de lijm en het krijt van te voren sterk te verhitten. Men moet zoo lang kneden totdat de massa koud geworden is. Is de massa dan niet gemakkelijk kneedbaar, dan voegt men er nog stopverf bij, is zij te dun dan voegt men er nog wat lijm en krijt bij.

Een ander goed middel bestaat uit eene menging van lijm, zaagsel en oker. De lijm wordt gedurende 24 uur in weinig water geweekt, dan wordt de oker er bijgevoegd en de lijmpap er warm bij gemengd. Dan wordt de massa niet meer verhit en het zaagsel ermede vermengd onder gestadig omroeren.

Voor de aanwending van deze kitmiddelen moet de vloer goed schoon gemaakt en droog zijn en de scheuren goed uitgekrabt en met lijnolie ingesmeerd worden. Bij breede voeger stopt men er eerst werk in. Na drooging worden de voegen met warmwater en puimsteen afgeslepen, totdat zij in een vlak met den vloer zijn.

Een nieuw procédé voor het drogen van hout. Te Sydney is onlangs eene maatschappij opgericht voor het drogen van hout volgens een procédé, dat weliswaar niet geheel nieuw is, doch in Australië tot dusverre niet op groote schaal in practijk was gebracht. Bij deze methode wordt het hout, alvorens te worden gedroogd, met melasse behandeld. Men beweert, dat hierdoor veel tijd wordt gewonnen, daar de tijd, noodig voor het drogen, van ruim twee jaren tot twee maanden zou worden beperkt. („Handelsberichten”).

BOEK EN TIJDSCHRIFT

Centraalblad der bouwbedrijven van Nederland en Koloniën. Uitgave VAN MANTGEM & DE DOES, Amsterdam.

Het proefnummer van dit blad beantwoordt weinig aan het voornemen, dit blad in „fraaiër kleed te steken dan gewoonlijk aan goedkoopere bladen is toebedacht”. De uitwendige indruk is door de uitvoering de versnippering van den bladspiegel, het mengsel van advertenties en artikels niet aantrekkelijk. In hoeverre de naar het schijnt voornamelijk didactisch behandelde inhoud blijken zal te voldoen aan de traditioneele „behoefte”, die ook bij de oprichting van dit blad werd gevoeld, zal de toekomst moeten leeren.

Mitteilungen des internationalen Verbandes für die Materialprüfungen der Technik.

Ook Nr. 7-10 zijn weder geheel gewijd aan het a. s. kongres te Kopenhagen en bevatten een aantal verslagen en praeadvies van wetenschappelijk-technischen aard op het gebied van het materialen-onderzoek.

Dit kongres wordt wél op uiterst serieuze wijze voorbereid!

Architektonische Rundschau. Afl. 10 brengt behalve de losse platen nog twee rijk geïllustreerde tekstbijdragen. De eene handelt over de verleden jaar te Zürich gehouden kunstnijverheids-tentoonstelling (waarop ook eene serie interessante interieurs door architecten werd ingezonden), de tweede over de tentoonstelling van kerkhofkunst te Bremen.

De losse platen toonen ons eene voornamelijk voorstadsvilla te Munchen (arch. E. DROLLINGER), een winkelhuis te Bremen, waarbij de architect getracht heeft in moderneren zin den plaatseelijken karakteristieken berg- en baksteenbouw toe te passen; een tweetal scholen der gemeente Berlijn naar ontwerp van Baurat LUDWIG HOFFMANN; arbeiderswoonhuizen te Kaiserlautern (arch. M. MÜLLER, aldaar); de Evangelische kerk te Lichtenthal bij Baden-Baden, een eenvoudige gebouw van flinke groepeerings (arch. M. ELSÄSZER); een woon- en kantoorgebouw te Hersfeld; het postkantoor te Pasing en eindelijk een overkoepelde tuinzaal, een aardige kleurendruk naar eene teekening van G. KRINNIGER.

Dekorative Kunst. Nr. 10 begint een rijk geïllustreerd artikel over eenige der nieuwste creaties der „Vereinigde Deutsche Werkstätten für Handwerkskunst“, interieurs door ADELBERT NIEMEYER uit den winkel der fabriek te München; meubels door RICHARD RIEMERSCHMID ontworpen voor machinale vervaardiging als massa-artikel; voorts meubels en interieurs door BRUNO PAUL, ERICH ERLER, e. a. Hierbij behooren ook afbeeldingen van „Kleinkunst“ als sieradiën, borduurwerk, stoffen, glaswerk, enz. enz., die door deze alomvattende zaak worden gepousseerd.

KONRAD LANGE geeft een artikel over de verdwaling van den smaak in de kunstnijverheid, waarin de afbeeldingen kostelijke staaltjes van wansmaak bieden, o. a. interieurs van een tentoonstelling van voorbeelden en contra-voorbeelden in den trant als te Amsterdam door „Kunst voor het Volk“ is georganiseerd. Het merkwaardigste is misschien nog de wapenrusting, die volgens een gat in de rug, blijkt te dienen als kachel!

Een landhuis te Krsnau in Bohemen door de architect VIKTOR KAFKA (Praag), met vele afbeeldingen; eene beschouwing over de „Elementaire wetten der beeldende kunst“ (bespreking van het gelijknamige werk van HANS CORNELIUS, 1908 te Leipzig bij TEUBNER verschenen); een woord bij een aantal etsen van GEHRI; een aantal afbeeldingen, met korten tekst van voorwerpen in edel metaal, door ARTUR BERGER; een aantal borduurwerken voltooiën den inhoud dezer veelzijdige aflevering.

Deutsche Kunst und Dekoration. Afl. 10 is bijna geheel gewijd aan den veelzijdigen Weener kunstenaar JOSEF HOFFMANN, die op bijna alle onderdelen der kunst, werkende in alle materialen en aan de meest uiteenlopende opgaven een der hoofdlieden is van de moderne Oostenrijksche school. Wij zien hem hier in hoofdzaak als architect, „Innenkünstler“ en ontwerper van sierkunst, voornamelijk in metaal.

Verder een artikel over den schilder FRITZ OSWALD (München), een „Brief aan de 18de eeuw.“ H. LANG-DANOLI geeft een enthousiaste beschouwing ten beste over de „Vreugde aan het materiaal“. E. W. BREDT schrijft over „Chauvinisme en landschap“ om tot deze slotom te komen dat men niet de neus moet ophalen voor iets dat vreemd is, maar dat men moet trachten dat bij nationalen eigen aard in vooruitstrevenden zin aan te passen.

Over „De schilderkunst in haar verband tot de bouwkunst en het moderne gevoel“ handelt eene studie van HERMANN SCHMITZ (Berlijn) die hierin ook een historisch overzicht geeft. M. MEURER's werk „Vergelijkende vormenleer der planten“ wordt uitvoerig besproken; „Zweckform und ornament“; „Imitatie en surrogaat“ zijn de verdere tekstbijdragen dezer aflevering, die voorts o. a. nog brengt eene serie artistieke prentbriefkaarten van stadsgezichten, kostuums en eenige nieuwe lettertypen.

Deutsche Kunst und Dekoration. Afl. 11. 1909. Voor architecten zijn de belangrijkste stukken in deze afl. één van Dr. A. E. BRINCKMANN (den schrijver van het onlangs verschenen werk „Platz und Monument“) over de plaats van monumentaal beeldhouwwerk, een bijdrage tot artistieke stedenbouw en één over de façade-ontwerpen van den arch. WÜRZLER-KLOPSCH. Deze verwierven den eersten prijs bij een prijsvraag die tot onderwerp had: het ontwerpen van gevels bij bestaande karakteristieke plattegronden, uitgaande van den ouden bouwtrant, die helaas tegenwoordig in kleine gemeenten niet meer wordt toegepast, waaraan zoowel bouwondernemers als principalen schuld zijn. Deze prijsvraag gold in het bijzonder de kleine steden van het hertogdom Anhalt. Beide artikels zijn voorzien van afbeeldingen. Die in het stuk van Dr. BRINCKMANN vertoonen ons een reeks voorbeeldige opstellingen van standbeelden in verband met de omgeving. De studie en ontleding van het schoon der oude voorbeelden begint reeds zijn vruchten af te werpen. In den laatsten tijd immers zien wij keer op keer de traditioneele plaatsing midden op een plein in de aslijn verlaten ten gunste van artistieke oplossing. De gevels van WÜRZLER-KLOPSCH vertoonen eene aansluiting bij de eenvoudige burgerhuizen-architectuur der 18de eeuw.

Verder bevat deze afl. besprekingen en afbeeldingen van de werken van den schilder PAUL BÜRCK, van den beeldhouwer G. A. BREDOW, van de leerlingen der kunstnijverheidsschool te Hamburg der klasse voor muurschilderingen, van borduurwerken, zilverwerken, porceleinfiguurtjes uit de „Königliche Porzellan-Manufaktur“ te Berlijn, van de muurschildering van MAX KLINGER voor de Aula der Leipziger Universiteit.

Der Städtebau. De Juli-aflevering brengt verschillende belangrijke bijdragen in plaat en tekst. Dr. H. SCHMIDKUNZ begint eene studie over „Optisches im Städtebau“ waarin een onderwerp van praktische theorie aan de orde komt. ARTHUR GLOGAU vervolgt zijne „Reisherinneringen“, die ons van menig hoogst schilderachtig hoekje doen genieten waarbij de schrijver dan zijne kritische aantekeningen voegt. Welke rijke bron van leerrijke voorbeelden bieden toch die oude stadsgezichten den studeerenden kunstenaar!

Bau-inspektor REDLICH (Berlijn) zet zijn artikel over de hygiëne in de bouwverordeningen en bouwplannen voort; hier komt de moderne wetenschap aan het woord met zijn eischen. Deze maken den huidige ontwerper zijn taak moeilijker dan zijn voorgangers, die dergelijke overpeinzingen niet kon hebben. Stadtbaurat WAGNER uit Glogau schrijft over het uitbreidingsplan van een deel zijner gemeente.

Naast de losse platen die deze artikelen vergezellen, trekt voorts de aandacht door architectuur en wijze van voorstelling het ontwerp voor een kostschool in een kleine stad door J. WÜSTLING (München).

Moderne Bauformen. Afl. 7. 1909. Ten tweeden malen in dezen jaargang worden ons werken gegeven uitsluitend van Dresdener kunstenaars. Van arch. FRITZ SCHUMACHER worden beschreven en met teekeningen en aquarellen toegelicht de insceneering van „Hamlet“ voor het Dresdener Hoftheater. Op vernuftige wijze heeft hij een oplossing gevonden waardoor het vrij eenvoudig is 18 maal het tooneel te veranderen zóó dat de stroom van indrukken niet onderbroken wordt. Het is een verblijvend teeken, dat tegenwoordig de hulp van architecten wordt ingeroepen om smaakvoller en toepasselijker décors te ontwerpen. Van dezen architect brengt de afl. nog afbeeldingen van de Handels Hoogeschool te Leipzig, verschillende grafmonumenten, het Franzius Denkmal te Bremen, de Heilandskirche te Cotta. Voor deze Heilandskirche maakten ook PAUL BENDER, WILLIAM LOSSOW & MAX HANS KÜHNE, SCHILLING & GRAEBNER, OSKAR MENZEL, RUDOLF KOLBE ontwerpen. Een groote plaatsruimte is ook gegeven aan de Intern. Photograph. tentoonstelling, waaraan verschillende Dresdener kunstenaars hun hulp verleenden voor den bouw, de inrichting, de decoratie, den tuinaanleg. Nog eenige villa's van R. KOLBE en interieurs en meubelen van KLEINHÄMPPEL voltooiën de afl.

Architectura Nr. 31. Overzicht van de week. In vrije navolging van „le bon Vivant“ verhaalt E. BR. van „een architect die zich over niets verwonderde“. Het verbaasde hem o. a. niet dat de bouw van het Vredespaleis aan den eersten prijswinnaar was opgedragen, noch dat KNUTTEL in de bouwcommissie zitting had of dat volgens de Juryleden de Amsterdamsche Damprijsvraag uitmuntend geslaagd was, enz. „Maar onlangs vernam hij dat de BAZEL de zijde van JAN VETH gekozen had in zake diens beschouwingen over eene prijsvraag voor het groote Rotterdamsche bouwplan. En voor het eerst was hij een en al verwondering.“

Het „komen“ en „gaan“ een confuze beschouwing van C. J. DE HAAS.

De tentoonstelling der „Vereeniging voor de Nederl. Tentoonstelling van Huis-industrie“ te Amsterdam.

Proportiestelsels (ontleend aan een artikel van H. HANA in „Elseviërs Maandschrift“).

TECHNISCH GEDEELTE. Een boorkop tot het boren van dicht bij elkaar geplaatste gaten.

Bouwkundig Weekblad Nr. 31. Vroegere woningtoestanden (vergelijk het verslag van de voordracht-A. W. WEISSMAN: Amsterdamsche woningen, „Bouw.“ 1908, blz. 372).

Villa te Bloemendaal, arch. J. J. VAN NOPPEN, met afb. Wie schrijft er. Die vraagt geeft den heer W. C. BROUWER aanleiding tot een beschouwing. Hij komt tot de konklusie dat op kunstgebied het een groot voordeel is zoo de artist zelf wat over zijn werk zegt. Hij zelf moet schrijven. Schrijver hangt een somber beeld op van de wijze waarop thans door onbevoegden wordt geschreven, met eenige „hevige moderne woorden“. Hij klaagt ook over bladen die tegen vast tarief opkammende verslagen brengen. In eenvoudigen vorm moet de kunstenaar zelf vertellen wat hij wilde. Dan kan er niet „geschwärmt“ en gedweept worden. Dan wordt er aan vele praktijken van „handjes geven en opzitten“ een einde gemaakt.

Kunstaandoening en begrip. Naar aanleiding van een vraag begint J. G. eene nadere uiteenzetting van zijne meening dat het bewust genieten, het begrijpen van schoonheid hooger staat dan eene vage kunstaandoening.

De Opmerker Nr. 31. Indrukken van Londen (vervolg en slot) handelt in het bijzonder over een bezoek aan de Building Trades Exhibition.

Examen voor polderopzichter ingesteld door den „Bond van Waterbouwk. Ambtenaren in Zeeland“, vermelding van de opgaven in het 26—28 April l. l. afgenomen examen.

PRIJSVRAGEN, EXAMENS EN TENTOONSTELLINGEN

Prix-de-Rome.

Naar „Architectura“ verneemt is de Prix-de-Rome dit jaar een „walk over“. Als eenig kandidaat heeft zich aangemeld de heer D. F. SLOTHOUWER B.-I. De opgave is: Een Rijks-Academiegebouw voor Beeldende Kunsten.

DE BOUWWERELD

WEEKBLAD VOOR THEORIE EN PRAKTIJK

REDACTIE: + + + + + J. H. W. LELIMAN + + + + + ADMINISTRATIE:
D. H. HAVERKAMP EN FIRMA F. VAN ROSSEN · UITGEVER
KEIZERSGRACHT · 559 + + + + AMSTERDAM + + + + HEERENGRACHT · 281

Achtste Jaargang. No. 32.

11 Augustus 1909.

W. A. E. VAN DER PLUYM. ATHENE EN HAAR AKROPOLIS

(Vervolg.)

Het terrein in oogenschouw nemende, valt het ons op dat het in het Westen en Noorden \pm 3 M. lager ligt dan in het Oosten en Zuiden. Temidden dezer eigenaardige ligging verrijst het Erechtheion, een tempel zooals er geen tweede in Griekenland valt aan te wijzen. De plattegrond van den tempel die tot velerlei strijdvragen aanleiding gegeven heeft, kan beschouwd worden te behooren tot de groep die men met den naam van ionischen prostylos betitelt, waaraan bovendien een paar voor-hallen gebouwd zijn. Het complex van ruimten wijst er op dat men hier met een dubbel-tempel te doen heeft, welke gewijd was aan meer dan één god of godin.

De oostelijke gevel (Fig. 7) heeft een portiek van zes zuilen die het hoofdstel en dak dragen. De daar achter gelegen wand heeft een deur-opening, toegang gevende tot de cella. Deze was oorspronkelijk het huis van de godin ATHENA POLIAS en lang werd hier bewaard het olijfhouten beeld dat volgens de legende uit den hemel zou gevallen zijn. Het werd gedekt door een kleed van geweven stof met rijk geborduurde randen, voorstellende episoden uit het leven der godin.

Ieder jaar werd het houten beeld gereinigd in zee, waarvoor men in plechtigen stoet trok naar de bocht van Phaleron (bij Piraëus), terwijl gedurende de afwezigheid der godin de stad Athene rouwde en het huis schoongemaakt werd. Deze feesten waren de z.g.n. Plynteriën. Om de vier jaar had de verwisseling van het kleed plaats.

Het nieuwe gewaad werd in plechtigen optocht door de stad gedragen waarna men een ommegang op den burcht maakte, om het ten laatste in het Erechtheion neer te leggen. Dit feest, de „Panathenaeën”, is door PHEDIAS en zijn leerlingen plastisch afgebeeld en voorgedreef vereeuwigd in het beroemde fries van het Parthenon.

Men kan zich eenigszins een denkbeeld van dit kleed vormen op een afbeelding van het beeld te

Dresden, terwijl ook op verschillende vazen dergelijke voorstellingen van de godin der stad getooid met het kleed voorkomen.

De cella heeft verder geen verbindingsdeur met het volgende gedeelte van den tempel, dat weliswaar onder één dak met deze cella, doch \pm 3 M. lager lag. Dit was de eigenlijke Erechtheustempel. Uit de Homerische zangen weet men verschillende plaatsen aan te duiden waar ERECHTHEUS en ATHENA te samen één woning hadden. (ILIAS II, 549).

Het terrein aan de noordzijde lag eveneens lager, zoodat men langs een breede trap afdaalde tot het niveau waarop de noordhal lag. De hoofdtoegang tot het huis van ERECHTHEUS had plaats aan de noordzijde, waar een portiek was uitgebouwd. Zes ionische kolommen schraagden het hoofdstel waaronder een klein altaar stond voor rook-offers. Volgens de oude beschrijving moest er een gat in het dak zijn. Bij nader nauwkeurig onderzoek is ook gebleken dat inderdaad een der dekplaten in het plafond niet aanwezig kon geweest zijn. Hier loodrecht onder, op den bodem welke bedekt was met marmeren platen, kon men door een opening het drietandteeken van POSEIDON in de rots zien.

De hoofddeur die in deze hal uitkwam, heeft een omlijsting die als een der meest nobele scheppingen der Grieksche architectuur kan beschouwd worden. Het is die teergevoelige lijn die in het ornament doorstraalt, welke men in vele Helleensche scheppingen zoowel op bouwkunstig gebied als in hun sculptuur of kunstnijverheidsvormen ziet. De lijnen der zich naar boven versmallende deur-omlijsting herinneren aan de oud-Egyptische kunst, terwijl in de versiering met rozetten het Myceensche tijdperk van oud-Griekenland voortleeft. Het is verre dat hier zielloos plagiaat zou gepleegd zijn, maar men voelt toch dat zelfs in den tijd van den grootsten bloei van een land als Hellas in talrijke keeren nog een voorgelacht zijn gulden stempel drukt op het werk

FIG. 7. ERECHTHEION. OOSTELIJKE GEVEL

uit later dagen. Hoe trouwens zou anders dan langs den weg der evolutie de baan der groote kunst geleid worden?

Het bovengenoemde voorhuis, aan den westkant gelegen, was onderkelderd; in lateren tijd hadden de Turken hierin nog een cisterne. Behalve uit de eigenaardige constructie van het geheel kan men zien dat steeds een open ruimte onder den vloer moet geweest zijn en mag dus overeenkomstig PAUSANIAS wellicht worden aangenomen dat hier een soort van bronnenhuis was. Volgens hem kon men bij zuidenwind het ruischen der golven hier hooren.

De westelijke muur der Erechtheion-cella wordt onderverdeeld door vier half-kolommen op een verhoogde borstwering, een architectonische oplossing welke bij de Grieken weinig voorkwam.

Nog voor een honderd jaar geleden stonden tusschen deze halfzuilen vensters. BORRMANN heeft echter bewezen dat deze als niet behoorend bij het oorspronkelijk plan moeten beschouwd worden. Niet alleen door een toegang uit de noordhal, maar ook aan de zuidzijde was dit voorhuis te bereiken. Ook hier vanuit een voorgebouwde portiek, waarvan de grondslag ongeveer op hetzelfde niveau lag als de buitenomgeving, zoodat trappen hier dienst moesten doen om het verschil in hoogte met de cella op te heffen.

Deze voorbouw nu is de merkwaardige en sublieme karyatidenhal. Fig. 8. Ten allen tijde toch heeft dit kleine brokje architectuur de bewondering van den beschouwer opgewekt. Zelfs de meest koele en ongevoelige of oppervlakkige mensch staat er een oogenblik voor stil en wordt bekoord door de pracht en nobele opvatting. Hoe zal het dan wel niet gaan met hem, die dagen en weken lang illusies koestert om Griekenland te zien en dan plotseling in de werkelijkheid hiervoor komt te staan? Zes vrouwenfiguren dragen het hoofdgestel dat als een lichte baldaquin zweeft over de kleine ruimte, die toegang verschaft tot den tempel.

Op een verhoogd basement, even omzoomd door een smalle rand van beeldhouwwerk, staan deze vrouwenfiguren in de volle rijpheid van wat hooge beeldhouwkunst vermag. Ze hebben niet meer dat strenge der school van PHEIDIAS dat het ideaal van mensch-zijn

opvoerde tot het hogere, het goddelijke der belichaming van de individu. Deze zijn meer menschelijke gestalten gebleven, gewikkeld in het soepele gewaad dat fijngevoelig het naakte lichaam omstrengelt, waaronder toch de schuchterheid van het wezen doorschemert, al zij het dan ook met al haar weekheid van vormen, maar zonder tot de zinnelijkheid der latere beeldhouwkunst over te gaan. Het is het kleed uit het einde der vijfde eeuw v. CHR. dat als een draperie borst en lendenen omsluit.

Starende in de groote ruimte en naar den zeekant gewend, hebben de dragende figuren het hoofd even, licht gebogen, om den verheven last op te nemen. Het hoofd rust op een tengeren hals welke versterkt wordt door groote haarvlechten, die in golvende lijnen op de schouders omlaag zinken. Moeilijk valt vast te stellen welken stand de armen hadden, daar deze niet meer aanwezig zijn. Een bewonderenswaardige rust is in de houdingen waar te nemen, zoowel in de uitdrukking der gezichten als in den vorm der geheele gestalte.

Wie de maker was, is evenzeer onbekend, doch zoowel de opvatting als de uitvoering verraden dat men hier met een groot kunstenaar te doen heeft. Wel was het idee niet nieuw om het mensch-beeld toe te passen in de architectuur, maar hier heeft de kunstenaar toch voorzeker een ongekenne fijngevoeligheid aan den dag gelegd. Op 't hoofd hebben de beelden een plat kussen in den vorm van een korf, welke de dekplaat (abacus) opneemt. Deze laatste dient tot draging van het hoofdgestel, welke bestaat uit een driedeelige architraaf waarop direct volgt de tandlijst, zoodat een eigenlijk fries ontbreekt, iets wat trouwens meer voorkomt bij de gebouwen van speciaal ionische schepping.

De naam karyatide zou afkomstig geweest zijn van VITRUVIUS welke in deze vrouwenfiguren krijgsgevangenen ziet uit de stad Karya in Arcadia, welke gedurende de Perzische oorlog meegevoerd zouden zijn. De oude naam welke ontleend is aan Korai (meisjes) of jonge vrouwen, is wellicht beter geëigend voor dergelijke scheppingen, zoodat ook veel het woord korenhal gebruikt wordt. Als gewijden van den burecht staan ze daar nog, één harer is verdwenen naar de koele noorder stranden en troont, door Lord ELGIN voor goed meegesleurd in ballingschap, in het Britsch museum te Londen. Een namaak in gebakken aarde neemt haar plaats in. Vreemd is de speling van het noodlot! Zou VITRUVIUS een voorspellenden geest gehad hebben toen hij aan deze karyatiden de gedachte aan ballingschap vastknoopte?

Verschillende opmerkingen zijn gemaakt sinds deze dubbeltempel nauwkeurig opgemeten en bestudeerd is, zoodat men tot de slotsom gekomen is dat dit Erechtheion niet voltooid werd volgens het oorspronkelijk plan. Zoo o.a. heeft men naast de noordelijke voorhal een looze deur-opening die toegang geeft tot het open terrein, terwijl een aanzet van een ante te zien is. Prof. DÖRPFELD heeft ook hiervan weer een reconstructie

FIG. 8. DE KORENHAL
V. H. ERECHTHEION

gemaakt en denkt zich het Erechtheion als 't ware verdubbeld, zoodat hij een symmetrisch geheel krijgt. („Ath. Mitt.” XXIX 1904, blz. 101—107). Dit denkbeeld heeft REINHARDT echter in de „Südd. Bauz.” (XIV 1904, Nr. 50, blz. 393—396) weersproken.

Buiten den dubbeltempel ligt nog een ruimte welke het Pandroseion genoemd wordt, naar PANDROSOS, de dochter van den eersten mythischen koning KEKROPS. Zij was de godin der wasdombrengende voorjaarregegens en zij beschutte den door ATHENA geplante heiligen olijfbom die gedurende de Persische oorlogen verbrand werd, doch volgens de overlevering twee dagen later weer een el was opgegroeid.

PAUSANIAS vermeldt nog het z.g. Kekropeion het graf waar KEKROPS rustte, 't geen men waarschijnlijk moet zoeken gedeeltelijk onder de hal der karyatiden. Aan den westgevel ziet men een groot blok in den muur, dat vroeger de overdekking van een deur of poort geweest heeft kunnen zijn.

In later tijd is het Erechtheion voor verschillende doeleinden gebruikt. Zoo werd het van tempel, gewijd aan de maagdelijke ATHENA en den mythischen koning ERECHTHEUS, eerst Christenkerk om later te worden bestemd tot harem van den Turkschen Pasha! STUART en REVETT zagen nog het westfront met de halfzuilen en vensters in 1751—1753, doch bij een belegering van 1825 stortte een groot gedeelte in. In 1827 werd het bouwwerk nogmaals beschoten waarbij het overgebleven gedeelte van het dak bezweek. Eerst na dien tijd begonnen de zorgvuldige metingen en bestudeering, waarbij hier en daar, doch gelukkig zeer spaarzaam en met gebruikmaking der om den bouwval verspreide fragmenten wordt gerestaureerd wat noodig is, om de rest te behoeden voor instorting.

Van deze gewijde plaatsen terugkeerende om meer in zuid-westelijke richting langs de plaats waar eens de Athena Promachos stond te wandelen, komt men aan een glooiend terrein waar de hoofdtempel van de Hellenen staat, de grootste van de akropolis, n.l. het Parthenon. Wel is waar ziet men van dezen kant komende den achtergevel, maar toch heeft men aldaar een indruk van het geheel. Fig. 9.

Het hoogste bereikt de bouwkunst der Grieken in dezen grootschen tempel, gewijd aan de maagdelijke ATHENA (ATHENA PARTHENOS). Machtig en frisch rijst hij op uit de onwrikbare rots waarop zijn fundamenten rusten. Als één afgerond geheel staat hij daar als product van zooveel uiteenlopende factoren, gevormd door menschen met verschillende neigingen, kundigheden en geesteskrachten, die allen toch te samen slechts door één groote bezieling vereenigd werden en wel door het streven „de godin bij uitnemendheid”, hun PALLAS ATHENA, een waardig huis, een haar passende beschutting te geven. Niet als een kolossus van ruwe kracht en geweld als bij de Egyptenaren, Chaldeërs of andere Oostersche volken, waar iedere volgende steen door opgezweepten slaven op den vorigen gesmeten werd, noch door een overprikkelende hartstocht van fijne verweking en milde fantasie neergeveld als bij de Hindoe-kunsten — neen veel meer als een stoeren held der voorvaderen uit de Homerische zangen, omhult hij, de mannelijke tempel, de zwakkere, vrouwelijke figuur der maagdelijke ATHENA om haar te beschermen tegen de brandende zon of het ruwe geweld van andere krachten. Hij trotseerde de slagen van buiten, want hij was het die krachtig gebruid werd door den eeuwigen chronos, waartegen de „blanke godin

FIG. 9. HET PARTHENON
VAN HET N. W. GEZIEN

met de blauwe oogen" niet opgewassen ware geweest. Al kunnen wij het oorspronkelijke ontwerp niet in zijn fijngevoelde versiering van harmonische kleuren genieten, en al zien we den tempel thans gebeukt, geslagen en verzengd door allerlei menschelijke en natuurlijke verwoestingen, voor ons heeft juist die heerlijke rossen gloed der eeuwenoude patina welke van de hoogste schakeeringen van wit-geel tot donkerbruin aanloopt, zoo'n bijzondere waarde. 's Avonds, wanneer de dag nauwelijks zijn taak heeft volbracht en de

zon, ondergaand in een laatsten gloed, poogt het menschdom nog alles te toonen wat hij stervende vermag, doopt hij het over-oude marmer van den Pentelicon in vlamngloed van rood tot diep purper. Dan kan men de trots van een Griekschen minister vergeven wanneer hij aan Prof. DURM schreef over het Parthenon als het gebouw „an welchem die ganze gebildete Welt hervorragenden Antheil nimmt”.

(Wordt vervolgd.)

HOLLANDSCHE ARCHITEKTUUR IN NEDERLANDSCH-INDIË

oen kollega Ed. CUYPERS eenigen tijd geleden naar Ned.-Indië vertrok, deed „Architectura” hem uitgeleide met een satyriek artikel. Gelanceerd onder het motto „Marlborough s'en va-t-en guerre”, zal dit zelfs door den welwillendst gestemden lezer beschouwd zijn als een vlijmende kritiek. De reiziger werd ginds even weinig vriendelijk ontvangen als hier uitgeleid.

In de Indische pers werden, om nog even in de beeldspraak van „Architectura” te blijven, eenige nadere mededeelingen over den ondernomen krijgstocht en den buit gepubliceerd. Wij weten reeds dat de heer CUYPERS aanstonds gereed stond met zijn meening over Indische kunstnijverheid, hare hoedanigheden en nooden. Enkele bladen ginds verkondigden zijne denkbeelden, die aan de onze werden overgebrieft. Daarop bleef de kritiek — en 't was scherpe kritiek in woord en beeld! — niet uit. Dat onderwerp echter ligt buiten onze lijn.

Het „Bataviaasch Nieuwsblad” van 24 Mei en 2 Juni bevat hoofdartikels „Bankbedrijf en Architectuur”.

Wij weten ons volkomen vrij van sensatielust en als wij op die artikels de aandacht vestigen dan geschiedt het om eene afdoende tegenspraak uit te lokken in het belang van ons architectenvak, dat, als zulke mededeelingen zich in den lezerskring mochten vastzetten, zeer zou worden geschaad.

Het Indische blad neemt geen blaadje voor den mond en de mededeelingen zijn onverbloemd. Voor hare juistheid blijft natuurlijk de redactie van genoemd orgaan aansprakelijk.

Er wordt dan allereerst medegedeeld hoe de overkomst van den heer C. in verband staat met eene voorgenomen uitbreiding van de Javasche Bank te Batavia terwijl verder, eveneens voor bouwplannen dier Bank, een rondreis naar Medan, Solo, Bandoeng en Makassar zou worden gemaakt. En dan vervolgt het blad:

„Volgens ons verstrekte inlichtingen moet het met het geven van de opdracht tot het ontwerpen van genoemde gebouwen aan den heer CUYPERS eenigszins zonderling zijn toegegaan. Het gebouw te Medan toch zou reeds eenige meters uit den grond geweest zijn, toen van den president der Javasche Bank, die inmiddels naar Europa was vertrokken, bericht werd ontvangen, dat de bouw voorloopig gestaakt moest worden in afwachting van de plannen, die de heer Ed. CUYPERS zou maken. Ook moest om dezelfde reden geen verdere voortgang gemaakt worden met een reeds hier verstrekte opdracht tot het uitwerken van plannen voor het kantoorgebouw te Makassar.

„Dat er aanleiding bestond voor den vriendendienst, den heer CUYPERS bewezen, kan wellicht blijken uit het feit, dat de heer VISSERING, toen nog geen president der Javasche Bank, een der oprichters en later commissaris was van een zaak, waarvan de heer CUYPERS als leider optreedt. Het tijdschrift „Het Huis Oud & Nieuw — onder redactie van genoemden architect — is als een van de reclamemiddelen van deze zaak te beschouwen.

„Het gebouw te Medan werd dus niet verder afgewerkt en gelukkig overgedaan aan den gewestelijken raad of den gemeenteraad te Medan, die het afgekeurde bank-gebouw wel voor zijn raads-vergaderingen kan gebruiken!”

Is dit relaas onverhoopt juist, dan kon het mogelijk een prachtige illustratie geven bij het onlangs door Dr. VETH bepleitte systeem van „vrije” opdracht, in tegenstelling tot prijsvragen!

Uitvoerig wordt dan nog ingegaan op de praktische

eigenschappen van Ed. CUYPERS' ontwerpen voor bankgebouwen te Medan en Solo. Ten aanzien van het eerste heet het o. a.:

„Met de eischen van het klimaat schijnt absoluut geen rekening gehouden te zijn; het personeel der Javasche Bank te Medan verklaart ten minste aan een ieder die het hooren wil, dat het gebouw absoluut niet bruikbaar is, voornamelijk door de inwendige temperatuur, door de fouten in de constructie zoo opgevoerd. Zon en regen moeten op den grooten koepel en de onbeschutte ramen vrij spel hebben.”

En met betrekking tot het gebouw te Solo schrijft het „Bat. Nieuwsbl.” dat het een oppervlakte heeft van 180 M²., bestaat uit sousterrain, rez-de-chaussée en eene verdieping en kost — wie het raadt mag het zeggen! — f 180.000. Armoedig steekt daartegen af het salaris van den opzichter à f 125 's maands (dat is in Indië zeker niet meer dan wat f 60 hier te lande). Van bedoelden opzichter wordt getuigd dat hij, die dit gebouw, dat voornamelijk uit gewapend beton wordt vervaardigd, moet uitvoeren, nooit een zoodanige konstruktie heeft gezien, laat staan gemaakt. Het „Nieuwsblad” vraagt malicieus of zulke bouwerij niet meer is in het geldelijk belang van den architect dan van zijn principaal. Dat is toch waarlijk te erg. Ook absoluut gebrek aan kennis van Indische toestanden wordt onzen kollega voor de voeten geworpen:

„Bij het inwinnen van inlichtingen naar den heer Ed. CUYPERS, maakten wij kennis met het bovengenoemde tijdschrift „Het Huis”. In de laatste drie afleveringen zijn ontwerpen verschenen voor indische ambtenaars-woningen. (Op hoop van zegen?)

„Hoe doordacht en bestudeerd ook deze ontwerpen zijn, valt af te leiden uit een enormiteit als de volgende (de heer CUYPERS bespreekt de badkamer): „een dergelijke inrichting is in de bestaande huizen gemotiveerd, daar men in de meeste een zeer primitieve badgelegenheid (een groot houten watervat, waarin men staande een afkoelingsbad neemt) en getimmerde privaten aantreft”.

„Tot motievereering van een overdekt plat dak over het geheele huis, vertelt de heer CUYPERS: „het platte dak, aldus beschut, kan bij overmatige hitte als slaappleats gebruikt worden!” (sic. Red.) „Echter niet in alle streken”, wordt er heel lakoniek aan toegevoegd! Wat of er in zoo'n geval met het groote platte dak gedaan moet worden, deelt de heer CUYPERS ons bescheidenlijk niet mee.

„Moraal: Uit een en ander blijkt weer eens te meer, dat indische bouwwerken niet van uit Holland kunnen behandeld worden, zoo de architect hier niet eenige jaren heeft doorgebracht; „dat een studiereis alzoo dient te geschieden vóór en niet na het ontwerpen van belangrijke gebouwen;

„dat in dit speciaal geval de heer CUYPERS met zijn zorgvuldig

voorbereide introducties, mits hij flink zijn best doet, van deze aangename reis wel het meeste voordeel zal weten te plukken, waarbij de Javasche Bank het gelag zal hebben te betalen, met of zonder directe vergoeding van 's heeren CUYPERS kosten voor zijn studiereis.”

In haar nummer van 2 Juni kwam het „Bataviaasch Nieuwsblad” nog eens op de kwestie terug, onder vermelding dat van de genoemde feiten geen enkel weerlegd was. Nieuwe mededeelingen van belang worden echter niet aan de oude toegevoegd, of het moest zijn dat een groot bouwwerk dat van uit Holland te Soerabaya onlangs is gebouwd, in plaats van de geraamde 4 ton het dubbele kostte.

De bedoeling dezer mededeelingen schijnt te zijn eene algemeene waarschuwing tegen het gebruik maken van Hollandsche architecten en dat is voor ons hare beteekenis.

Uit deze artikels van het „Bat. Nieuwsblad” spreekt een algemeen verzet tegen het behandelen van Indische aangelegenheden door onbekwame, onvoorbereide krachten uit Holland, alsof daaraan niet eene speciale studie had vooraf te gaan. Dat mag de meer principieele ondergrond zijn, maar daarnaast staan de naakte feiten.

Het ligt niet op onzen weg hunne juistheid te beoordeelen. Mochten zij evenwel onjuist zijn, — en dat willen wij voorshands blijven aannemen — dan mag eene energieke tegenspraak zich niet laten wachten. Zij raken over het hoofd van een persoon heen, de reputatie van ons vak in het algemeen, en zulks te eer daar die persoon, een der meest genoemde kollega's in den lande en oud-voorzitter der Mij. tot Bev. der Bwk. is.

Nu de bovenaangekondigde feiten eenmaal in het publiek zijn gebracht, heeft de kwestie helaas meer algemeene beteekenis gekregen. Zulke onbedekte beschuldigingen als in het „B. Nbl.” aan het adres van een architect en zijn werk geuit, doen niet alleen pijnlijk aan. Het achterwege blijven van een afdoend démenti zou zijn terugslag op het aanzien van onzen architectenstand doen gevoelen; het zou twijfel doen rijzen aan zijn ernst en bruikbaarheid. Het is het goede recht zijner leden daartegen met klem op te komen en zoo mogelijk gezamentlijk met de getroffen protest aan te teekenen. Het zou struisvogelpolitiek zijn toe te laten dat dergelijke mededeelingen onweersproken bleven.

Wij zijn bovendien vast overtuigd dat het niet moeilijk zal vallen zulk een démenti te geven en dat in dien zin niet te vergeefs een beroep op onzen kollega Ed. CUYPERS zal worden gedaan.

O. SCHULZE (ELBERFELD). HET ARCHITEKTONISCHE GRONDBEGINSEL VAN VERTREKKEN ¹⁾

edert de mensch geleerd heeft aan zijne behuizing hogere eischen te stellen dan tenten of hutten kunnen verwezenlijken, heeft de bouwkunst zijne stijgende wenschen vervuld. Vroeger was de bouwkunstenaar niet slechts de schepper en bouwer van het huis, maar hij was tevens de ontwerper en uitvoerder der vertrekken en

dat niet alleen bij raadhuizen en patricische paleizen maar ook bij de winkel- en woonhuizen der burgers.

Het architectonische beginsel drong aldus van het begin af door. De ontwikkeling der venster- en deur-omlijstingen, de erkers en balkons, de trappen en portalen, de plafond- en muurbekleding, kortom het innerlijke van het huis vloeide, omdat het in één hand lag, meer met het uiterlijke samen, met de

¹⁾ Vertaald uit „Innen-Dekoration”, Juli 1909.

ombulling. De bouwkunstenaar uit oude tijden was in het algemeen meer de goede geest van het huis, die de handwerkslieden in dienst nam en in zijn plannen inwijdde. Anders kunnen we ons de eenheid in de stemming van oude gebouwen niet verklaren; er was toen weliswaar nog niet zulk een gesplitste arbeidsverdeeling als thans, maar de bouwkunstenaar van het oude slag was meer een handwerksman dan zijn hedendaagsche vakbroeder. De bouwkundigen waren in het bijzonder metselaars of timmerlieden, dikwijls zelfs beide. Dat hing af uit welke landstreken zij kwamen en of het hout — zooals b.v. in de steden der Harz, Goslar, Brunswijk, Halberstadt, Lüneburg of Hildesheim — als bouwmetaal de overhand had of wel de steen, gelijk te Augsburg, Neurenberg, Münster en Maagdenburg tengevolge van de naburige steengroeven of omdat het aanvoeren per schip zoo gemakkelijk was. De ruimte was in overeenstemming met het materiaal, onmiddellijk en direkt het werk van den architect.

Komen wij in oude huizen in de bovengenoemde steden, dan treffen ons daar opvallende afwijkingen in de afmetingen der vertrekken in vergelijking tot de kamers onzer woningen. Zij waren over het algemeen kleiner en lager, maar gaven toch niet den indruk van klein te zijn omdat de hoogte meestal kleiner was dan de breedte van de kamer. De muren waren dikker en vormden dieper vensternissen; de balken der zoldering bleven zichtbaar en gaven aan het vertrek een strakker aanzien. De ramen waren kleiner en sloten het vertrek meer van de straat af; steenlagen en wandnissen, vervolgens de veel voorkomende houten betimmeringen gaven aan de kamer lijnen die richting en onderverdeling gaven en daarmede een zeker architektonisch kachet. Voorts was het meubilair, vanaf de tafel tot de kisten, in al die tijden steeds van architektonische samenstelling, zooals het handwerk vroeger ook hoofdzakelijk afhing van de bouwkunst. Tegenwoordig zijn deze toestanden merkbaar veranderd; het wezen van het bouwen is bij ons anders, dikwijls berekend voor veler behoeften. In de huurwoning is de architektonische invloed nauwelijks merkbaar; er zijn geen sprongen, alles is vlak met uitgespaarde gaten voor deuren en vensters. Deze armoede was de aanleiding dat veertig jaar geleden de decoratie in de vertrekken ontstond en dwong voor tien jaar tot het ontstaan eener ruimtekunst. Wie hoorde vroeger ooit iets van ruimtekunst of ruimtekunstenaars? Het in orde brengen der vertrekken was overgeleverd aan verschillende krachten; ieder wilde daarbij zooveel mogelijk doen. Daar waren schilders, stucadoors en dekkorateurs, die dan met hun werk het laatste wat nog naar architectuur zweemde, deden verdwijnen.

De ruimtekunstenaar van heden is naar zijn aard en zijn arbeid in de eerste plaats architect, hoewel hij met voorliefde zich onder den dubbelen titel van schilder-architect voordoet om daarmede eene bijzondere

beteekenis aan te nemen tegenover den architect. Die schilder-architect heeft in het begin veel kwaad gesticht; hij schiep niets minder dan architectuur, en het effect was het tegendeel van architektonisch. Hem was opgedragen de vertrekken tot elken prijs te verfraaien, maar inderdaad ontnam hij de vroegere afwerkers der vertrekken het brood. Wij moesten eerst tot op puriteinsche nuchterheid afdalen, om stap voor stap weer het architektonische beginsel in onze kamers te heroveren. Het is niet zoozeer te doen om het absoluut architektonische element in de gedaante of de verdeeling der ruimte, maar vóór alles om het regelmatige dat in verband daarmede zich ook doen voelen in de vulling dier ruimte, op het meubilair en het huisraad. Op deze wijze krijgen wij een zoogenaamde architektonische verhouding tusschen vloer, muur en zoldering, die, als zij goed slaagt, betiteld wordt als een oplossing van ruimtekunst. Dat eene ruimte als één geheel werkt berust juist daarop, dat alle afzonderlijke deelen tot elkander in eene verhouding van afhankelijkheid komen te staan. Dat geldt evenzeer voor de meubels als voor de schilderijen of teekeningen, omdat juist geen enkel deel uit het aaneengesloten geheel op den voorgrond mag treden.

Het architektonische element in het vertrek zorgt in zekere mate voor de schikking der dingen. Het wijst aan ieder stuk zijn plaats, aan iedere kleur haar oppervlak en aan het raam de mate van lichttoevoer. Er zijn verscheiden vertrekken, zooals de eetkamer, de boekerij, de heerenkamer, de slaapkamers en de keuken, waaraan een konstruktief type en daarmede tevens de stempel van het architektonisch beginsel zeer goed doet. In die gevallen juist is een wisseling der dingen, ook wel een tijdelijke rommel, van grooten invloed op de behagelijkheid en de rust. Woonkamer, salon, ontvangkamer, speelkamer en dergelijke zijn daaraan minder blootgesteld, want zij vragen eerder een zekere mate van bewegelijkheid en veranderlijkheid. Daarentegen is de architectuur in de vertrekken meer noodig, al naarmate het doel meer vraagt naar waardigheid en feestelijkheid, om daarmede op de houding en de stemming van de bezoekers invloed uit te oefenen.

Het spreekt van zelf, dat al die meer architektonische vertrekken voor langen tijd ongewijzigd moeten blijven en te hunnen aanzien van mode en grillen geen sprake mag zijn. Men kan dus evenmin er wat aan toevoegen of er iets van afnemen, zonder rijpelijk overwogen te hebben tot welk effect dat leiden zal. Zoo is door muurverdeeling de grootte der schilderijen aangegeven, voor het meerendeel zijn de meubels aan een bepaalde plaats gebonden, welke op hare beurt weer beslissend is voor hunne afmetingen. Iedere willekeurige toevoeging van andere meubels wordt dan verderfelijik, omdat het architektonisch evenwicht, de harmonie van het geheel in gevaar gebracht wordt.

Uit deze beknopte aanwijzingen volgt dat het architectonisch grondbeginsel der ruimte alleen recht van bestaan heeft voor eigenhuizen. Het huurhuis is te zeer blootgesteld aan de wisseling der bewoners en der voorwerpen, dan dat zij aan de eischen van dit beginsel en aan de dwaasheid van een allemanssmaak tevens zou kunnen voldoen. Hij vraagt meer een wisselend gelaat onder een karakterloos masker.

GEMENGDE BERICHTEN

Oud-Griekenland in Arnhem. Een lezer schrijft ons: „Op mijn doorreis ben ik eens een kijkje gaan nemen op „Oud-Griekenland” dat achter Musis Sacrum te Arnhem is gebouwd. Oud-Griekenland aan het Velperplein! Wij behoeven er natuurlijk niet op te wijzen dat een dergelijke proeve van herleving van Oud-Hellas geheel en al een kermis-karakter heeft. Oud-Griekenland is eene variatie op een bekend thema, waarvan de diverse „Oud-Hollands”, „Oud-Larens”, „Oud-Baarns” etc. ook uitingen zijn.

„Een kermis is 't, waarop (blijkens de aanplakbiljeten) een „labyrinth up-to-date”, is aangelegd, de ton van **DIOGENES** tot bierhuis dient en **PERICLES** burgerschapskaarten afteekent.

„Het ware misschien beter geweest indien men aan zulk gedoe niet door een inleidende voordracht over kunst en cultuur van Oud-Griekenland schijn van ernst had trachten te geven. Men had deze kermis moeten beschouwen als wat zij was, een ontspanning, waarop men in jok en dwaasheid de afgemeten ernst van het werkelijke leven des tijds, gedurende enkele oogenblikken van zich afzette.

„Intusschen kan gezegd worden dat de artistieke zijde van het geval beter verzorgd werd dan men bij soortgelijke gelegenheid pleegt waar te nemen. De Arnhemse decorateur **CHARLES ROSKAM**, heeft alle eer van zijn pogen het Parthenon na te bootsen, op halve ware grootte. Wat bereikbaar was, heeft hij gedaan. Maar eilacie, hadde hij zijn talent slechts aan andere opgaven gewijd. Het pogen zulk een verheven monument na te bootsen in een licht getimmerte met planken en schilderdoek, kon dat anders dan mislukken? Een dameskapel, zelfs eene die in Grieksche waden gehuld is, in de pronaos van **Phidias' Parthenon!**

„Had goeden smaak niet moeten weerhouden van zulke profanatie van het goddelijke? Had fijn gevoel niet moeten gebieden „hands off” van dat gewijde tijdperk.

„Elke poging met eenigen schijn van juistheid en getrouwheid Oud-Griekenland en zijne kunstwerken te doen dienen tot aantrekkingspunt van een kernisondernehmung, moet uitloopen op een grofheid, op een kaakslag voor ware cultuur.

„Hier ziet men erger dan anachronismen; hier is Oud-Griekenland geparodieerd; belachelijk en bespottelijk gemaakt. Zulke rekonstruktie brengen ons Griekenlands geest niet nader. Integendeel In de verste verte is aldus zijne verheven karakter niet te benaderen. Op iets anders kon deze rekonstruktie ondanks den besten wil niet uitloopen en wie smaak en gevoel heeft, wendt zich met wrevel en tegenzin af van deze potsenmakerij”.

GOUDA. De restauratie der St. Janskerk is volgens het verslag over 1909 ten koste van f 19.340.21½ (waarvan f 2660.92 voor herstellingen aan ramen en glazen) voortgezet.

De noordelijke hoek bij den toren werd voltooid; aan de binnenzijde werd dit gedeelte der kerk, in aansluiting met het reeds vroeger uitgevoerde in baksteen afgewerkt. Hierbij werd de oude, veel kleinere kerk zichtbaar. Twee zich hier bevindende ramen werden vernieuwd en de gevels, waarvan zij deel uitmaken, van deksteen en kruisbloemen voorzien. Het gevelvlak naast den toren werd met het raam hersteld; de topgevel moest geheel worden vernieuwd

In verband met deze werken werden ook aan den toren herstellingen verricht.

De noordwestelijke renaissance-aanbouw in 1907 voor de heuvelwerken afgebroken, werd herbouwd en tot bergplaats ingericht.

De kolom tusschen de vakken 9 en 10 werd met het kapiteel hersteld. Aangevangen werd met het schoonmaken en restaureren der kolommen tusschen het middenschip en den noorderbeuk.

De zoogenaamde Burgemeesterspoort bij den nieuwen trap-toren werd afgemaakt, evenals de Van Meurskapel, welke als teekenkamer dient.

Ook nu nog is het waar, dat niets bestendiger is dan de verandering der dingen en dat het kwikdruppeltje, mode genaamd, dat vroeger slechts in de kleeding heftig bewoog, tegenwoordig alles pakt wat maar bewegelijk is. De verhuizingstijden herinneren ons aan het perpetuum mobile van ons roerend goed, dat gemakkelijk hanteerbaar, afgerond en daardoor on-architectonisch moet zijn.

In 1908 werd ontvangen aan subsidiën: van het rijk f 10.000; van de provincie f 1000; van de gemeente f 1000; van de kerkvoogdij f 2500; van belanghebbenden f 4149.50 Het nadeelig saldo is ruim f 2100.

Pro Rato. De „Ned. Staatscourant” van 29 Juli bevat de statuten der Aannemersvereniging „Pro Rato” (elk naar zijn aandeel) te Haarlem.

Zij stelt zich ten doel:

a. de thans heerschende misbruiken, betreffende de zoogen. commissiegelden, voorkomende bij aanbesteding van werken tegen te gaan;

b. hare leden voor de gemaakte onkosten, als aankoop van bestekken, reis- en verblijfkosten enz., alsmede voor het maken van begrotingen schadeloos te stellen.

De Vereeniging tracht dit doel te bereiken langs wettigen weg en wel:

a. door haren leden het deelnemen aan en het genieten van zoogenaamde algemeene commissiegelden te ontzeggen;

b. door hare leden een vast percentage van de aannemingsommen der hun in concurrentie opgedragen werken aan de kas der Vereeniging te doen afdragen.

De Vereeniging bestaat uit werkgevers, maatschappen, vennootschappen en naamlooze vennootschappen, die het aannemersbedrijf uitoefenen

Een candidaat voor de zwarte lijst van den B. N. A. „Op de prijzen van onzen catalogus welke wij U op verzoek gaarne ter beschikking stellen, geven wij U

20 % Architecten-Rabat,

welke wij U intusschen in overweging geven geheel of gedeeltelijk aan uw principaal af te staan”.

Het schrijven waaraan bovenstaande zinsnede ontleend is werd door een duitsche metaalwarenfabriek dezer dagen op ruime schaal bij onze kollega's verspreid.

Wie was de ontwerper der parlamentsgebouwen in Westminster? De Redactie van het „Techn. Weekblad” deed ons in haar nummer van 6 Aug. de eer aan, zonder vermelding van de bron, uit „De Bouww.” van 23 Juni 1909 het bericht te ontleenen. Of is hier het wonder volbracht dat zij in woordelijk denzelfden vorm eenige mededeelingen uit de „Britisch Architect” samenvatte? Merkwaardiger wijze vergat de Red van het „T. W.” zelfs te veranderen de woorden: „In het vorig nummer van „The British Architect”.

Bezoek aan buitenlandsche Technische Hoogeschoolen. Evenals in de vorige jaargangen vermelden wij, aan de hand van het „Zentralblatt der Bauverwaltung”, het aantal studeerenden aan de Technische Hoogeschoolen in Duitschland, gedurende het zomerhalfjaar 1909.

De tusschen haakjes geplaatste cijfers hebben betrekking op het zomerhalfjaar 1908:

	Totaal	Nederlanders	Architecten
Aken	573 (536)	23	66
Berlijn	1991 (2087)	4	363
Brunswijk	562	—	54
Danzig	647 (553)	—	123
Darmstadt	1334 (1570)	—	260
Dresden	1008	—	169
Hannover	861 (909)	3	173
Karlsruhe	1270 (1339)	9	196
Munchen	2763 (2888)	6	403
Stuttgart	826	—	170

Voor de Zwitsersche Polytechnische School te Zurich zijn deze cijfers:

1336 (12851 studenten,) 1183 (1105 toehoorders), totaal 2519 (2390 bezoekers). Van de 1330 studenten waren 821 Zwitsers en 515 buitenlanders onder welke 32 onzer landgenooten.

De architecten afdeling telde 71 studenten, waaronder 10 buitenlanders.

WEENEN. De bouw van het Stedelijk Museum is in 1900 reeds door den gemeenteraad besloten, maar er werd nog altijd geen begin mede gemaakt. Er waren tal van moeilijkheden die voornamelijk samenhangen met het gekozen terrein, aan de Karlsplatz. Aan dit plein verrijst een der belangrijkste

18de-eeuwsche bouwwerken van de stad Weenen, de door FISCHER VON ERLACH gebouwde Karlskirche. Er rees nu allereerst de principiële kwestie, of het effect van dit bouwwerk niet zou worden te kort gedaan door den bouw van een groot museum aan het plein. En vervolgens kwam de niet minder belangrijke vraag over den stijl, die het museum zou vertoonen. Twee richtingen kwamen in hoofdzaak in aanmerking; de eene wilde het ontwerp van Baurat SCHACHNER, dat zich aansloot bij het bouwkundig type der Karlskirche, de andere kwam op voor het projekt van Prof. WAGNER dat diens bekende „moderne” vormen vertoonde. SCHACHNER is inmiddels overleden.

Door de museum-kommissie uit den gemeenteraad werd nu onlangs het voorstel gedaan om aan Prof. WAGNER den bouw op te dragen, volgens een gewijzigd projekt, en daarvoor 1.750.000 kronen beschikbaar te stellen. De voltooiing zou dan in twee-en-een-half jaar kunnen geschieden.

Volgens het laatste ontwerp van WAGNER zou de Karlsplatz door het museum architectonisch worden afgesloten en, met een oppervlak van 105.000 M², na de Place de la Concorde te Parijs het grootste plein der wereld zijn. Voorts is hierbij getracht te verzekeren dat de Karlskirche het beheerschende monument zou blijven. Daartoe is de hoofdingang van het museum naar den zijgevel verlegd en werd ook besloten om het museum niet van natuursteen te maken maar, evenals bij de kerk geschiedde, op groote schaal van bepleistering gebruik te maken.

De oppositie tegen het plan was intusschen zoo sterk dat in de gemeenteraadszitting, welke over dit voorstel zou beslissen, de zaak maar werd aangehouden. Er zal nu een groot model worden gemaakt om nog eens te kunnen bestudeeren of een monumentaal museum aan de Karlskirche zou afbreuk doen.

PARIJS. De Eiffeltoren. Als binnen eenige jaren de concessie voor den Eiffeltoren zal afgelopen zijn is het de vraag of het gewrocht zal worden gesloopt of dat het nog behouden blijft. In de „Deutsche Bauhütte” lezen wij nu van een voorstel der Zweedsche ingenieurs H. BOKLUND te Malmö en J. SOENDBERG te Billenholten. De toren kost jaarlijks aanmerkelijke sommen aan toezicht en onderhoud, maar ook de slooping zou zeer duur komen. Sinds de Eiffeltoren bovendien een centraal-station werd voor de draadloze telegrafie, is haar behoud van beteekenis. Do genoemde ingenieurs stellen nu voor den toren te omgeven met een mantel van gewapend beton welke de ijzerkonstruktie moet beschermen tegen het weer en die het tegelijk zou mogelijk maken om de binnenruimte voor verschillende doeleinden praktisch te benutten.

Dat de toren daarmede geheel van type zou veranderen en zijn licht, rank aanzien verliezen zou, schijnt in dit plan echter geheel over het hoofd gezien.

Een parkengordel om Parijs is ontworpen op de plaats van de vestingwerken en de militaire kring. Wij hebben daarover verleden jaar op blz. 418 reeds iets medegedeeld, maar sedert zijn de plannen gewijzigd. Nu zal aan de kamer een wetsvoorstel worden voorgelegd, waarbij de staat aan de stad de vestingwerken verkoopt en haar machtigt tot onteigening van den militairen kring, op voorwaarde, dat zij deze laatste in zijn geheel bestemt voor parken, speel- en sportterreinen. Van het oppervlak der vestingwerken mag slechts zooveel worden verkocht als noodig is om de kosten van aankoop te dekken. Het overblijvende moet worden bewaard voor 5 à 6 parken in aansluiting met den aanleg op de militaire zone.

Gaat dit plan door, dan wordt Parijs over een lengte van 33 K.M. omringd door een krans van groen ter breedte van 250 M. Ter plaatse waar de parken op de voormalige vestingwerken zich daarbij aansluiten, is de totale breedte, na aftrek van de ruime ceintuur-boulevard, ongeveer 350 M. Dit plan zou aan de stad Parijs een dertig millioen franken kosten.

BOEK EN TIJDSCHRIFT

Zwaarte van Houten en IJzeren Balken voor Woonhuizen, Fabrieken, Werkplaatsen enz. bij diverse belastingen, samengesteld in verband met de bouwverordening der Gemeente Amsterdam door F. N. SCHEEPHORSTEN G. J. TAK. — L. J. VEEN, Amsterdam f 1.50.

Op een zevental zeer uitgewerkte tabellen zijn hier de gegevens vereenigd om met een oogopslag de vereischte houtzwaarten of profielnummers op te zoeken, die behooren bij een bepaalde belasting, een gegeven spanning en onderling afstand van balken.

Deze tabellen, overzichtelijk, netjes en duidelijk uitgevoerd,

zullen ongetwijfeld velen van groote dienst zijn bij het vaststellen van maten en konstruktie.

Sint Lucas. Afl. XII. 1909. Door DE WOUTERS DE BOUCHOT worden onder den titel „Christelijke kunst” de werken van TH. MOLKENBOER besproken. JAN STUYT begint een artikel (een vrije bewerking naar „der Stil” van SEMPER) over „de Zoldering”, waaraan verschillende teekeningen ter verduidelijking zijn toegevoegd. Over „grootte torens in Nederland” schrijft C. KEULERS. Hij geeft verschillende beschrijvingen en betreurt het voor de twintig-eeuwsche katholieken te moeten konstateeren, dat geen der acht schoonste en grootste kerktorens hun meer toebehoort. Hij wekt echter op voor den bouw van Roomsche torens zot studie-onderwerp te nemen en door hen geïnspireerd te worden. Met eene bespreking over boerenhuizen in Nederland, naar aanleiding van het bekende werk van H. v. D. KLOOT MEYBURG (zie „Bouwwereld” blz. 395 en 413 vorige jaargang) besluit deze aflevering.

Architectura Nr. 32. Een paar opmerkingen naar aanleiding van het jongste schrijven, der heeren ERNST BR. en C. J. DE HAAS door H. v. D. H.

De schrijver is het niet eens met E. B. dat de Normaal- en Kunstnijverheidsscholen uit het Museum dienen verwijderd te worden. Men ziet dergelijke combinaties van scholen in musea ook elders.

Antwoord aan den heer H. v. D. H., door ERNST BR. De schrijver blijft het een fout achten dat in het Rijksmuseum de beide bedoelde scholen worden gehouden en blijft bij zijn denkbeeld om die te verplaatsen, daar er altijd brandgevaar dreigt.

De tentoonstelling der „Vereeniging voor de Nederl. tentoonstelling van huisindustrie” door M. (slot).

Genootschapstocht naar Zwolle en Kampen. TECHNISCH GEDEELTE. Het aanbesteden van centrale verwarmings-inrichtingen. Het is wenschelijk dat algemeen geldende bepalingen voor de eischen van zulke inrichtingen worden vastgesteld. Men zal daardoor verkrijgen dat veel onnut werk vermeden wordt.

Bouwkundig Weekblad Nr. 32. Samenwerking met „A. et A.” Missive van het Bestuur der Maatij, tot bev. der Bouwkunst aan dat van „A. et A.” ter bespreking van een samensmelting van het Weekblad „Architectura” met het „Bouwk. Weekblad”. Hierbij is gevoegd het antwoord van „A. et A.” waartoe het bestuur zich tot eene bespreking bereid verklaart, maar tevens verklaart dat het geen kans zag de bezwaren zelfs in beginsel op te lossen.

Adres van het bestuur der Mij. tot bev. der Bouwkunst aan den Raad der Gemeente Rotterdam om voor de bouwplannen van de Beurs een ideeën-wedstrijd uit te schrijven onder Nederl. Architecten en de be kroonden uit dezen wedstrijd tot het maken van nieuwe plannen uit te noodigen.

Villa te 's Gravenhage. Afbeelding en beschrijving van deze villa gebouwd in 1904—05 door de architecten KLINKHAMER en OUENDAG.

Vroegere woningtoestanden, door A. W. WEISSMAN (slot).

De Opmerker Nr. 32. Een motie, die niets beteekent. Met deze motie wordt bedoeld die welke ingediend is door het Bestuur van den Aannemersbond aan het Carnegiebestuur, in zake de gunning van den opbouw van het Vredespaleis aan een aannemer die niet de minste inschrijver was en waarbij tal van soliede aannemers gepasseerd zijn geworden. Volgens den schrijver is dit geval te laksch behandeld.

Laboratoriumproeven op verfstoffen voor staal en ijzer. Opstel ontleend aan de „Kongresberichte” van het te Kopenhagen te houden Congres van den „Internationalen Verband für die Materialprüfungen der Technik”.

PERSONALIA

Door Burgemeester en Wethouders van 's Gravenhage is benoemd tot architect bij de gemeentewerken de heer J. J. GORT Jzn., lid der firma MUTTERS & GORT aldaar.

Benoemd tot lid in de Rijks-Commissie voor de Monumenten van Geschiedenis en Kunst de heer J. J. WEVE, Directeur van Gemeentewerken te Nijmegen.

Voor den wedstrijd van gevelontwerpen van het eerste 100-tal gebouwen gesticht op de terreinen der Algemeene 's-Gravenhaagsche Bouwgrond-Maatschappij zijn benoemd door den Raad van Beheer: J. LIMBURG en D. E. C. KNUTTEL en door de mededingers: A. SALM G.Bzn., J. VERHEUL Dzn. en F. W. M. POGGENBEEK.

A. A. J. MARGRY, architect te Rotterdam, is benoemd tot ridder in de orde van den Heiligen GREGORIUS DEN GROOTE.

DE BOUWWERELD

WEEKBLAD VOOR THEORIE EN PRAKTIJK

REDACTIE: + + + + +
D. H. HAVERKAMP EN J. H. W. LELIMAN

ADMINISTRATIE:
FIRMA F. VAN ROSSEN · UITGEVER
HEERENGRACHT · 281

Achtste Jaargang. No 33.

18 Augustus 1909.

ECHO'S. IX

„Een criticus is als zoodanig géen vrij scheppend kunstenaar en omgekeerd is een dergelijk kunstenaar geen criticus.

„Merkwaardige gevallen van verwarring dezer beide zien we dagelijks; zoo bijv. dat Jos. ISRAËLS, de groote schilder, geroepen wordt als criticus voor beeldhouw- werk, zonder dat bekend is, dat hij een „kenner” is.

„Nog gekker maken de voorstanders van de „ongerepte” Haagsche Hofvijver het, die de namen van MESDAG en ISRAËLS gebruiken om klem te zetten achter hun betoog dat de vijver bij inkrimping leelijker wordt. Alsof deze inderdaad groote schilders als zoodanig ook bevoegd zouden zijn over het zeer speciale en kritische onderwerp stedenbouw, een autoritair toon aan te slaan”.

In deze ontboezeming roert de schrijver van de „Actueele Vraagstukken” in het „Bouwk. Weekblad” een onderwerp aan waarvoor reeds meermalen aandacht is gevraagd in „De Bouwwereld”: Het overwicht der schilderkunst. De klacht dagteekent niet van gisteren. Het kan echter geen kwaad, maar slechts goed, zoo er nu en dan nog eens op gewezen wordt. Als ten langen leste de opmerkingen toch eens doordrongen! Er is wel eenige kentering, maar telkens blijkt, nu eens bij deze, dan weer die gelegenheid, de eene keer op onschadelijke wijze, een andere maal daarentegen met bedenkelijk gevolg, dat in ons land over kunst nog bijzondere opvattingen heerschen, en dat daarmede vooral de architectuur te kampen heeft.

Kunst wordt bij voorkeur vereenzelvigd met schilderkunst, een enkel maal ook met muziek, soms met letterkunde. De woorden kunstenaar en kunstschilder zijn voor het meerendeel onzer medeburgers synoniemen. Beeldhouwkunst en bouwkunst staan in het vergeetboek.

Velen, en daarbij zelfs „kunstenaars” zijn aangetast door de neiging de architectuur niet of nauwelijks bij de beeldende kunsten te rekenen. In beginsel staat

haar beoefenaar in veler waardeering dichter bij het handwerk dan bij de kunst. Niets echter is onbillijker, bekrompener.

De kunst is de spiegel eener kultuur. Echter kan niet éene harer uitingen, wanneer zij bij geval hooge ontwikkeling bereikte, op het een of ander land of tijdperk den stempel eener artistieken beteekenis drukken. Daar is meer voor noodig. Dat in het eind der XIXde eeuw in ons land MARIS en MAUVE, in Duitschland WAGNER werkten, dat hier de schilderkunst, daar de muziek bloeide, kan niet beletten dat juist bedoeld tijdperk in zijn geheel berucht zal blijven door zijn gemis aan aesthetische kultuur.

Ware beschaving en waar kunstgevoel zijn veelzijdig; zij kennen geene grenzen. Maar wat brengt de huidige praktijk?

Menig onzer zoogenaamde kunstminnaars of kunstbeschermers is welbeschouwd slechts een schilderijen-, een antiquiteiten- of WAGNER-maniak. Zeldzaam ziet men dat de zin voor het schoone op harmonische wijze in alle — of althans de voornaamste — richtingen is ontwikkeld, dat de kunstmin de onderscheidene uitingen van het schoone met gelijke warmte en liefde wil ontvangen.

Zien wij slechts hoe onartistiek zij dikwijls wonen, zonder er zelf iets van te bespeuren, dan dringt de gedachte zich op dat het kunstbesef niet diep ging. Letten wij eens op dat de omgeving waarin zij leven vaak ordinair is en van wansmaak getuigde als wij niet toevallig het oog vestigen op de enkele schilderijen. Ik zal geen bepaalde voorbeelden noemen, maar zij liggen, voor wie rondziet, voor het grijpen. Hoe zelden slechts is zulk een woning een artistiek en in al zijn deelen wel afgewogen ensemble. „Wat heeft U mooie dingen”, tot dat compliment moet onze waardeering zich meestal bepalen. Zulke eenzijdigheid van kunstopvatting bewijst dat juist een hooger besef van kunst en kultuur ontbreekt.

De invloed der mode doet zich gelden. De zoete

hoop dat de verzamelde kunstwerken een goede geldbelegging zullen blijken, beheerscht menig „kenner”. En de ingewijde heeft voor den kunstzin van menig erkend „kunstvriend” slechts een glimlach.

En als schilders voor eigen gebruik laten bouwen — en niet minder zoo zij zelf zich tot de beoefening der bouwkunst laten verleiden — hoe weinig oog en gevoel voor goede bouwkunst toonen zij dan in den regel! Nog ligt versch in het geheugen dat schilders, meenende REMBRANDT te eeren op gansch onnoodige wijze, de verminking van het Rijksmuseum uitlokten. De REMBRANDT-zaal is het levende getuigenis van het gemis van elk bouwkundig inzicht bij een trits onzer eerste en beroemdste schilders.

Waarlijk, zulke ervaringen geven geen aanleiding hen een monopolie van kunstgevoel toe te kennen en hen te raadplegen over vraagstukken die buiten hun enger gebied liggen.

En toch geschiedt dat geregeld. Deels is dat het gevolg van personenkultus. De bouwkunst is bij voorkeur de uiting van groote tijden; zij is de populaire kunst van machtige volken met groote opvatting.

Een schilder kan gemakkelijker populair worden. Zijn kunstwerk is verplaatsbaar en komt onder veler oog; de beoordeeling ervan vraagt minder wetenschap, althans minder technisch inzicht dan een gebouw; er valt eerder over te „schwärmen”; het is den schilder, die met zooveel goedkoop materiaal werkt, gemakkelijker zijne idealen te verwezenlijken dan den architect, die allereerst wachten moet op een principaal en dan nog gebonden blijft aan tal van belemmerende omstandigheden, waarvan de buitenstaander zich geen rekening geeft.

En zoo zijn er redenen te over die verklaren dat vooral in ons land, de schilder als de representant der kunst wordt beschouwd.

„Men” is het er nu eenmaal met zich zelf over eens dat enkele personen de universeele kunstenaars bij uitstek en uitnemendheid zijn. En wie in dien waan verkeert, vindt het maar al te gemakkelijk zich steeds op hen te kunnen beroepen. Het publiek heeft nu eenmaal neiging om bij voorkeur naar bekende adressen te loopen. Merkwaardiger is zoo die personen zelf de grenzen hunner competentie uit het oog verliezen.

Een verdere verwarring wordt gesticht door de verwisseling van oudheidkunde en kunst. De dooreenhaspeling van het oude en het schoone leidt tot menige scheeve kritiek en onzuivere beoordeeling. Beide begrippen moeten uit elkander worden gehouden.

Zij dekken elkander niet. Het oude kan tevens schoon zijn; maar schoonheid is volstrekt niet een trek die aan het oude als zoodanig onafscheidelijk verbonden is.

De kunst is vooruitstrevend, de oudheidkunde behoudend. Wij hebben allen iets van beider sentiment in ons en niet altijd valt het gemakkelijk de tegenstrijdige gevoelens uit elkaar te houden en elk naar hare waarde te schatten.

Een goed archaeoloog is slechts al te dikwijls een matig kunstbeoordeelaar. Zijn geest voor behoud, voortgesproten uit wetenschappelijke redenen, uit historische voorliefde en gevoel voor de beteekenis van een groot verleden, doet hem vaak, met goede bedoeling, maar toch ten onrechte, mede uit naam der kunst spreken en handelen. En het publiek pleegt dat toch te aanvaarden.

Waarschijnlijk zal nog menig jaar hetzelfde onderwerp bij de „actueele vraagstukken” kunnen worden behandeld. Een sinds lang vastgeroeste meening wordt niet zoo licht ten goede gekeerd. Het overwicht der schilderkunst vooral, is te diep geworteld. Vergelijken wij merkwaardigheidshalve de grondige aandacht die de pers aan haar geeft in tegenstelling met de bouwkunst. Hoe stiefmoederlijk blijkt dan de laatste bedeed te zijn. Zij wordt niet alleen onvolledig besproken, maar doorgaans ook door onbevoegden, die geen blijk geven over de noodige kennis van zaken te beschikken. (Een recent voorbeeld is de ophemeling van het Groningsche Universiteitsgebouw in de dagbladen, tegenover de afkeuring der ditmaal éénstemmige vakpers.)

De onverschilligheid der pers jegens de bouwkunst is niet alleen het gevolg van een overeenkomstig gevoelen bij het groote publiek, maar er is eene wisselwerking. De weinige belangstelling der eerste werkt ook niet animeerend op de lezers. Zij weten niet wat bouwkunst is, wat hare beoefenaars nastreven. Ter voorlichting op elk gebied verbinden de groote bladen deskundige medewerkers aan hun staf. Politiek, hygiëne, staathuishoudkunde, tooneel, muziek, elke faktor onzer hedendaagsche beschaving krijgt zijn deel. Maar dan wordt plotseling de grens getrokken en aan gene zijde blijft de bouwkunst.

Eigen hulp is de beste. Laten de architecten zelf de opvoeding van het publiek ter hand nemen, belangstelling wekkend, juiste begrippen verspreidend. De weg er toe is reeds op een internationaal architectenkongres aangegeven. Dan bereiken zij, en misschien nog eerder dan men nu durft te voorspellen, dat de klacht uit de „actueele vraagstukken” tot het verleden gaat behooren.

W. A. E. VAN DER PLUYM. ATHENE EN HAAR AKROPOLIS

(Vervolg.)

Deze tempel staat op de plaats waar reeds vóór 480 v. CHR. een oudere tempel aanwezig was, het z.g. vóór-Parthenon, waarvan de fundamenten nog vrij diep te volgen zijn. Misschien begonnen na den slag van MARATHON

(490), was het reeds gevorderd tot de eerste zuilenrijen, toen het in de rampspoeden van den Perzischen oorlog onderging. Nauwelijks echter waren de Perzen van Griekschen bodem verdreven of een nieuwe geest en jong leven groeide op uit den ouden grond van Hellas.

Het was niemand minder dan PERIKLES, de groote staatsman en geniale woordvoerder die met al zijn kracht het idee trachtte te verwezenlijken om ATHENA groot te maken.

Als bouwmeesters worden genoemd IKTINOS en KALLIKRATES terwijl PHEIDIAS als raadgever en speciaal meer voor het beeldhouwwerk aangewezen was en PERIKLES het geheel bezielde. Hij was het die zijn talent als spreker gaf wanneer het er op aankwam de noodige middelen bijeen te brengen en hoe toch zou ook in dien tijd een bouwwerk tot stand komen wanneer de finantiëele basis ontbreekt of schipbreuk lijdt? Wel was ieder bezielde voor kunst, maar toch zou PLUTUS een groote rol spelen en zoo zien we dat de Delische bondskas (gesticht in 476 v. CHR. op het eiland Delos) overgebracht wordt naar Athene en al heeft men nog niet een fantastisch brein van een HAMERLING om een Aspasia te schrijven, toch kan men hier in zekere deelen uit opmaken dat ook dit feit een groote medewerking moet geweest zijn om den bouw van zulk een monument op de akropolis, inzonderheid het Parthenon te pousseeren. Ongeveer 434 v. CHR. wordt deze schat in den tempel der maagdelijke ATHENA overgebracht. Hiervan is een inscriptie gevonden. Behalve dat dit geld gedeeltelijk uitgezet werd, volgens sommigen tegen 10 0/0 per jaar, werden ook gelden disponibel gesteld voor den bouw der monumenten. Het idee dat de kunst door het geld gevoed wordt, was ook in die dagen reeds aanwezig.

Gaan we nu meer in het bijzonder den bouw na dan zien we dat het grondplan een zoogenaamde dorische peripteros is, met acht zuilen aan den korten en zeventien aan den langen kant. Op deze zuilenrij, die een ware palisade vormt waarbinnen de oningewijde niet mocht komen, rust gedeeltelijk het dak. Het geheel staat op een hooger gelegen terras, krepidoma genaamd. Dit bestaat uit een ondergrond of steriobaat, het binnenste van het terras, waaromheen men de trapsgewijze opvolging der terrassen heeft, terwijl de bovenste de voeting voor de zuilen is en daarom stylobaat genoemd wordt. Hoewel nu een krepidoma aanwezig was van den vorigen tempel had dit door de verwoestingen veel geleden en achtte men een drie treden hooger gelegen stylobaat wenschelijk, zoodat het nieuwe Parthenon van PERIKLES dus hooger kwam te liggen dan het oude.

Merkwaardig is de hier zoo in het oog vallende curvatuur. De horizontale lijnen toch zijn niet zuiver horizontaal doch een weinig gebogen (convex) teneinde aan het optisch bedrog van ons oog te ontmoet te komen dat ons anders een concave lijn zou doen zien, welke het idee van inzakking onwilkeurig in ons doet ontstaan. Over de geheele frontbreedte van den tempel, dus ± 30 M., is deze kromming meer dan 0,13 M., zoodat de proef met een hoogen hoed neer te leggen op den eenen hoek van het stylobaat veelal vertoond wordt aan de bezoekers. Kijkt men nu van den anderen hoek langs het vlak, dan ziet men dezen hoed niet meer. Hoewel het verschijnsel der curvatuur door sommigen bestreden

FIG. 10. ATHENA PARTHENOS

wordt (o. a. door Prof. DURM) merkt men het toch bij verscheidene gebouwen op en ook VITRUVIUS wijst er reeds op wanneer hij zegt: „men moet het stylobaat convex maken anders lijkt het concaaf.”

Op dezen grondslag rijzen de zuilen stoer enforsch omhoog. In het eenvoudig karakter van den dorischen stijl staan ze daar in volle mannelijke kracht als schragende deelen die de last van het dak opnemen. Ze hebben geen basement zoodat ze direct als 't ware geplant staan in het stylobaat. Wel is de onderste trommel voorzien van een cilindrische plaat (scamillus volgens VITRUVIUS) welke verdekt is ingelaten. Dit was uit een practisch oogpunt gedaan om de scherpe kanten der steen te beschermen tijdens het vervoer. Ook aan de abacus was een dergelijke scamillus aangebracht met hetzelfde doel als aan den ondersten trommel.

De zuilen zijn voorzien van de bekende cannelures of ingroevingen, welke hier naar dorische wijze scherp tegen elkaar aansluiten. Meestal werd de onderste trommel gecanneleerd geplaatst, terwijl de overige, met uitzondering van de bovenste, veelal ongecanneleerd werden opgesteld om later behakt te worden. Onderling waren de trommels verbonden door houten

of metalen doken. De zuil heeft in verticalen stand een verjonging naar boven, terwijl deze niet volgens een rechte lijn plaats heeft maar volgens een kromme (convexe) lijn, zoodat een zwellende ontstaat, welke laatste ongeveer $\frac{1}{80}$ der middellijn bedraagt en op $\frac{2}{5}$ der hoogte haar maximum bereikt. Het kapiteel met hals heeft het bekende echinusprofiel waarop de platte plaat der abacus lag.

Rondom boven de zuilen gorden de architraafblokken het geheel als met een steenen band aaneen. Hierop volgen de triglyph-blokken met de tusschenruimten der metopentafels, waarop voorstellingen en relief bebeeldhouwd zijn. Te samen 92 stuks, vormden deze relief een rijken gordel van beeldhouwkunst met voorstellingen ontleend aan het leven der ATHENA. De oostgevel vertoont den strijd der goden tegen Giganten; de zuidgevel heeft episoden uit den strijd tegen Centauren; de westgevel stelt voor de Atheners tegen de Amazones kampende, terwijl de noordzijde voorstellingen geeft uit den Trojaanschen oorlog.

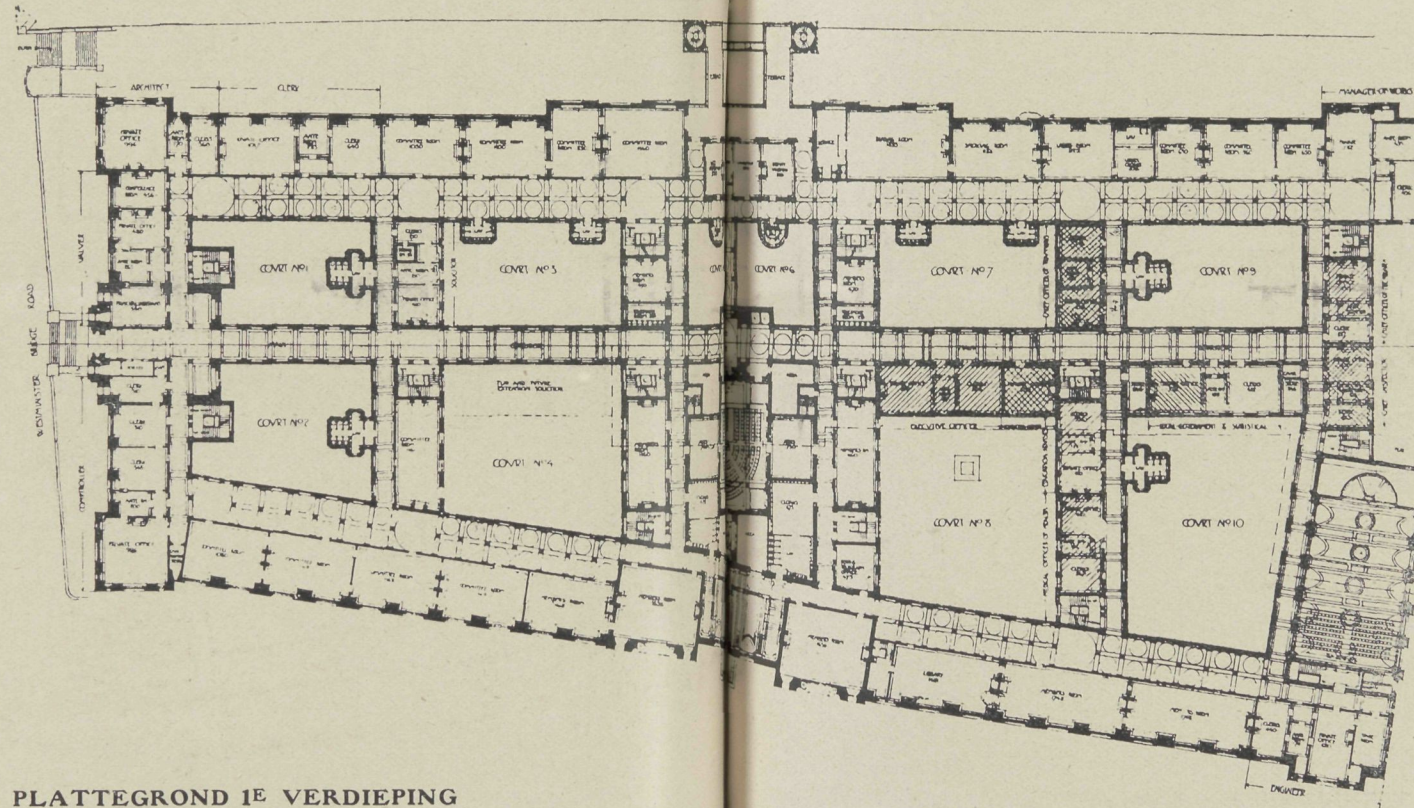
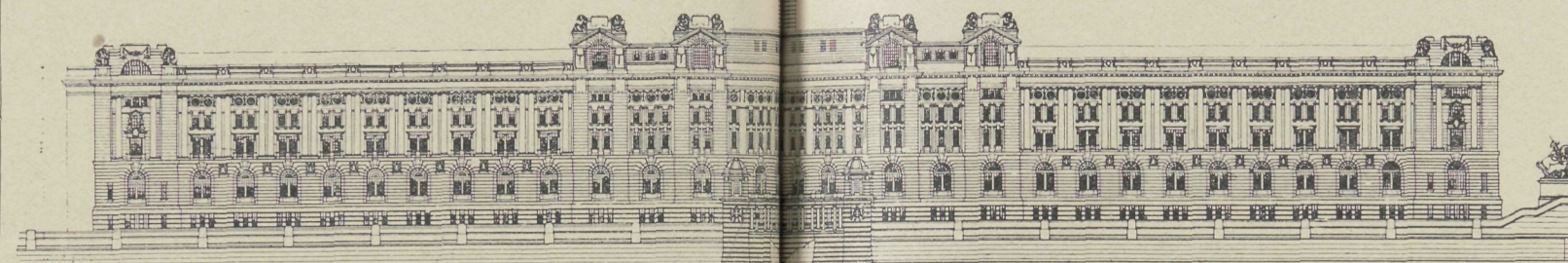
Over dit fries van beeldhouwwerk steekt als beschuttenden luifel de kroonlijst met haar verschillende profielen en versieringen, terwijl over alles heen het eenvoudige dak bij wijze van tent is opgeslagen. Aan de smalle zijden wordt dit dak afgesloten door twee schildmuren, die in den vorm van de bekende driehoekige frontons, dankbare plaatsruimte geven voor vrije beeldhouwkunst. Aan de oostzijde is de voorstelling van de geboorte der ATHENA. Jammer genoeg bleef weinig gespaard van deze heerlijke kunstwerken, doch die weinige resten kenmerken nog zoo goed den tijd van PERIKLES en PHEIDIAS, dat men zich moeilijk vergissen kan. De godin is omgeven door de hoofdgoden met de voorstellingen van zon en maan. Het geheele beeldhouwwerk is geborgen tusschen de kantige lijnen der architectuur waar alles streng in passend is. Merkwaardig zijn de paardenkoppen als voorstellende links de zon, waar HELIOS uit zee met zijn vurige paarden opdoemt en den komenden dageraad symboliseert, terwijl rechts de godin SILENE den naderenden nacht tegemoet gaat met haar vierspan. Wat in 1674 er nog van over was werd toen door CARREYS in teekening gebracht. Thans is bijna alles uit dit gevelveld verdwenen.

In den westgevel stond de ATHENA-figuur in haar strijd met POSEIDON om de heerschappij van de landstreek waarbij verschillende bekende attributen gevoegd waren doelende op de werken welke zij verricht hebben. Ook dit gevelveld is zoo goed als geheel verdwenen.

De eenigste bewaarde figuur die het hoofd nog bezit, is de z.g. Dionysos en ook deze is sterk beschadigd. Zonderling kan het noodlot wezen, dat hier slechts de breede figuur van den god der wellust spaart om den tempel te bewaken van de meest maagdelijke godin!

Beschouwen we thans meer de binnen de uiterste zuilenrij gelegen ruimte, dan ziet men aan den oost- en westkant een tweede rij zuilen welke voor de eigenlijke cella staan en hierdoor een voor- en achterhuis vormen. Ook zij dragen een hoofdgestel bestaande uit

PRIJSVRAAG-ONTWERP LONDON COUNTY HALL

PLATTEGROND 1^E VERDIEPING

architraaf en frieslijst welke laatste overgaan aan de lang-zijden op den massieven muur. Dit fries is bij dezen tempel zeer merkwaardig. Als één doorlopende bordure omgordt het de cella met preciosa van sculptuur en al mogen we door nauwkeurige beschouwingen en nieuwere gegevens dit niet direct als een werk van den grootsten der grooten beschouwen, toch ziet men door alles heen dat de invloed van PHEIDIAS niet achterwege gebleven is. Hier en daar zijn correcties aangebracht, doch het geheel schijnt

JAN F. GROLL B.-I., WALLIS, HUNTLEY & TREACHER

tegengestelde richtingen naar het midden van den oostgevel. Eerst de voorbereiding tot de processie, voorgesteld door ruiters die hun mantels omwerpen, sandalen dichtgespen en zich gereed maken deel te nemen aan den stoet. Daarop volgen galopeerende ruiters in dichten drom achter de wagens bestuurd door wagenmenners. Hiervoor een groep oude mannen, de z.g. Thalophoren, met olijftakken in de hand. Zij loopen achter de muziek welke op haar beurt wordt voorafgegaan door jongelingen die met wijnkannen en offerkoeken marcheeren achter de offerdieren (koeien, schapen) met hunne begeleiders. Dan komen aan beide zijden van den tempel ongeveer gelijke voorstellingen bij de hoeken en dan vervolgens aan den oostgevel, vrouwen en mannen gaandeweg naar de middenpartij overgaande tot de goden, die van den Olympus zijn neergedaald te midden van de sterfelijken om dit feest mee te vieren.

Verscheidene musea zijn thans in het bezit van afgietsels en mogen deze niet het ware zijn, toch zullen zij meewerken een idee te geven van wat de school van PHEIDIAS vermocht. Helaas, ook Athene bezit ze niet meer allen in oorspronkelijke schepping. Verschillende zijn verhuisd naar het Britsch Museum te Londen.

Eigenaardig is de oorspronkelijke plaatsing van dit fries aan den tempel op eene plaats waar het altijd moeilijk te zien geweest is vooral door de weinige afstand die men kon krijgen om het te overzien en ook door de schaarsche belichting. Weet men nu bovendien dat het relief niet hoger dan vier à vijf centimeter is, dan ligt het voor de hand dat slechts in een zuidelijk land met overvloedig licht, zoo iets mogelijk was nog tot zijn recht te komen.

Ging men vervolgens de bronzen vleugeldeuren door dan betrad men de groote ruimte die de eigenlijke cella vormde en „honderdvoetige zaal” (hekatompodos) genaamd werd. Ze was in drie deelen onderverdeeld door twee rijen zuilen; waarvan de zuilenrij aan den achterkant doorliep in de breedte der zaal. De ruimte die in het midden overbleef was het verblijf der godin en eenigzins naar de achterwand geschoven stond ZEUS' dochter PALLAS ATHENE op een groot verheven voetstuk. (Fig. 10.) Het enorme maaksel was van niemand minder dan van PHEIDIAS. Gekleed in het strenge doch soepele gewaad, de Chiton uit het midden der vijfde eeuw v. CHR., die van het zuiverste der edele metalen gemaakt was, had ze haar borst bedekt met den Medusakop, omringd door slangen. De naakte deelen waren van blank ivoor waarin een kern van hout verborgen zat. Met het hoofd gedekt door den rijk versierden helm waaronder de haarvlechten ter weerszijden over de schouders gofden, stond ze daar in al haar majesteit stralende, met de rechterhand de godin NIKE dragende, welke laatste figuur bijna menschengrootte had! Als zuivere oplossing voor onderschraging diende hier een zuil die den arm steunde en toch niet schaadde aan de vrije beeldhouwkunst. Integendeel, decoratief vormde zij een waardig architectonisch geheel en gaf een breede rust.

toch door de bekwaamsten van PHEIDIAS' volgelingen uitgevoerd te zijn. Het hoofd-idee is ontleend aan het vierjaarlijksche feest der Panatheneën, een episode uit de dagen waarin Athene, jong en oud, feest viert en offerde aan al wat men hoog en verheven achtte. Het is de tijd waarin de Atheensche meisjes het geweven kleed in een plechtigen ommegang naar den burcht brengen en vol luister en devotie dit geschenk der godin aanbieden. Bij de afbeelding op dit fries begint de stoet in den zuid-westhoek en gaat zij in twee

De linkerhand hield het schild vast, dat steunde op het voetstuk.

Helaas is ook dit prachtwerk der oudheid verdwenen; wel werd het nog gezien in 375 n. CHR. doch tusschen 430 en 485, in den tijd dat het Parthenon overging tot den Grieksch-Katholieken eeredienst, moet het verdwenen zijn. Ook heeft men beschrijvingen (PAUSANIAS hoofdst. 24 § 5) en voorts is in 1881 op het Varvakeionplein te Athene een verkleinde copie gevonden welke vrij nauwkeurig, hoewel gebrekkig in uitvoering, overeenkomt met de beschrijving van PAUSANIAS. Een beter idee van den verheven kop vindt men in de gemme van Aspasios, welke steen wordt bewaard te Weenen. Wat de versiering van het schild betreft heeft men een voorstelling op het z.g. Strangfordschild (collectie STRANGFORD te Londen). Aan de geschiedenis van het origineele schild der ATHENA-figuur is het feit verbonden dat PHEIDIAS wegens het afbeelden van zijn hoofd op dit schild zou vervolgd zijn voor heiligschennis, zoodat deze zaak meewerkte tot zijn verbanning uit Athene. Ook werd hij beschuldigd goud gestolen te hebben van het gewaad der godin, verschillende feiten die er op wezen hoe de groote kunstenaar in den avond van zijn vruchtbaar leven gekrenkt werd en gelijktijdig viel met zijn verheven beschermer PERIKLES. De laatste stierf spoedig, in 429 v. CHR., en de kunstenaar zwierf in ballingschap ver van zijn land, in Olympia, rond, waar volgens vage gegevens hij nog nakomelingen zou gehad hebben.

Beschouwen we nu de ruimte waarbinnen de godin

stond, dan wordt volgens de tegenwoordige opvatting deze het eigenlijke Parthenon genoemd, terwijl de ruime zaal daaromheen den naam van „Hekatompedos” behoudt. Vroeger toch noemde men het hierop volgend vertrek het Parthenon, welke men door het achterhuis bereikte, dus van den westkant. Vreemd deed het steeds aan dat de godin niet stond in het haar toegewijde vertrek en zelfs was er geen verbindingsdeur met de ruimte waarin zij geplaatst was. Hierdoor ontstond het begrip dat het laatste vertrek het zoogenaamde „opisthodomos” zou zijn. Weet men nu dat in 434 v. CHR. de groote Delische schat in dit opisthodomos werd geborgen en deze dus geheel open in het achterhuis zou liggen, dan komt dit in 't geheel niet met de begrippen der Grieken overeen een zoo groote waarde aan geld daar te bewaren. Neen, veeleer ligt het dan voor de hand hetgeen men Parthenon noemde, te doen verhuizen naar het binnenste van het hekatompodos en het hierachtergelegen vertrek opisthodomos te noemen. Bovendien weet men dat later de geschiedschrijvers vermeldden, dat een koning als gast der Atheners zijn verblijf heeft in het opisthodomos. Dit kan dus moeilijk een open ruimte geweest zijn.

Na het laatstgenoemde vertrek, dat dus nog een gedeelte van de eigenlijke cella is, volgt de open ruimte, waarvoor kolommen voorgebouwd, het z.g. achterhuis. Zes zuilen schragen hier het voorgebouwde dak. En om dit alles heen staat fier de laatste zuilengang als mantel, beschuttende de cella waarin het heilige der heilige verborgen was.

(Slot volgt.)

PRIJSVRAGEN?

en laatste woord zij ons toegestaan, hoewel de in den titel opgesloten vraag feitelijk reeds bevestigend beantwoord werd. De architecten hebben er voor bedankt dat over hun rug heen Dr. VETH zich in de publieke waardeering naar boven zou schrijven.

De Mij. t. B. d. B. heeft zich gevoegd bij het koor van hen die aan B. en W. van Rotterdam in overweging gaven een openbare prijsvraag voor hare groote plannen uit te schrijven. En wel adviseerde zij tot het stelsel dat bij opgaven van dezen omvang buitenslands algemeen gewoonte is, om uit te schrijven een prijsvraag in twee trappen: 1°. een algemeene ideeën-prijsvraag; 2°. een besloten prijsvraag tusschen de bekroonden van het eerste concours.

Men mag nu wel verwachten dat het advies van Dr. VETH voor goed van de baan is en zijn onoverlegd bedrijf geene verdere gevolgen zal hebben dan dat voortaan in ruimer kring het geschrijf van onzen „veelzijdigen” schilder met eenig meerder kritisch sentiment zal worden ontvangen.

Zijn slap slotwoord in het Augustus-nummer van „De Gids” is eene wèl ijdele poging zijne retraite te dekken. Wie met den Apostel van oordeel is dat zelfs de schijn des kwaads dient vermeden te worden, kan uit Dr.

VETH's eigen stuk een argument putten voor de vrije mededinging. Hij schrijft nu over een „zeer begaafd en zeer hoogstrevend” architect — hoe origineel zou het wezen indien hier 'bij geval eens dezelfde beoogd werd, die kort te voren den schrijver in de hoogte stak! — die „zich gelukkig achtte om elk grooter monumentaal gebouw, waartoe hem niet de opdracht was gegeven”

Wij sluiten hier natuurlijk de aanwezigheid van een dosis „aanstellerij” uit. Misplaatste, te ver gedreven bescheidenheid van den betrokken meester kan ons aldus zijne onsterfelijke kunstwerken onthouden. Maar is niet een geval denkbaar waarin de druifjes zuur waren en vriendenhand nu een trosje van zoeten smaak binnen het bereik wilde brengen? Dat zou een merkwaardige ondergrond kunnen zijn voor een pleidooi tegen prijsvragen.

De lezer van „De Gids” die geen kennis draagt van de bouwkundige bladen, waartegen Dr. V. heet te polemiseren, moeten wel een zéér onvolledig en bovendien onjuist denkbeeld krijgen van de bezwaren die tegen zijn denkbeeld werden aangevoerd. Zeker, wie gelijk Dr. V. nu doet, alle motieven terzijde en onbeantwoord laat die hij blijkbaar niet kan weerleggen, zoo iemand kan zich tegenover lezers, die niet van andere zijde werden voorgelicht, veilig als „teleur-

gesteld" over het gehalte der ondervonden bestrijding, voordoen. Dat staat goed. Die voorstelling beantwoordt echter niet aan den stand van zaken. Er is wel degelijk veel en velerlei aangevoerd tegen het denkbeeld-VETH, maar Z.Ed. onthoudt het met een hoog gebaar zijn lezers.

Een staaltje van de wijze waarop Dr. V. het zich gemakkelijk maakt kan volstaan. De manier waarop hij zich van ons wil afmaken immers, is niet beter dan die waarop anderen zich „weerlegd" zien. Van al wat dezerzijds in „De Bouww." werd geschreven memoreert Dr. V. slechts ééne vermeende tegenstrijdigheid. Hij zegt dat wij schreven hoe een publieke prijsvraag zich zeer wel leent tot het vinden van den waardigsten, „tenzij men een aangewezen genie kan aanwijzen, maar dat kan ons land zeker niet". Waarom strijdt dat met 't geen hij enkele regels verder aantroft, dat de publieke prijsvraag reeds menigmaal bewezen heeft „het onbekende talent, het genie zelfs aan het licht te brengen"? Wij zien het niet in. Het schijnt den geleerden polemist ontgaan te zijn dat de strekking van den eersten zin zich keert tegen eene vrije, willekeurige aanwijzing in het onderhavige geval. De tweede zin daarentegen wilde geheel in het algemeen in herinnering brengen hoe dikwijls een prijsvraag het middel bleek om den aangewezen kunstenaar te vinden, waar de zoogen. „vrije keuze" falen moest. Waar nu schuilt hier eene onderlinge tegenstrijdigheid? Zij is er niet. Dr. VETH's ongemeene geest laat zich dan ook volkomen ten onrechte verleiden tot eene mislukte poging tot grappigheid over geniën die, juist wanneer men ze noodig zou hebben, „zeker niet" bestaan. Immers wij zeiden niet dat zij niet „bestonden", maar slechts dat men den, met uitsluiting van alle anderen aangewezen kunstenaar niet zoo maar kon aanwijzen.

Gelijk gezegd, het strekt ons ten troost dat de andere schrijvers tegen Dr. VETH's poging ten bate van willekeur en bevoorrechting er al niet beter afkomen. Een treurig argument tegen de prijsvraag is wel Dr. VETH's slotherinnering aan het aanvankelijk zoo bewonderde Monument-1830 te Amsterdam. Hoe zou het tegen het prijsvraagstelsel pleiten dat bedoeld monument thans, ruim 50 jaar na zijn stichting, niet meer in den smaak valt? Een dergelijke wisselvalligheid in waardeering maakten de schoonste werken van Gothiek en Renaissance ook door. Zelfs Dr. VETH's kunstwerken zullen zich, eer een

menschenleeftijd verstreek ook wel voor de periode van het ouderwetsch-zijn gesteld zien. Dat is niet meer dan natuurlijk. Hopen wij slechts dat zij die periode te boven komen! In dat moeilijk tijdperk verkeert nu het Dammonument. Wie verzekert dat niet opnieuw de tijden keeren? De herleving van oude kunstrichtingen is al genaderd tot de „Biedermeierei". Wacht U dus, gij Vandalen, die het Dammonument, mogelijk wilt sloopen!

Tegenover dit voorbeeld kon men o. a. aanvoeren GARNIER'S „Nouvel Opéra". Ook hier werd, om in Dr. V.'s terminologie te blijven aan een „veelbelovend onder-officier of misschien luitenant" den maarschalk-staf in handen gelegd en objectieve kritiek erkent dat dit zeker niet ten nadeele der kunst strekte en dat de jeugdige onbekende prijsvraag-winnaar verre overtrof wat een der toenmalige „maarschalken" zou hebben voortgebracht.

Evenmin als het Amsterdamsch voorbeeld, pleiten tegen het prijsvraag-stelsel de vele om allerlei redenen mislukte prijsvragen. Deze kunnen slechts een prikkel zijn om te komen tot eene betere regeling. Die laatste is nu, wij mogen het als bekend onderstellen, op initiatief van het genootschap „Architectura et Amicitia" ter hand genomen. A. et A. heeft daarmede een nuttig werk gedaan, waarvoor het de waardeering der collega's verdient.

Als deze regeling eens tot stand is gekomen en gehandhaafd wordt, dan zal zij weer een faktor zijn die ten gunste van het prijsvraag-beginsel medespeekt.

Dr. V. eindigt met deze vraag door DERKINDEREN gesteld (in „De Kroniek" van 27 October 1895) te herhalen: „Ieder weet van tallooze concoursen met sjofele, jammerlijke resultaten en waaraan velen (en niet de minsten!) hun werkkraft nutteloos verspilden. Waarom ze dan niet nagelaten...!" Om deze eenvoudige reden, geachte schrijver, dat het prijsvraag-stelsel in beginsel te groote voordeelen inhoudt, die U ten deele werden opgesomd, maar die gij blijkbaar liever wenscht te niëeren, om eenige, vermijdbare, nadeelen wijd uit te pluizen en dan aan willekeur, aan onbepaalde subjectiviteit, aan bevoorrechting en vriendjes kultus — want daarop zou in de praktijk uw wensch toch maar neerkomen — de mogelijkheid van vrij spel te laten.

H.

P. W.

GEMENGDE BERICHTEN

De Cursus voor Voortgezet en Hooger Bouwkunst Onderricht Afd. van het Gen. „Architectura et Amicitia", zal in het a. s. winterseizoen worden voortgezet in de zalen der Rijksacademie te Amsterdam. De inschrijving op den cursus is blijkens advertentie in dit nummer opengesteld, terwijl het uitvoerige prospectus, dat alle gewenschte bijzonderheden geeft, verkrijgbaar is bij den 1sten secretaris van „A. et A.", den heer M. PLATE, A'dam, 1e Constantijn Huyghenstraat 101.

GORINCHEM. Men meldt aan de „N. Rott. C." Eenige heeren te Gorinchem hebben een woonhuis met zeer mooien, antieken gevel aangekocht, om te voorkomen dat deze eenmaal

onder sloopershanden zou vallen. 't Is te hopen, dat deze heeren het niet bij dit eene gebouw zullen laten; er is hier in Gorinchem op oudheidkundig gebied nog meer schoons.

Middelbare technische school In den gemeenteraad van Utrecht kwam aan de orde een voordracht tot intrekking van het plan tot exploitatie van het terrein aan de Croeselaan aldaar en tot wijziging van de plaats, bestemd voor den bouw van eene middelbare technische school voor de bouwkunde, te stichten door den Nederlandschen Aannemersbond. De grootte van het nu in erfpacht te geven terrein werd op $\pm 5390 \text{ M}^2$, dat is $\pm 390 \text{ M}^2$ grooter dan oorspronkelijk was gegeven, vastgesteld. De canon, daarbij te stellen, werd gesteld op f 10 per M^2 , en dus voor 5390 M^2 . — 4 pct. van $5390 \times f 10 = f 2156$.

Aangezien reeds is besloten, dat de door den Aannemersbond te betalen pachtsom een onderdeel zal vormen van de aan dat college te verleenen jaarlijksche subsidie, werd ook deze subsidie evenredig verhoogd en dus op f 11.156 bepaald.

ZUTPHEN. St. Walburgskerk. Men meldt aan de „N. R. C."

Het volgende valt mee te deelen over de restauratie onzer St. Walburgskerk. Men is gereed gekomen met het trappentorentje op den noordwesterhoek van den toren, voor zoover dat gaat tot de gootlijst van den noorder zijbeuk. Wat zich daarboven bevindt, wordt eerst gerestaureerd, als de toren zelf, die dringend eene herstelling noodig heeft, onder handen zal genomen worden.

Dat dit zal gebeuren, valt niet te betwijfelen; want het zou toch al te dwaas zijn, om den toren, nu de kerk geheel gerestaureerd is, maar in zijn staat van verval te laten.

Het hooge plintstuk van het trappentorentje was reeds een paar jaar geleden gerestaureerd, tegelijk met het daaraan sluitende plintstuk van den noorder zijbeuk.

Het trappentorentje, dat in zijn aanleg vierkant is, gaat in een achtkant over, dat door twee lijsten in drie deelen is verdeeld. Het onderste daarvan is onversierd. Dit en het vierkant heeft men thans hersteld. Langs de hoeklijnen van het vierkant zijn dubbele pilasters gezet, welke bekroond worden door pynakels, terwijl zich aan elke der drie zijden van het vierkant een Gotisch blindvenster bevindt met een kruisbloem op den toog, die den kop van elk venster afsluit. Op elken hoek van het vierkant zijn fialen geplaatst, die slank langs het achtkant omhooggaan.

De bebouwing van het „Augustinerstock” te München werd reeds in jaargang 1908, blz. 87, met enkele woorden in „De Bouwwereld” besproken. Men kan zich daaruit herinneren hoe de vraag omtrent het al dan niet behouden van de voormalige „Augustinerkerk” de voornaamste moeilijkheid in deze kwestie was, die sinds jaar en dag München bezighield. De kerk — thans dient zij tot „Mauthhalle” — vertoont in zijn ontredderden staat nog een fraai 17e-eeuwsch interieur, maar vooral het uitwendige was een karakteristiek punt in het stadsbeeld.

Er waren allerlei plannen en voorstellen waarvan ten slotte werd aangenomen dat, om ter plaatse van de kerk en het aangrenzende voormalige kloostergebouw, een nieuw hoofdbureau der politie te stichten.

Sedert is een prijsvraag uitgeschreven en deze is onlangs afgelopen. Van de 80 ingekomen ontwerpen werd bij 54 de kerk behouden, bij de meeste werd getracht hare ruimte praktisch te benutten. Zij werd als Warenhuis gedacht, bestemd tot onderbrenging van een monumentale hoofdtrap, tot museum, tot centrale hal der bureaux van de burgerlijke stand, etc. etc.

De prijzen werden als volgt toegekend:

- 1e prijs (12000 Mk.) DELISLE & INGWERSEN (München).
- 2e „ (9000 Mk.) HESSEMER & SCHMIDT (München).
- 3e „ (6000 Mk.) F. C. SCHOLER & P. BONATZ (Stuttgart).
- „ „ („ Mk.) Prof. Dr. TH. FISCHER (München).
- 4e „ (3000 Mk.) Prof. R. BERNDL (München).
- „ „ („ Mk.) FRANZ KUHN (Heidelberg).

Aangekocht (2000 Mark) werden de ontwerpen van: BLÖSSNER, BUCKERT, Prof. EM. VON SEIDL (München), Prof. FR. PÜTZER (Darmstadt).

Het Volkenslagmonument te Leipzig. In „Mod. Bauf.” lezen wij eenige mededeelingen over dit gedenkteeken dat thans bij Leipzig volgens het ontwerp van Prof. BRUNO SCHMITZ gebouwd wordt door Kammerrat THIEME. Voor den bouw zijn noodig 100.000 M³. cementbeton en 15000 M³. steen. Voor het aanvoeren van de cement zou een spoortrein van 12 K.M. lengte noodig zijn. De grootste bouwstenen wegen 360 centenaars en kosten 700 Mark.

De houten steigers kosten 250.000 Mark.

Het monument zal uit drie partijen bestaan en in zijn totaal-effekt herinneren aan eene duitse Irminzuil.

De onderbouw, wier voorzijde het 18 M. hooge beeld van den H. MICHEL draagt, is gedacht als gedenkteeken voor de gesneuvelden. De middenbouw is een „Eerehal van het duitse volk” en wordt 70 M. hoog. De bovenbouw is aan de buitenzijde met twaalf allegorische beelden versierd.

Merkwaardig is dat aan het groote werk slechts 40 menschen werken. Het meeste en zwaarste werk wordt door automatische machines verricht.

De bouwkosten zullen 5 miljoen Mark bedragen, waarvan echter nog slechts 3 miljoen bij elkander is gebracht. Men hoopt het monument voltooid te hebben op den 100sten gedenkdag van den slag van Leipzig, 18 October 1913.

Stedelijke bouwwerken te Parijs. Naar de „D. B.” mededeelt bestaat het plan om in de jaren 1910—1929 te Parijs voor niet minder dan 700 miljoen franken aan openbare werken uit te voeren. Deze som zal o.a. dienen ter voltooiing van het Musée Carnavalet en van de Stedelijke Bibliotheek. Voor de verbouwing van het Centrale Abattoir is 40 miljoen franken uitgetrokken. Ter verfraaiing van de parken is 15 miljoen bestemd, en verder zullen tot stand komen de sinds lang ontworpen straatdoorbraken, o.a. de doortrekking van de Boulevard Hausmann tot de groote Boulevard en de vrijlegging van het „Conservatoire des Arts et Métiers”.

BOEK EN TIJDSCHRIFT

De Heiligen in de Kunst, hunne legenden, attributen en symbolen. Alfabetisch gerangschikt. Naar het Engelsch van MARGARET E. TABOR, door H. F. MET vier illustraties. — H. P. TER BRAAK, Deventer & C. L. VAN LANGENHUYSEN, Amsterdam. 1909. (Ing. f.1.30; geb. f.1.75).

Een boekje in klein formaat, dat bij vele gelegenheden van dienst kan zijn, aan kunstenaars en archaeologen in de eerste plaats, maar ook aan belangstellenden. De schilder- en beeldhouwwerken der musea en niet minder die welke ter versiering voorkomen, vertoonen tal van voorstellingen en figuren, die onbegrijpelijk zijn voor wie met de levensbeschrijvingen der Heiligen, met hunne daden, legenden of met de kerkgeschiedenis der middeleeuwen niet of slecht vertrouwd is.

Daarin wil dit boekje tegemoet komen in een zoo beknopt mogelijken vorm en wij gelooven dat het daarin geslaagd is. De inleiding wijst er op dat het de bedoeling is om de overleveringen op te vatten zooals ze leefden in de geest der kunstenaars. De grenslijn tusschen geschiedenis en verduitsel is mitsdien bijna geheel voorbijgezien; chronologische dwalingen en verwarringen tusschen gelijknamige Heiligen bleven ongewraakt.

Architectura Nr. 33. Mededeelingen betreffende het Genootschap. Hieronder is opgenomen de correspondentie van het Bestuur van „A. et A.” met dat van de Mij. tot Bev. der Bwk. Zie blz. 256, onder „Bwk. Weekblad”.

Genootschapstocht naar Zwolle en Kampen op 24 Juli (Slot)

TECHNISCH GEDEELTE. Grondboren, door OTTO SCHULZ.

Bouwkundig Weekblad Nr. 23. Brieven uit België, door X. Y. Z. Hierin wordt melding gemaakt van het Congres op initiatief der Federatie van Belgische Architecten te houden op 19 en 20 September te Gent, met het programma der vergaderingen en excursies.

Verder wordt mededeeling gedaan van de voorgenomen inbuiding der gedenkteekens voor de architecten Gebrs. BAACHELMANS, DENS en SCHADDE op 14 en 15 Augustus. Tevens wordt een woord gewijd aan de tentoonstelling te Brussel in 1910 te houden, waarbij den wensch wordt uitgesproken dat zowel Belgische als Nederlandsche architecten er aan zullen deelnemen. Op deze tentoonstelling zullen Brussel, Antwerpen, Gent en Luik copiën van beroemde gebouwen opstellen, o.a. het huis van RUBENS, waarin verschillende takken van dienst zullen worden tentoongesteld. Voorts zal in Brussel zelf verschillende verfraaiingen van parken plaats vinden.

Landhuisje te Soest. Beschrijving en afbeelding van dit landhuisje, gebouwd door den architect A. MOEN.

Actueele vraagstukken. Hierin wordt behandeld de kwestie van het doelmatige van al dan niet prijsvragen voor groote gebouwen uit te schrijven en beoordeeling van het stuk van Dr. VETH over dit onderwerp. Blijkens een missive van het bestuur der Architectenverenigingen in België aan den Minister, waarin dit bestuur ook aandringt op het uitschrijven van prijsvragen voor groote gebouwen in België, wijst het er op dat dit in Frankrijk met goed gevolg voor verschillende groote gebouwen te Parijs geschied is.

Ingenieurswerken en aethetica. Vertaling van het gedenkschrift, vastgesteld op het Congres te Dantzig in 1908 gehouden, door het „Verband” der Vereenigingen van duitse architecten en ingenieurs.

Het Gildewezen.

Sociale hygiëne en techniek, door J. L. B. KEURSCOT. Loopt hoofdzakelijk over verlichting en wat te doen is om deze in de huizen zoo min mogelijk te weeren, door balkons enz.

De Opmerker Nr. 33. Laboratoriumproeven op verfstoffen voor staal en ijzer. Ontleend aan de „Kongresberichte” van het Congres van den „Internationalen Verband für die Materialprüfungen der Technik” (Slot).

Bond van Nederlandsche Architecten. Resumé betreffende de vragen aan de leden van den Bond gesteld in zake het aanbestedingsvraagstuk.

PRIJSVRAGEN, EXAMENS EN TENTOON-

STELLINGEN

Prijsvraag voor den bouw van eene polikliniek te Buenos-Aires.

De voorwaarden voor deze prijsvraag (in de Spaansche taal) kunnen door Nederlandsche belangstellenden aan de Afdeling Handel (’s Gravenhage, Houtstraat) worden geraadpleegd.

PERSONALIA

UTRECHT. Benoemd tot ingenieur bij de gemeentewerken de heer W. VAN VEEN civ. en bouwk. ing., thans bouwkundige bij de Mij. tot Exp. van S. S.

DE BOUWWERELD

WEEKBLAD VOOR THEORIE EN PRAKTIJK

REDACTIE: + + + + +
D. H. HAVERKAMP EN J. H. W. LELIMAN
KEIZERSGRACHT 559 + + + +

+ + + + + ADMINISTRATIE:
FIRMA F. VAN ROSSEN · UITGEVER
HEERENGRACHT 281

Achtste Jaargang. No. 34.

25 Augustus 1909.

BADEN EN BADHUIZEN

Bäder und Badeanstalten von W. Schleyer. Prof. an der Techn. Hochschule. Geheimer Baurat. Mit 584 Abb. — Leipzig. CARL SCHOLTZE (W. JUNGHANS) 1909. (Prijs ingen. 34 Mark, geb. 36 Mark.)

Het werk van Prof. SCHLEYER welks volledige titel aan hoofd dezer aankondiging is overgenomen, is in meer dan één opzicht van belang. Uitvoerig is het (748 bladzijden met 584 afbeeldingen) en grondig, bovendien onderhoudend geschreven en ruim voorzien van goede platen.

Het onderwerp wordt van alle kanten bekeken. Zoowel van de praktische en technische als van de historische en aesthetische. Wie op het gebied van baden en bad-inrichtingen voorlichting zoekt, zal er in dit werk van Prof. SCHEYER waarschijnlijk niet te vergeefs in zoeken. Het verschijnen is vooral toe te juichen en van pas in dezen tijd, nu onder den aandrang van hygiënische overwegingen opnieuw de wenschelijkheid en noodzakelijkheid van baden allerwege wordt gevoeld.

Dit werk is ontstaan uit de opdracht om het thans verouderde, maar bij zijn verschijnen, nu een twintig jaar geleden, voortreffelijke boek van OSTHOFF („Bäder und Badeanstalten der Neuzeit”) te herzien. Prof. SCHLEYER stelde zich daarbij op het standpunt van den architect. De hygiënische en medische zijden van het vraagstuk blijven op den achtergrond. De schrijver richt zich tot hen wier werkkring hen met bouw, inrichting en exploitatie van baden in aanraking brengt. Het handelt mitsdien niet alleen over den bouw, de konstruktie en de materialen der baden, maar ook over de technische inrichtingen en hare berekening, zooover die van belang kan zijn voor den bouwkundige.

De stof is in twee hoofdedeelten gesplitst. Het eerste is van historischen aard, het tweede behandelt de nieuwere badhuizen met hunne technische inrichting.

Is de studie van dit laatste deel dus van overwegend praktisch belang voor wie heden ten dage met den bouw eener bad-inrichting mocht worden belast, niet minder belangwekkend is het eerste stuk. Hierin geeft de schrijver, om te beginnen bij de vroegste tijden, een beeld van de ontwikkeling van het badhuis, benevens van de zeden en gewoonten die bij het baden door de verschillende volken en rassen werden in acht genomen. Dit overzicht geeft — de volgende zeer verkorte schets van den inhoud moge volstaan — een aller interessantst beeld van een hoofdstuk der algemeene beschavingsgeschiedenis en van de beteekenis die dit bezat bij beschouwing uit architektonisch oogpunt.

Van de beteekenis welke het baden eertijds in het leven van sommige volken innam, getuigen nog de prachtige badhuizen. In de oudheid waren het vaak godsdienstige voorschriften die tot baden dwongen. Het was voor de oud-oostersche volken van een zeer groot hygiënisch belang dat de wetten van godsdienststichters als BRAHMA, BOEDDHA, ZOROASTER, MANU, MOZES en MAHOMED het baden en wasschen invoerden als een religieuze noodzakelijkheid. Menig voorschrift uit het Oude Testament getuigt nog van de wijze inzichten van MOZES.

Maar eilacie, de avonturen van DAVID met BATHSEBA en van de ouderlingen met de kuische SUSANNA herinneren ons er echter nog aan hoe de gewoonte van het baden ook minder gewenschte en zeker niet bedoelde gevolgen kon hebben!

Zeer sterk heeft de kultus van het bad zich nog gehandhaafd bij de Indiërs en eene onderdompeling in de heilige wateren van Ganges of Brahmapoetra, die alle zonden afwascht, is nog steeds het doel dat duizenden en nogmaals duizenden geloovigen ter bedevaart doet opgaan. Benares is het meest gezochte bedevaartsoord. Het hoogste levensgeluk van den Bramaan is daar te sterven en verbrand te worden, opdat de asch in de heilige Ganges kan worden gestort. Uit de lange rij van prachtige tempels

dalen de geloovigen over marmeren treden af in den stroom, waarin zij uren lang vertoeven. Niet voor de pelgrims aldus gereinigd zijn, mogen zij de heiligdommen der stad bezoeken.

Door de literatuur zoowel als door de bouwvallen zijn wij over het baden en de badinrichtingen der klassieke oudheid veel beter op de hoogte dan over die van vroegeren tijd. Wel werden in de paleizen van oud-oostersche heerschers, als het paleis van SENDSCHIRLI, schaarsche aanduidingen gevonden die op badkamers wijzen. Maar bijv. is van het badwezen der oude Egyptenaren weinig bekend, veel minder dan verwacht mocht worden in vergelijking tot hetgeen wij van hunne levensgewoonten overigens weten. In ieder geval was bij hen het begrip van reinheid zeer sterk ontwikkeld en meer dan elders was de lichamelijke reiniging in de kultus symbolisch overgedragen op geestelijke reinheid. Badinrichtingen van dien tijd bleven echter niet bewaard. Zelfs op de talrijke afbeeldingen van het Egyptische leven komen geene badtafereelen voor. Alleen in den tempel van EDRU (dagteekenend uit den tijd der Ptolemëers, dus uit den lateren tijd van Egypte) is een klein vertrek, onder den naam van „wijdingskamer”, aangeduid als bestemd voor de symbolische reiniging door gewijd water.

Misschien stond op den voorgrond het baden in de rivier (men denke aan PHARAO'S dochter, die het wiegje van MOZES in de biezen vond toen zij voor haar bad naar den Nijloever was gegaan!) of in open vijvers en bekken. Het zoogenaamde „bad van Cleopatra” te Assouan is een voorbeeld van een gebouwtje dat voor rivierbaden kan gediend hebben; maar ook dit is van jongen datum.

De wijze waarop de Grieken baadden, en de installaties die zij daartoe in gebruik hadden, is ons daarentegen beter bekend. Het begin is eenvoudig. Op den burcht van Tiryns is, bij den ingang van het Megaron of mannenverblijf, een badkamer ontdekt. Misschien is deze wel het oudste ons bekende bad. De wanden waren blijkbaar rondom met hout bekleed. Een reusachtige, vlak geslepen monolyth van 3 bij 4 M. oppervlak en 0.70 M. zwaar, vormt de vloer.

Deze heeft een zeker verval, dat op de plaats van de badkuip wijst, terwijl bovendien een afvoeropening is aangebracht. Wandnissen boden plaats voor de potten met olie en zalf, wier gebruik bij de Grieken zeer oud is. Op het bad volgde het afwrijven van de huid met doeken en het zalven, waarbij eerst het haar, dan het geheele lichaam met vet of welriekende olie werd ingewreven. Men meende het lichaam aldus elastisch te houden en tegen verkoudheid te beschermen.

In verschillende exemplaren bleven oud-Grieksche badkuipen van terracotta bewaard en interessant ook als proeven eener zeer ontwikkelde pottebakkers vaardigheid. Zij hebben verschillend model. De een gelijkt op de thans nog gebruikte. Een andere doet denken aan een schoen van ongeveer 1 M. zoallengte en een opening van 0.72 bij 0.46 M.; een derde heeft

een zitje op consoles en aan het voeteinde eene indieping, zoodat zij ook als zit- of voetbad kon dienen.

Reeds HOMERUS waarschuwt tegen het gebruik van warme baden, die verslappen. Later wordt in Griekenland die gedachte vooral door LYKURGOS in zijne spartaansche wetgeving weer opgevat. Deze beschouwt de afharding van het lichaam als van de grootste sanitaire beteekenis.

Naast het koude zwembad stond echter reeds vroegtijdig het door HERODOTUS uitdrukkelijk als „grieksch” betitelde zweetbad (een heete luchtbad) gevolgd door koude overgietingen. Aan LYKURGOS' invloed is toe te schrijven de samenvoeging van de inrichtingen van het baden met die voor eene harmonische, lichamelijke en geestelijke ontwikkeling, palaestra en gymnasium, die later een sieraad van het grieksche kultuurleven zijn geworden. Gymnasium en palaestra beteekende niet altijd hetzelfde. Aanvankelijk diende de palaestra voor oefeningen in het springen, worstelen en vuistvechten, het gymnasium voor wedloop, speer- en diskuswerpen. Bij het badhuis, aan zee of eene rivier gelegen, kwam de door platanen overschaduwde kampplaats voor de atletische spelen. Later werd de aanleg architectonisch opgelost. De lanen werden door schaduwrijke zuilenhallen vervangen. De kampplaats werd met beelden getooid en ook de badinrichting zelf werd uitgebreid en volmaakt; er kwamen afzonderlijke kleedkamers, zalf- en olievertrekken, zalen voor theoretisch en wetenschappelijk onderwijs.

Te Olympia, Epidaurus en Priëne en nog op vele andere plaatsen bleven interessante specimen van oud-grieksche gymnasiën en palaestrae bewaard. Dat zij slechts gedeeltelijk beantwoorden aan de beschrijving die VITRUVIUS van zulke inrichtingen geeft, kan niet verwonderen als men bedenkt dat de romeinsche architect de „in Italië niet gebruikelijke” aanleg naar grieksche bronnen beschrijft en dat het gymnasium van zijn tijd reeds heel iets anders was dan het oud-grieksche. De lichamelijke oefeningen waren bijzaak geworden. De vertrekken voor wetenschappelijke gesprekken en geestelijke ontwikkeling stonden op den voorgrond en zij waren zoo ruim voorzien van meestal warme baden, dat het gymnasium ook bad werd genoemd en beide in ieder geval identiek waren.

In deze inrichtingen concentreerde zich het geestelijk leven. Hier verzamelden zich allen die wetenschap, kunst of politiek beoefenden. Hierheen verplaatste zich het centrum van het publieke leven dat zich te voren op de agora of markt afspeelde. In wijde zuilenhallen, in schaduwrijke lanen, stroomden de leerlingen samen onder het gehoor van filosofen en redetwistende rethoren. Daar brachten dichters en komponisten hunne scheppingen ten gehore en werden door volksredenaars de vragen van den dag besproken.

Naarmate de beteekenis van het gymnasium toenam werd de artistieke gedaante rijker en fraaiër. Zelfs kleinere steden bezaten een statig, fraai versierd gymnasium. Van vele is de pracht van versiering met

beroemde kunstwerken, met kostbare materialen in de literatuur overgeleverd. Helaas zijn daarvan slechts spaarzame bouwvallen tot ons gekomen. De gymnasia van Hiërapolis en Ephesos, uit lateren tijd dagteekend, wijzen echter op eene architektonische opvatting van bijzonder monumentalen aard die sterk bij den eenvoud der oudere inrichtingen afsteekt.

Tot de ontwikkeling van het prachtige bad uit het hellenistische tijdperk speelden uitheemsche invloeden uit Oost en West eene groote rol. Even weelderig als de stoffeering werd ook het leven in deze baden. Het weelderige Korinthe heeft op dit gebied alle andere grieksche steden overtroffen.

De hoogste ontwikkeling heeft het baden in de klassieke oudheid echter gevonden bij de Romeinen.

De hygiënische overwegingen stonden daarbij echter op den achtergrond. Integendeel. Bij de oorzaken die de verslapping en verweekelijking van het romeinsche volk bewerkten, moet het leven in de thermen wel in de eerste plaats genoemd worden. Het baden zelf was bijnaak. De thermen werden brandplaatsen van zedenbederf.

„Bij het grooter worden der steden, waren de woningtoestanden der arme volksklassen voortdurend ongunstiger geworden; hunne opeenhooping in nauwe, onvoldoende ruimten was een steeds toenemend gevaar voor de volksgezondheid. Het was dus in het belang van de openbare gezondheid dat juist voor deze klasse, welke de groote massa der bevolking uitmaakten, op ruime schaal de mogelijkheid van baden werd gegeven. Groote badinrichtingen werden gesticht, welke in de grootste behoefte konden voorzien. In bouwkundig opzicht bood dit geene moeilijkheden sinds door de toepassing van centrale hypokaustenverwarming de technische ontwikkeling der badinrichtingen een hoogtepunt had bereikt. Deze immers maakte het mogelijk om in elk jaargetijde op vrij voordeelige wijze de grootste ruimte te brengen op de temperatuur die voor elke wijze van baden gewenscht was. Aldus kreeg ieder de grootste gemakken, waarvan hij thuis afstand moest doen. Niet altijd werd echter het volle bad genoten. Wie door tijdsgebrek niet op alle wijzen na elkander kon baden, beperkte zich heden tot een koud, morgen tot een warm bad, een andermaal tot een zweetbad. Wie deze bescheiden weelde ondanks de lage prijzen niet kon betalen, vond alle gelegenheid in kosteloze baden, welke deels uit welbegrepen weldadigheid, deels uit politieke overwegingen door de rijken, door gemeenten of door den staat in grooten getale werden gesticht. Hoe meer onder zulke omstandigheden de behoefte aan baden steeg, hoe meer ontwaakte ook de behaaglijke lust aan baden en het kon niet uitblijven dat het aantal openbare baden aanmerkelijk toenam. Tegen het einde der republiek waren er alleen te Rome minstens 170 openbare badhuizen, waaraan AGRIPPA, AUGUSTUS' schoonzoon, nog hetzelfde aantal toevoegde, zoo wij de mededeeling van PLINIUS goed begrijpen. In dezen tijd ontstond de

leuze: In balneis salus; Heil alleen in het bad! Het bad werd het algemeen begeerde en groote genot; het was de spil waarom zich in de groote steden het leven van het romeinsche volk draaide; men baadde met ongekende hartstocht, en beoefende het bij wijze van weelderige sport, waarvoor geen offer te groot scheen. Het bad verheugde zich in eene steeds toenemende voorliefde en werd het verzamelpunt van alle gezelschapsklassen; zelfs de aanzienlijksten, die in hunne paleizen de beschikking over prachtige badinrichtingen hadden, gaven de voorkeur aan het gezellige leven der openbare baden, vooral sinds het einde der republiek deze ook door dames werden bezocht, 'tgeen men te voren als ongepast en onfatsoenlijk had beschouwd'.

Onder den invloed van grieksche zeden en door de bekendheid met grieksche levensgewoonten, deels ook door het streven van grieksche geneesheeren, heeft tegen het einde der 2e eeuw vóór CHR., het romeinsche badwezen een aanmerkelijke uitbreiding verkregen. Aanvankelijk betrof dit alleen de huisbaden maar met den toenemenden welstand werden ook de voor het volk bestemde publieke baden ontwikkeld.

Uit bescheiden aanvang ontwikkelden zich de openbare baden in een korten tijd. Aanvankelijk bestonden zij uitsluitend uit warme baden. Er werden koude baden en zweetbaden aan toegevoegd en naar griekschen trant werd meer waarde gehecht aan artistieke uitbeelding en versiering. SENECA vertelt hoe een nieuw bad bij voorbaat als verouderd gold, wanneer het niet een nieuwe verfijning en ongekende luxe bood.

Het weelderige leven deed de eischen die aan de architectuur en decoratie gesteld werden, aanmerkelijk stijgen. Tevens werden uit de grieksche kolonies uitheemsche bijzonderheden en verfijningen ingevoerd, die zich in de grieksch-oriëntaalsche palaestrae en gymnasia reeds hadden ontwikkeld tot nieuwe vormen van de hoogste pracht.

Onder deze invloeden ontstonden overal, in de hoofdstad zoo goed als in de provincies, openbare badhuizen van grooten omvang. Zij droegen den naam van thermen en onderscheidden zich van de vroegere baden der Romeinen, de balnea, doordien zij naar griekschen trant ook eene ruimte voor lichamelijke oefening bevatten.

Tal van bouwvallen zijn van inrichtingen van dien aard bewaard gebleven. De voornaamste zijn te Rome, maar verder is wel geen romeinsche vestiging gevonden waarin niet ook een bad-inrichting werd aangetroffen. Pompeji bezit er meerdere die op menig punt, waar andere falen, uitsluitel geven.

De gewoonte van te baden was gaandeweg zulk een integreerend deel van het romeinsche cultuurleven geworden, dat zelfs in de uithoeken van hun rijk geen stad, geen paleis, geen castel, geen villa denkbaar is, welke niet van eene bad-inrichting voorzien is.

Op de afbeelding van de groote noordelijke thermen van Timgad, bijgenaamd het afrikaansche Pompeji,

gelegen in de binnenlanden van Algiers, gaat de blik over de uitgestrekte ruïne-velden der stad. Deze afbeelding geeft niet alleen een denkbeeld van de omvangrijke installaties in de provincie, wier bewoners niet wilden missen 'tgeen zij in Rome hadden leeren kennen. Op den voorgrond zien wij tevens de eigenaardige konstruktie, hypocaustum genaamd, waarbij de verbrandingsgassen en heete lucht circuleeren onder de op steenen pijlers rustende vloeren, om daar op te stijgen door eene uit aarden buizen bestaande wandbekleding. Dank zij dit systeem konden ook in noordelijke landen (waar de hypokausten-verwarming tot in de middeleeuwen in zwang bleef) groote badhuizen worden verwarmd, als bijv. die waarvan te Trier de omvangrijke bouwvallen gedeeltelijk zijn ontgraven.

Die thermen waren steeds glanspunten der romeinsche bouwkunst. Op meesterlijke wijze waren de groote ruimten aaneengeschakeld en nog in de bouwvallen leidt dat tot perspektivische effecten van grootheid en indrukwekkendheid. Frigidarium, tepidarium en caldarium, de drie hoofdzalen, vormden een kompleks van geweldige werking. Ook in technischen en konstruktieven zin zijn deze thermen onovertroffen meesterstukken.

Maar bovendien waren geene middelen gespaard om de grootste weelde ten toon te spreiden bij de versiering der thermen. Beeldhouwwerken als de Farnesische stier zijn in de Caracalla-thermen ontgraven, evenals de meeste prachtwerken der antieke kunstnijverheid. Nergens werd de rijkdom van bouwkundig ornament hooger opgevoerd. Met kostbare en veelkleurige marmer-incrustaties waren de muren bekleed, met verguld bronzen ornamenten, beschilderingen en mozaïeken gesmukt en de schoone stucversieringen, in de thermen ontdekt, hebben nog in de 10e eeuw de meesters der renaissance, RAFAËL o. a., geïnspireerd. De Santa Maria degli Angeli, het voormalige tepidarium van de thermen van DIOCLETIANUS, geeft ons — hoewel de rijke versiering verdween — nog een denkbeeld van 'tgeen deze ruimten eertijds in de dagen van hun welstand kunnen geweest zijn.

Onder KONSTANTIJN DEN GROOTE, die Byzantium in plaats van Rome tot hoofdstad van zijn rijk verhieft, bezat Rome niet minder dan 11 thermen en 856, volgens andere opgaven zelfs 952, openbare badinrichtingen. Hierin werd een groot deel van de reusachtige waterhoeveelheden verbruikt, die twaalf aquaducten van alle kanten naar de stad leidden, naar men zegt dagelijks 750.000 M³. of 5 maal het dagelijksche gebruik van het hedendaagsche Berlijn. Dat de zorg voor den watertoevoer overal waar romeinsche vestigingen waren, het belangrijkste onderdeel van overheidsbemoeiing was, ligt zeker niet voor een gering deel in de algemeene behoefte aan veel water voor de badinrichtingen.

De opvolgende keizers — wij noemen: NERO, VESPATIANUS, TITUS, TRAJANUS, HADRIANUS, COMMODUS, CARACALLA,

ALEXANDER SEVERUS, GALLIENUS, AURELIANUS, DIOCLETIANUS, KONSTANTIJN — zij allen trachtten elkander in de gunst van de groote massa te overtroeven door de stichting van steeds omvangrijker en prachtiger badhuizen. Die van Caracalla boden wel het prachtigste wat op dit gebied bereikt is, al werden zij later in omvang nog door die van DIOCLETIANUS — 140.000 M². beslaande! — overvleugeld. Duizenden en nogmaals duizenden konden zich in deze inrichtingen en ruime terreinen met hunne bosschages en tuinen, met zuilenhallen en portieken vermeien. Er was een renbaan en men trof er boekerijen en musea aan. Zij waren als 't ware de societeiten en koffiehuisen waar de armste plebejer zijn ellende kon vergeten. Hier, waar geen standverschil bestond en zelfs keizers verschenen, kon de groote massa dezelfde genietingen vinden als de aanzienlijksten en aldus gaf een wijs staatsbeleid een afleiding aan mogelijke wangunst en haat.

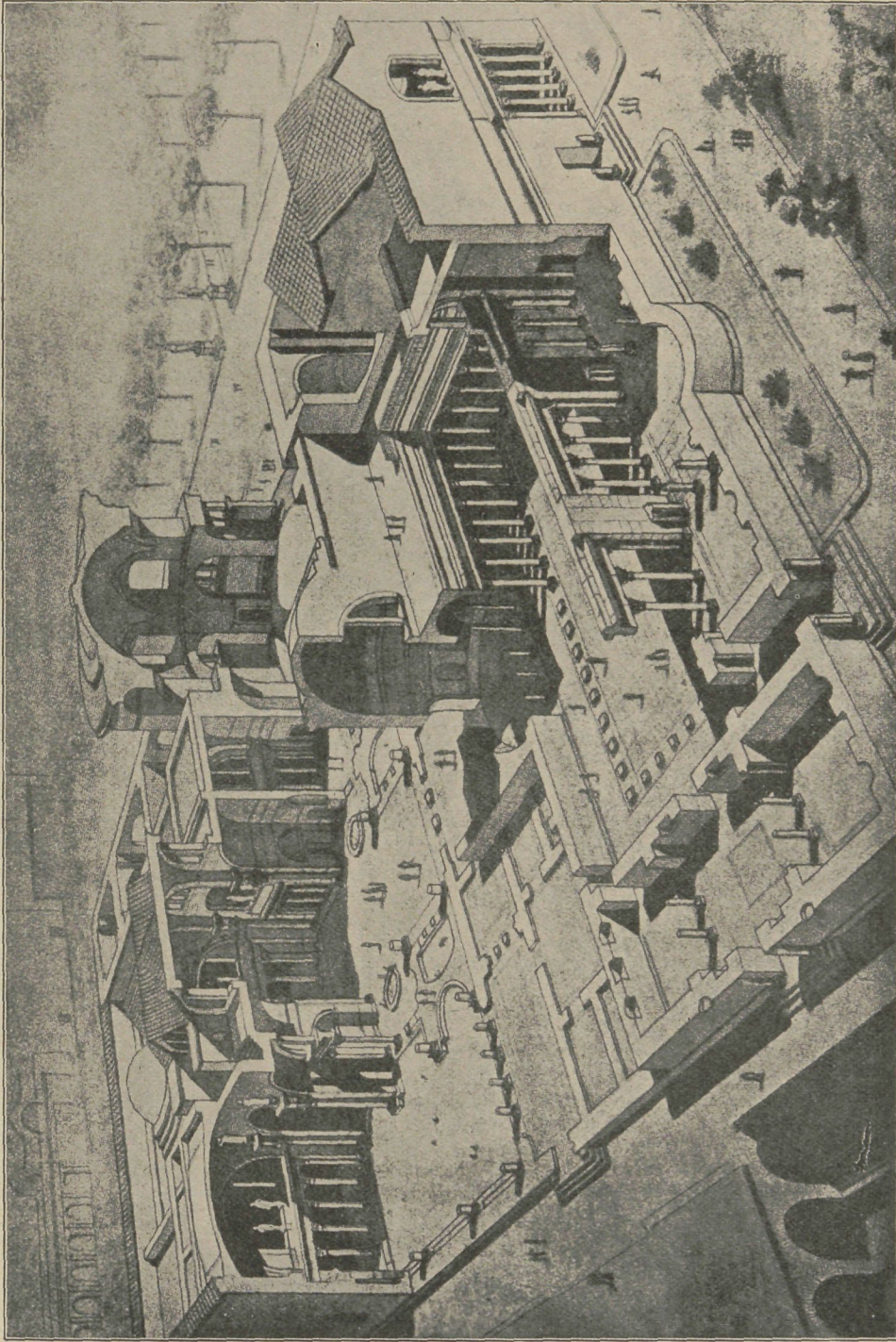
Onze kennis van de thermen te Rome berust voor een groot deel op de afmetingen die ANDREA PALLADIO omstreeks 1560 maakte van de bouwvallen, toenmaals vollediger dan thans, en die, door SCAMOZZI aangevuld, door Lord BURLINGTON in 1732 zijn uitgegeven. Toch bieden zij nog speelruimte aan de fantasie van restaurerende architecten, die zich steeds tot de thermen aangetrokken gevoelden.

Het opkomende Christendom zag in de thermen de plaats en de oorzaak van het zedenbederf, de verlapping en de algemeene ontaarding. Het bezoek der thermen verminderde. Bij de verlegging van de keizerlijke residentie naar Byzantium onder KONSTANTIJN trok een groot deel der aanzienlijke genotzuchtige bevolking weg. De welstand verminderde. Bij de belegeringen van Rome werden voorts de waterleidingen vernield. De hygiënische beteekenis van het baden werd geheel en al vergeten en aan de heerlijkheid der thermen was een einde gekomen. Zij werden de steenbreuken voor den bouw van kerken en leverden zuilen en marmer. Prachtige badstoelen werden bisschopszetels; de marmeren kandelabers verlichtten voortaan de altaren; badbekkens zagen zich tot fontein-schalen gemetamorphoseerd en wat niet werd gebruikt verdween in de kalkovens. Maar toch bleven te Rome tot in de 10de eeuw nog acht antieke baden bewaard.

Ook zij vervielen sedert dien. Wie thans Rome bezoekt, vindt, daargelaten enkele uitzonderingen (de S. Maria degli Angeli en de S. Bernardo), die door inrichting tot kerken gespaard bleven, slechts in bouwvallen de herinnering bewaard aan het antieke badleven. Maar daarbij zijn bouwvallen, als die van de thermen van Caracalla, rotsen gelijk, majestueus en imponeerend, welke getuigen hoe eens het bad de voornaamste praeoccupatie der wereldbeheerschers was.

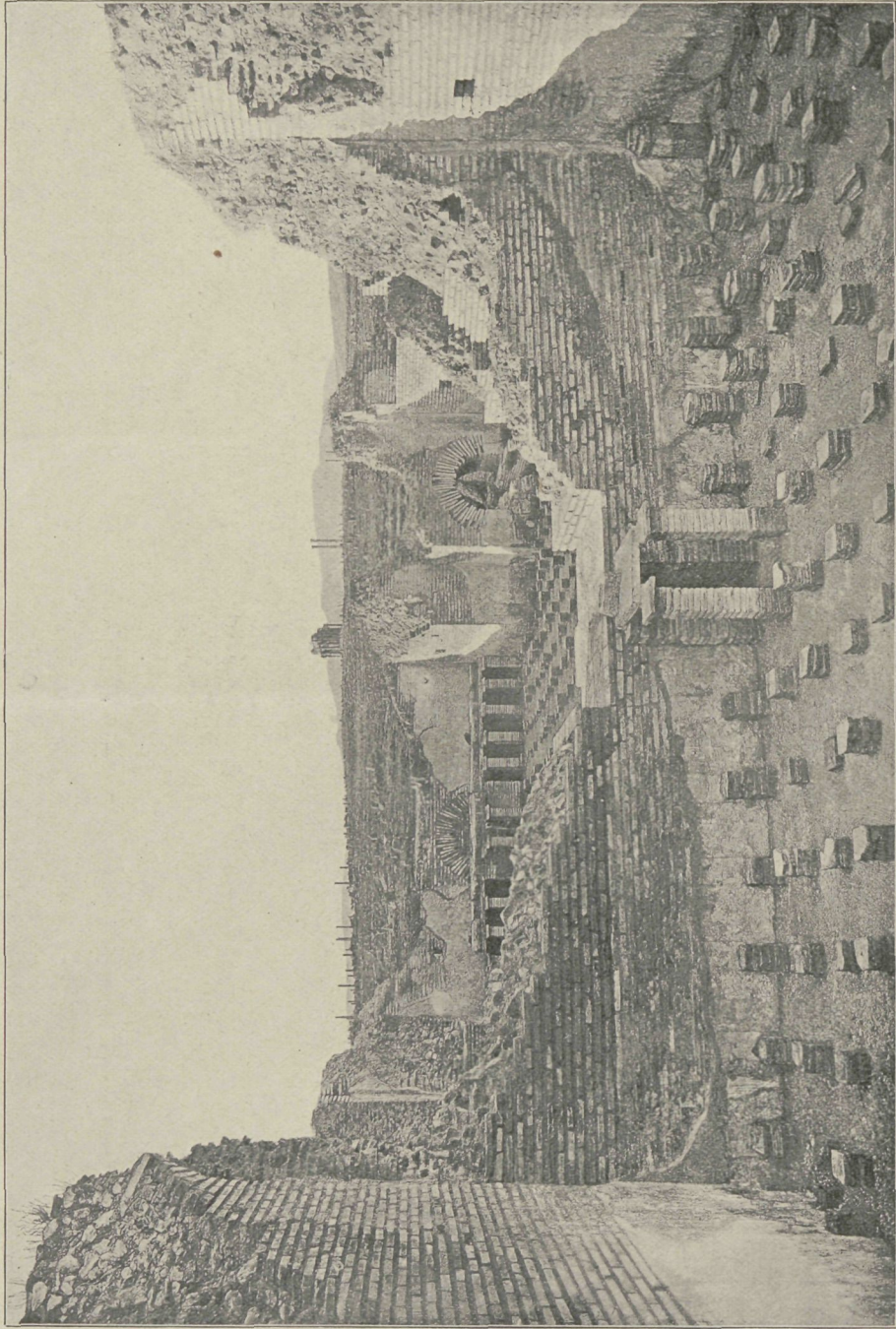
„Jagen, baden, lachen, spelen, dat is het leven”. Nog staat deze leuze, zoo uitermate kenmerkend voor de romeinsche levensbeschouwing, in de zerken van het Forum te Tringad gegrift.

(Slot volgt.)

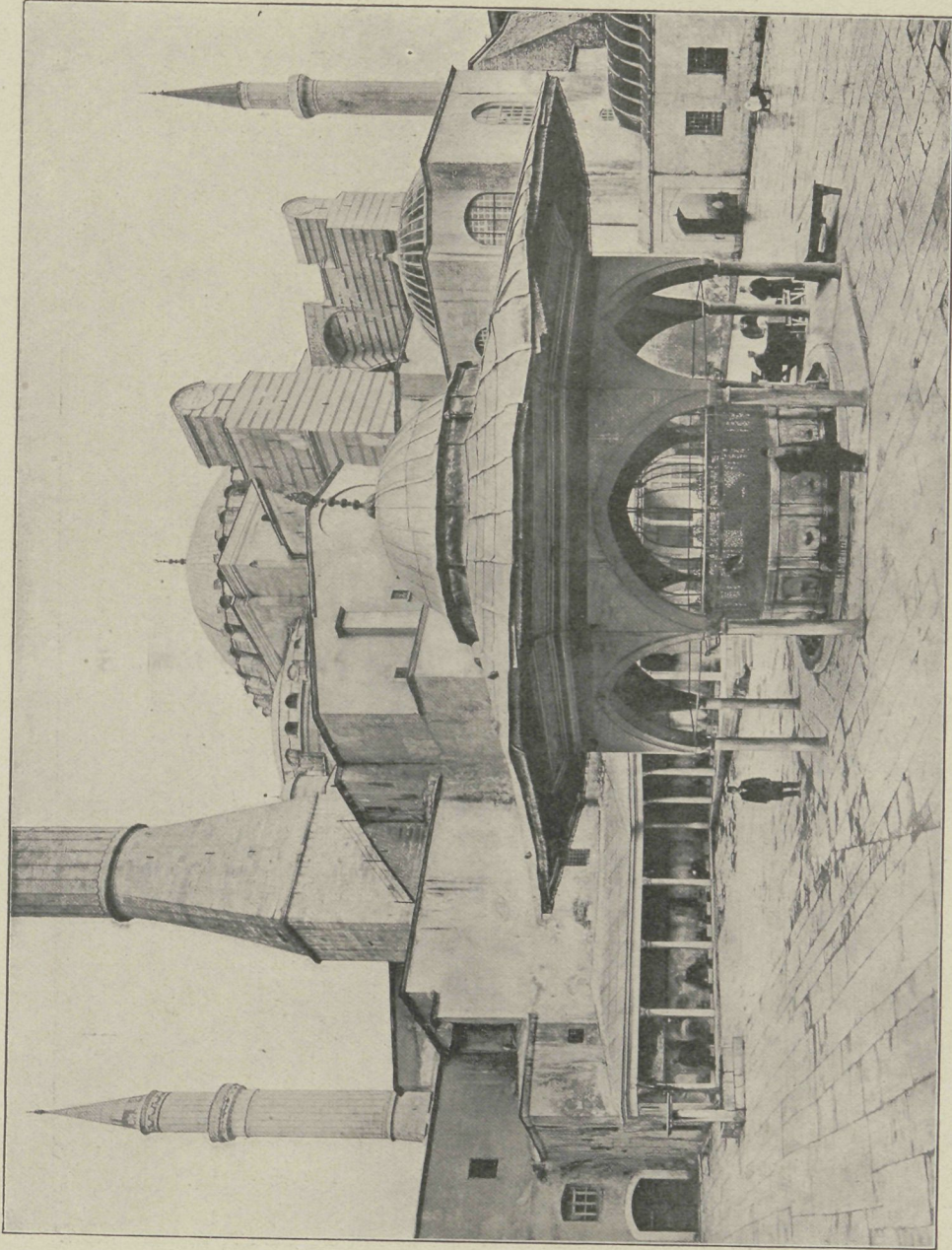
DE THERMEN VAN CARACALLA TE ROME

UIT: W. SCHLEYER, BÄDER UND BADEANSTALTEN

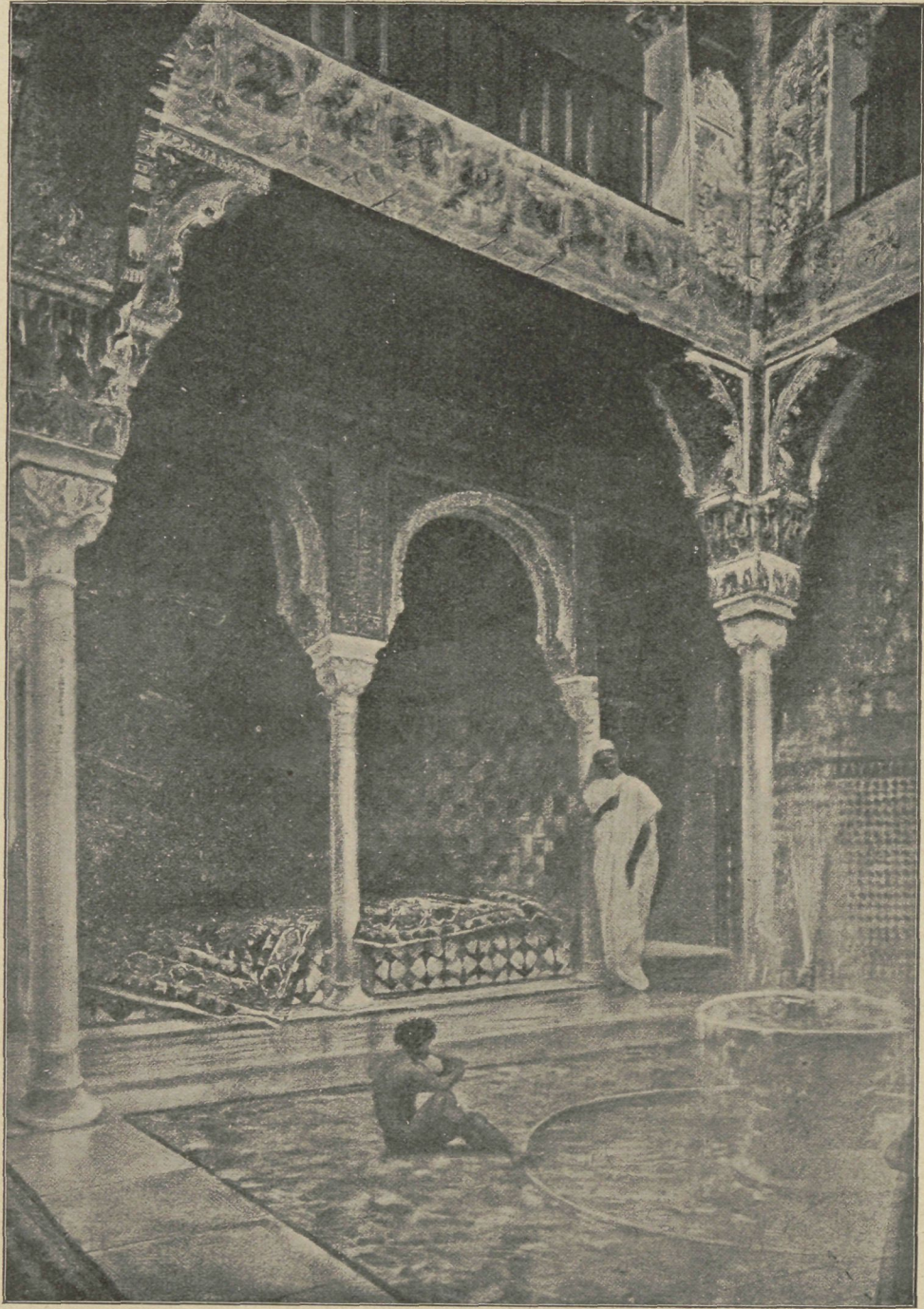
DE GROOTE NOORDELIJKE THERMEN TE TIMGAD. TEPIDARIUM EN CALDARIUM

UIT: W. SCHLEYER, BÄDER UND BADEANSTALTEN

WASCHPLAATS BIJ DE HAGIA SOPHIA TE KONSTANTINOPEL

UIT: W. SCHLEYER, BÄDER UND BADEANSTALTEN

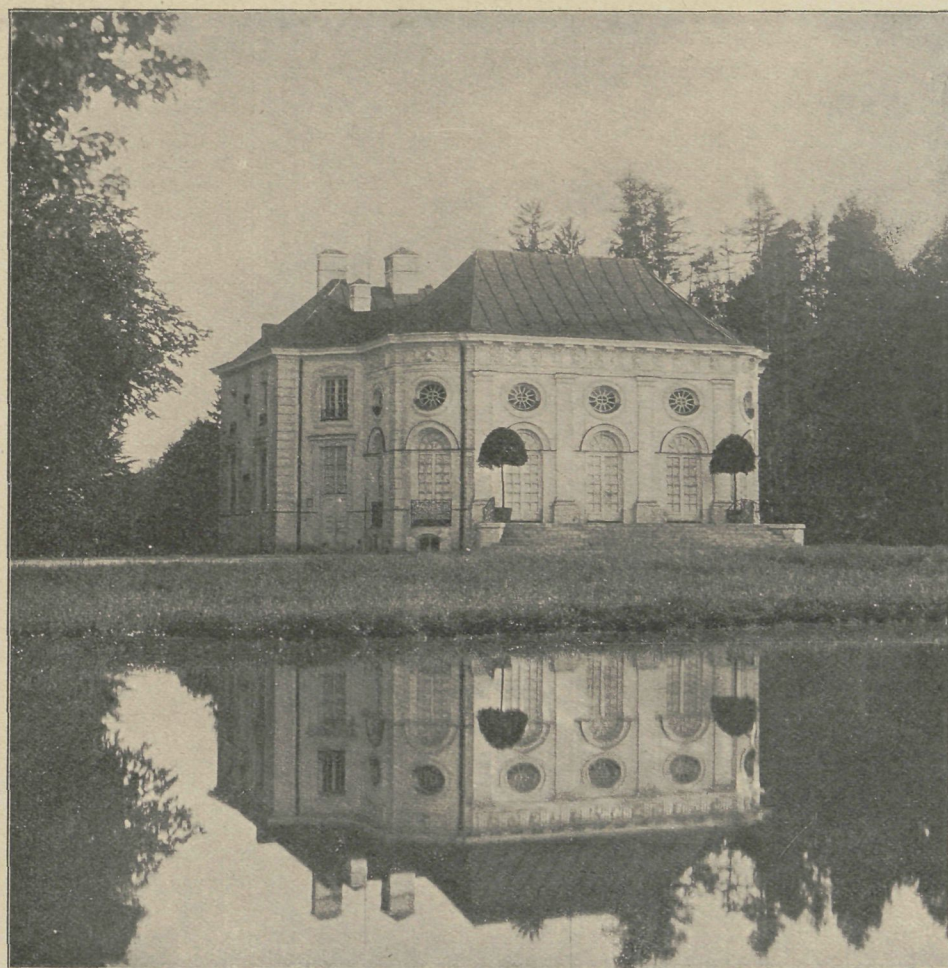
BAD IN DE ALHAMBRA TE GRANADA

UIT: W. SCHLEYER. BADER UND BADEANSTALTEN

UIT: W. SCHLEYER
BADER UND BADEANSTALTEN

MIDDELEEUWSCH KUIPBAD
NAAR CONRAD KEYSER'S
BELLIFORTIS

DE BADENBURG
TE NYMPHENBURG

W. A. E. VAN DER PLUYM. ATHENE EN HAAR AKROPOLIS

(Vervolg en Slot.)

oo bleef het Parthenon gedurende de oudheid bijna zonder veranderingen. Eerst in de 5e eeuw na CHR. toen het Christendom wortel geschoten had in Griekenland zien we het Erechtheion en het Parthenon voor dezen dienst in gebruik genomen en wel door den Grieksch-Katholieken kerkdienst. Verschillende ingrijpende veranderingen vonden nu plaats die in den laatstgenoemden tempel, welke intusschen gewijd werd als Hagya Sophia (heilige wijsheid), met groote slooping en gepaard gingen. Allereerst veranderde men de oriëntatie, de hoofd-ingang kwam in het Westen zoodat het voorhuis achterhuis werd waarbij een apside dus moest aangebouwd worden tot plaatsing van het altaar, het achterhuis werd voorhuis dat voortaan als nartex zou dienst doen. Binnen bouwt men een galerij voor de zitplaatsen der vrouwen, het klassieke dak moet plaats maken voor een tongewelf en de wanden worden beschilderd met christelijke voorstellingen. Dan volgen eenige eeuwen van rust totdat de kleine kruistochten aanbreken en de Franken in 1204 in Griekenland komen. Twee jaar later wordt de Hagya Sophia herdoopt tot St. Marie en ging de kerk over naar het Rooms-Katholicisme. Daarna komen de Sicilianen die ook op hun beurt verdreven worden. In 1460 wordt de kerk door de Turken in een moskee herschapen en op den zuidwesthoek een minaret bijgebouwd. Merkwaardig is hoe een man als Prof. MARTIN KRAUS uit Tübingen schrijft aan geleerden te Constantinopel wat van Athene nog bestaat in \pm 1560 en daarbij het Parthenon citeert als den tempel van den onbekenden God. Eerst in de laatste helft der 17e eeuw beginnen nauwkeurige berichten over te komen, voornamelijk door toedoen van Capucijner monniken.

Kort daarna komt de Fransche teekenaar CARREYS, leerling van LEBRUN, schetsen maken welke thans nog in het bezit zijn van het Cabinet des estampes te Parijs. Jammerlijk genoeg begonnen ook in die eeuw de groote verwoestingen. Al de veranderingen door wisseling van godsdienst hadden nog niet zoo gewoed over de bouwwerken als de rampen in de nu volgende periode. De propylaeën, welke dienden tot buskruitmagazijn, werden door den bliksem getroffen en een groot deel werd hierdoor verwoest. Dan volgt de ramp van het Parthenon. Hier hadden de Turken eveneens hun kruid geborgen en bij de belegering der stad werd dat verraden en op den ongelukkigen Vrijdag van den 26en September 1686 vloog een Venetiaansch projectiel in de middenpartij van het groote bouwwerk dat met 300 man in de lucht vloog. 2000 lange jaren had het Parthenon de stormen van het noodlot getrotseerd, alle slagen het hoofd geboden, alle knagende plagen van zich afgeschud, maar thans moest hij onderdoen voor de kracht der explosiestof. Het Nike-tempeltje had reeds vroeger het lot ondergaan en was met den

grond gelijk afgebroken, om eerst in 1835 opnieuw op te rijzen uit de puinhoopen. Drie dagen na de ramp waren de Venetianen meester van den burcht en hun bevelhebber MOROSINI, in geluk badende, wilde als triomphator medebrengen den Poseidon en de paardekoppen van het fronton, om ze zijn vaderstad Venetië te schenken. Helaas lieten ruwe handen deze kostbare stukken vallen en weer waren de puinhoopen met één vermeerderd en weer was de kunst een verheven product van mensche-lijke schepping armer.

In het midden der 18e eeuw komen STUART en REVETT opmetingen doen (1751). Dan volgt CHOISEUL-GOUFFIER die als gezant te Constantinopel gedaan kreeg om eenige stukken af te gieten en enkele voorwerpen mee te nemen. Deze zijn thans in het Louvremuseum te Parijs bewaard.

Het sein was gegeven en kort daarna wordt de jonge lord ELGIN gezant te Constantinopel welke eveneens verlof kreeg enkele steenen mee te mogen voeren. Zoo trok hij op Athene aan met twee architecten, twee gipsgieters, een schilder en een teekenaar. Ruimschoots maakt hij gebruik van de bekomen vergunning en weldra stonden gereed 80 kisten gevuld met de pracht Helleensche architectuur en sculptuur.

Eerst in 1812 arriveerden zij, door oorlogen in de verzending belemmerd, op Englands bodem. Lord ELGIN had een bedrag van f 760.000 hiervoor uitgegeven om later, wellicht door financieele moeilijkheden gedwongen, ze van de hand doen. Zoo werd voor f 420.000 het Engelsche Rijk eigenaar, die daardoor de groote aanwinst kreeg en de beroemde verzameling, bekend onder de „Elgin Marbles”, in het Britisch museum deed plaatsen.

Het is waar dat zoowel ELGIN als de onder hem werkende kunstenaars meer of minder ruw te werk zijn gegaan in hun verzamelwoede, en voorzeker heeft lord BYRON gelijk in zijn bittere strophes geslingerd naar het hoofd van ELGIN als hij hem aan de kaak stelt in zijn „Childe Harold's pilgrimage” waar hij hem brandmerkt als een dief. Maar toch zou er zeker veel, heel veel meer nog verloren zijn gegaan indien men deze verzameling niet bijeenvergaard had. Want van algemeene bekendheid is het toch dat de Turksche overheersching uit het begin der negentiende eeuw allertreurigst was. Eerst met het einde van den vrijheidsoorlog en het wegtrekken der Turken begint in 1833 een nieuw tijdperk waarin een geregeld wetenschappelijk onderzoek wordt geleid door bekwame mannen.

Behalve de thans beschreven monumenten zijn nog tal van kleinere aanwezig, voornamelijk de wijgeschenken, o. a. een reeks van koning ATTALOS van Pergamon. Voorts nog enkele werken van de Romeinen en latere bewoners der akropolis. Iedere tijd en ieder volk liet er zijn sporen na.

Ook buiten den burcht, voornamelijk aan den zuidkant, zijn verschillende werken nog over. Het groote Dionysostheater, waarvan de zitplaatsen gedeeltelijk in den rots zijn uitgespaard, kan als een der vroege steenen theaters beschouwd worden en al mogen andere als dat van Argos bogen op iets vroegeren datum van steenen bouw, toch is dit door voornaamheid en heerlijke ligging wel de moeite waard.

Dan liggen er nog eenige kleinere gedenkteekenen (Thrasyllos en Nikias) en voorts een groote ruime hal, welke door koning EUMENES van Pergamon geschonken werd aan de Atheners. Niet minder dan 163 M. lang, had ze een diepte van 16 M. Ze diende tot wandelgang en behoorde als zoodanig eenigszins bij het Dionysostheater.

Ten Noorden hiervan lag het z.g. Asklepeion, waar aan zieken een herstellingsoord werd gegeven. Echter vindt men dezen dienst veel grooter en mooier te Epidauris in de provincie Nauplia. Nog meer Westwaarts ligt het Odeion welk aan HERODES ATTIKOS wordt toegeschreven. Het is de plaats waar muziekuitvoeringen gegeven werden en hoewel reeds ten tijde van PERIKLES een dergelijk Odeion aanwezig was dat verwoest werd door den Romeinschen veldheer SULLA in den Mithridatischen oorlog, zoo heeft men hier een werk dat grootscher was van conceptie. Gesticht als herinnering aan zijn gestorven vrouw REGILLA, liet HERODES ATTIKOS dit bouwwerk in 160 n. Chr. bouwen.

Deze zijn thans in hoofdtrekken de gebouwen waarop Athene zich thans nog kan beroemen en die in meer of minder goeden staat bewaard zijn gebleven als heerlijke schepingen het nageslacht gelaten. Dat nageslacht der negentiende eeuw nu is begonnen met krachtige hand het arbeidsveld te ontginnen. Nauwelijks nadat de Turken den aftocht geblazen hadden zien wij de vraag bij de Grieken ontstaan: Welke stad tot hoofdstad te verheffen: het eeuwenoude Argos of het gunstig gelegen Nauplia? Maar ziet, de grootste strooming voelde voor Athene, voor de aloude stad Pallas en het mag niet verwonderen dat daar de zetel van het nieuwe koningschap gevestigd werd.

Kort daarna komen geleerden en kunstenaars en werpen een nieuw licht op dat alles. Mannen als ROSS, HANSEN, VON KLENZE, BEULÉ, PACCARD geven hun werkkracht aan de ontluikende wetenschap en voort gaat het met reuzenschreden.

Meer en meer wordt er geschraagd, gesteund, gestut, van voortwoekerenden plantengroei ontdaan; tegen één grooten vijand valt echter nog steeds weinig te doen en blijft de menschelijke kracht onmachtig vechten: de alverwoestende aardbevingen. Een enkele

minuut, ja enkele seconden zijn slechts noodig om al wat was te vernietigen en met vernieuwde angst denkt den mensch dan weer aan de toekomst wanneer een ramp als dezen winter te Messina plaats had. In 1894 schudde een aardbeving de onwrikbare rots en deed nieuwe ernstige scheuren ontstaan aan de bouwwerken. Maar nauwelijks was het gevaar geweken of Griekenland zelve trachtte te doen wat het vermocht en vroeg Prof. JOS. DURM zoo spoedig mogelijk over te komen om met andere geleerden aldaar in gemeenschappelijk overleg verschillende vragen op te lossen.

Als één plaats het waard is de ruïnes in stand te houden als specimen van Grieksche architectuur, dan is het toch zeker wel de Akropolis van Athene.

Wanneer men deze burcht ziet onder welke belichting ook, altijd en altijd weer straalt van de brokstukken een charme van onvergetelijke schoonheid uit door aristocratische verhevenheid van kunst in een democratischen bodem, opwellend tot het hoogste wat de mensch vermag. Vooral 's nachts, nog voor het gloren van het eerste daglicht, wanneer diepe rust de koude marmers dekt, dan is het alsof bij het bleeke schijnsel van het maanlicht alle details weggevaagd zijn om slechts grootschheid af te bonken tegen de lucht, dan ziet men als 't ware de Akropolis in haar geheel, dan rijst het Parthenon op en verheffen zich de Propylaën in al hun macht en vertoonen zich de kantige omtrekken van het Erechtheion met zijn fijngevoelige profileering. En als dan de eerste morgenstralen komen, van ver uit het oude Oosten den dageraad aankondigend, dan teekent de Hymettos als omringend bergland flauwtjes zich met de eerste kleuren en rimpelt de komende dag aan over de Grieksche zee te midden van een purper violet waas. Dan steken Salamis en Aegina haar hoofden boven het watervlak en ver heel ver weg beginnen de rotsen van den somberen Peleponessos zich te teekenen langs den archipel en meer en meer groent het boschachtige heuvelland bij den Daphnipas. En als de alverlichter dan eindelijk boven de kimme verschijnt, jubelen de kleuren van rots en bouwwerk en baden zij zich in de eerste golven van de tintelende morgenstralen en tooit zich het geel rosse marmer met een gloed van weergalooze pracht. Dan stroomt uit alle brokstukken een leven, een herinnering, een geluk dat ons met dankbaarheid doet terugzien op hetgeen honderde jaren het volk der Hellenen wrochtte. Dan voelt men het Athene van PERIKLES verjongd oprijzen. Rijk was het erfdeel dat het voorgeslacht schonk in zijn Akropolis aan de Atheners. Aan het nageslacht de verplichting dit erfdeel te behouden.

GEMENGDE BERICHTEN

Voortgezet en Hooger Bouwkunstonderricht. Het bestuur van het Genootschap „Architectura et Amicitia” heeft tot het gemeentebestuur van Amsterdam het verzoek gericht, de

bijdrage van de gemeente ten behoeve van deze afdeling voor 1910 te verhoogen van f 1300 tot f 2300. Dit in verband met het groote getal candidaten, dat het noodzakelijk maakt den volgenden cursus twee klassen in te richten. B. en W., wijzend op de behoefte die blijkbaar aan dit soort onderwijs bestaat, stellen den Raad voor, de aangevraagde verhooging toe te staan, mits de subsidiën van Rijk en Provincie voor het volgend jaar respectievelijk worden bepaald op f 2300 en f 1000.

„Oud-Gorcum”. Te Gorinchem is besloten tot oprichting

eener vereeniging „Oud-Gorcum". Het doel der vereeniging is het instandhouden te bevorderen van gebouwen te Gorcum, die uit een architectonisch en historisch oogpunt waarde hebben. Ook stelt men zich ten doel een museum op te richten, betrekking hebbende op de geschiedenis van Gorinchem en omstreken.

Kerktoeren te Sleen (Dr.). Uit Sleen wordt aan de „N. Rott. Cour." gemeld, dat de kerktoeren aldaar in zulk een bouwvalligen toestand verkeert, dat hij wegens het gevaar zal moeten afgebroken worden.

De heer A. MULDER, Rijksarchitect voor de monumenten voor Geschiedenis en Kunst te 's Gravenhage, heeft de vorige week den toren onderzocht.

Vereeniging tot Veredeling van het Ambacht. Voor het afleggen van proeven van bekwaamheid als meester en als gezelschap in het timmeren, meubelmaken, smeden, huisschilderen, metselen, koperbewerken en metaaldraaien hadden zich aangemeld 142 kandidaten.

Niet opgekomen 13 kandidaten, afgewezen 52 kandidaten, geslaagd 77 kandidaten.

Als Meester-Timmerman: Nic. de Boer te 's Gravenhage, F. J. Hanskamp te Arnhem, G. A. Korpershoek te Zwolle, G. A. Maas te Breda. — Als Gezel: W. v. d. Avond te Breda, A. Blankestijn te Lunteren, W. Blok te Jelsum, G. W. Boomsma te Leeuwarden, A. v. d. Bos te Leeuwarden, K. v. Bruggen te Appingedam, H. J. den Doop te Hilversum, J. Dorlijn te Middelburg, J. Dost te Veendam, A. Dubbeldam te Katwijk aan Zee, H. Dijkema te Groningen, H. Th. Friederichs te Nijmegen, Jac. Geiteman te Katwijk aan Zee, A. Graff te Oisterwijk, J. Heijlijgers te Zwolle, H. Hoekstra te Rauwerd, P. H. Hollander te Amsterdam, H. J. Hoytink te Winterswijk, K. Kooy te Dedemsvaart, C. Korff Jr. te Enkhuizen, L. Muilwijk te Hardinxveld, J. A. van Nijnanten te Breda, A. Priester te Winterswijk, H. Rood te Deventer, J. H. Roxs te Helmond, C. Schuil te Loosduinen, M. A. Uyterlinde te IJselmonde, J. Verburg te Elden, J. Veuger Hzn. te St. Maartensbrug (gem. Zijpe), J. C. Wiekart te Doesburg, J. H. Wiggers te Winterswijk, F. H. Witvliet te Den Burg (Texel), A. H. Zondervan te Tzum, A. Zwaan Hzn. bij Wervershoof.

Als Gezel in het Meubelmaken: H. de Bont te Tilburg, C. van Groenou te Hoorn, J. van Heerden Pzn. te Apeldoorn, H. A. Tuijten te Zwolle.

Als Meester in het Smeden: J. H. Deijts te Middelharnis, G. C. van Dongen te Oosterhout. — Als Gezel: A. Bakkeren te Ginneken, F. Kersten te Den Helder, S. Kingma te Sneek, P. M. H. Toma te Venlo, C. A. Verburg te Venlo, M. D. Vermeer te Doetinchem.

Als Meester in het Huisschilderen: C. v. d. Biezen te Sassenheim, W. v. Krimpen te Hilversum, A. Meeuwesse te Utrecht, P. de Nooij te Ede. — Als Gezel: C. C. Bensik te Groningen, G. Boom te Amsterdam, A. H. Claassen te 's Gravenhage, D. Corijnsen te Barneveld, A. Dolman te Utrecht, A. Dorgelo te Amsterdam, C. Dorleijn te Middelburg, J. L. v. Dullemen te Middelburg, B. Eekma te Groningen, D. S. van Koningsveld te Deventer, Jac. L. Kooistra te Leeuwarden, M. L. Kops te 's Hertogenbosch, J. P. Krijger te Vlissingen, D. W. Meijerman te Enschede, H. Siebelink Jr. te Doetinchem, C. v. Veenhuijzen te Deventer.

Als Meester in het Metselen: J. Broere te Ottersum, C. C. Heijman te Jutphaas. — Als Gezel: K. Heutink te Genemuiden, W. v. Heijst te Velzen, H. E. H. Paulissen te Oud-Vroenhoven.

Als Gezel in het Koperbewerken: H. J. Scheffers te Schiedam.

Als Meester in het Metaaldraaien: Hub. J. Jansen te Tilburg, met lof.

BOEK EN TIJDSCHRIFT

Architektonische Rundschau. Afl. 11 is geheel gewijd aan een uit meerdere opzichten even belangrijk werk: de „Sanierung" van oud-Stuttgart. Wij zullen hier op nader terugkomen.

Moderne Bauformen. In het tekstgedeelte begint Dr. tech. S. FAYANS (Weenen) eene beschouwing, over „Bouwkunst en Volk", waarin hij thans de historische ontwikkeling nagaat.

De platen zijn voor een groot deel gewijd aan E. SAARINEN (Helsingfors). Zijn ontwerp voor een stadhuis te Willmannstrand, en scholen te Helsingfors en Abo, het landdaggebouw te Helsingfors, eenige interieurs, een Zomerhuis aan het Ladogameer vertoonen de zwaren, sombere stemming die het werk van dezen frisschen architect kenmerkt. Het uiterste waartoe zijn genre komt, toont eene architektonische studie, een ideaalproject van monumentaliteit en oud-oosterschen geest.

Dan worden uitvoerig behandeld de door Prof. OTTO PRUTSCHER (Weenen) ingerichte zalen der oostenrijksche afdeeling op de Int. Phot. Tent. te Dresden.

ESCH & ANKE (Mannheim) worden besproken aan de hand van afbeeldingen van hun werk. Eindelijk eenige interieurs

van de „Berlijnsche meubeltentoonstelling" met name ontwerpen van A. FEHSE, K. R. HENKER en G. PERL & O. ERDMANN, wier kantine in de Erdmannshof de aandacht verdient. Het geheel vormt weer een veelzijdige en belangrijke aflevering.

Architectura Nr. 34. Huis te Sint Annaland (bij Leerdam). Met afbeelding van dit huis hetwelk dezer dagen te koop komt en dan vermoedelijk gesloopt zal worden. De redactie vindt het der moeite waard om dit fraaie geveltje te behouden. Het smeedwerk aan den gevel is bijzonder mooi.

Overzicht van de week, door E. B. Onder het opschrift „Toekomstig Amsterdam" wordt een sarcastisch versje medegedeeld, dat de heer JAN KALFF dichtte, bij gelegenheid der geboorte van het zoonje van den architect JAN STUYT.

Meubelentoonstelling in Zurich, door H. HANA. TECHNISCH GEDEELTE. Verwarming en ventilatie, door ing. JOH. KÖRTING, naar het Duitsch door K. F. VAN DER HEYDEN (vervolg).

Volkshuisvesting in de Gemeente Amsterdam. Overgenomen uit het „Beredeneerd Verslag" over de Volkshuisvesting.

Bouwkundig Weekblad Nr. 34. Officieel gedeelte. Schrijven van het Hoofdbestuur van „A. et A." over het publiceeren in het „Bwk. Weekbl." van de eventueele samensmelting van de organen der beide genootschappen en het antwoord van den Secretaris aan het bestuur van „A. et A."

Afd. Groningen der Mij. t. B. d. B., door G. KNUTTEL. Verslag der gehouden Zomer-excursie, die gehouden werd naar het klooster te Ter Apel en naar Coevorden.

Redactioneel gedeelte. De prijsvraag-commissie van „A. et A." Scherp artikel tegen de behandeling van verschillende onderwerpen, als de regeling van het prijsvraagwezen, enz. door het Hoofdbestuur der Mij. t. B. d. B.

Ingenieurswerken en Aesthetica. Vertaling van het gedenkschrift, vastgesteld op het Congres te Dantzig in 1908 gehouden, door het „Verband" der Vereenigingen van Duitsche architecten en ingenieurs (vervolg).

Sociale hygiëne en -techniek, door J. L. B. KEURSCROT (vervolg).

Museum-bouw, van ALB. PLASSCHAERT. (Zie blz. 246.)

De Opmerker Nr. 34. Uit het Munstersche land. De Lambertitoren is een juweel van Duitsche gothiek. De Prinzipalmarkt is een der mooiste pleinen door zijn architectuur. Men treft er vele mooie laat-gothische en renaissance topgevels. De huizen zijn alle voorzien van galerijen ter begane grond, overdekt met kruisgewelven, zij overdekken het trottoir en vormen dus een deel van de straat. Het raadhuis aan deze markt dateert uit het einde der 14e eeuw. In dit raadhuis bevindt zich de zaal waarin in 1648 de vrede met Spanje gesloten werd. Deze zaal heeft een mooie schouw en hooge eikenhouten lambriseering. Zij werd in 1577 ingericht. De domkerk dateert uit het begin der 13e eeuw en vertoont aan het zuider portaal nog romaansche vormen. Het interieur is te bont beschilderd. De bogen beginnen hier reeds op den grond.

De St. Ludgeri is een merkwaardige kerk, nog stammende uit 1383, is de bouw van romaansch in gothisch overgegaan, hetgeen een vreemden indruk maakt. De toren is niet af. De kroon is nog geheel open.

Bond van Ned. Architecten. Vermelding van de resumé betreffende het aanbestedingsvraagstuk (vervolg).

Grievens van de opzichters van den Waterstaat in Ned.-Indië. De opzichters moeten hun reis volgens de gouvernementsbepalingen doen per 2e klasse, van en naar Indië. Zij beweren in dit adres dat zij daartegen bezwaren hebben omdat vele minder ontwikkelde ambtenaren recht hebben op de reis per 1e klasse. Bij het adres is gevoegd een lijst, inhoudende belangrijke werken door de opzichters uitgevoerd, zonder tusschenkomst van ingenieurs.

PERSONALIA

Assistenten Techn. Hoogeschool.

Bij beschikking van den Minister van Binnenlandsche Zaken zijn voor het tijdvak van 1 September 1909 tot 31 Augustus 1910 benoemd tot assistenten aan de Tech. Hoogeschool te Delft, W. BETTINK, J. COUVÉE, R. J. HOOGEVEEN, M. SIRAG JZ., J. C. SPEELMAN, W. DE VRIND JR., I. VAN WIJNGAARDEN, alle voor de architectuur.

A. P. J. VAN RIEL voor de kennis en het onderzoek van bouwstoffen.

J. DE KRUYF voor het handteekenen.

W. H. BIK voor de decoratieve kunst.

Op de voordracht van gemeente-architect en leeraar in het teekenen aan de gemeentelijke teekenschool te Steenberghe zijn alphabetisch geplaatst de heeren: J. F. HAGEMAN, te 's Gravenhage; P. A. H. HORNIX te Prinsenhage en J. A. DE REE te Velp.

DE BOUWWERELD

WEEKBLAD VOOR THEORIE EN PRAKTIJK

REDACTIE: + + + + +
D. H. HAVERKAMP EN J. H. W. LELIMAN

+ + + + + ADMINISTRATIE:
FIRMA F. VAN ROSSEN · UITGEVER
KEIZERSGRACHT · 559 + + + AMSTERDAM + + + HEERENGRACHT · 281

Achtste Jaargang. No. 35.

1 September 1909

BADEN EN BADHUIZEN

(Vervolg en Slot.)

Het kan de bedoeling dezer aankondiging niet worden het belangrijke in het besproken boek aan te toonen door met gelijke uitvoerigheid als tot dusver den inhoud zij 't ook in groote trekken, op den voet te volgen.

Wij zullen nog slechts een enkele greep in tekst en afbeeldingen doen, en daarbij allereerst de aandacht vestigen op een tijdperk waarin het baden aanleiding gaf tot architectonische uitingen van beteekenis en wel op het mohamedaansche oosten.

MOHAMMED, die gelijk MOZES, de groote hygiënische beteekenis van het baden inzag, heeft wasschingen en baden ingesteld als religieuze voorschriften. Uitwendige reinheid werd het zinnebeeld van innerlijke reinheid en de godsdienst verleende aan het water de kracht om den mensch van zonde schoon te wasschen. De Moslem moet rein zijn bij het uitspreken der vijf dagelijksche gebeden, willen deze geldig zijn, en ook bij alle gewichtige daden en feestelijke gelegenheden moet hij rein zijn.

De zorg voor den watertoevoer was dan ook, zij 't uit ander oogmerk, voor de mohamedaansche heerschers eene niet minder belangrijke aangelegenheid als zij het voor de Romeinen was geweest. Vaak zelfstandig, vaak ook met gebruikmaking van romeinsche of byzantijnsche bouwvallen, hebben de Mohammedanen grootsche waterleidingen in het leven geroepen. Hand in hand met de waterleidingen ging de bouw van openbare bronnen en fonteinen, wier stichting tot de goede werken werd gerekend. In verband met de voor het gebed vereischte reinheid werden deze bronnen bij voorkeur in de nabijheid der moskeën aangelegd en dikwijls weerspiegelt zich in een rijken bouw de beteekenis die men aan hen hecht. Het prachtigste bronnen-paviljoen is wel dat van Sultan ACHMED III te Konstantinopel, een vierkant marmereen gebouwtje, aan welks hoeken ronde torentjes verrijzen, die met vergulde hekken gesloten zijn. Fijn ornament, met deels vergulde inscripties en prachtig

gekleurde faeynces bedekken de muren. Vijf koepels bekronen het ver voorspringende dak. Dit paviljoen dat uit 1728 dagteekent, is een der fijnste en sierlijkste voortbrengsels van turksche kunst.

Eenvoudiger, maar van verwant type is het wasch-paviljoen in den zuid-westelijken voorhof der Hagia Sophia. Onder dit paviljoen, rond het achthoekige bekken, en onder de kolonnade die den binnenhof omgeeft, liggen de ritueel vereischte waschplaatsen zooals men die bij de moskeën aantreft. In geknielde houding wasschen de geloovigen zich in een vlakke goot waardoor het water stroomt. Dikwijls werden bij de moskeën in afzonderlijke binnenhoven, behalve deze publieke waschplaatsen, nog kleine vertrekken voor armen-baden aangelegd.

Eerst geleidelijk ontstonden bij de Mohammedanen eigen bad-gebruiken. Aanvankelijk benutten zij de romeinsche of byzantijnsche inrichtingen die zij in de door hen veroverde streken aantroffen. Het baden werd een algemeene gewoonte. In de groote steden sloten zich dikwijls de beoefenaars van een handwerk of wel bepaalde maatschappelijke kringen aaneen ter stichting van een eigen badhuis. Als regel heeft iedere, ook de kleinste stad, hare badinrichting. Volgens ambtelijke telling bezat Konstantinopel in 1885 niet minder dan 185 openbare baden, een aantal, dat aan de toestanden van het antieke Rome herinnert.

Het mohamedaansche bad is een zweetbad in heete lucht, gemengd met een weinig stoom. Het verschilt van het bad van Grieken en Romeinen daarin, dat het waterbad en vooral het zwembad ontbreekt, evenals eene plaats voor lichamelijke oefening. De rol van deze laatste wordt overgenomen door een geraffineerd massage-systeem. Overgietingen, met geleidelijk kouder water, dienen ten slotte ter afkoeling en ter beëindiging van het zweeten.

De hoofdruimte van het mohamedaansche bad is de overkoepelde „meschlakh”, in welks midden doorgaans een fontein omhoogspringt, terwijl langs de wanden divans en banken benevens een plaats voor den koffiebereider

zijn aangebracht. Wie zich in deze zaal ontkleedde, blijft daarna 5 à 10 minuten in een aangrenzend vertrek, dat, ter overgang tot de eigenlijke zweetruimte, slechts matig verwarmd is. Deze zweetzaal is doorgaans eveneens overkoepeld en, indien mogelijk met marmer en fayence, zoo fraai als kan uitgedoscht. De temperatuur wordt hier tot 48 °C. opgevoerd. De bezoekers liggen op rustbanken te transpireeren en laten zich wrijven, zeepen of masseeren. Uit dit vertrek betreedt men de zaal der overgietingen om daaruit weer in de meschlakh terug te keeren. Het geheele procédé duurt drie uur en langer. In de meschlakh geniet de oosterling onder het genot van nargile, koud water, limonade, koffie en sigaretten na afloop van zijn bad uren achtereen een dolce-far-niente — zijn liefste bezigheid.

Tal van badinrichtingen uit den grooten tijd der mohammedaansche heerschappij getuigen nog, o. a. in Turkije, in Egypte en Spanje, van den kunstzin en de weelde die bij den bouw dezer inrichtingen eens werd tentoongespreid.

De meschlakh in het Alhambra te Granada, waarvan wij aan het werk van Prof. SCHLEYER eene afbeelding ontleenen, geeft een kijkje in een dier feërieke baden. Deze meschlakh heeft het bekoorlijkste ruimte-effekt dat men zich denken kan en is bovendien met speelschen rijkdom schitterend gedekoreerd. De oriëntaalsche zin voor kleuren, in felle maar toch zoo harmonische samenstellingen, vervroolijkt het halfduister. Alle zinnelijkheid welke de oriëntaalsche kunst kan vertolken is op eene ruimte als deze saamgetrokken. Het was zacht hier te droomen en te mijmeren op de divans, terwijl de fontein haar eindeloos geheimzinnig gemurmur deed hooren of zacht ruischende muziek van de galerijen weerklonk.

Van geheel anderen opzet dan dit vorstelijk paleisbad, grootscher en monumentaler, is het nu verlaten en bouwvallige bad van Sultan MELEK-EL-MO'AYYAD te Caïro, dat met de door den zelfden heerscher gestichtte prachtmoskee tot één groep is vereenigd.

In de mohammedaansche bouwkunst speelde het bad niet zulk eene overheerschende rol als in de romeinsche. Hoe belangrijk het baden ook nog geacht werd, de tijd der thermen is voorbij.

Het klassieke badhuis had zich in origine ontwikkeld uit de behoeften van een heroiek volk. Zóó konden de gewoonten zich niet wijzigen of van den oorspronkelijken opzet bleven verschillende elementen in stand.

De oosterling daarentegen wachtte op zijn divan in volkomen gemoedsrust het oogenblik van transpiratie af en bleef ook verder apathisch berusten. Dit verschil in opvatting spiegelt zich ook af in de architectonische uitbeelding der badhuizen. Het schemerduister der oriëntaalsche badinrichtingen, waarin door oogen van gekleurd glas een mystieken schijn valt, waar de stemming uitlokt tot droomen, tot filosofheeren, waar, op zachte kussens gevleid, men in zalige luiheid na het bad mokka slurpt en aan de nargile zuigt, dat type badhuis beantwoordt aan den geest van het

mohammedaansche oosten. Het is eene afspiegeling van berustende en afwachtende kalmte.

Heeft in het oosten de gewoonte van het baden zich van de oudste tijden tot op de onze onverzwakt gehandhaafd, in westersche landen is dat niet het geval geweest. Wij kunnen er niet aan denken uitvoerig de ontwikkeling van het bad en de badinrichting te schetsen. Bovendien heeft dat, althans wat de middeleeuwen betreft, eene meer uitsluitend kultuur-historische beteekenis. Architectonische uitingen immers heeft in deze streken — Prof. SCHLEYER behandelt dit tijdperk in het bijzonder Duitsche toestanden — het middeleeuwsche bad zoo goed als niet nagelaten. En toch werd in de middeleeuwen met hartstocht gebaad.

Voor al in de beide laatste eeuwen van het tijdvak nam het badwezen een groote vlucht. Niet zoozeer ter verzorging van lichamelijke reinheid en gezondheid, als wel uit gezelligheid, ter verhooging van feestvreugde of louter voor tijdsverdrijf zocht men het badhuis op. Het bad was bij oud en jong, voornaam of arm, eene levensbehoefte. L'histoire se repète; men zag dit een keer te meer bewaarheid. Maar terwijl in de klassieke oudheid de architectuur der thermen eene weerspiegeling te zien gaf van die volksbehoefte, was dit in de middeleeuwen niet het geval. Zelfs de toenmalige groote steden bezaten geen enkele groot opgezette inrichting. Het badleven der middeleeuwen speelde zich af in bekrompen, armoedige ruimten, terwijl de technische inrichtingen primitief waren. Zij waren echter groot in aantal. Zoo had Parijs bijv. in 1292 reeds 26 openbare badinrichtingen (étuves) en het kleine Ulm bezat er in 1489 een elftal benevens 168 huisbaden.

Tegen de XVIe eeuw kwam echter een einde aan de gewoonte van het baden. De middeleeuwen hadden ook in zooverre het voorbeeld van het klassieke Rome gevolgd, dat de badhuizen het tooneel van grove uitspattingen werden. Daarbij drukte het uitbreken van besmettelijke ziekten het bezoek. Een faktor van belang was voorts dat de houtrijkdom verminderde, zoodat de brandstof en daarmee de baden duurder werden. Dit laatste werd te meer een bezwaar toen het Duitsche volk door de aanhoudende oorlogen verarmde. De badhuizen werden verlaten en vervielen. De ruimten waren echter klein en werden voor andere doeleinden ingericht. Niets is dan ook van hen noch van hunne technische inrichting tot ons gekomen. Onze kennis wordt geput uit beschrijvingen en prenten. Een dier bronnen is een handschrift uit 1405, de „Bellifortis” van CONRAD KEYSER van EYCHSTADT. Hierin komen voor de afbeeldingen van een dampbad en een kuipbad. De laatste is hier overgenomen. Zij toont hoe het badhuis op een houten onderbouw verrijst. Een koperen ketel ontwikkelt stoom, die uit een schoorsteen op het dak ontwijkt, 't geen erop wijst dat hier ook stoom- of zweetbaden werden gegeven. Eene dame gaat juist de deur van het badhuis binnen. Zij is zoo goed als ongekleeed. De middeleeuwer immers haastte zich, zoodra een hoorn verkondigde dat het bad

gestookt was, in klein tenue, veelal zelfs in Adam's kleeding naar het badhuis, uit vrees voor kleerendiefstal. Slechts de aanzienlijken gingen gekleed, maar namen dan bewaking mede. Alleen betere badinrichtingen hadden gescheiden kleedkamers. Door de open vensters ziet men hoe het badhuisop onze afbeelding gescheiden mannen- en vrouwen-afdeelingen heeft. Dat echter was uitzondering. Doorgaans, de afbeeldingen in gelijktijdige kronieken en geschriften bewijzen het, baadden de beide geslachten in een zelfde ruimte, ja tegelijk in één kuip. Glissons sans appuyer.

Interessanter uit bouwkundig oogpunt zijn de middeleeuwsche Jodenbaden, waarvan bijv. in Spiers, Worms en Friedberg belangwekkende voorbeelden bewaard bleven. Den Joden was uitdrukkelijk verboden samen met Christenen te baden. Bovenbedoelde Jodenbaden, de door MOZES voorgeschreven Mikvaoth, hadden echter eene ritueele beteekenis.

Hierin moesten de vrouwen zich maandelijks minstens eens en voorts op den dag voor hun huwelijk baden in zuiver levend, bron- of grondwater. Deze eisch bracht mede dat het bad soms zeer diep gelegen was.

Even moeilijk als de bouw was de verwoesting en deze omstandigheid bewerkte hun behoud. Merkwaardig vooral door den kunstigen bouw van de trap is het Jodenbad te Friedberg in Hessen, dagteekenend uit het midden der XIIIde eeuw. Een vierkante put van ruim 5 M. zijde is bijna 25 M. diep in den bodem ingelaten. Een kunstig gekonstrueerde trap leidt naar het sombere, kleine badbekken.

Na den ondergang van het middeleeuwsche badwezen werd en bleef het baden een luxe voor de groote massa van het volk. De welgestelden zochten eene vergoeding in het bezoeken van badplaatsen. Alleen in de vorstelijke paleizen en in de huizen van rijke patriciërs vond men in den tijd der Renaissance nog baden. Zij werden vaak met groote architectonische weelde ingericht en maken den indruk meer te dienen voor pronk en praal dan wel voor een regelmatig gebruik in hygiënisch belang. Bekend is vooral het bad in het Fugger-huis te Augsburg, bestaande uit twee, op het rijkst in den geest der Italiaansche Renaissance versierde vertrekken dagteekenend uit 1570—72. Stuc-werk en beschildering is van den Italiaanschen kunstenaar ANTONIO PONZANO.

Als een ander, nog prachtiger voorbeeld wordt in het werk van Prof. SCHLEYER de zoogen. Casa della Grotta van het Palazzo del Te te Mantua genoemd. In dit badgebouw, 1534 voltooid, heeft de architect GIULIO ROMANO, RAFAËL'S volgeling, eene herleving van romeinsche bad-luxe gegeven. De Casa della Grotta, het eigenlijke badgebouw, is met eenige bijbehorende rust- of gezelschapszalen en een open zuilenhal, rond een binnenhof tot een idylisch geheel gegroepeerd.

Het badgebouw bestaat uit een kleine overkoepelde vestibule, aan wier achterzijde zich een decoratieve grot opent, die, naar den trant des tijds, met tufsteen,

schelpen en stuc-werk overdadig versierd is. Hier moet in het warme seizoen, als overvloed van water over de steenen der grot ruischend omlaag stortte en ook de fonteinen in de hoeken der vestibule het hare tot de verfrissing der atmosfeer bijdroegen, een verkwikkend rustoord geweest zijn. Aan weerszijden van de vestibule liggen de beide vrij eenvoudige badcellen.

De XVIIIde eeuw heeft niet achter gestaan bij de voorgaande, wat de pracht van inrichting van tal van vorstelijke baden betreft.

Men scheppe zich echter vooral geene overdreven voorstellingen over de lichamelijke zindelijkheid van de toenmalige grooten der aarde. Daaraan ontbrak veel, zéér veel zelfs, en de gedenkschriften geven merkwaardige onthullingen over de verregaande vuilheid en smerigheid, die in de glansvolle, schitterende samenleving heerschte. In de onmiddellijke omgeving der vorsten, ja aan hunnen lijve, werden de elementaire als van zelf sprekende voorschriften der hygiëne ten eenenmale over het hoofd gezien. Uiterlijk was schijnbaar alles even prachtig. Maar LODEWIJK XIV, de zonnekoning, kon in zijn paradebed te Versailles vaak niet slapen van het ongedierte. Het aardige boekje van HOPKINS „An idler in old France” deelt menig verrassend staaltje van dien aard en gelijke kracht mede.

Een der fraaiste en althans volledigste vorstenbaden uit de XVIIIde eeuw is de zoogen. „Badenburg” in het park van het Nymphenburger slot bij München. De beiersche keurvorst MAX EMANUEL liet het prachtige badpaleisje door EFFNER in 1718 bouwen. Het is een juweel van duitse barok-architectuur. De voorzijde wordt beheerscht door de groote eetzaal, die de volle hoogte der twee verdiepingen heeft. Met hare prachtige stuc-versiering, die, in opwaarts geleidelijk toenemenden rijkdom zich aansluit bij het door AMIGONI geschilderd plafond, is deze zaal van prachtige en voorname werking. Aan de achterzijde ligt in de as van het paleisje een vestibule. Rechts sluit zich daarbij aan een vertrek dat in zijne chineesche versiering den zonderlingen, in „chinoiseries” behagen scheppenden smaak des tijds verraad, benevens eenige kabinetten. Ter linker zijde van de vestibule is de badkamer.

Het gebouwtje, waaraan ten onrechte legenden van verfijnde feesten verbonden zijn, diende dus voor het bad zoowel als voor de daarop gewenschte ontspanning en rust.

De badkamer bestaat uit een groot bassin van 9 bij 6 M., dat tot diep in het sousterrein reikt. Uit de vestibule betreedt men een rondlopend balcon, waarvan men in het bassin neerziet en vanwaar een wenteltrap in het water leidt. De wanden van de badkamer zijn boven het balkon (dat met een rijk gesmeed ijzeren hek is afgesloten) met rood marmer in verschillende tinten decoratief bekleed. Pilasters met verguld marmeren kapiteelen, vormen eene hoofdverdeling. Midden uit het door BERTIN beschilderde plafond hangt een venetiaansch-kristallen kaarsenkroon af. Onder het balkon, dus in het eigenlijke bassin, zijn de wanden

bedekt met tegels in de beiersche kleuren, blauw en wit.

Niet minder rijk is het welbekende „Marmorbad” te Kassel, eene schepping van den kunstzinnigen landgraaf KARL uit de jaren 1720—’28. Zij is echter blijkbaar geheel decoratief, eene uiting van prachtliefde en misschien nooit gebruikt. Het „Marmorbad” mist alle praktische geriefelijkheid voor het nemen van een bad. Dat koning JÉRÔME hier eens een wijnbad zou hebben genomen is zelfs misschien verzinsel.

Met zevenmijlslaarzen heeft deze bespreking tevens den inhoud der eerste hoofd-afdeeling van dit interessante boek doorschreden. De tweede, die het hedendaagsche bad en zijne onmiddellijke voorloopers behandelt, is, althans in praktisch opzicht, van vooral niet minder belang.

In artistiek opzicht kan echter, enkele uitzonderingen uit den allerlaatsten tijd daargelaten, het moderne badhuis niet op gelijke volmaaktheid bogen als wat betreft de technische installaties, welke evenzeer uitvoerig worden besproken.

Sedert het begin der XIXde eeuw is opnieuw eene steeds verder om zich grijpende beweging merkbaar ten gunste van eene algemeene herleving van het badgebruik. Diep gewortelde vooroordeelen moesten worden overwonnen. Het was een hoogst verdienstelijk werk van bekende doktoren om op de noodzakelijkheid van baden te wijzen.

Reeds in 1804 werd in Weenen een openbaar badhuis (het in 1842 verbouwde Dianabad) gebouwd, dat echter nog in zekeren zin eene luxe-inrichting was. Het echte volksbad kwam het eerst in Engeland op, na de cholera-epidemie van 1832. Tien jaar later werd te Liverpool het eerste wasch- en badhuis geopend, en, eveneens in hetzelfde jaar en in dezelfde stad, de eerste grootere bad- en zwem-inrichting. Deze inrichtingen vonden navolging en aan Engeland komt de verdienste toe baanbrekend te zijn voorgegaan. Van beteekenis daarbij was de Sir Henry Dukinfields-Act uit 1846, die de bevordering van het badgebruik en de vergemakkelijking van de stichting van volksbadhuizen van overheidswege beoogde.

In Engeland werden ook op grooten schaal „romeinschiersche” baden gesticht. Dit waren navolgingen van de oriëntaalsche — oorspronkelijk romeinsche — heeteluchtbaden, die de Engelschen tijdens den Krim-oorlog hadden leeren kennen. (Het feit dat het eerste dier navolgingen 1856 te Cork in Ierland werd gesticht, bepaalde den naam.) Beroemd is het Hammâm te Londen, waar ook het stemmingsvolle karakter der turksche baden goed tot uiting kwam.

Frankrijk volgde Engeland na. De staat stelde reeds in 1850 gelden ter beschikking voor steden die naar engelsch voorbeeld badhuizen wilden bouwen. Parijs leende 2 miljoen franken voor den bouw van 14 badwaschhuizen. De fransche badhuizen staan echter achter; de baden worden weinig gebruikt en zwembassins ontbreken doorgaans, daar het zwemmen geen geliefde ontspanning is. In de combinatie van wasch-

en badhuis heeft de eerste functie de overhand.

Die combinatie trouwens werd aanvankelijk algemeen gemaakt ter wille van de rentabiliteit. Eene andere maatregel van gelijke strekking was om de zwembassins ’s winters voor andere doeleinden te gebruiken. Het prachtig ingerichte Ollersche etablissement in de rue St. Honoré te Parijs was te zijner tijd in een circus om te scheppen. De arena was tevens een zwembassin van 1200 M³. In de plaats van loges en amphitheatergewijze bankrijen kwamen twee verdiepingen met kleedkamers; de aangrenzende vertrekken dienden voor massage, douches, koudwaterkuren, etc. In de stallen werden dan de overbodige bouwdeelen opgeborgen. Iets dergelijks vertoonden de oudere zwem-inrichtingen van Weenen, die ’s winters als dans-etablissement plachten gebruikt te worden.

Ook in Duitschland werkte het engelsche voorbeeld en wel het eerst, in 1850, te Hamburg. De in 1855 geopende inrichting aan de Varkensmarkt aldaar is, hoewel thans verouderd, van historisch belang. Berlijn kwam als eerste duitse stad, in 1855 in het bezit van een zwembassin. Ook hier echter was de vereeniging met een waschhuis aangehouden. Maagdenburg ging het eerst, in 1854, over tot den bouw eener inrichting die uitsluitend, en zoowel ’s winters als zomers, tot bad werd gebruikt.

Dat voorbeeld vond navolging. Van jaar tot jaar, is vooral in den laatsten tijd eene voortdurende ontwikkeling van het badhuis in technischen en, hand in hand daarmee, ook in architectonisch-artistieken zin waar te nemen. Het is uitermate interessant dezen wordingsgang in het werk van Prof. SCHLEYER te volgen. Hij kulmineert wel in het Müllersche Volksbad te München, als badhuis en bouwwerk beide van den eersten rang — de volledigheid is tot een goed ingericht hondenbad toe doorgezet! — dat in 1896—1901 naar ontwerp van Prof. C. HOCHEDER werd gebouwd. Dit badhuis is gebouwd uit de opbrengst van bouwterrein (1.800.000 M.) welke met dit doel door den ingenieur KARL MÜLLER aan de stad werd vermaakt. De bouw beslaat niet minder dan 4000 M². bebouwd oppervlak. Voor alle behoeften is hier op onbekrompen wijze eene fraaie oplossing gezocht. Van verrassend monumentale werking is vooral het mannenszwembassin met een watervlak van ruim 30,5 M. bij 12 M.

Moge deze inrichting in haar geheel genomen als de architectonisch merkwaardigste uiting van herleefden badlust zijn, Prof. SCHLEYER deelt tot in bijzonderheden van allerlei aard nog meerdere voorbeelden mede, die te zamen aantoonen welk een belangrijke rol de bad-inrichting in de hedendaagsche bouwkunste kan spelen en gedeeltelijk reeds speelt.

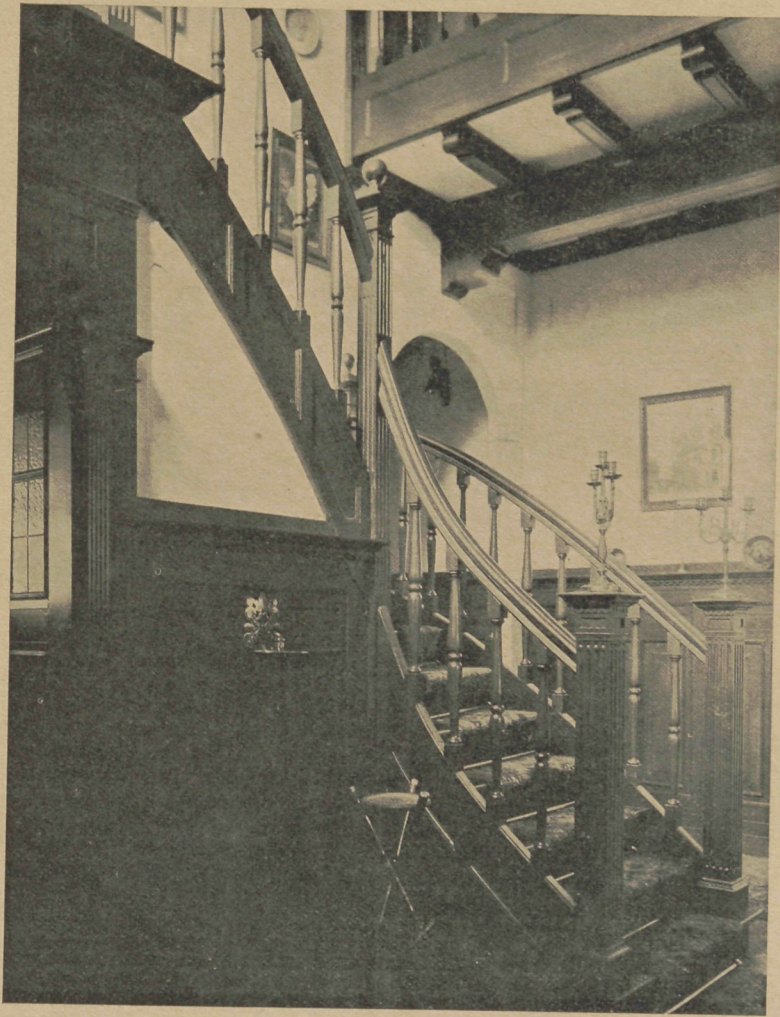
Wie daarover voor belangstellende studie of met praktische overweging uitsluitel wenscht kan die in het werk van Prof. SCHLEYER vinden. Het is dan ook zeker niet te veel gezegd als men zijn werk rangschikt bij de meest beteekenende „Spezial”-werken die op bouwkundig gebied verschenen.

WINDMOLLENBUREAU NAAR DE AANZICHTEN VAN DE BUREAU

WINDMOLLENBUREAU NAAR DE AANZICHTEN VAN DE BUREAU

VILLA „HOOFTSBURGH” HILVERSUM. ARCH. JAC. J. BRANDES ('S GRAVENHAGE)

(ZIE DE AFBEELDINGEN OP BLADZIJDE 281)

an den P. C. Hooftweg te Hilversum werd in 1907—1908 de villa „Hooftsburch” gebouwd. Verschillende bijzondere omstandigheden bij de opdracht waren oorzaak, dat het ontwerp een karakter gekregen heeft, dat geïnspireerd is op onze historische bouwkunst.

Er zijn, in het algemeen, zeer terecht, gegronde argumenten aan te voeren tegen een „gebruikmaken” van de Hollandsche Renaissance bij een ontwerp in onzen tijd. Hedendaagsche bouwkunst toch zal eene uitdrukking zijn van hetgeen nu is, zij zal beïnvloed worden door hedendaagsche tijdsuitingen en omstandigheden, en niet door „Schönheit von vergangener Zeit”, die ontstond onder geheel andere omstandigheden, dan die welke onze kunstuitingen beheerschen.

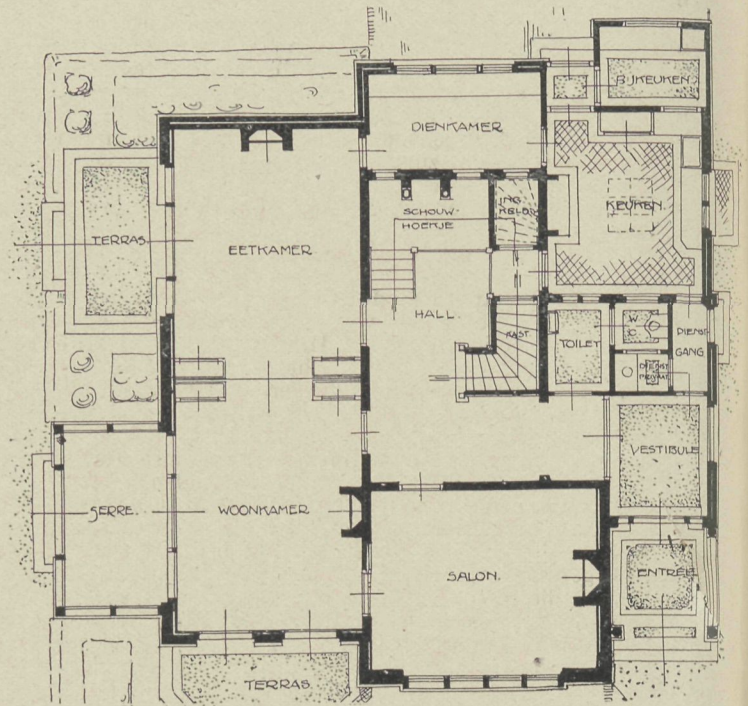
De heer G. GIJZEL, aannemer te Hilversum, droeg het zijne bij tot het welslagen van het werk.

Wat de architectuur betreft moge als verduidelijking der afbeeldingen het volgende dienen.

De gevels werden op een plint van hardsteen en klinkers, opgetrokken in kleurige waalsteen met toepassing van harde morley. Het beeldhouwwerk in de natuursteen, koppen, cartouches, consoles, etc. werden uitgevoerd door den beeldhouwer KUYK uit Den Haag, op eene zeer verdienstelijke wijze. De dakdekking werd in blauwe leien uitgevoerd.

De interieurs werden allen in hetzelfde karakter der gevelarchitectuur behandeld. De hall is hiervan het voornaamste; schouwhoekje, trappen, rondgaande lambris, schoone balklagen en verdere betimmeringen geven er een intiem karakter aan, waardoor de hall aan hare bestemming als centraal vertrek kan voldoen te meer daar eene verbinding van eetkamer en vestibule met de keuken buiten de hall om, ook hare vrijheid als verblijf voor de familie waarborgt.

In het traplicht, evenals in verdere licht-openingen

in eet- en woonkamer, salon, etc. werd gebrandschilderd glas van den heer E. LÖHRER te Utrecht toegepast.

In aansluiting met de natuurlijke omgeving der villa is de tuin ontworpen. Getracht is naar het geometrisch karakter dat onze oude tuinen zoo aantrekkelijk maakt voor hen, die gaarne den tuin zien in hare beteekenis als overgang van natuur op architectuur.

In de beplanting komen hoofdzakelijk de buxus- en taxussoorten uit met hunne decoratieve vormen, terwijl in den zijtuin hoofdzakelijk rozensoorten zijn geplant.

De tuin-aanleg met hare beplantingen werd op zeer verdienstelijke wijze uitgevoerd door den te Hilversum gevestigden tuin-aanlegger en bloemist VRIESMAN.

doen reproduceeren. De modern ingerichte drukkerij, waarop ook dit blad ter perse gaat, kan dan ook in dit opzicht aan alle eischen beantwoorden.

GEMENGDE BERICHTEN

De losse plaat bij dit nummer gevoegd, geeft ditmaal geen onderwerp van bouwkundigen aard. Zij is eene proeve van 'tgeen op de boekdrukkers der Firma F. VAN ROSSEN, Amsterdam, kan worden bereikt in vierkleurendruk, met gebruikmaking van slechts vier cliché's: geel, rood, blauw en grijs. De aquarel van B. HÖPPE, waarnaar de plaat gemaakt, is ten kantore der firma, Heerengracht 281 te A'dam, te zien en met betrekking tot nauwgezetheid en zuiverheid te vergelijken met de reproductie.

Wij vestigen de aandacht onzer lezers op deze plaat voor het geval zij eens eene tekening of ontwerp in kleurendruk voor 't een of ander doel mochten willen

BERLIJN. Een architektonisch centraal bureau zou, naar de „D. Bauh.” mededeelt, volgens dagbladberichten van overheidswege worden gesticht. Het initiatief ging uit van de „Vereinigung Berliner Architekten” en van het „Architekten-Verein”. De werkring van het bureau zou bestaan in het adviseeren bij de bebouwing van nieuwe straten en ook van afzonderlijke gebouwen, opdat groote wansmaak en de uitwassen van den speculatiebouw kunnen worden vermeden.

Voorts zou het bureau zijne bemiddeling bieden om geschikte ontwerpen te doen vervaardigen en derdens zou het meester-cursussen organiseeren.

Een dergelijk instituut bestaat reeds in Stuttgart en heeft daar uitstekend voldaan. De „D. Bauh.” uit echter de vrees, dat zulke centraliseerende officiële lichamen niet altijd de vrije kunstontwikkeling zouden dienen. Vooral de aangeboden bemiddeling zou er wel eens toe kunnen leiden dat jongere vooruitstrevende krachten werden over het hoofd gezien.

Een reuzenscholgebouw. In Pankow bij Berlijn wordt volgens ontwerp van den regeeringsbouwmeester FENTEN een schoolgebouw opgericht dat 116 klassen bevat. Behalve de gevorderde nevenlokalen, zal het een hogere meisjesschool,

een seminarie met oefeningsschool en 3 gemeentescholen herbergen. Verder is in dit project opgenomen de directeurswoning, en niet minder dan 4 gymnastieklokalen. Al deze gebouwen worden gegroepeerd om een reusachtige open plaats. Zij zullen verwarmd worden door een stoom-centrale en door een eigene electriciteits-centrale van licht voorzien worden.

Deze reuzenbouw zal 4500 kinderen opnemen en voor wien dit groote getal bedenkelijk zal schijnen, dient te weten dat met betrekking tot de hooge terreinprijzen in de Berlijnsche voorsteden rekening gehouden dient te worden. Open plaatsen of binnenhoven van zulk eene grootte, zijn alleen mogelijk, door vele scholen naast elkaar te bouwen. De besparing door de centraliseering der verwarming is daarbij ook in rekening te brengen.

De bouwkosten van dezen geheelen aanleg is begroot op 2 miljoen Mark.

Bescherming van Oudheden in Italië. Door den Italiaanschen Senaat zijn slechts enkele wijzigingen gebracht in de nieuwe wet tot bescherming van de oudheden en kunstschaten in Italië, die nu weldra van kracht zal zijn. De wet verschilt feitelijk niet veel van de tot dusverre geldende, alleen bevat zij wat meer beperkende bepalingen omtrent den uitvoer van kunstvoorwerpen.

Ook de wet betreffende de opgravingen, waarvan de Italiaansche oudheidkundigen groote verwachtingen hadden, is ten slotte nagenoeg gebleven zooals zij was. De archaeologen wenschen een wet, waarbij werd bepaald, dat een grondeigenaar geen recht heeft op oudheden onder den grond, die bij opgravingen worden gevonden en dat hij alleen vergoeding kon eischen voor de schade, die door de opgravingen aan zijn grond werd gedaan. Maar in de wet, zooals die thans uit den Senaat kwam, wordt het recht van den grondeigenaar erkend en bepaald, dat hem een vierde deel der gevonden oudheden of anders de waarde daarvan in geld moet worden toegekend.

Aan de wenschen van den Oudheidkundigen Raad is meer voldaan wat betreft de quaestie van grond ten behoeve van opgravingen. In die gevallen, zoo bepaald de wet, kan geen rekening worden gehouden met de vermoedelijke waarde van oudheden, die misschien later gevonden worden.

Zoo zal men ten minste kunnen komen tot de opgravingen ter plaatse van het oude Herculaneum. De opgravingen aldaar werden tot dusverre onmogelijk gemaakt door de overdreven eischen, die de grondeigenaren stelden met het oog op hun rechten op de vermoedelijke oudheden onder den grond.

Rossini's kopergravures van Rome. De Italiaansche regering heeft voor 25000 Lire aangekocht de verzameling van 600 koperen platen die door den architect LUIGI ROSSINI (geb. 1790 te Ravenna, overleden 1857 te Rome) werden gegraveerd. Deze platen zijn toegewezen aan de Regia Calcografia (de koninklijke prentdrukkerij) te Rome, die ze zal afdrukken en in den handel brengen, gelijk ze reeds doet met de platen van verschillende andere graveurs. Bekend zijn inzonderheid de kopergravures van PIRANESI, die Rome weergeven gelijk het er in de 18e eeuw uitzag. Voorts bezit deze inrichting nog platen van G. B. FULDA, ALESSANDRA SPECCHI, ANGELO UGGERI e. a.

De gravures van LUIGI ROSSINI, die zich in 1820 te Rome vestigde, zijn met groote nauwgezetheid opgenomen. Zij maakten omstreeks de helft der 19e eeuw grooten opgang en ieder die Rome in de dagen van vóór de foto's en prentbriefkaarten bezocht, bracht ze bij wijze van herinnering mede. Zij werden vereenigd in bundels onder de titels: De oudheden uit de omgeving van Rome, De zeven heuvels van Rome, De muren en oude poorten van Rome, De antieke triumpfoorten van Italië, Een schildersreis van Rome naar Napels, Monumenten uit de 10de eeuw, Interieurs der mooiste kerken en basilieken van Rome.

Deze nauwgezette platen zijn des te interessanter wijl sedert ROSSINI ze met onvermoeibaren ijver in het koper griftte, Rome groote veranderingen onderging. ROSSINI teekende nog het pauselijke Rome, waarop oudheid, middeleeuwen en Renaissance hun eigenaardigen stempel drukten, een geheel van onevenaarbare poëzie en schilderachtigheid, ook in de meest monumentale gedeelten.

De modernisaties die de stad sedert 1870 onderging hebben veel daarvan verstoord en voortdurend worden nog, in naam van wetenschap of hygiëne of verkeer, veranderingen gemaakt die, in vele opzichten ontegenzeggelijk verbeteringen, in aesthetisch opzicht doorgaans verliezen te achten zijn. Het romantische waas is verscheurd.

ROSSINI geeft ons nog een kijk op de gebouwen, de ruïnes, de stad zooals die zich in de helft der 19e eeuw voordeden en naast de platen van PIRANESI behooren die van ROSSINI tot de belangrijkste antieke topografische documenten van Rome.

Opgravingen in N.-Amerika. Het jaarrapport van de Smithsonian Institution te Washington bevat mededeelingen over opgravingen te Cassa Grande, bij Florence in den Staat Arizona. Daar toch worden uitgestrekte ruïnes blootgelegd. Er heeft een stad gestaan met gebouwen van aanzienlijke af-

metingen. Een dier gebouwen, vermoedelijk eens een paleis, is 60 M. lang, en bevat 11 vertrekken, die om een binnenplein zijn gelegen. In een dier vertrekken bevindt zich een zetel, welke door de Indianen uit die streek „de stoel van Montezuma” wordt genoemd.

De Smithsonian Institution heeft op zich genomen een deel der ruïne van dit Amerikaansch Pompei over te brengen naar Washington en daar weer op te bouwen.

Een reusachtige vlag wapperde den 4 Juli, de Amerikaansche nationale feestdag, te Pittsburg. Het monster was 160 voet lang en 80 voet breed. Het gewicht bedroeg 1200 pond. Elk der sterren in de vlag was 5 voet hoog. De vlag hing aan een kabel die 300 voet boven de straat gespannen was tusschen het Court-House en het Trick-Building. Toen het echter ging waaien sloeg de vlag de dakpannen bij honderdtallen vanaf het Court-House en de politie moest de straten afzetten tot de gevaarlijke versiering ingehaald was.

Vergiftiging door loodhoudend behangsel. Van een familie, die verblijf hield in vertrekken, waarvan het behang tamelijk aanzienlijke hoeveelheden loodchromaat bevatte (in één M³ werd 1,4 G. loodchromaat bepaald), leden 3 personen aan loodvergiftiging. Bij het onderzoek van behangselpapier wordt veelal alleen gelet op arsenicum; het blijkt dat bij onderzoek noodig ook op andere voor de gezondheid schadelijke verstoffen de aandacht te vestigen. („Ph. W.”)

Behangselpapier en schimmels. Voor eenige jaren zijn door Dr. SCHMIDT te Erlangen uitvoerige onderzoekingen gedaan met verschimmeld behangselpapier; de resultaten komen, in het kort, hierop neder. Uit de kamerlucht of tengevolge van aarakking, zetten zich op het behangselpapier schimmelkiemen neer, die onder gunstige omstandigheden tot grootere of kleinere vlakten uitgroeien en hunne worteldraden met verschillende vertakkingen in het binnenste van het papier doen dringen, dit geheel en al doorweven, het papierweefsel losmaken en ten slotte uit elkaar doen vallen. Sluit het papier niet vast tegen den muur, dan kunnen de schimmelnesten achter het behangsel groote uitbreiding krijgen. Het onderzoek leerde dat 13 verschillende soorten van schimmels, (waaronder voor de gezondheid nadeelige) voorkomen. Voor hunne ontwikkeling hebben zij betrekkelijk nog al veel vocht nodig, n.l. 90% vocht in de lucht, bovendien hebben ze voor hunne groei een ruime bodem nodig, dien zij gemakkelijk vinden in den murw geworden stijfselpap, waarmede behangen wordt (en waar men dus goed zal doen steeds wat soda bij te voegen). Ten slotte leerden de proeven, dat verschillende ontsmettingsmiddelen, z.a. sublimaat, formaldehyd enz. weinig of geen invloed op de schimmelvorming uitoefenen, terwijl door het gebruik van 1% carboloplossing, na 24 uren, alle schimmelculturen gedood waren („Moleschott.”)

Kolenslakken als betonmengsel. Ten einde de betonmassa lichter te maken, is het op die plaatsen alwaar gemakkelijk kolenslakken van locomotieven of van stoomketels van fabrieken te verkrijgen zijn, dikwijls gebruikelijk, onder beton een toeslag van zulke kleiner gemaakte of verkorrelde slakken, te mengen. Vooral wordt dit toegepast op beton voor plafonds, tusschen ijzeren liggers, omdat daarbij een vermindering van gewicht een groot voordeel is. Ook is de poreuse aard van die slakkenbeton een voordeel voor de isolatie van zulk een plafond tegen warmte en koude.

Hiertegen staan echter weder nadeelen, die hun oorzaak vinden in de chemische samenstelling der kolenslakken. Bijna alle steenkoolsoorten bevatten zeer groote hoeveelheden zwavelbismengsels, die in de kolenslak nog aanwezig is en die onder den invloed van vocht, aanleiding geven tot het vormen van zwavelverbindingen. En dit kan voor de aanliggende ijzerconstructie gevaar opleveren.

Het proefstation te Grosz-Lichterfelde heeft nauwkeurige proeven genomen met zulke constructies om de werking der chemische invloeden daarvan na te gaan.

Volgens de mededeelingen van den ingenieur DONATH, vertoonden ijzeren platen, die 20 dagen in vochtige coke-asch gelegen hadden, sterke invretingen op enkele plaatsen. Bij gebruik van locomotiefsintels waren de invretingen veel sterker, doch in het algemeen veel sterker dan bij proefplaten, die men ter vergelijking evenzoo lang in water gelegd had.

Ook proeven genomen met ijzeren platen die gelegd werden in beton, vermengd met locomotiefsintels, vertoonden deze ijzeren platen op sommige plaatsen aangetaste gedeelten, doch in mindere mate dan bij de proeven met natte sintels.

Bijmenging van coke-asch in het beton waren bij deze platen na 20 dagen geene aangetaste deelen te bemerken. Sluit het beton de ijzerdeelen goed van de lucht af, dan is het bezwaar der slechte werking van de coke-afval niet zoo groot, doch men moet bedenken dat, na gebrand te zijn, kolenslakken nog groote hoeveelheden zwavel kunnen bevatten. Men dient dus bij het gebruik dezer slakken eerst na te gaan of zij veel of weinig schadelijke bestanddeelen bevatten. „Deut. Bauhütte”.

BOEK EN TIJDSCHRIFT

Dekorative Kunst. Afl. 11 begint met een artikel over de „Internationale Photographische tentoonstelling” te Dresden, waarbij een aantal afbeeldingen toonen dat deze tentoonstelling behalve door den inhoud ook interessant was door hare gebouwen. Vooral de Dresdensche architecten OSKAR MENZEL, OSWIN HEMPEL en ALEX. HOHRATH hadden hier, elk op zijne wijze, tentoonstellingsgebouwen van blijvende waarde en interieurs ontworpen.

„De Woonhuiskerk in Wilmersdorf—Berlijn” (Nassauische Strasse) werd door H. STRAUER (Berlijn) voor de oud-Luthersche gemeente gebouwd. Wij zien hier eene vereeniging van woonhuizen en kerk tot een gebouwendgroep, die in architectuur van een stadsstraat past. Dit kerkontwerp is eene ernstige poging om de oplossing van het moeilijke artistieke probleem dat de moderne kerkbouw biedt, een schrede nader te brengen. De noodzakelijkheid het kerkelijk karakter in de gevel te doen spreken onder één dak met moderne etage woningen, is door den ontwerper, hoewel niet geheel bevredigend, toch op uiterst belangwekkende wijze opgelost.

Ook in het stemmige interieur en de detaillering spreekt een eenvoudige en gezonde kunstopvatting, in modernen zin. Zoo is dit gebouw ongetwijfeld een karakteristiek specimen van modernen kerkbouw.

De „werkstukken uit de kunstnijverheidsschool te Zürich” geven een zeer goeden indruk, van deze, onder leiding van JULIUS DE PRACTERE, bloeiende, inrichting.

Dan bevat deze aflevering nog afbeeldingen van een aantal interieurs, een wintertuin, een tuinzaal, een eetkamer en de werkkamer eener kunstenaress; eenige specimen van borduurwerk en een tweetal tekstbijdragen hiermede verband houdende.

Der Staedtebau. Afl. 8. De nieuwe tuinstad te Londen—Hampstead, met platen (naar de ontwerpen van BARRY PARKER & RAYMOND UNWIN) en toelichtingen van Prof. Dr. RUD EBERSTADT, (Hampstead) is voor Engeland de eerste praktische poging om in aansluiting bij eene bestaande groote stad eene vastomlijnde uitbreiding in, zoowel sociaal, hygiënischen als artistieken zin te verwezenlijken.

Van het voorbeeld der eigenlijke tuinstad is deze tuinvóórstad ver verwijderd, maar met deze gemeen heeft zij het zelfstandige, afgeronde type. Tal van platen, plattegronden, foto's en teekeningen geven een denkbeeld van hetgeen met ruime middelen is tot stand gebracht.

In 1905 werd het terrein, groot 240 acres, gekocht voor £ 112.000. Na aftrek van alle terreinen voor straten, de kosten van aanleg etc. kwam de M². op ongeveer f 2.50; een lage prijs voor dit in fraaie omgeving, gunstig gelegen land. Deze terreinprijs liet den architecten vrijheid in de keuze van het huistype; als van zelf spreekt dat de één-gezinswoning werd gekozen. Bepaald werd dat per acre gemiddeld niet meer dan 8 huizen mochten worden gebouwd in totaal dus 1920 huizen gemiddeld wonen in Engeland 5.2 inwoner per huis. Deze tuin voorstad biedt dus voor ongeveer 10.000 bewoners plaats, d.w.z. 104 inwoners per H.A. bouwterrein, of rekent men het ingesloten stuk heide mede, dan 78 per H.A.

In Berlijn is dit getal 400—670 per H.A. daar echter is de prijs van speculatieve grond 5 à 8 maal hooger dan in de betere Londensche voorsteden, waar hij 10 à 11 M. bedraagt.)

De gebouwen zijn deels vrij staand, deels aaneengebouwd. Het goedkoopste kost £ 200 en bevat 4 à 5 vertrekken en een ruim terrein; maar er zijn ook huizen van £ 4000 verzeen. Deze huizen worden niet gebouwd door de „Hampstead garden suburb Trust Limited”, die zich bepaalt tot de terreinexploitatie (max. 5% dividend) maar door afzonderlijke bouwvereeningen. Eene had medio 1908 reeds 173 in bouw en 154 in bestelling; eene andere 61.

Dr HANS SCHMIDKUNZ vervolgt zijn artikel over „Optischer im Staedtebau”; Dr. Ing. E. FORBATH (Budapest) schrijft over de maatregelen tot bestrijding van den woningnood te Budapest. Hier is door de gemeente een bouwprogramma opgesteld en vastgesteld dat op 95 miljoen kronen begroot werd. Het omvatte: 3 noodbarakken met 60 woningen; 3 barakken voor 400 personen; 5 toevluchten voor 2200 personen en 2 volkshuizen. Kosten totaal 5 miljoen kronen. Voorts 30 gebouwen met 3000 woningen (18 miljoen); 13 woonhuizen met 500 woningen voor den middenstand (10 miljoen); scholen en kinderbewaarplassen voor een bedrag van 32 miljoen kronen en eindelijk 1600 woningen voor stedelijke beambten. Deze laatste blijven achterwege terwijl de andere groepen zijn uitgebreid. Voor 1909 en 1910 is reeds 30 miljoen kronen toegestaan.

Eene reusachtige bedrijvigheid in de bouwbedrijven zal daarvan het gevolg zijn.

Architectura Nr. 35. Dagteeken- en Kunstambachtsschool voor Meisjes. Afbeeldingen van deze school, gebouwd te Amsterdam door H. P. BERLAGE N.Z.N. (Verg. „De Bouww.” 1908, blz. 186).

Mariette, door A. A. K. Mededeelingen over de archaeologie en opgravingen in Egypte.

TECHNISCH GEDEELTE. Architectsexamen 1908. Verslag van dit gehouden examen, overgenomen uit het „Indisch Bouwkundig Tijdschrift”, met opgaven der vraagstukken.

Brochure geschreven ter toelichting van de grief van het corps opzichters van de Waterstaat en 's lands burgerlijke Openbare Werken in Ned. Oost-Indië. Deze brochure is gericht tegen de bepaling waarbij deze opzichters zich achten achteruitgezet door hun overtocht van en naar Nederland als passagier 2e klasse en hunne weinige promotie en tractement ofschoon zij veelal ingenieursdiensten verrichten en zelfstandig, zonder chefs, werkzaam zijn.

* Cement-syndicaat, cement-handel en cement-verbruikers, door O. G.

Bouwkundig Weekblad Nr. 35. Iets over „Heimatschutz”. Blijkens een brochure die verspreid is op de te Deventer gehouden landbouwtentoonstelling, is aan het Ministerie van Landbouw verbonden een Instituut voor landbouwwerktuigen en gebouwen, gevestigd aan de Landbouwschool te Wageningen. De bouwkundigen van dit Instituut meten bestaande gebouwen of boerderijen op om een legger te krijgen bij het ontwerpen van nieuwe gebouwen. Zij geven op verzoek advies of bouwplannen. De schrijver hoopt dat dit advies zich ook moge uitstrekken ten opzichte van de buiten-architectuur. Ook wenschte de schrijver dat de Nederlandsche Heide-Maatschappij rekening hield met de goede vormen van woningen, bruggen en sluizen, die zij meermalen moet laten maken en dat daarbij gelet moge worden bij de benoeming van een deskundige. (Vergelijk het bericht op blz. 246 „De Ned. Heide-Mij. en Heimatschutz”).

Het „Remonstrantenhaus” te Friedrichstad a. d. Eider. Afbeeldingen en beschrijving van dit gebouw, ontworpen door den architect J. VERHEUL D.Z.N.

Ingenieurswerken en aethetica. Overgenomen uit het gedenkschrift vastgesteld op het Congres te Dantzig, door de Vereeniging van duitsche arch. en ing. (Vervolg).

Sociale hygiëne en techniek. Artikel overgenomen uit het „Algemeen Handelsblad”.

De Opmerker Nr. 35. Waar de schoen wringt. Over de gevoerde oppositie tegen de Mij. t. B. d. B. De schrijver vraagt zich af of de Mij. niet zelf altijd oppositie quand-mème voert tegen ieder die niet in haar schuitje kan of wil zitten. Een en ander naar aanleiding van de houding der Mij. in zake de door A. et A. voorgestelde prijsvraag-regeling.

Uit het Munstersche land. (Slot). Verdere beschrijving van het landschap en de omstreken van Munster met afb. van het Slot te Burgsteinfurt.

De Rijkskunstpakhuizen, door Q. N. Musea ont-aarden langzamerhand in een opstelling als van pakhuizen, waaruit voor het publiek moeilijk de kunst en de kunst-geschiedenis is te leeren. Het aantal bezoekers der musea in Nederland is toch klein ofschoon al de musea schatten aan kunst bevatten. De schrijver zou telkens met enkele gedeelten der kunstschaten van de steden naar de provincies willen gaan om deze daar tentoon te stellen, 't geen ook den trek naar de groote steden zou verminderen.

PERSONALIA

Assistent Techn. Hoogeschool.

Bij beschikking van den Minister van Binnenl. Zaken is, voor het tijdvak van 1 Sept. 1909 tot en met 31 Aug. 1910, benoemd tot assistent aan de T. H. te Delft voor de decoratieve kunst de heer O. A. D. EMMEN.

Benoemd tot Ridder in de Orde van Oranje Nassau B. W. WIERINK, directeur industrijschool Mij. van den Werkenden Stand te Amsterdam en H. VAN DER KOOY, hoofd-opziener bij de landsgebouwen te 's Gravenhage.

De heeren JOS. TH. J. CUYPERS en JAN STUYT berichtten per circulaire dat zij voortaan ieder onder leiding en verantwoordelijkheid de architectuur zullen beoefenen.

Zeer onverwachts overleed te Schiedam in den ouderdom van 50 jaar de heer T. E. J. KRAMERS, architect, lid van de Gezondheids-commissie aldaar.

DE BOUWWERELD

WEEKBLAD VOOR THEORIE EN PRAKTIJK

REDACTIE: + + + + + J. H. W. LELIMAN + + + + + ADMINISTRATIE:
D. H. HAVERKAMP EN J. H. W. LELIMAN FIRMA F. VAN ROSSEN · UITGEVER
KEIZERSGRACHT · 559 + + + + AMSTERDAM + + + + HEERENGRACHT · 281

Achtste Jaargang. No. 36.

8 September 1909.

ARTIKEL 28 VAN DE HAAGSCHE BOUWVERORDENING

In de nieuwe wijken van 's Gravenhage zijn nu langzamerhand de resultaten van de nieuwe bouwverordening waar te nemen en daarbij trekt opnieuw de dichte bebouwing de aandacht.

Hoe vreemd het ook moge klinken, een vergelijking in dit opzicht, met den bouw onder vigueur van de vorige verordening, valt niet uit ten voordeele van den nieuwen bouw, althans voor zoover het betreft grootere woningen en in elk geval blijkt uit de bijgevoegde reproducties, dat aan de gekoesterde verwachting, dat eindelijk voldoende ruimte tussen de woningen zal worden gelaten, in geen deele wordt voldaan.

Art. 28 van de Haagsche bouwverordening zegt:

„Van elk perceel moet behalve de eventueel bij verordening verplicht gestelde voor- en zijtuinen, ten minste $\frac{3}{10}$ gedeelte van de oppervlakte onbebouwd blijven.”

Deze bepaling zou op zichzelf veel doen verwachten. Bleef inderdaad $\frac{3}{10}$ van de terreinen onbebouwd, d.w.z. werd de bebouwing niet dieper toegelaten dan $\frac{7}{10}$ gemeten uit de voorgevel-rooilijn, dan zou de toestand er geheel anders uit zien. Bij niet dieper bouwen dan $\frac{7}{10}$ zou bij normale bouwblokken van b.v. 50 M., een tusschenruimte tussen de achterste gevels blijven van 15 M. of 7.50 M. achter elke woning.

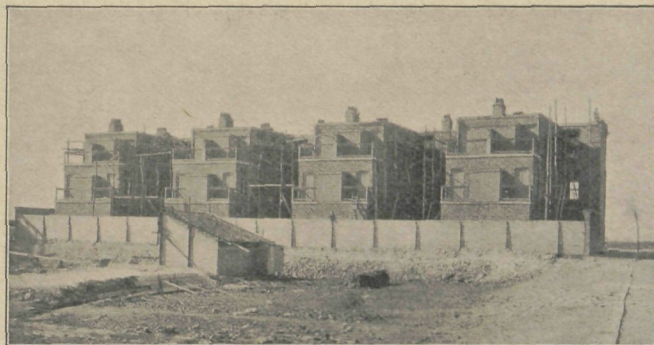
Het tweede lid van art. 28 luidende:

„Onverminderd het bepaalde bij de vorige paragraaf, mag geen deel van het bouwwerk de achtergrens van het perceel dichter naderen, dan tot een afstand van 3 M.”, doet de verwachting door de eerste paragraaf gewekt, evenwel geheel te niet. Niet de eerste paragraaf blijkt nu de hoofdbepaling, maar het tweede lid beheerscht nu den geheelen toestand. Uit dit lid volgt, althans bij de geldende opvatting, dat het open te laten gedeelte niet geheel achter de woning behoeft te zijn gelegen, maar dat met 3 M. diepte kan worden volstaan en de rest tusschen de gebouwen of elders

kan worden gevonden. De bebouwing wordt dan geen $\frac{7}{10}$, maar meer dan $\frac{9}{10}$, terwijl de onderlinge afstand der gebouwen slechts 6 M. wordt.

Werden onder vigueur van de vorige bouwverordening blijkbaar velen teruggehouden van een dergelijke dichte bebouwing door eigen inzicht en overweging, thans heeft de bouwverordening als 't ware te kennen gegeven, tot hoever men kan gaan voor een officieel goed erkenden toestand.

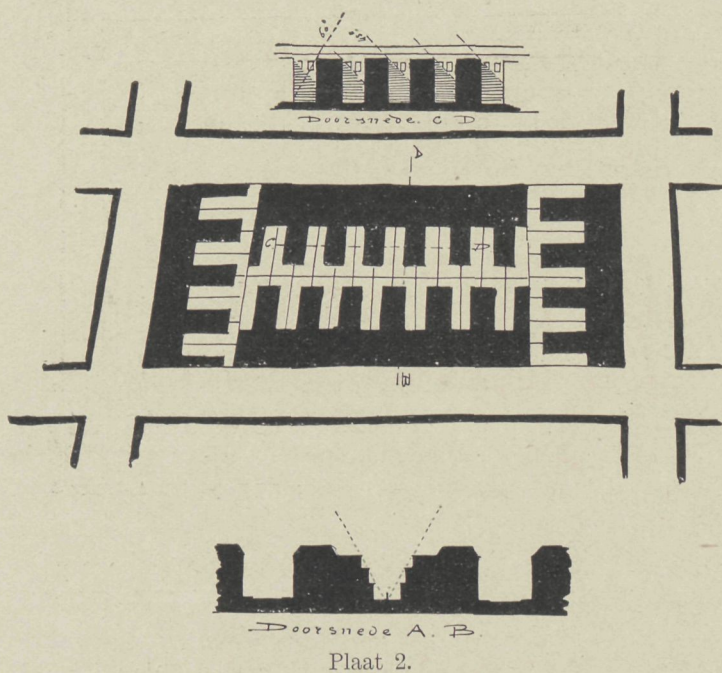
De resultaten blijken nu uit de volgende reproducties:

Plaat 1.

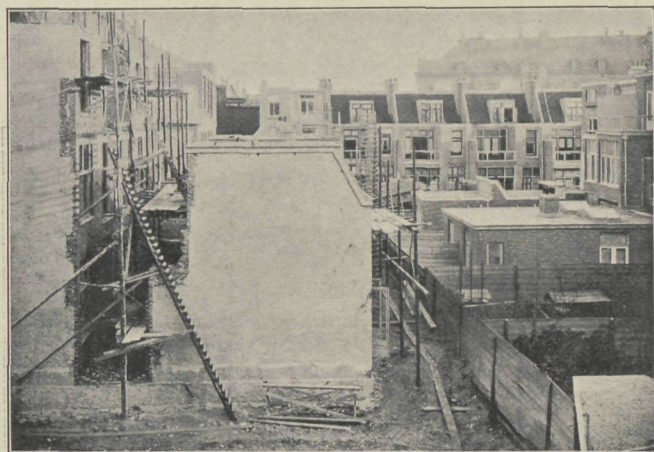
Plaat 1 doet zien, welke reuzen-uitbouwen hieruit zijn voortgekomen. Bij de vorige verordening werden ze in den regel niet hoger dan den beganen grond en belemmerden door de mindere hoogte, minder de toetreding van licht en lucht. De hier afgebeelde hebben een diepte en een hoogte van ruim 10 M. en de onderlinge ruimte zijwaarts, is nog geen 5 M., zoodat de hoogte meer dan 2 maal de tusschenruimte is geworden.

Betreffende de hoogte aan de achterzijde is bepaald, dat geen deel van het gebouw het vlak, gaande onder een hoek van 60° uit de erfscheiding, mag overschrijden en duidelijk spreekt uit de foto, hoe juist deze bepaling is opgevolgd. De verdiepingen springen trapsgewijze terug onder het aangegeven vlak.

Plaat 2.

De tweede plaat geeft aan, hoe de verhouding zal zijn van bebouwd tot onbebouwd, wanneer een blok geheel op deze wijze zal zijn bebouwd en beschouwt men daarbij de toegelaten hoogten op het dwarsprofiel aangegeven, dan zal duidelijk blijken, dat van een ruime toetreding van licht en lucht geen sprake zal kunnen zijn.

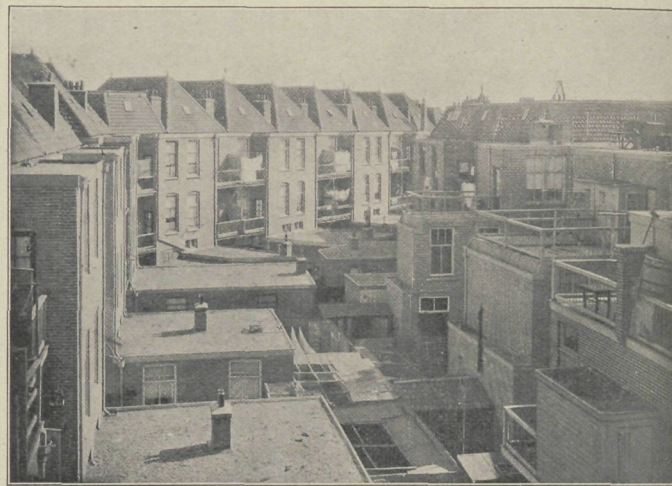
Plaat 3.

Plaat 4.

Een ander resultaat geeft plaat 3, hier blijkt nog duidelijker hoe juist de 60° hoek is aangehouden en hoe ongunstig de verhouding is van bebouwd tot onbebouwd. De uitbouwen vormen hier een vrijstaand achtergebouw, slechts door een gang met het voorgebouw verbonden en verdeelen de ruimte achter de woningen op de zelfde wijze ongeveer, als op plaat 2 is aangegeven.

De achtergebouwen kunnen echter nog hoger worden, zie plaat 4 en hoe ten slotte een binnenterrein er uit ziet als de bebouwing van het geheele blok is tot stand gekomen, daarvan geeft plaat 5 een duidelijk beeld.

Plaat 5.

De hier gevolgde bebouwing is nagenoeg geheel volgens art. 28 tot stand gekomen.

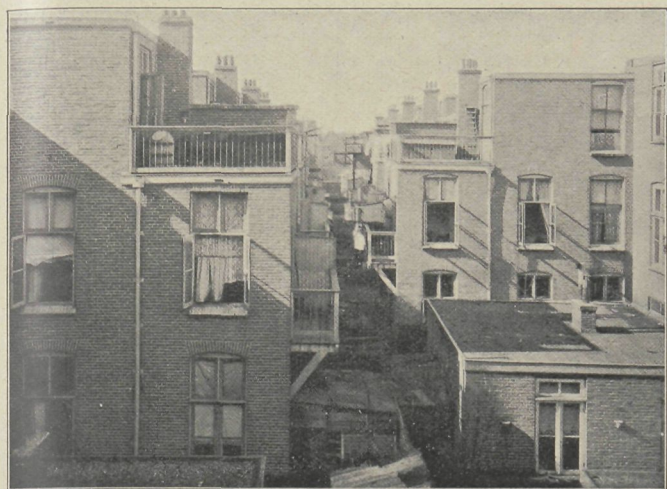
Dat een dergelijke dichte bebouwing niet alleen wordt aangetroffen bij kleinere woningen, maar ook bij grootere, vrije beneden- en bovenwoningen, blijkt uit plaat 6,

Plaat 6.

eenige terreinen zijn nog onbebouwd, waardoor de toestand zich nog niet zoo ongunstig voordoet als mettertijd het geval zal zijn.

Dat onder de vroegere bouwverordeningen soms nog bedenkelijker toestanden ontstonden, mag blijken uit plaat 7, de gebouwen staan ongeveer tegen elkander

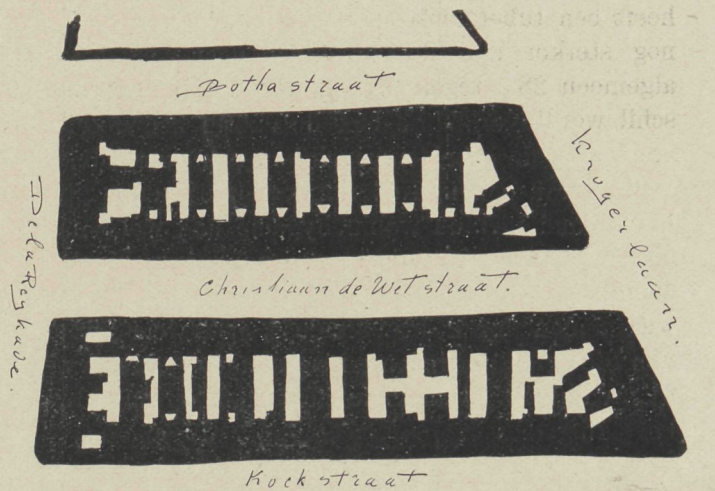
Plaat 7.

en uit plaat 8 blijkt de verhouding van bebouwd tot onbebouwd van een dergelijk blok.

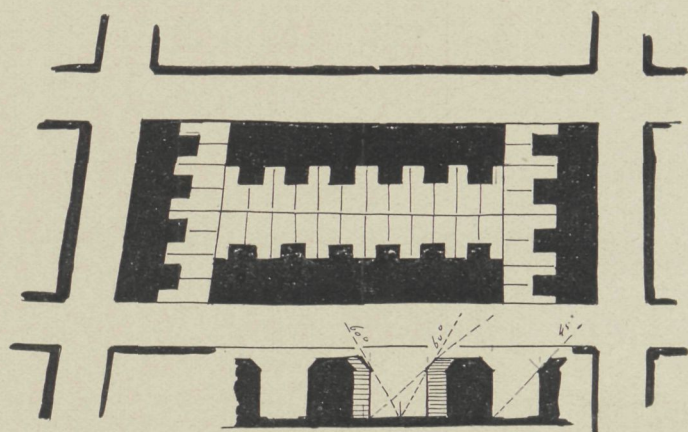
Plaat 9 geeft den toestand ongeveer aan, die art. 28 zou doen worden, wanneer het tweede lid buiten werking zou worden gesteld en duidelijker zou blijken dat niet dieper gebouwd mag worden dan 7/10, wel nog geen ideaal toestand, maar toch een groote verbetering.

v. B. 1)

1) Wij ontleenen dit lezenswaardig artikel van den heer W. VAN BOVEN, Insp. der Volksgezondheid, aan het „Tijdschrift voor Sociale Hygiëne“, (1909 afl. 9 blz. 281 en vgd.), dat tevens de welwillendheid had ons de bijbehorende cliché's af te staan.

Plaat 8.

Plaat 9.

L. HEYERMANS. HYGIËNISCHE RUBRIEK

VOLKSGEZONDHEID EN WONINGEN. II. 1)

Wij betoogden in ons vorig artikel dat het moeilijk is statistisch aan te toonen den invloed van ongezonde woningen op de morbiditeit (ziektedefrequentie) en mortaliteit.

Het beste is, de gegevens na te gaan van verschillende onderzoekers, om te zien of zij tot eene conclusie komen welke eene zelfde tendenz heeft. Diegene, die vergeleken stadskwartieren met overbevolkte en ongezonde woningen, met stadsgedeelten waar in hoofdzaak de gegoede stand woont, hebben te kampen, behalve met de reeds vroeger opgesomde talrijke moeilijkheden, met het bezwaar dat in sommige stadsgedeelten gevangenissen, ziekenhuizen, gestichten voor oude lieden staan, die natuurlijk eenen grooten invloed op het sterfte- en ziekencijfer uitoefenen.

De cijfers voor Weenen zijn als volgt: (als overbevolkte woning werden beschouwd die waar 4 en meer personen per kamer genoteerd werden). (Zie nevenstaande tabel.)

Bij het bestudeeren dezer staat — het zijn officieele cijfers — vallen de verschillen der welvarende districten en de arme stadsgedeelten sterk op. Het rijkste district

Districten.	Percentage over bevolkte woningen.	Sterfte per 1000 inwoners		
		in het algemeen.	aan ontsteking der ademhalingswegen.	aan tuberculose.
X	8.94	28.5	6.7	5.1
XI	8.78	24.5	3.4	5.4
XII	8.28	24.5	4.5	4.8
XVI	7.20	23.9	3.8	5.3
XVII	6.56	23.3	4.3	4.7
XIV	6.26	23.2	4.2	4.6
XIX	5.82	21.2	3.5	3.3
XIII	5.06	23.2	4.0	4.0
II	4.98	17.6	2.8	3.0
XV	4.07	17.7	2.6	3.4
XVIII	3.88	18.8	3.1	3.6
III	3.40	19.0	3.0	3.6
V	2.45	20.4	3.2	3.7
IX	1.81	14.9	2.2	2.7
VI	1.58	14.5	1.7	3.0
VII	1.15	13.9	1.6	2.7
IV	1.11	14.1	1.7	2.4
VIII	0.93	15.6	2.3	2.6
I	0.84	9.4	1.1	1.1
Geheel Weenen.	4.34	19.5	3.2	3.7

1) I verscheen in „Bouw.“ 1909 Nr 22.

heeft een tuberculose sterfte 1.1 ‰, het armste 5.1 ‰; nog sterker zijn de verschillen voor de sterfte in 't algemeen 28.5 tegen 9.4 ‰. Het frappant groote verschil wordt verklaard door de enorm hooge zuigelingsterfte bij de arbeidersbevolking, een verschijnsel, dat zich overal, ook in Nederland voordoet en waarop wij in verband met de woninghygiëne nog wel eens terug zullen komen. Ook de sterfte aan acute ziekten der ademhalingsorganen heeft grooter verschillen dan wij waarnemen bij de tuberculose, ook weer als gevolg van de groote kindersterfte aan longontsteking. De tuberculosecijfers slaan in hoofdzaak op de volwassen bevolking.

De Londensche cijfers zijn nauwkeurig bestudeerd. Als overbevolkte woning worden beschouwd die welke uit 4 of minder vertrekken bestaan en waarin meer dan 2 personen per vertrek wonen.

Districten met procentsgewijs bewoners in overbevolkte woningen.	Sterfte op 1000 inwoners.	
	In 't algemeen.	Aan tuberculose.
onder 10 ‰	15.2	1.2
10—15 ‰	17.1	1.5
15—20 ‰	19.1	1.7
20—25 ‰	20.5	2.0
25—30 ‰	20.5	2.1
30—35 ‰	24.1	2.5
boven 35 ‰	24.0	2.7

Ook hier zien wij eene stijging der tuberculose-sterfte gelijken tred houdende met de toename van het aantal menschen dat in deze woningen leeft; ook hier stuiten wij bij de algemeene sterfte op de groote zuigelingensterfte. In 1902 heeft men berekeningen gemaakt en getracht de zuigelingensterfte te elimineeren door de sterfte naar de leeftijden op te geven. Gekozen werden het arme district Southwark en het rijke district Hampstead. Southwark heeft 22.35 ‰ inwoners levende in overbevolkte woningen, Hampstead 6.37 ‰.

	Het ruwe sterftecijfer.	Het gecorrigeerde sterftecijfer.	Verhouding (Londen=1000).
Londen	17.2	18.1	1000
Hampstead	10.8	12.1	669
Southwark	21.4	22.4	1238

SPREUKEN EN CITATEN

Het technische weten en kunnen is alles, maar dat juist wil geen mensch gelooven. Men wil liever aan iets buitengewoons, aan iets bovenmenselijks gelooven, dan zich voegen naar de werkelijkheid. Technisch weten, langzame en overdachte arbeid, dat ziet er natuurlijk niet zoo mooi uit als inspiratie, dat maakt

Gedurende de jaren 1897-1900 stierven op duizend inw.:

Ouderdom	Mannelijk geslacht.			Vrouwelijk geslacht.		
	Hampstead	Southwark	Verhouding Hampstead = 100	Hampstead	Southwark	Verhouding Hampstead = 100
0—5 Jaar	45.5	86.9	191	37.5	74.8	197
5—10 „	3.3	5.3	163	3.4	5.6	166
10—15 „	1.6	2.9	176	1.4	2.5	184
15—20 „	2.4	4.3	183	1.2	3.6	306
20—25 „	2.6	5.6	218	1.2	4.3	361
25—35 „	4.3	9.2	215	2.7	7.3	273
35—45 „	9.0	17.8	197	5.1	14.4	284
45—55 „	15.5	28.8	186	11.3	22.8	202
55—65 „	31.6	49.3	156	20.5	36.1	176
65—75 „	59.7	89.7	150	46.6	71.5	154
boven 75 „	134.2	202.3	151	133.7	181.5	136
Totaal	14.4	25.1	174	9.8	22.0	224

Deze cijfers leeren de angstwekkende kindersterfte vooral in den leeftijd van 0—1 jaar, zij leeren verder dat het grootste verschil bereikt wordt in den leeftijd van 20—35 jaar. Ofschoon in dezen leeftijd het beroep zich duchtig doet gelden, ongevallen het meest voorkomen, komen deze verschillen in hoofdzaak voor rekening der tuberculose-sterfte en daar op dien leeftijd gemiddeld het hoogste loon verdiend wordt kan men aan de invloed der woningen geen groote kracht ontzeggen. Deze tuberculose-sterfte wordt nog gedemonstreerd door de volgende tabel:

District	Op 1000 bewoners in overbevolkte woningen	Mazelen	Kanker	Tuberculose der		Longontsteking	Andere ziekten der ademhalingsorganen	Alle sterftegevallen
				Longen	Andere organen			
Lewisham	2.7	20	94	107	46	98	112	1355
Wandsworth	4.5	41	88	94	40	115	108	1353
Stoke Newington	5.5	8	83	124	54	118	141	1329
Hampstead.....	6.4	17	98	90	29	75	106	1082
Geheel Londen ..	16	51	87	160	57	170	180	1717
Bethnad Green ..	29.6	45	76	199	76	223	276	2071
Shoreditch	30.0	73	98	181	79	167	236	2078
Stepney.....	33.2	55	62	188	86	232	207	2052
Finsbury.....	35.2	81	78	228	78	201	315	2281

Gelijk men ziet de cijfers voor tuberculose spreken duidelijker. Wij stellen ons voor de volgende maal nog eenige andere statistieken te geven, doch willen nog eens waarschuwen gelijk breedvoerig in het vorig artikel geschied is, met de noodige voorzichtige kritiek de cijfers te aanvaarden. Gelukkig hebben wij nog andere cijfers.

minder effect; maar toch zijn hier de eenige grondslagen der kunst. AUGUSTE RODIN.

Waarachtig kunstbegrip en goedheid des harten zijn onafscheidelijk, want voor een waar kunstbegrip is niet alleen een rijke geest, maar ook een rijk hart noodig. J. FRIED.

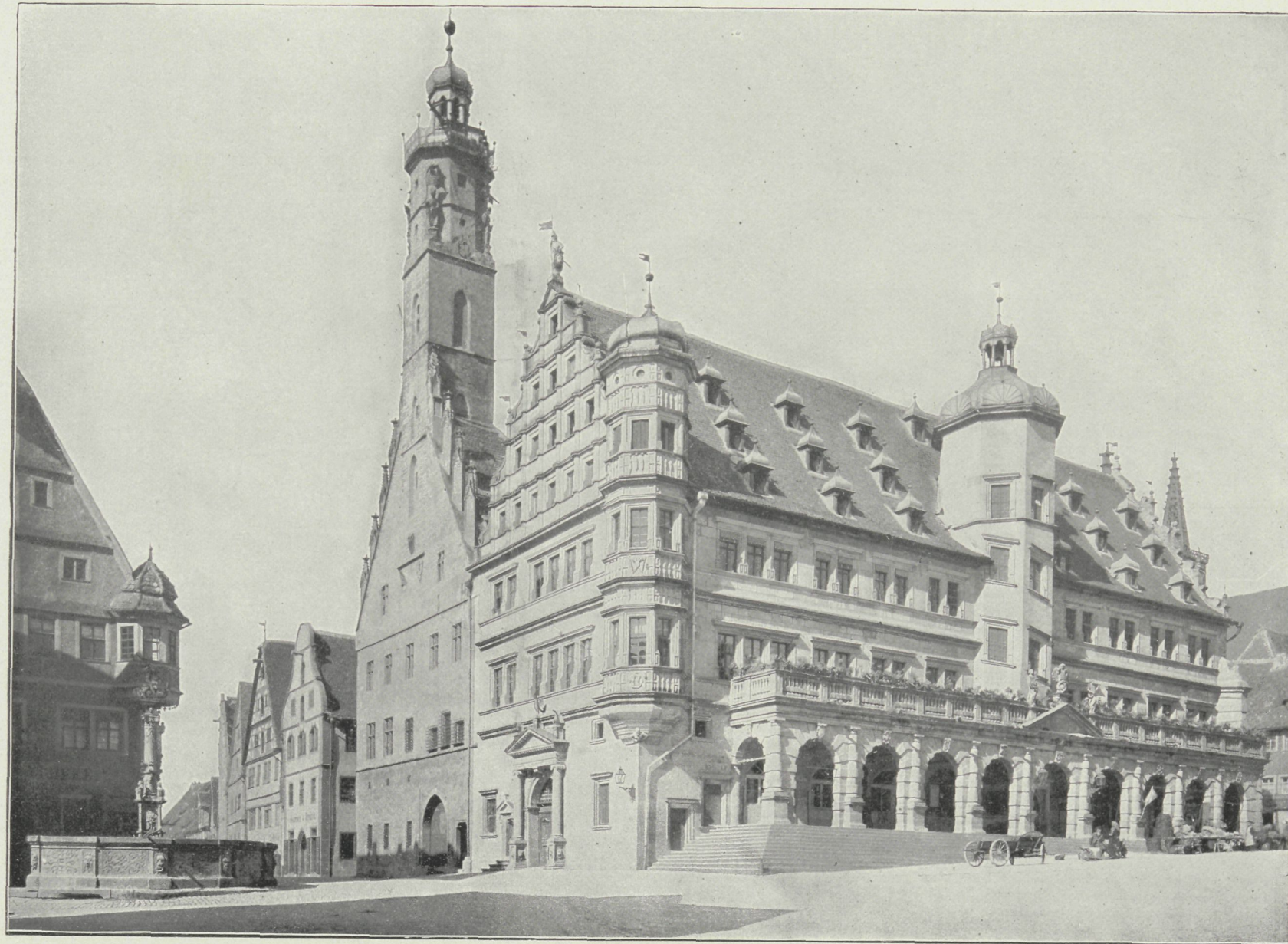
Het interieur der woonkamers speelt helaas heden ten dage een veel grootere rol als het interieur der bewoners. J. FRIED.

(„Zeitspiegel". 26 Juli 1909.)

The first part of the paper is devoted to a general discussion of the problem. It is shown that the problem is of great importance in the theory of the structure of matter. The second part is devoted to a detailed study of the problem. It is shown that the problem is of great importance in the theory of the structure of matter. The third part is devoted to a detailed study of the problem. It is shown that the problem is of great importance in the theory of the structure of matter.

ROTENBURG O.
D. TAUBER.
STADHUIS ☒
1573—1578 GE-
BOUWDDOOR
DEN NEURENBERGER
BOUWMEESTER WOLF.
BALKON VON 1681. ☒
UIT: BAUKUNST UND
DEKORATIVE SCULP-
TUR DER RENAISSAN-
CE IN DEUTSCHLAND.

„BOUWW.” 1909. NR. 36

HEIDELBERG. HUIS
„ZUM RITTER“
1592. VOOR DE
RESTAURATIE. -
UIT: BAUKUNST
UND DEKORATIVE SCULP-
TUR DER RENAISSANCE
IN DEUTSCHLAND.

DUITSCHER RENAISSANCE (BIJ DE DUBBELE LOSSE PLAAT)

Baukunst und dekorative Sculptur der Renaissance in Deutschland.

Herausgegeben von JULIUS HOFFMANN. Mit einer Einleitung von Dr. Ing. P. KLOPPER. Quartband mit über 360 Abb. JULIUS HOFFMANN Verlagsbuchhandlung. Stuttgart. — (Prijs geb. 25 Mark.)

It eerste deel eener „Bauformen-Bibliothek“ wettigt goede verwachtingen. Het is een prentenboek. De enkele bladen tekst — een zeer algemeen gehouden inleiding — spelen eene ondergeschikte rol, vergeleken bij de ruim 360 afbeeldingen. Die tekst geeft een schets van het milieu dat in de duitsche renaissance hare aesthetische uiting vindt. Het werk is dus geen geschiedkundige studie waarin jaar voor jaar, tijdvak na tijdvak de stijl wetenschappelijk wordt behandeld en ontleed, waarin wordt uiteengezet wanneer hier italiaansche, of in hoever ginds vlaamsche invloed zich openbaart. Het kunstwerk zelf en niet dewetenschap van den kritikus of den geleerde is hoofdzaak in dit boek. De steenen spreken. Hun taal is rijker en klankvoller dan de vermelding van feiten en data kan zijn. Maar ook getuigen zij van jeugdige kracht die vaak zelfs niet van overmoed vrij was en van een frisschen, onbevangen geest, die nog naïef genieten kon van een origineele, pittige oplossing, waar ons „kunst“-gevoel slechts al te vaak „blasé“ is, met al de gevolgen van dien.

Een groot deel der renaissance-kunst die dit prentenboek ons toont, is voor de bouwkunst wat het volkslied is of, helaas!, was in de poëzie. Individueel, kernachtig, zonder al te veel ontzag voor strenge versmaat, het tegendeel van akademisch, maar teekenend, inslaand. Dit lied prent zich in de gedachte. Zoo is ook deze architectuur. Zij isforsch, soms bij het ruwe af. Maar nooit is zij vervelend, gelikt, slavin van regels en wetten. Krachtig is de uitdrukking door het sterk spreken der licht- en schaduwwerking. Zin voor humor spreekt uit het ornament. Politieke toespelingen, herinneringen aan dagen van strijd, wijzen er op hoe de kunst toenmaals innig verbonden was aan het leven. Is zuik ongekunstelde, maar mede deswege juist zoo kunstvolle bouwkunst gelijk men zegt, het produkt van een onbewust, aangeboren gevoel, een thans bij de massa verloren sentiment? Die vraag blijve hier onbeantwoord.

De renaissance, onze vaderlandsche niet minder dan de duitsche, is op de zwarte lijst geplaatst door vele averrechtsche toepassingen uit het laatst der vorige eeuw. Men zag toen slechts vormen en imiteerde die zoo goed en zoo getrouw men kon. En daarbij zag men over het hoofd dat die vormen de getrouwe weerspiegeling waren van een geest, waarin men niet was doorgedrongen. Waarom heeft destijds in weinige jaren die renaissancekunst zich kunnen verbreiden? Omdat

haar streven beantwoordde aan het algemeen verlangen des tijds. Juist omdat zij hecht wortelde in de toenmalige kultuur, leende zij zich kwalijk voor navolging in een tijd, wier andersluidende eischen even zoo vele nieuwe gegevens voor een eigen kunst hadden dienen te zijn. In goedkoope imitatie: belachelijk; in verwrongen, gemoderniseerden staat niettemin onpraktisch; dat was het resultaat. De néo-renaissance gedijde op den duur slecht. Zij kwijnde ras. Een kunstmatige teelt van vormen zonder geest, dat was het eind van de herleving der duitsche renaissance.

Thans is men tot andere waardeering gekomen. Men heeft getracht dieper door te dringen tot den geest en, door dien te begrijpen, de verklaring te zoeken voor het geheim harer bekoring. Zoo leerde men kennen de verhouding en het verband tusschen de kunst en de kultuur van een tijdperk. Op die wijze de schoonheid van een ouden stijl te ontleden is leerzamer, leidt tot èn nuttiger èn schooner navolging dan vormenstudie leeren. Wij moeten een stijl zien leven. Wij moeten haar alleen kennen als onderdeel, als uiting van de groote geestesstroomingen die haar schiepen. Dat is de voorbereiding om eene bij onzen tijd en zijne idealen passende kunst in het leven te roepen. Vormenstudie is nuttig en scherpt kritiek en voorstellingsvermogen. Maar oh zoo licht wordt zij te ver gedreven en „Selbstzweck“. Dan heeft zij neiging, averrechts werkende, de zelfstandige scheppingskracht te smoren en het zelfvertrouwen te fnuiken, terwijl veeleer durf, ja overmoed, vereischte is.

Dr. KLOPPER wijst op dat karakter der renaissance in zijn tekst.

„De renaissance!

„JOHN RUSKIN, de groote moderne aesthetikus van Engeland, heeft haar vervloekt, heeft haar een „verpestende kunst“ genaamd. Zeker, zij was niet kerkelijk — hoe had zij dat kunnen zijn? — daar hare moeder, de kultuur, het niet was. Dat op de schilderijen de Madonna uit hare hemelsche hoogte afdaalde en menschelijk werd — dat de een of andere Heilige, hier of daar zelfs zéér menschelijk werd — lag dat niet juist in de kultuur van den toenmaligen tijd, die tegenover het onreële-mystieke drijven van de kerk, met alle, vitale macht harer overtuiging de natuur, de mensch stelde? Dat de geweldige konstruktie-stijl, de gothiek, op eens verlaten werd en de bouwmeester trachtte de antieke vormen, bij wijze van masker, voor de kerk te plaatsen, zooals wij het eerst kunnen zien aan ALBERTI'S San Francesco te Rimini — geschiedde dat niet in den geest van die kultuur, waarin een nieuwe, levend-vroolijke geest was gevaren, geopend voor de bekoring van het schilderachtige — tot de leugen toe, nadat (tot de leugen toe) het individu met al zijn weten en kennen zich verloochend had in majorem Dei gloriam?

„Het zaadje zingenot vloog naar Duitschland, on-

middelijk over de Alpen, of van Frankrijk, van Bourgondië, of uit de Nederlanden. De wind die het dreef, heette het Rationalisme.

„Toen ontstond iets eigenaardigs. Eene kruising van het schilderachtige en het burgerlijke; dat was de duitsche renaissance.

„En al naar gelang of hier het zingenot, de zin voor schijn, een schilderachtige werking, den voorrang heeft op den burgerzin, of ginds de uit het zuiden komende vorm in de duitsche lucht harder, forscher geworden is en zij zich onderwerpt aan het duitsche konstruktiebeginsel, — steeds zullen wij bij het beschouwen van de duitsche renaissance deze beide factoren aantreffen: de duitsche burgerzin en de zuidelijke dekoratielust.

„En dat maakt het beschouwen van de scheppingen der duitsche renaissance zoo aantrekkelijk: na te speuren, hoe in de worsteling om den vorm deze beide heterogene krachten werkten, elkander bedwongen en aan banden legden.”

Naar goede opnamen gereproduceerd, in onberispelijke uitvoering, trekt een uitgelezen keur van kunstwerken voorbij het oog onder het doorbladeren van dit prentenboek. En toch geeft het nog slechts een flauw denkbeeld van wat eens de renaissance voortbracht. Voor drievierde ging dit te gronde in de oorlogen der XVIIe en XVIIIe eeuw. Vele harer schoonste scheppingen, die het meest de aandacht trokken, kwamen daardoor ook het eerst in aanmerking te gronde te worden gericht. En hoeveel, wat haast nog treuriger stemt, viel niet sedert ten offer aan onverstand en aan gewijzigde inzichten of behoeften.

Maar er bleef genoeg om ons het beeld te ontrollen van een rijken tijd. Van kracht en fierheid spreekt de architectuur dier stadhuizen en burgerwoningen. De schilderachtigheid sluit niet het statige uit. Zoo kernachtig en pittig bouwt alleen wie zelfbewust is en zich sterk gevoelt. Van een frisschen, levenslustigen geest en ontwikkelden zin voor humor getuigt vaak de rijke, speelsche detaillering. Er zit „ras” in die bouwkunst, gelijk in de patriciërs die haar in het leven riepen.

Daarin weerspiegelt zich eene opgewekte, voor 's werelds genietingen geopende levensbeschouwing, wars van somber peinzen. Zij ontstond in een tijd van actie. In de kunst weerspiegelt zich de tijdgeest die HUTTEN bij den aanvang der XVIe eeuw deed juichen: „Es ist eine Lust zu leben.” De geesten waren ontwaakt. Ook de kunst „kookt over” in overvloedige decoratie en weelde van ornament, — maar

zonder dat de hoofdvorm verweeklijkt. De verbeelding schijnt onuitputtelijk in de schepping van telkens nieuwe vormen en samenstellingen.

Niet minder dan eenige andere uiting van den menschelijken geest ondervond de kunst hoe een prikkelende, opwekkende lucht, de middeleeuwsche atmosfeer had verdreven. De individu kwam meer tot haar recht. Waar dwang had bestaan, loste vrijheid haar af. De ban was gebroken. Een nieuwe kultuur verdreef in weinige jaren hare verouderde voorgangster, een nieuwe kunst de oude, op gansch anderen grondslag opgetrokken. Is het wonder zoo wij ook mistastingen zien, oplossingen die niet een scherperen toets kunnen weerstaan en geen stand houden voor een kritisch oordeel? zoo wij weifeling waarnemen, onvastheid? Juist die jeugdige onbezonnenheid, die naïveteit, die overmoed welke spelend de moeilijkheden van kompositie en konstruktie eerst onderschat en daarna wil overwinnen, doet de kunst der vroeg-renaissance sympathiek zijn. Zij boeit de aandacht, die telkens weer zich voor het onverwachte ziet gesteld.

De duitsche, en in het algemeen de noordelijke renaissance was, in tegenstelling tot de italiaansche renaissance, in hoofdzaak een volksstijl. In de eerste plaats had zij het karakter eener democratische kunst, 'tgeen evenwel voornaamheid noch rijkdom uitsloot. Dat verleent bovendien aan de analyse harer beginselen en de studie der middelen waarmede zij naar haar doel reikte, in onze dagen van een verwant ideaal, een aktueel belang. Ook deze tijd immers wil opnieuw eene democratische kunst in het leven roepen.

„Heden zijn wij zoo ver”, zegt de tekst van Dr. KLOPPER, „heden zijn wij zoo ver, dat wij de kultuurfaktor die de kunst bevat, begrijpen. Wij geven ons moeite de kunst „tot het volk” te brengen — nadat zij aan het volk deels in oorlogen was ontnomen, deels in vreedstijd daarna met akademische troostwoorden minnelijk was ontfutseld.”

Dit werk over de bouwkunst en dekoratieve beeldhouw- werk der renaissance in Duitschland is de eersteling eener reeks genaamd „Bauformen-Bibliothek”. Het zet die reeks goed en degelijk in. Wanneer de voortzetting niet bij de hierdoor gewettigde verwachting achterblijft, zal deze uitgave met het oog op 'tgenot dat kennismaking met haar inhoud biedt maar tevens als illustratieve aanvulling bij de kunstgeschiedboeken eene welkome uitbreiding der vakliteratuur worden.

L.

GEMENGDE BERICHTEN

Een nieuw stadhuis te Zwolle. (Vergelijk 1908, blz. 355 en 402.) De kwestie of de trouwzaal in het Zwolsche stadhuis al dan niet op de oude plaats zou bewaard blijven is in den eersten zin opgelost. Eene door den Raad beroepen commissie

van advies, bestaande uit de heeren Dr. CUYPERS, DE BAZEL, SALM, KROMHOUT en den gemeente-architect L. KROOK, had betoogd dat verplaatsing eene schending van het bouwkunstmonument zou zijn. Voorts kon echter h. i. van het geheele gebouwencomplex van het oude stadhuis niets bewaard blijven, wilde men een geriefelijk geheel verkrijgen.

De commissie had een plattegrond ontworpen, die met behoud van de trouwzaal aan alle eischen van den dienst beantwoordde. Dit geschiedde:

door den hoofdingang te brengen op het Kerkplein in de as

van een binnenplaats, van waar de trouwzaal haar licht ontvangt, en het daarbij in het gebruik en verkeer opnemen van deze binnenplaats als hoofdvestibule;

door de hoofdtrap eveneens te plaatsen in de aslijn van deze binnenplaats;

door het verbinden van dit trappenhuis met een kleine vestibule op de oude plaats ten gerieve der trouwzaal, waardoor deze in verband met de daarvoor gelegen kamer van B. en W. een bijzonder mooie en tevens eenigszins afzonderlijk van het verkeer gelegen recipieergelegenheid wordt met een waardigen toegang, die eventueel ook direct van de Sassenstraat af kan gebruikt worden.

De heer Krook had bezwaren tegen de uitwerking van enkele onderdeelen van het kommissoriale plan en diende eene variant in waarbij echter de hoofddenkbeelden werden aangehouden.

Niettegenstaande de betrokken Raadskommissie zoowel als de meerderheid van het kollege van B. en W. de voorkeur bleven schenken aan het oorspronkelijke ontwerp dat de verplaatsing der trouwzaal medebracht, heeft de Raad met 12 tegen 6 stemmen in beginsel het laatstbedoelde plan—Krook aangenomen. De trouwzaal blijft dus op hare historische plaats. De Burgemeester betoogde dat waar het mogelijk was gebleken aan de eischen van den dienst te voldoen, hij niet in strijd wilde handelen met de speciale commissie.

Door dit besluit heeft de Zwolsche gemeenteraad getoond een open oog te hebben voor de beteekenis van het aan zijne zorgen toevertrouwde monument en het verdient alle erkentelijkheid dat hij 1°. zich heeft willen doen voorlichten toen een aanvankelijk voornemen een storm van protesten in de architectonische wereld deed opstijgen en 2°. aan het ingewonnen advies heeft gevolg gegeven.

Een oordeel over Nederlandsche bouwkunst op de tentoonstelling van Christelijke kunst te Düsseldorf. In Afl. 9 van de „Mod. Baufl.“ schrijft Prof. Dr. MAX SCHMID (Aken) een artikel waaraan wij merkwaardigheidshalve het volgende oordeel over de Nederlandsche inzendingen ontleenen:

„In Holland is in de hervormde kerk van artieke omwentelingen nauwelijks sprake. Hier streeft alleen de katholieke kerk vooruit en zocht door omvangrijke kerkgebouwen hare toenemende macht ook uiterlijk tot uiting te brengen. Zoo groeide de geweldige nieuwe St. Bavo-kerk te Haarlem verre boven de bestaande behoefte tot een monumentaal bouwwerk. Helaas gaat het streven naar grootte en wijdruimigheid niet gepaard aan een bezonken artistiek talent (aufgeklärte künstlerische Gestaltungsgabe). In het algemeen houdt de geestelijkheid juist in Holland met overdreven konsekventie vast aan historische stijlvormen. De vooruitstrevende kunstenaars, als BERLAGE en zijn kring blijven daarom aangewezen op de ongewijde bouwkunst.

„Voor de katholieke kerk zijn de beide CUYPERS en STUYT de erkend voornaamste kunstenaars, naast hen nog JACOB VAN GILS uit Rotterdam. Zij volgen echter eene voorgeschreven marschroute. Wie de hollandsche kerken van deze richting alleen uit bouwteekeningen en fotografien kent, zal ze licht onderschatten. Hunne bekoring licht minder in een temperamentsrol nieuw scheppen, als wel in een fijn gevoelde voortzetting van oude vormen, voor al es echter in de eigenaardige toepassing van de baksteen. In verbinding met gehouwen steen en terracotta beheerscht deze niet slechts het uitwendige maar ook het geheele interieur. Zoo is bijv. het inwendige van de nieuwe St. Bavo geheel bekleed met goud-gele baksteen, waarbij met betrekkelijk weinige vormsteenen, pijlers, arkades en galerijen met veel afwisseling gevormd zijn. Dat werkt natuurlijk eenigszins nuchter en koud, voor ons oog troosteloos onschilderachtig. Het is echter in Holland misschien met het oog op de heerschende vochtigheid en de moeilijkheid gehouwen steen te verkrijgen wel gemotiveerd. Overigens zijn de nieuwere baksteenkerken van JAN STUYT, in het bijzonder de St. Antoniuskerk te Utrecht veel ernstiger en groter van behandeling (groszflächiger).

„Bijzonder moeilijk is het voor den schilder om zich bij zulke harde, met reflexen gevulde ruimten aan te sluiten. Toorop heeft in eene zijkapel van de nieuwe St. Bavo dit waagstuk ondernomen. Vooreerst heeft hij den sokkel gevuld met eene reeks van mat-blauw verglaasde reliefs uit het leven van den Heiligen ALOYSIUS. Ook de ontwerpen voor de mozaiek-versiering der bovenliggende wandvlakken zijn gereed. In de eigenaardig ruwe, aan Oost-Azië herinnerende, maar zeer uitdrukkingskrachtige vormspraak van Toorop is hier leven en dood van den Heiligen ALOYSIUS voorgesteld waarbij hij aan buitengewone zekerheid in de ruimteverdeling verbindt eene hoogst levendige, prikkelende kleurenkeuze. Toorop tracht door licht en kleur het oog in een bepaalde richting te leiden naar het geestelijke middelpunt der kompositie. Dat is echter uit de tentoongestelde schetsen zonder mondelinge toelichting even moeilijk af te leiden, als uit de symbolieke lijn-komposities „De drie bruiden“ e. a. de diepere zin der lijnspelingen. Toorop zal steeds slechts een kunstenaar voor kunstkenner, niet voor de „ahnunglose“ menigte zijn.”

Ons kwam dit oordeel, hoewel het op verschillende punten verbetering en aanvulling vraagt, interessant genoeg voor om het hier over te nemen.

Ceresit. Volgens het prospectus van de firma HUIJCK & IMHOFF (Rotterdam) is ceresit een zeer eenvoudig, doch beslist afdoend middel om metselwerk en betonwerk (gevels, muren, vloeren en kelders) volkomen droog en waterdicht te maken.

Bij een M³. natte mortel (1 deel cement en 3 deelen zand) gebruikt men 23 à 25 KG. ceresit en wordt dit voor pleisterwerk bij eene dikte van

2 cM.	½ KG.	of 45	cent per M ² .	extra.
3	¾	67½	„	„
4	1	90	„	„

Ceresit is reukeloos en kleurloos en wordt geleverd in bussen van 15 KG. bruto tegen den prijs van 90 cent per KG. bruto, franco huis, boord of station Rotterdam, netto à contant. In vaten is de prijs lager.

Eene tentoonstelling van architectonisch voorbeeldige fabrieksgebouwen uit ouden en nieuwen tijd zal door den „Deutschen Werkbund“ in den a. s. winter worden bijeengebracht. Het doel is er op te wijzen dat met eene doelmatige inrichting van fabrieken en goedkoopere bouw zeer wel kan samengaan een in artistieke zin bevredigend uiterlijk.

De tentoonstelling zal, om in ruimen kring propaganda te maken, met een toelichting ter beschikking worden gesteld van musea en Kamers van Koophandel in nijverheidsstreken.

Bescherming van het stadsbeeld te Parijs. Voor dit doel heeft de Minister van Onderwijs en der Schoone Kunsten een bijzondere commissie ingesteld onder den titel van „Commission des perspectives monumentales de la ville de Paris“. Deze commissie bestaat uit 30 leden onder het voorzitterschap van den onderstaatssecretaris der Schoone Kunsten, den heer DUJARDIN-BEAUMETZ. Buiten de 3 voorzitters van het stedelijke bouw- en parkwezen, BOUVARD, BONNIER en FORMIGÉ, bevinden zich onder de leden 9 andere architecten (onder welke de bekende namen GIRAULT, NÉNOT en LALOUX voorkomen), verder schilders, senatoren, afgevaardigden en gemeenteraadsleden. Aan deze commissie is de opdracht gegeven, de bestaande groote stadsbeelden, waaraan de fransche hoofdstad zoo rijk is, tegen verontsiening te beschermen en ontworpen veranderingen na te gaan, alsmede om bij de voorgenomen schepping van nieuwe monumentaal-perspectieven mede te werken.

De werkring der commissie is slechts eene raadgevende en opwekkende, de uitvoering harer besluiten en de goedkeuring harer plannen liggen in de handen van den bovengenoemden Minister.

Eene tuinstad in Amerlka. Naar de „Daily News“ vernemen hebben eenige groote kleerenwinkels in Chicago een plan ontworpen, dat waarschijnlijk ook hun voordeel zal dienen maar tevens den werklieden ten goede zal komen. Zij gaan een eind buiten de stad aan het meer reusachtige werkplaatsen zetten, en tevens gezonde woningen voor hun werkvolk. Vijf miljoen dollars zullen er aan ten koste worden gelegd. „N.R.C.“

De Bôrô-Boedoer. Omtrent de restauratie van dezen tempel meldt het „Bat. N.bl.“ het volgende:

De herstelling van den tjandi Bôrô-Boedoer is, gelijk bekend, opgedragen aan den kapitein der genie VAN ERP. Anderhalf jaar geleden werd begonnen met de aarde en het puin dat het buitenterras en de benedenhelft van den buitenmuur bedekte weg te nemen en alle daarin gevonden steenblokken, een verbazende hoeveelheid, te sorteeren. Ook de helling van den heuvel waarop de bouwval staat, is afgezocht, en ook daar zijn brokstukken van beelden en versierde steenblokken gevonden, in zoo groote massa's, dat men daarvan suikerfabrieken zou kunnen bouwen, zooals indertijd met de overblijfselen van de tjandi's van Parambanan heeft plaats gehad. Dat die zware stukken — boeddha-beelden, olifants- en nagakoppen, brokken van kroonlijsten, van dagobs, leeuwen, lotuskussens, reusachtige spuiers en andere beeldwerken — zoover van den tempel zijn komen te liggen, is waarschijnlijk een gevolg geweest van de groote opruiming in de doorgangen en terrassen bij de blootlegging van dit bouwwerk en van de hevige aardbevingen, waaraan de Bôrô-Boedoer in den loop der eeuwen heeft bloot gestaan. Alles wat voor den dag is gebracht werd uitgezocht, en soort is bij soort gelegd, met het verrassende gevolg, dat tal van beelden en versieringen, welke naar het scheen hopeloos verminkt op den bouwval aanwezig waren, gecompleteerd en hersteld kunnen worden, en voor een deel reeds zijn.

Ook de oude afvoerkanaaltjes voor het altaarwater werden gevonden, blootgelegd en hersteld.

Het half afgewerkte boeddhabeeld uit den grooten midden-dagob — de Adi Boeddha, — dat zooals men weet tot de borst in puin en vuil bedolven was, werd uitgegraven en naar beneden gebracht om gefotografeerd te worden. Brokstukken van den kegel, welke de groote dagob dekte, zijn gevonden; vorm en afmetingen daarvan zijn nu vastgesteld.

Voor de fotografische opneming der beelden, tafereelen en

ornamenten is een som van tien duizend gulden beschikbaar. Van al die zaken zullen fotografische afdrucken gezonden worden aan geleerden en genootschappen en alles zal vastgesteld, verklaard en beschreven worden en daarna worden uitgegeven en verkrijgbaar gesteld.

BOEK EN TIJDSCHRIFT

De bouwkundige opzichter, door L. Cusell. Handleiding en eenige praktische wenken voor aankomende opzichters in het bouwvak. 's Gravenhage.

Dit boekje — eene brochure van 66 zijdes — richt zich tot den beginnening, den aankomenden opzichter-teekenaar. Het wil hem den omvang van zijn taak vertellen, zijne verplichtingen en de wijze waarop hij daaraan kan voldoen. Maar ook anderen zal de lektuur niet schaden.

In het voorwoord, waarmede de heer F. A. Koch, architect te Scheveningen, deze uitgave inleidt, heet het terecht, dat zij veel bevat dat de opmerkzaamheid kan scherpen en aanleiding kan geven tot goede samenstelling en uitvoering der onderdeelen.

Men verwachtte niet hier een volledig overzicht op constructie en uitvoering te vinden. Het zijn meest hoofdzaken die aangevoerd worden; veelal eenvoudige aanduidingen en herinneringen direkt voor de praktijk. En vele dier herinneringen zal men tevergeefs in eenig der grootere handboeken in zoo duidelijk vorm zoeken.

Het boekje heeft voorts de deugd zonder eenige pretentie geschreven te zijn. Als de jonge opzichter er met aandacht van kennis neemt zal hij er menige wenk uit kunnen putten, die hem en anderen teleurstelling en moeilijkheid uitspaart, die zijn taak verlicht en veraangenaamt en zijn arbeid ten goede komt.

Bouwhygiëne. Proeve van een toepassing van de algemeene regelen der gezondheidsleer bij het bouwen in koude, gematigde en tropische klimaten, door E. J. BERGMANS, Civ.-Ing. Delft. J. WALTMAN JR. 1909.

Een boekje, waarvan de titel veel meer belooft dan de inhoud biedt. Bij het eerste doorbladeren weliswaar niet onaardig schijnend, maar bij serieuzer kennisname blijkend: oppervlakkiger, onvollediger en schetsmatiger dan in 1909 toelaatbaar is voor een werke dat eenigszins op de hoogte van zijn taak wil zijn. Reeds aanstonds komt dat uit bij de literatuur-opgave, waarin verschillende van de beste en meest fundamenteele der nieuwere hygiënische werken ontbreken.

Maar ook de inhoud blijft laag bij den grond en is uitermate globaal. Compilatie-werk uit niet steeds prima bronnen met ruim gebruik van dagbladberichten, etc. Enkele onjuistheden die wij aantreffen zijn misschien het gevolg van de zoeven genoemde omstandigheid. Wie op het gebied der bouwhygiëne iets nieuws wenscht te weten of er eene serieuze studie van wenscht te maken, heeft dit werk dan ook met voorzichtigheid te aanvaarden. Dat is jammer want aan een goed nederlandsch werk op dit gebied kon velen welkom zijn.

Schrijver beoogt blijkens de voorrede dit werk te doen dienen als eerste deel van een driedeelig werk over het ontwerpen en de uitvoering van bouwwerken. Moge bij het samenstellen der volgende deelen over het ontwerpen en de aethetica der bouwkunst een scherper zelfkritiek zijn werk op hooger peil brengen.

Mitteilungen des internationalen Verbandes für die Materialprüfungen der Technik.

Met afl. 12 wordt de serie kongresrapporten besloten. Zij vormt een allerbelangrijkste bundel studies en verslagen. Wij treffen daarbij aan de hoofdpunten van een voordracht die Prof. J. A. VAN DER KLOES te Kopenhagen zal houden over den invloed van verkeerde mortelmengingen. Deze voordracht zal in een der eerstvolgende nummers van „De Bouwwereld” verschijnen.

Architectura Nr. 36. Mariette. (Vervolg). De opgravingen in Egypte door MARIETTE ondernomen in twee tijdperken heeft geleid tot de ontdekking van het Serapeum van Memphis en de vele voorwerpen van kunst, die thans in het Louvre bewaard worden. Voorts heeft hij aandeel gehad in de oprichting van het museum te Boulaq. Hij was een grondig kenner van de taal der Kopten.

Overzicht van de week, door ERNST BR. Thans is de

beurt aan het geheimzinnige wat volgens den schrijver gebeurd achter de bouwschutting van het Vredespaleis. Uit de courantenberichten vernam men dat CORDONNIER veel in het buitenland vertoeft. Schrijver vraagt naar de reden daarvan. Zal VAN DER STEUR nu dezen architect, vraagt de schrijver, langzamerhand achteruitdringen, totdat deze het bijtje er bij neer legt? De schrijver wenscht dat de heer-v. d. STEUR, die als een achtenswaardig kollega bekend staat, over deze kwestie zijn collega's op de hoogte stel.

TECHNISCH GEDEELTE. Centrale gasverwarming. Hoofdzakelijk met toepassing voor kerken (Zie ook blz. 189.)

Brochure geschreven ter toelichting van de grief van het corps opzichters van den Waterstaat en 's Lands Burgerlijke Werken in Ned. Oost-Indië. (Slot.) Over de verantwoordelijkheid van den opzichter, waar hij in Indië wel 4 à 6 werken tegelijk beheeren moet, die ver van zijn woonplaats zijn afgelegen. Ook zijn achterstelling bij mindere beambten en dat de titel van opzichter dan ook niet duidelijk zijn werkkring aanduidt. Beter zou zijn techn. ambtenaar en adjunct techn. ambtenaar.

Het dichten van naden en scheuren en effen maken der vloeren, met het oog op het leggen van tapijt en linoleum.

Bouwkundig Weekblad Nr. 36. 103e Alg. Septembervergadering. Programma van de excursie naar Hoorn en Enkhuizen op 22 September.

Een rococotuinhuiste Amsterdam Beschrijving en afbeelding (ontleend aan de „Noord-Holl. Oudh.”) van dit tuinhuis uit de 18e eeuw, dat stond in den tuin van een huis aan de Nieuwe Heerengracht te A'dam, dat nu gesloopt en verkocht is, om in België in een groot park weder opgesteld te worden. De schrijver had gewenscht dat het als een specimen van 18e eeuwse kunst door het Rijk zou zijn aangekocht en ergens in den tuin van het Rijksmuseum te Amsterdam weder opgesteld zou zijn geworden.

Ingenieurswerken en aethetica. Overgenomen uit het gedenkschrift, vastgesteld op het Congres te Dantzig, door de Vereniging van Duitsche arch. en ing. (Slot.)

Sociale hygiëne en techniek, door J. L. B. KEURSCHOT. Bespreekt het geschrift de „Praktijk der Woningwet,” door Jhr. Mr. Dr. DE JONG VAN BEEK EN DONK.

Het Gildewezen. (Vervolg)

De Opmerker Nr. 36. Uit Insulinde. Mededeelingen van de Indische Pers over het doen en laten van den architect Ed. CUYPERS in Ned.-Indië. Het optreden van den heer C., die parallel gaan aan die welke „De Bww.” ontleende aan het „Bat. Nieuwsbl.,” wordt scherp gekritiseerd.

Nog eens de motie van den Ned. Aannemersbond. Overname van een artikel uit „De Aannemer” naar aanleiding van een vroeger artikel in „De Opmerker” over de lauwe wijze, waarop de kwestie der gunning van het Vredespaleis in de vergadering van den Ned. Aann.bond behandeld is.

Grieven van de opzichters van den Waterstaat in Ned.-Indië. Zie hierboven onder „Architectura”.

PRIJSVRAGEN, EXAMENS EN TENTOONSTELLINGEN

Als vervolg op het bericht onder prijsvragen op bladz. 264 nopens de prijsvraag van een Polikliniek José de San Martín” te Buenos-Aires, uitgeschreven door de Regering van Argentinië kunnen wij de volgende bijzonderheden mededeelen:

De ontwerpen moeten op 10 Dec. 1909 te Buenos-Aires zijn. Het beste ontwerp wordt bekroond met de opdracht voor de uitvoering, verder zijn er 2 prijzen van 10000 en van 5000 pesos voor de daarop volgende ontwerpen.

PERSONALIA

Het Bestuur der Middelbare Technische School van den N. A. B. is als volgt samengesteld: J. N. HENDRIX, W. DE VLUGT, F. DE HERDER (Zwolle); J. v. NOORDENNE (Utrecht); H. F. BOERSMA (Den Haag); C. VAN STRAATEN (Utrecht), en Mr. F. H. ABBING, directeur van het bijkantoor Utrecht van Labouchère Oyens & Co.'s Bank. Beide laatstgenoemde leden zijn door het gemeentebestuur toegevoegd. De functies zijn als volgt verdeeld: J. N. HENDRIX, voorzitter; J. VAN NOORDENNE, vice-voorzitter; Mr. F. H. ABBING, secretaris-penningmeester.

Rectificatie.

Het aan een dagblad ontleende bericht in „De Bww.” Nr. 35 van 1 Sept. l.l. betreffende de benoeming van den heer EMMEN tot assistent in de decoratieve bouwkunde is onjuist. Assistent in genoemd studievak is de heer W. H. BIK, gelijk in „Bww.” Nr. 34 is medegedeeld. De heer E. werd benoemd tot assistent in de werktuigbouwkunde.

DE BOUWWERELD

WEEKBLAD VOOR THEORIE EN PRAKTIJK

REDACTIE: + + + + +
D. H. HAVERKAMP EN J. H. W. LELIMAN
KEIZERSGRACHT 559 + + + +

+ + + + + ADMINISTRATIE:
FIRMA F. VAN ROSSEN · UITGEVER
HEERENGRACHT 281

Achtste Jaargang. No. 37.

15 September 1909.

■ HET BOUWVAK EN DE VERVAARDIGING VAN BOUWMATERIALEN IN 1908 ■

Als Nr. 3 van den jaargang 1909 der „Verslagen en mededeelingen van de afdeling Handel van het Departement van Landbouw, Nijverheid en Handel” is dezer dagen verschenen het „Verslag omtrent Handel, Nijverheid en Scheepvaart van Nederland gedurende 1908”. Dit verslag is voor het luttele bedrag van f 0.50 bij de afdeling Handel, Lange Houtstraat 16, 's Gravenhage, verkrijgbaar.

Onzen lezers zullen meer in het bijzonder belang inboezemen de in dezen interessanten bundel verzamelde mededeelingen betreffende de bouwvakken en de bouwmaterialen. Daarin wordt over het algemeen geklaagd, en dat om verschillende redenen. Blijmoedig stemt de lezing dus niet. Maar toch zij hier en daar een greep in den rijken inhoud beproefd, daarbij de volgorde van het verslag zelf aanhoudende. Wij stellen ons voor ook in de komende jaren een dergelijk overzicht over den stand van zaken aan het verslag te ontleenen. Vooraf ga echter nog de opmerking, dat het verslag blijkbaar getrouwelijk en zonder kritiek is gekompileerd uit de gegevens van betrokken kringen. Het blijkt niet in hoeverre deze getoetst werden aan andere gegevens en of werd nagegaan of alle klachten wel reden van bestaan hadden, dan wel 't zij overdreven, 't zij aan onjuiste redenen werden toegeschreven.

Het zijn de betrokkenen zelf die aan het woord zijn.

De kunstenaarde werkfabrikage klaagt over beperking van den binnenlandschen afzet, en dat terwijl ondanks de hooge invoerrechten de buitenlandsche afzet zich uitbreidde. Men mag aannemen dat het laatste verschijnsel er op wijst dat ons hollandsch product zich in een uitstekenden roep mag verheugen, vooral zeker in artistiek opzicht. Des te meer aandacht verdient dus de klacht die met betrekking tot den binnenlandschen afzet wordt gemaakt: „dat voor openbare gebouwen zoo weinig kunstnijverheidsartikelen worden toegepast en zuinigheidshalve goed-

kooppe massa-artikelen worden gebezigd.” En die zijn tot overmaat van ramp nog van buitenlandsche herkomst. Groote fabrieken in het buitenland maken voorts het nederlandsche werk door druk of decalqueeren na. De aldus gedecoreerde voorwerpen hebben wel geen kunstwaarde maar het groote publiek let daarop minder dan op een lagen prijs.

De moeilijkheid tot het vinden van voldoende ontwikkeld technisch personeel is oorzaak dat van verschillende zijden het gemis betreurd wordt van speciale vakopleiding. Hierin zou te gemoet zijn te komen door toevoeging eener afdeling keramiek aan instellingen voor technisch onderwijs. Een dergelijken wensch koesteren de fabrikanten van aarden buizen en van tegels, wier verslagen wij straks nader zullen aantreffen.

Wat over de bouwvakken wordt gezegd kan onzen lezers bekend zijn, want hier treft men, hoewel in verzachten vorm, de mededeelingen van de Mij. tot Bevordering der Bouwkunst en van den Nederl. Aannemers Bond terug. Het oordeel is dat, enkele uitzonderingen daargelaten, in het algemeen 1908 eerder iets slechter dan beter was dan 1907. Als oorzaken, welke tot dezen toestand leidden, zien wij opgegeven de algemeene malaise of de terugslag van die in 1907, de overproduktie van vorige jaren, alsmede verhooging der arbeidskosten. Voorts werd ook vermeld de werking der Woningwet en de, naar men meent, te hooge eischen en de te strenge toepassing der als uitvloeisel van die wet ontstane bouwverordeningen.

Tegenover de stijging van de arbeidskosten staat echter dat over het algemeen mag worden gesproken van een teruggang der prijzen der bouwmaterialen. Het „cementsyndicaat” moet echter in dit verslag menige veer laten. Te dezer plaatse wordt het feit vermeld, dat cement per 1000 KG. in Den Haag f 13 kost, in Amsterdam f 20 en in Groningen f 28. Hier zij echter ingelascht dat in het artikel cement-ijzer gekonstateerd wordt, dat gaandeweg meer cementfabrieken, welke niet bij het syndicaat zijn aan-

gesloten, hun fabriek aan de markt brengen, zoodat de invloed van het syndicaat op de prijsnoteringen, langzaam aan minder groot schijnt te worden. Zooals de lezer zich zal herinneren heeft ook de Nederl. Aann. Bond zich schrap gezet tegen de willekeur van het cementsyndicaat.

In de aarden buizen-industrie was de gang van zaken in 1908 op zich zelf beschouwd niet onbevredigend, maar toch minder gunstig dan in 1907. Geklaagd wordt dat de voorkeur voor buitenlandsche produkten (die, met name uit Engeland en België hier tengevolge van overproduktie goedkoop worden ingevoerd) nog niet geheel verdween. De capaciteit der nederlandsche fabrieken zou toestaan 30—50 % meer te produceeren dan zij thans kunnen afzetten. In dit verband herinneren wij aan de circulaire welke deze nijverheid eenigen tijd geleden richtte tot onze technici, een beroep doende op hunne medewerking ter bevordering dezer binnenlandsche industrie. Te meer is dit wenschelijk nu de afzet naar het buitenland, welke in 1907 door hooge prijzen in Duitschland en lage invoerrechten aldaar niet onbelangrijk was, in 1908 verminderde.

De eenige fabriek die in ons land ruwe asphalt verwerkt tot tegels of blokken, heeft in 1908 geen ongunstige resultaten opgeleverd. De fabrieken van asfaltpapier daarentegen klagen over de slapte in het bouwvak. vooral daar zij in hoofdzaak op het binnenland zijn aangewezen. Naar België en in beperkte mate ook naar Engeland wordt uitgevoerd. Duitschland belet echter door zijne rechten den invoer, maar zet hier omgekeerd wel de overproduktie zijner beschermde fabrieken af. Ook Amerika veroorzaakt veel hinder door zijn invoer. Deze nijverheid beklagt zich dat in het afgelopen jaar voor belangrijke werken buitenlandsch fabriekaat is toegepast, dat wèl duurder, maar niet beter zou zijn dan het hare. Onderlinge konkurrentie drukt voorts de prijzen, terwijl eindelijk de classificatie van asphaltbedekking bij de berekening der spoorwegvrachten tengevolge heeft dat onevenredig hooge vrachtprijzen worden betaald.

De portland-cementvervaardiging bepaalt zich hier te lande tot ééne fabriek, te Vaals. De toestand dezer wakkere industrie, die nog te weinig bekendheid geniet, was bevredigend. Echter had zij te kampen met gebrekkige verkeersmiddelen. Ook deze fabriek ziet zich bemoeilijkt door de spoorwegvrachten. Zoo doet zich het allermerkwaardigst verschijnsel voor, dat belgische cement op nederlandsche spoorwegen goedkooper vervoerd wordt dan het inheemsche produkt! De fabriek verkoopt alleen in het binnenland, maar ongeveer een derde wordt later door de koopers geëxporteerd.

Dat felle konkurrentie wordt ondervonden van de buitenlandsche fabrikaten kan niet verwonderen. Wederom maakt men hier kennis met het cement-syndicaat. „Naar wordt bericht, doet zich die concurrentie niet alleen gevoelen door willekeurige en

abnormale prijsverlagingen van het z.g. syndicaats-cement, maar tevens zou door het cement-syndicaat op de koopers druk worden uitgeoefend, door levering zijnerzijds afhankelijk te stellen van het aanvaarden der voorwaarde, dat uitsluitend van bedoeld syndicaat zal worden gekocht.”

Is eene opwekking tot ondersteuning van inheemsche nijverheid in het algemeen voor onze, op dat punt al te laksche landgenooten noodzakelijk, hier in het bijzonder is men geneigd die opwekking te doen hooren. En zulks te eer daar de hoedanigheid der Vaalsche cement blijktens tal van attesten (o. a. van het Ministerie van Marine) eene goede is. Men herinnert zich ongetwijfeld het adres dat verleden jaar ook in „De Bouwwereld” (1908 blz. 338) werd vermeld en waarbij deze fabriek verzocht om haar produkt bij Rijkswerken toe te passen.

De cementijzer-industrie, hoewel mede den ongunstigen invloed van de slapte in het bouwbedrijf ondervindend, is in zoover hoopvol gestemd, als blijktens het veldwinnen dezer konstruktie-wijze een bevredigend resultaat in het verschiet staat. Anderzijds echter heeft de vermeederde toepassing de stichting van nieuwe ondernemingen tengevolge gehad, 'tgeen tot groote onderlinge konkurrentie en derhalve tot minder bevredigende prijzen leidde. Ook deze industrie klaagt over de werking van het cementsyndicaat, dat in sommige plaatsen van het land de prijzen abnormaal hoog hield en in andere plaatsen ze daarentegen belangrijk verlaagde. Daardoor verkeerden de cementijzerfabrieken in verschillende deelen des lands in zeer verschillende omstandigheden.

De dakpannenfabricage was 1908 door verminderde vraag (ondanks welke de meeste fabrikanten hunne productie slechts weinig inkrompen) en gedrukte prijzen niet bevredigend. Relatief het gunstigt was het gesteld met de vervaardiging van cement-dakpannen, die vooral in de nabijheid der fabrieken veel gebruikt werden. De afzet der gebakken pannen vindt grootendeels in het binnenland plaats. De uitvoer, die naar België en Duitschland niet onbelangrijk is, wordt belemmerd door de daar geheven rechten. Terwijl in 1907 werden ingevoerd 7.940.540 KG. huis- en dakpannen, bedroeg de uitvoer 30.806.241 KG.

Ook bij de kalk- en tras-industrie was 1908 zeer onbevredigend en nog minder gunstig dan 1907. Verschillende redenen buiten de slapte in het bouwvak worden aangevoerd. Het toenemend gebruik van cementmortel en de uitvoering van steeds talrijker werken in gewapend beton verkleinen het afzetgebied van schelpkalk. Daarbij kan men voegen den invoer van de goedkooper Luiksche kalk (in 1907 1.444.992 H.L.). Stereotyp keert de klacht weer dat de nederlandsche schelpkalk door de elders geheven invoerrechten niet kan worden geëxporteerd. Door het sluiten eener conventie, ter regeling van de hoeveelheid der produktie en van den minimum-prijs, hebben de fabrikanten bewerkt dat de toestanden niet nog ongunstiger werden.

De steenfabrikage kwam tot een zelfde slotsom:

1908 was nog slechter dan 1907, en ook zij uit de klacht: de vroeger niet onaanzienlijke uitvoer naar Duitschland is gefnuikt door hooge invoerrechten. Alleen naar Amerika en Ned.-Indië gaan kleine partijen. De invoer van baksteen is echter des te grooter, met name uit België. Een syndicaat van belgische steenbakkers houdt in het land zelf het produkt op hoogen prijs, terwijl de belgische steen hier tot zeer lage prijzen wordt aangeboden. Bovendien komen hier aan de markt miljoenen steenen die door gevangenis-arbeid worden vervaardigd, maar welke, ten einde aan de vrije nijverheid van België zelf geen konkurrentie aan te doen, uitsluitend aan het buitenland worden verkocht. Te onzer eere worden die steenen dan ook vervaardigd in Waalformaat.

Terecht betreuren de belanghebbenden dat, ook bij openbare werken, zelden of nooit het gebruik van het binnenlandsche produkt wordt verplichtend gesteld (actie Vereeniging van Nederlandsche Baksteenfabrikanten tegen de gemeente 's Gravenhage!). Onder den druk der toestanden en door de ongunstige weersgesteldheid werd in 1908 door verschillende fabrieken of niet gewerkt of de produktie ingekrompen. 143 fabrieken langs Waal, Linge, Rijn, Lek en Geldersche IJssel vervaardigen gemiddeld 716.900.000 stuks, in 1908 slechts 559.900.000 stuks (22 % minder); voor 189 fabrieken in geheel Nederland bedroegen die cijfers resp. 913.500.000, 718.240.000, 24 %. Die vermindering leidde, toen in het laatst des jaars eenige verbetering in de vraag merkbaar was, tot stijging der prijzen, bijv.: voor straatklinkers van f12 à f12.50 tot f12.50 à f13, voor miskleurige klinkers van f10 à f10.50 tot f10.50 à f11. Miskleurig hardgrauw en dito boerengrauw kosten in het najaar 1908 f10 en f8.25; gevelsteen kwam op f10.50 à f13.50.

Met betrekking tot de kalkzandsteenfabrikage in het bijzonder, wordt in het verslag als eenige bijzonderheid vermeld dat de kalk iets goedkooper werd, waarvan echter de industrie niet kon profiteren wijl zij hare kontrakten reeds in het begin des jaars had afgesloten.

De strijd tusschen baksteen en kalkzandsteen wordt zijdelings op het tapijt gebracht door de vermelding dat de eerste in steeds stijgende mate den invloed der konkurrentie ondervindt, terwijl de laatste zich erover beklagt dat aan de toepassing van haar produkt allerlei moeilijkheden worden in den weg gelegd.

Dat eindelijk de cementsteenfabrikanten nog eens de overlast van het cementsyndicaat aanwijzen, behoeft geen betoog.

De steenhouwerij ging gebukt en onder de malaise in het bouwbedrijf en onder den invoer van bewerkte steen uit België, terwijl de konkurrentie de prijzen nog verder drukt.

De tegelfabrikage had — bijna overbodig het alsnog te vermelden! — mede een ongunstig jaar 1908. De toestand wordt hier verergerd door den invoer van buitenlandsch fabrikaat. Door kartellen van fabrikanten,

gesteund door invoerrechten, worden in den vreemde de prijzen op peil gehouden, terwijl de overproduktie, evenals bij de baksteen reeds werd vermeld, naar ons land voor abnormaal lagen prijs verhuist. Omgekeerd veroorzaken diezelfde invoerrechten dat onze tegels niet met voldoende winst kunnen worden geëxporteerd. Alleen wanneer de onvoldoende binnenlandsche afzet daartoe noodzaakt, vindt export plaats. In aanmerking komen daarvoor België, Denemarken, Noorwegen, Zweden; ook, maar slechts zelden, Duitschland. Het buitenland geeft ons echter een voorbeeld door, en zulks met name bij openbare gebouwen, aan de inheemsche nijverheid den voorkeur te geven.

Dit geldt zoowel de fabrikage van muurtegels als van geperste vloertegels. Het beschilderen van tegels en de vervaardiging van tableaux had echter een vrij bevredigend verloop, terwijl werd opgemerkt dat bij meerdere activiteit de Nederlandsche fabrikanten hun afzet hier te lande wel zouden kunnen uitbreiden.

Dat de grofsmederij over gebrek aan opdrachten klaagt, ligt voor de hand. In de kunstmederij droeg de geringe omzet bij tot verscherping der konkurrentie en tot prijsverlaging. Deze nijverheid vond eenige afzet in het buitenland, België, Duitschland, Frankrijk, Noorwegen, Ned.-Indië, China en eindelijk, deze echter in zéér onbevredigende mate, ook naar Zuid-Afrika.

De glasnijverheid wordt in ons land vertegenwoordigd door ééne fabriek van gegoten glas waarvan een deel voor dak- en vloerglas, een deel voor spiegelglas wordt gebruikt. Deze fabriek, welke in vreemde handen is, levert grootendeels aan het buitenland. Ingevoerd werd in 1907 voor f1.055.945, in 1908 voor f963.000 aan spiegelglas (al of niet gefoelied). Deze fabriek maakt deel uit van een syndicaat dat prijzen en produktie regelt. Vensterglas wordt hier te lande niet gemaakt; wel zijn er tal van inrichtingen waar glas wordt gesneden, gebogen, in lood gevat, beschilderd, enz. Hier heerscht een verwoede konkurrentie, die de prijzen zoo naar beneden haalt, dat het bedrijf slechts matige winst afwerpt. Het cijfer van den invoer f1.412.000 aan vensterglas in 1908 wijst een vermindering op vergeleken met 1907.

De houthandel mocht konstateren dat 1908 gunstiger was dan 1907, hoewel de toestand nog niet bevredigend is, vooral daar de vraag voor bouwdoeleinden en voor de meubel-industrie beperkt bleef.

Voor de fabrieken van houtbewerking (zagerijen, schaverijen en draaierijen) daarentegen was de gang van zaken, door malaise in de bouwvakken en de meubel-industrie, in 1908 evenals in 1907 ongunstig. Zij werken bijna uitsluitend voor het binnenland. De invoer van geheel of gedeeltelijk bewerkte hout is van grooten invloed, maar gemeld wordt dat de invoer van geschaafd hout vermindert en dat de prijs der ingevoerde balken zoodanig was, dat daaruit hier te lande platen en battings konden worden gezaagd.

Over den metaalhandel, in het bijzonder staal- en ijzer, bevat het verslag geene nadere bijzonderheden,

alleen prijs-opgaven die wijzen op belangrijke verlaging vergeleken bij 1907.

Bij het artikel over verfstoffen verdient vermelding, dat eene belangrijke fabriek van lithopon, de verfstof die beoogt loodwit te vervangen, zich door onvoldoende vraag en opeenhoping van voorraden genoopt zag haar produktie zeer in te krimpen. Het loodwit werd goedkoper (gevolg van de prijsvermindering der grondstof), zelfs abnormaal goedkoop gedurende den korten tijd dat het duitsche loodwitsyndicaat was opgeheven. Ook bij deze nijverheid, die naar bijna alle landen der wereld uitvoert, gaat de klacht over invoerrechten elders gepaard aan die over vreemden invoer hier te lande tegen abnormaal lage prijzen.

Voor de zinkwitfabrieken eindelijk was 1908 niet zeer bevredigend, zonder bepaald ongunstig te zijn.

Wij besluiten hiermede het overzicht. De lezing kan ertoe bijdragen dat doordringt het besef van de noodzakelijkheid onze Nederlandsche industrie naar vermogen te steunen.

Het overzicht heeft ons den toestand van verschillende onzer bedrijven en de moeilijkheden waarmede zij kampen, blootgelegd. De bedenkelijkste dier moeilijkheden is nog de onverschilligheid van den nederlandschen koper voor een groot nationaal belang. Moge in komende verslagen eene verbetering in dit opzicht gekonstateerd worden. Het buitenland levert ons zoo vele voorbeelden, waarom dan niet ook dat van de natuurlijke bevoorrechtiging der inheemsche nijverheid wanneer deze in staat is aan de behoeften en eischen te voldoen?

■ **VILLA TE BLOEMENDAAL. J. J. VAN NIPPEN. ARCHITEKT (HAARLEM)** ■
(ZIE DE AFBEELDINGEN HIERNEVENS)

De villa „Ruysdaelhof” aan den Ruysdaelweg te Bloemendaal, werd gebouwd voor rekening van de heeren J. J. L. TEN KATE en J. J. L. TEN KATE JR. aldaar.

De gevels zijn opgetrokken van donkerkleurige waalklinkers, met toepassing van Escaucijsche steen voor de geheele borstwering en Uedelfanger steen voor de verschillende dorpels, dekplaten, aanzet-, sluit- en hoekstenen.

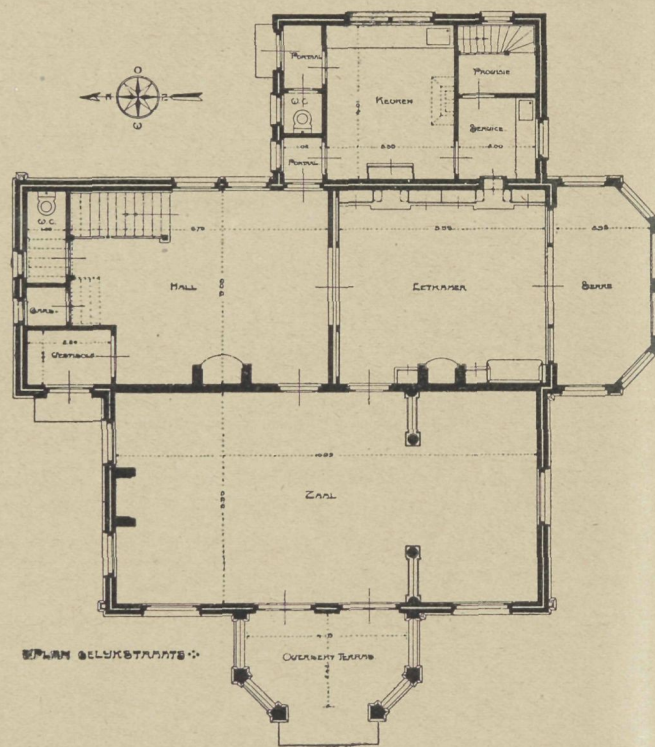
Het fries en de topgevels zijn uitgevoerd als vakwerkbouw, met toepassing van bricornavulling (creme en blauw).

De verschillende dakvlakken zijn gedekt met paarsche leiën, met toepassing van geornamenteerde looden pyrons.

De kleuren van het verfwerk zijn donker- en lichtbruin met eenige blauwe versiering, eene uitzondering hierop maken de blanke timmerwerken in teakhout, van den hoofd-ingang.

De kamers en hall gelijkstraats zijn voorzien van verschillende betimmeringen, met gebruikmaking van gepolijst koperen beslagen, de vloeren zijn belegd met eikenhouten parquet, de overige vloeren met tegels.

Op de verdieping zijn 3 groote kamers, badkamer, toilet, W. C. en garderobe, terwijl direct onder de kap behalve een ruime zolder, nog 3 vertrekken zijn.

GEMENGDE BERICHTEN

„In het jaar 1909 zal dit hoogstwaarschijnlijk in nog sterkere mate het geval zijn. Thans kan echter reeds gezegd worden, dat het bouwend publiek voortdurend bewijs geeft, zich met zijne plannen te kunnen aanpassen aan de Bouwverordening. Het zal de moeite en kosten loonen dit te zijner tijd in een rapport met bijbehorende teekeningen in het licht te stellen. De Bouwverordening blijkt een zeer heilzame prikkel te zijn, om het bouwend publiek uit zijn sleur van jaren her te verlossen. De gegadigden voor woningen geven eveneens blijk het in dezen betreden van nieuwe banen op prijs te stellen, want de woningen, gebouwd volgens nieuwe typen, vinden grif huurders. „Een onbetwistbaar gunstigen invloed heeft de Bouwverordening uitgeoefend op de hoedanigheid en de wijze van verwerken der materialen. Vooral geldt dit voor de metselstenen en de metselspecie.” Verder lezen wij:

Het bouwbedrijf te Amsterdam in 1908. Aan het „Verslag van den toestand der gemeente Amsterdam over 1908”, ontleenen wij de navolgende passages.

„..... de slapte op het gebied van het bouwen is in de eerste helft van 1908 nog toegenomen, doch daarna is een betere toestand ingetreden. Daardoor is het mogelijk geworden meer ervaring met betrekking tot de werking der Bouwverordening op te doen dan tot dusverre.

•• UITGEBOERD PLAN VAN EENE VILLA
IN 'T KOOEKROON TE BLOEMENDAAL ••

•• WESTELIJKE GEZICHT ••

VILLA „RUYSDAELHOFF”
 ☒ TE OVERVEEN ☒
 ARCH. J. J. VAN NOPPEN
 ☒ (HAARLEM) ☒

„Het aantal vergunningen voor den bouw van nieuwe perceelen in 1908 bedroeg 232 en die voor den her- of verbouw van bestaande perceelen 463, terwijl bovendien 472 loozingsbeschikkingen werden uitgereikt.

„Het aantal vergunningen voor den bouw van nieuwe perceelen was dus nog lager dan in 1907, toen het 291 bedroeg. Hiermede ging samen een daling van het bevolkingscijfer met 66, terwijl in 1907 nog een aanwas der bevolking met 1468 zielen te constateeren viel.”

Bovendien deden zich 510 gevallen voor, betrekking hebbend op 539 perceelen waarin werkzaamheden van geringen omvang onder toezicht van het B. en W.toezicht, maar zonder bouwvergunning, geschieden.

De gevolgen van slechten revolutiebouw uit eene vroegere periode kwamen ook in 1908 aan den dag.

„In December 1907 kwam eene klacht in van den bewoner van perceel Kastanjeweg 32 over afwijkingen van vloeren, plafonds, schoorsteenen en veranda's. Bij onderzoek bleek, dat

de perceelen 32, 34, 36 en 38 (hoekhuis Vrolijkstraat) gezamenlijk zijwaarts gezakt waren. Hetzelfde was het geval met de aan de overzijde der straat gelegen perceelen 33, 35, 37 en 39.

„Doordat de muur tusschen de perceelen 30 en 32 en die tusschen de perceelen 31 en 33 gemeenschappelijk zijn, had de verzakking ten gevolge, dat vloeren, plafonds, schoorsteenen en veranda's losscheurden. Op een enkele plaats, waar de balken behoorlijk verankerd waren, was de bouwmuur gedeeltelijk omgetrokken, doch daar op de meeste plaatsen geen of geen behoorlijke verankering aanwezig was, waren de balken gedeeltelijk uit de muren geschoten, op enkele plaatsen hingen zij geheel buiten de muren.”

Iets soortgelijks had plaats in de perceelen Eikenweg 18 en 19.

Koninklijk Paleis Het Loo. Was al reeds eerder bepaald, dat het Koninklijk Paleis Het Loo een verbouwing zou ondergaan, thans zijn de plannen daarvoor ontworpen. Behalve de zijvleugel, waar thans de paardenstallen zijn, zal ook de oostvleugel verbouwd worden. De tooneelzaal wordt naar den westgevel overgebracht, terwijl de plaats der keuken door appartementen wordt ingenomen. De woning van den concierge komt meer in de nabijheid van het Paleis. De ruimte, voor deze veranderingen noodig, wordt gevonden aan de achterzijde van het Paleis. Wanneer dit alles in gereedheid gebracht is, zal in het Paleis over meer ruimte kunnen beschikt worden en zal in een dringende behoefte aan meer logeerkamers zijn voorzien. („Nederl.”)

Bederf van portlandcement tegen gevolgen van ondichte goederenwaggonen. Wij ontvangen van het „Nederlandsch Cement-syndicaat” het navolgend schrijven:

Naar aanleiding van het feit, dat zich bij de spoorwegen vele goederenwaggonen bevinden, welke in gebrekkigen toestand verkeeren en waardoor cement-afnemers reeds herhaaldelijk schade hebben geleden, wijzen wij U op het volgende:

Bij levering van cement gebeurt het dikwijls, dat de ontvanger onder de ladingen een aantal zakken vindt, die kluiten bevatten. Het ligt min of meer voor de hand, dat de ontvanger de schuld eener dergelijke aflevering aan den afzender toeschrijft, eenvoudig aannemende, dat deze het cement in kluitertigen toestand verzonden heeft. Wie echter cementfabrieken bezichtigd heeft, zal moeten toegeven, dat eene dergelijke afzending onmogelijk plaats gehad kan hebben, daar de verpakking in de fabrieken niet eerder geschiedt, dan zoodra het cement verzonden wordt. Bovendien passeert het cement vóór de verpakking eene zeef en vindt de verpakking onder een afdak plaats. Het afleveren van kluitertige cement is derhalve uitgesloten, zoodat, wanneer de ontvanger bij ontvangst eener lading constateert, dat zich daaronder zakken met versteende cement bevinden, de schade eerst gedurende het transport kan zijn ontstaan.

Helaas is het den afzender niet altijd mogelijk afdoende maatregelen te treffen, ter voorkoming van dergelijke schaden. Bij droog weer toch, is het onmogelijk op het oog te constateeren, of de waggon al dan niet on dicht is. Eerst wanneer het regent en wanneer het water langs de binnenzijden van den wand naar beneden loopt, of van de zoldering naar omlaag druppelt, dan bemerkt men in welken gebrekkigen toestand de waggon verkeert. Het spreekt van zelf, dat dergelijke waggons door den afzender geweigerd worden, wanneer daarin het water reeds voor de verpakking is doorgedrongen. Bij slagregen komt het zelfs voor, dat somtijds om die reden de helft der ter beschikking gestelde waggons buiten gebruik gesteld worden, vooral wanneer zij voor den stortregen door hitte uitgedroogd waren.

Al naar de plaats en omvang der lekkage, verspreidt het doorsiepelende water zich in den waggon, druppelt b.v. van boven op een partij zakken, of loopt langs den wand naar beneden en raakt de daar liggende zakken aan den zijkant. Komt het door het dak en valt het in het midden naar omlaag, dan vormen zich op den vloer heele plassen water, die langzamerhand grooter worden en eindelijk de voor-te rijen zakken bereiken, zoodat deze dan geheel in het water staan. Zulks gebeurt ook, wanneer de deuren niet goed sluiten en de regen bij stormweer tusschen de deur en den wand van den waggon ingezweept wordt.

De kluiten vormen zich in den zak natuurlijk daar, waar het cement vocht aangetrokken heeft. Dit kan dus zoowel van boven, van onderen, als van den zijkant gebeuren. Ook komt het voor, dat de zakken op die manier door en door nat en hard worden, zelfs bij groote getale. Somtijds vindt de ontvanger de kluiten ook midden in den zak, omgeven door onbeschadigde cement en hij meent dan, dat die kluiten niet anders daarin gekomen zijn, dan bij het verpakken der zakken aan de fabriek. Dit is evenwel eene vergissing, want kluiten, die zich bovenaan in den zak bevonden, zakken tengevolge van hunne zwaarte en de heen en weer schuddende beweging van den waggon, gedurende de reis van lieverlede dieper. In den regel vindt eene algeheele verharding van het vochtig

geworden cement niet zoo spoedig plaats; men behoeft veeleer de kluiten gewoonlijk slechts fijn te wrijven, om het materiaal zonder nadeel weer te kunnen verwerken.

Zooals reeds gezegd, is het echter voorgekomen, dat heele partijen cement onderweg door vochtigheid bedorven werden. Zoo deed zich het geval voor, dat niet minder dan 60 zakken versteend en waardeloos waren. Gelukkigerwijze was de ontvanger op zijn hoede geweest door het feit door een spoorwegambtenaar te laten vaststellen en den waggon onder voorbehoud te lossen. Andere ontvangers zouden de zending misschien zonder meer aangenomen en later bij ons gereclameerd hebben, ons aansprakelijk stellende voor de schade, terwijl geenerlei schuld trof. De door den spoorwegambtenaar afgelegde verklaring in het bovengenoemde geval, luidde woordelijk als volgt: „De zeer heftige regenbuien gedurende het transport zijn oorzaak, dat de regen door het onderste gedeelte van voor- en zijwanden is gedrongen”. Voor beschadigingen, ontstaan door den slechten toestand der vervoermiddelen, is alleen de spoorwegmaatschappij aansprakelijk en is het derhalve noodzakelijk ladingen onmiddellijk bij aankomst na het openen van den waggon, resp. vóór en bij de lossing nauwkeurig na te zien, opdat de ontvanger eventueel zijne rechten tegenover de spoorwegmaatschappijen kan doen gelden en, zoo noodig, de zending kan weigeren.

Uitgaven over het oude burgerhuis. De uitgave over het duitse burgerhuis is blijkens mededeeling in de afgevaardigdenvergadering van het „Verband deutscher Architekten- und Ingenieur-Vereine” reeds in hoofdzaak voorbereid. De publicatie wordt een pendant van „Das Bauernhaus im Deutschen Reich und seinen Grenzgebieten”, waarmede het „Verband” zich een monument gesticht heeft. Het nieuwe werk zal echter veel omvangrijker zijn. Het zal bestaan uit 200 platen (28 bij 40 cm.) met ruim 2000 opnamen en bovendien uit 320 blz tekst. De kosten zijn geraamd op 60.000 Mark. Het „Verband” zal de uitgave op eigen risico ondernemen, maar aan staat en provincies, alsmede aan gemeenten boven de 10.000 inwoners subsidies aanvragen.

Het initiatief tot deze uitgave, die een tot nog toe zeer verwaarloosd kunstgebied zal ontsluiten, is genomen door de „Denkmaltag”.

Ook in Zwitserland wordt aan eene uitgave over het oude burgerhuis gewerkt. In 1907 verscheen het programma, dat destijds ook in „De Bww.” is besproken. Het „Schweizerische Ing. und Architekten-Verein” zal dit jaar het eerste deel het licht doen zien bij de Bazelsche uitgevers HELBIG & LICHTENHAL. Het handelt over het kanton Uri, in het bijzonder over de hoofdplaats Altdorf, en bestaat uit 100 bladzijden met platen en 24 bladzijden tekst door Dr. BAHR.

Wanneer zal Nederland die voorbeelden volgen.

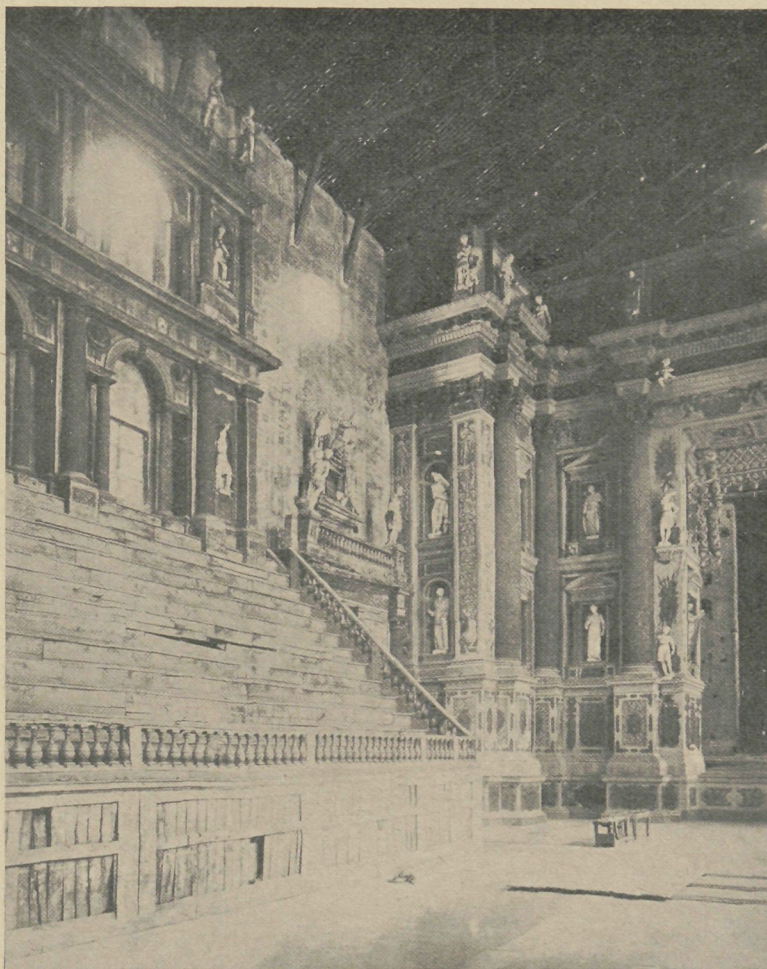
De vesting Coburg zal nu toch het lot deelen van alle kasteelen die in handen vallen van BODO EBHARDT, den burchten-specialist. Zij zal, in lijnrechten strijd met de publieke opinie in het groothertogdom Saksen-Coburg en daarbuiten, worden verbouwd tot een residentie van den groothertog. Wat zoo iets zeggen wil, heeft de Hohkönigsburg ondervonden.

De bebouwing van het „Augustinerstock” te München heeft eene oplossing gevonden die mogelijk niet oninteressant is voor het merkwaardig beloop dat prijsvragen kunnen nemen. Op blz. 264 te voren deelden wij het resultaat van de prijsvraag mede. Sedert brachten duitse vakbladen een officieel communiqué dat aan Prof. TH. FISCHER (München) die slechts een der 3de prijzen had gehaald, de opdracht voor het definitieve ontwerp was gegeven (in samenwerking met een ambtenaar die van de praktische eischen op de hoogte was). De buitenstaander zal allicht vragen: Waarom die opdracht niet aan de winnaars van den 1sten prijs werd gegeven. Dat had zeker meer voor de hand gelegen.

Liften in de romeinse oudheid. Zoo nu en dan bevestigt een vondst op het onverwachtst de waarheid der uitspraak dat er niets nieuws onder de zon is. De „Constr. Moderne” verhaalt nu dat de leider der ontgravingen op het Forum Romanum, Professor BONT, het bewijs heeft gevonden dat men reeds ten tijde van JULIUS CAESAR liften gebruikte. Uit den vorm van verschillende nissen zou blijken dat zij dienden voor liften, die bestemd waren om gladiatoren en wilde dieren naar de arena te transporteeren. Men ziet zelfs nog de blokken steen, die als tegenwicht dienden.

Woonhuiswedstrijd te Rome. De commissie voor de herinneringsfeesten, in 1911 te Rome te vieren, heeft een internationale prijsvraag uitgeschreven voor „het woonhuis van onzen tijd”. Om het paleis der internationale kunsttentoonstelling zal een park met huismodellen komen, modellen van bouw en van huisinrichtingen. Er zijn prijzen te behalen van 150.000, van 100.000 en van 50.000 lire. De rijken die deelnemen aan den wedstrijd zullen, met de tentoonstellingscommissie, de jury vormen. Tot 15 December a.s. worden berichten van mededinging verwacht en den 31n December zullen de beschikbare bouwplekken worden verloot.

„N. R. C.”

Het Teatro Farnese te Parma, een onderdeel van de reusachtige gebouwengroep van het onvoltooide Palazzo della Pilotta, zal gerestaureerd worden. Aldus het korte dagbladbericht.

Van de groote italiaansche geslachten heeft wel geen zich door grooter bouwhartstocht onderscheiden dan de FARNESE's. Met tal van omvangrijke werken is hun naam verbonden. Het beroemdste is wel het Palazzo Farnese te Rome. Weinig minder reputatie geniet het lustslot Caprarola bij Viterbo, eveneens eene stichting van een FARNESE. Het eerste is gesticht door kardinaal ALEXANDER FARNESE (de latere Paus PAULUS III), het laatste voor zijn gelijknamigen neef. Ook in de staat Parma, waarover de FARNESE's als hertogen heerschten, herinneren verschillende monumentale Farnesische paleizen aan de dagen van hun grootheid. Het duidelijkst wel in het stille Piacenza waar een onvoltooid paleis van reusachtige afmetingen verrijst. Gelijk bij de bouwlustige grooten van Italië meer voorkomt, was ook bij de FARNESE's de wil vaak grooter dan de macht.

Het bovenbedoelde Teatro Farnese is de voormalige schouwburgzaal van het paleis der FARNESE's in hunne residentiestad Parma. Het theater werd van 1618—28 gebouwd door een leerling van PALLADIO, genaamd GIAMBATTISTA ALLEOTTI.

Het was evenals het beroemde Teatro Olimpico te Vicenza, dat door PALLADIO zelf was ontworpen en door SCAMOZZI voltooid werd, eene poging het antieke theater te doen herleven. Terwijl het Teatro Olimpico klein van afmetingen was, hoewel door een kunstig berekende perspectivische werking, althans van het juiste standpunt, het effect van groote afstanden en diepten wordt bereikt, is het Teatro Farnese eene groote ruimte (het aantal van 7000 zitplaatsen in het dagbladbericht genoemd, is echter waarschijnlijk te ruim aangegeven).

Het verkeert thans in zeer ontredderden staat en is in den loop der eeuwen herhaaldelijk veranderd en verbouwd. Men ziet door de kale dakspanten heen tegen de pannen. De amphitheaters zijn verzakt en bouwvallig. De balustraden staan op vallen. De muren zijn verweerd en uitgeslagen. Maar nog geven de feestelijk-monumentale tooneelwand (een rijke klassiek-romeinsche paleisgevel met beelden in nissen en schilderingen versierd) en de twee rijen kolonnaden (die doen denken aan die aan PALLADIO'S Basilica te Vicenza) welke boven het amphitheater de wanden bekleeden, een indruk van de grootheid van weleer. Droevig stemt dat verval, maar wat zal de restauratie brengen?

Metalen in beton. Omtrent de houdbaarheid van ijzer in beton deelt de „Deut. Bauzeitung” het volgende mede:

Bij de tentoonstelling van 1906 te Neurenberg werd door de firma DYCKERHOFF & WIDMAN een boog uit ijzerbeton vervaardigd waarbij geroest ijzer gebruikt werd.

Bij de sluiting dezer tentoonstelling, dus ongeveer een jaar na de vervaardiging, werd deze boog zoolang belast tot dat hij brak. Bij dezen afbraak werd bevonden dat het vroeger in het beton aangebrachte geroeste ijzer, volkomen blank geworden was.

De hoofd-ingenieur Dr. EDELMANN nam later proeven in het klein daarmee. Ijzeren staven met roest bedekt, werden, nadat zij langeren tijd bedekt waren geworden met verhardende cement, roestvrij uit het cement geslagen. Meerdere proeven door anderen genomen hadden hetzelfde gevolg.

Het schijnt volgens dezen hoofd-ingenieur niet zoo gemakkelijk vast te stellen wat de oorzaak hiervan is, daar de samenstelling van het cement in de onderdeelen namelijk, niet zoo juist bekend is. De schrijver haalt echter eenige chemische verbindingen aan, waardoor z. i. de roest zou kunnen verdwijnen. De ontroestende werking van het cement kan alleen geschieden, zoolang het cement in het stadium van verharding verkeert. Is het geheel verhard, dan kan het geen werking op de roest meer uitoefenen.

Verder oxydeert ijzer niet in geheel drooge lucht, noch onder water, dat geen zuurstof bevat. Doch dient men te begrijpen dat elk water dat eenigen tijd met de lucht in aanraking is geweest, voldoende zuurstof tot oxydatie van ijzer bevat. Ook droog koolzuur werkt op ijzer niet in. De wezenlijke bestanddeelen der lucht in volle drogen toestand kunnen het ijzer niet doen roesten. Er moeten zuurstof en sporen van water of waterdamp in de lucht voorhanden zijn, om het ijzer te doen roesten. Ook koolzuur bevordert het roesten.

Alle andere onedele metalen als lood, koper, tin zijn niet bij beton te gebruiken en roesten spoedig door de aanraking daarvan en wel op grond dat zij in het algemeen door alkaliën en door alkalische vloeistoffen aangegrepen en opgelost worden.

Met betrekking tot zink zijn de proeven tot nu toe niet gelijk uitgevallen. Volgens het oordeel van den hoofd-ingenieur verhoudt zink zich gedeeltelijk als koper en lood. Terwijl de randen van een plaat zink, die een half jaar met cementmortel in aanraking was geweest, sterk geoxydeerd waren, was het midden daarvan geheel blank gebleven. De werking van beton of cement

op zink is dus twijfelachtig en de combinatie is niet aan te bevelen.

Ook de combinatie van ijzer, beton en lood of tin is niet bestand tegen roesten door den invloed van de lucht en van zuurstof. Alleen is eene samenvoeging van ijzer met koper en beton voor oxydatie zeker, daar merkwaardigerwijze ijzer met koper verbonden, dit laatste tegen roesten beschermd.

Men heeft wel eens aangenomen dat het niet roesten van ijzer in beton, daardoor veroorzaakt wordt dat de lucht of wel de zuurstof daarbij volstandig uitgesloten is, doch die beschouwing is onjuist, want werkelijk is in het water, waarmede het beton nat gemaakt wordt, ook geabsorbeerde zuurstof voorhanden.

Zoo schijnt dan het ijzer van de onedele metalen alleen het technisch bruikbaarste te zijn en tevens het goedkoopste, dat steeds eene roestvrije verbinding met het cement of met beton geeft. Indien het, zooals andere onedele metalen, door alkaliën en alkalische vloeistoffen aangegrepen en opgelost werd, dan zou de techniek van den ijzerbetonbouw onmogelijk zijn.

Nu is echter nog niet uitgemaakt of het ijzer zich goed houdt in beton dat met zeewater is aangemaakt geworden. BUSING & SCHUMANN deelen een geval mede waarbij zich op ingesloten ijzer, groote, knolachtige klompen ijzeroxyde gevormd had. Het zeewater bevat chloride en sulfaten die het roesten bevorderen. 100.000 deelen zeewater bevatten 2.7 gram kookzout, 0.07 gram chloorcalcium, 0.36 gram magnesium-chloride, 0.23 gram magnesium-sulfaat en 0.14 gram gips.

Voegt men echter bij cement geconcentreerde oplossingen van kookzout en chloorcalcium en brengt men dit mengsel met ijzer in verbinding, dan zal men het verrassende resultaat verkrijgen dat het ijzer blank gebleven is, afgezien van enkele zeer kleine plekken waarop zich ijzeroxyde gevormd heeft en wel op die plekken alwaar het ijzer niet in aanraking is gekomen wat het cement, maar met de chloriden of met de sulfaten. Er blijkt daaruit dat de alkalische reactie, die bij het aanmaken van het cement plaats vindt, den schadelijken invloed van chloride en sulfaten bijna geheel overmeestert.

In het door de firma B. & S. vermeldde geval is waarschijnlijk wegens slechte uitvoering der betonwerken de beschuttende alkalische reactie niet in onmiddellijke aanraking met het ijzer gekomen, zoodat de schadelijke werking van chloride en sulfaten daarbij is ingetreden.

Van af dit punt bezien moet men voorzichtig zijn met het aanmaken van beton met zeewater. In elk geval moet, wanneer men zeewater moet gebruiken, de uitvoering met veel zorg geschieden.

BOEK EN TIJDSCHRIFT

Sint Lucas. Afl. 1. 1909. Dit nummer begint met een vervolg op de Beuroner kunstschool; een artikel van Pater M. C. NIEUWBARN. JAC. v. GILS bespreekt onder den titel: „De Bouwkunst in vroeger tijd” de symboliek der katholieke kerkgebouwen en wijst er nog eens op dat architect, schilder en beeldhouwer in kunstopvatting moeten overeenstemmen zooals vroeger om harmonische gebouwen te scheppen. Slechts zeer vluchtig bespreekt hij den profaanbouw. Met een artikel over de koper-slagerij, naar aanleiding van een verslag van H. WAUTHOZ, voorzitter der Union des Dinandiers, sluit deze aflevering. Na een overzicht der belgische kunst op het gebied van koperwerken, worden de middelen besproken om deze kunst te doen herleven.

Architektonische Rundschau. Het nieuwe stadhuis van Rixdorf is de hoofdschotel der 12de aflevering. Dit belangrijke nieuwe bouwwerk, ontworpen door Stadtbaurat REINHOLD KIEHL maakt in zijne eenvoudig-kloeke architectuur een zeer gunstige totaal-indruk, terwijl ook het detail met zorg en smaak behandeld is. Overdaad, als zoo vaak voorkomt bij moderne openbare gebouwen in Duitschland, is hier vermeden. Wel maakt alles een ruimen, onbekrompen indruk.

De bouwkundige afdeeling der groote Berlijnsche kunsttentoonstelling 1909 leverde de stof voor een aantal afbeeldingen en platen als: een voornaam en groot landhuis te Ober-cassel door OTTO MARCH, de Hansabrug te Berlijn door BRUNO MÖHRING, een villa te Nikolasee door ALFRED GRENANDER, een school te Weizensce door BÜHRING, het Reisz Museum te Mannheim door BRUNO SCHMITZ e. a.

Voorts brengt de aflevering nog landhuizen van WILLIAM MÜLLER, R. JAECKEL en C. STAHL, C. STOEVIING, een bankgebouw in de Behrenstrasse te Berlijn, architect WOLLENBERG en het in een prijsvraag voor arbeiderswoningen voor de provincie Posen eerstbekroonde ontwerp van CARL KUJATH. (De laatste een kleurendruk).

Voorts bevat deze aflevering de gebruikelijke premieplaat uit het werk van LAMBERT und STAHL, „Motive der deutschen Architektur”. Deze aflevering besluit alzoo op waardige wijze den jaargang 1909.

Der Städtebau. Sept. 1909. De prijsvraag voor een bebouwingsplan voor het Johannis thal te Eisenach vult een groot deel der aflevering wat den tekst betreft, en legt beslag op alle losse platen.

De bouwplannen voor een markthal op het Sapienplein te Posen worden van stedenbouwkundig standpunt besproken. Verder bevat de aflevering bijdragen over de eigenaardige bouwtrant die in het graafschap Berg in zwang was, en die in de laatste jaren weder herleeft.

De redakteur TH. GOECKE schrijft over de maatregelen tot bescherming van de monumenten van Berlijn. (Zie „Bouw-wereld” blz. 208.)

Architectura Nr. 37 bevat eenige potloodschetsen uit Arnhem van den heer C. W. NIJHOFF: een gezicht op het koor der Eusebiuskerk, een interieur uit dat gebouw en de schilderachtige binnenplaats eener oude leerlooierij.

De trouwzaal in het Raadhuis te Zwolle. Overgenomen uit „De Bouwwereld”, onder bijvoeging dat merkwaardigerwijze de commissie van advies geen enkel bericht ontving uit Zwolle!

Mariette. (Vervolg). Dit stuk geeft een relaas van de moeilijkheden die aan MARIETTE in den weg werden gelegd bij het doen zijner opgravingen.

TECHNISCH GEDEELTE. Verwarming en ventilatie door Ing. J. KÖRTING, vertaald uit het Duitsch. (Vervolg).

Het maken van bestekken, begrotingen en materiaalstaten, door A. N. WIND. (Vervolg)

Bouwkundig Weekblad Nr. 37. De heer D. E. WENTINK, Inspecteur van Volksgezondheid en Volkshuisvesting te Utrecht, deelt een door hem ontworpen uitbreidingsplan voor 't visschersdorp Spakenburg mede.

De nieuwe bouwverordening der stad Maagdenburg (vertaald uit het „Technische Gemeindeblatt”).

Sociale hygiëne en techniek. Aanteekeningen bij een „Handelsblad”-artikel van den heer EVERWIJN LANGE over Amsterdam en de Woningwet.

De Opmerker Nr. 37. Uit Insulinde. De Indische pers over een Nederlandsche architect. Slot van de beschouwingen van het „Soerabaiasch Handelsblad” over ED. CUYPERS.

Een nieuwe vloerconstructie in gewapend beton. Korte beschrijving van de „Zylinder-Steg-Decke”.

Verheffing van den stand der architecten. Mededeeling van de pogingen die bij de herziening der statuten van het Royal Institute of British Architects gedaan worden ten einde de verklaring der Fellows aan te vullen met eene clause waarin de Fellow belooft geene belangen te hebben bij ondernemingen op het bouwvak betrekkelijk en niet te zullen deelnemen aan prijsvragen, wier voorwaarden strijden met de Instituutsbepalingen.

Grieven van de opzichters van den Waterstaat in Ned-Indië; overdruk van eene brochure der Vereeniging van Bouwkundigen in Ned-Indië.

PERSONALIA

LOUIS DELA CENSERIE. †

Te Brugge is 1 September l.l. op 73-jarigen leeftijd overleden de architect LOUIS DELA CENSERIE, wiens verdienste vooral gelegen is in zijn pogingen tot herleving van den oud-Brugschen bouwtrant.

DELA CENSERIE verwierf op 22-jarigen leeftijd den belgischen Prix-de-Rome. Na zijn terugkomst vestigde hij zich te Brugge waar hij meer dan 40 jaren aaneen zich gewijd heeft aan de zorg voor het behoud van het aesthetische karakter van Brugge, eerst als directeur van gemeentewerken, later als partikulier bouwmeester en als Professor en Directeur der Kunst-Academie aldaar.

Het stadhuis, de oude griffie, Gruuthuuse, het provinciale gebouw, de normaalschool, het portaal van de O. L. V. kerk, tal van andere gebouwen werden door DELA CENSERIE 'tzij gerestaureerd 'tzij (doorgaans in de typische brugsche variatie van oud-vlaamsche bouwkunst) gesticht. Een der meest geslaagde daarvan is de directeurswoning van het oude mannenhuis.

Minder gelukkig is DELA CENSERIE geweest met het hoofdgebouw van het nieuwe centraalstation, de middenstaatsie, te Antwerpen. Hoewel groot en grootsch van opzet, heeft het bouwwerk door de uitwerking der onderdeelen verloren en is het te vol van vormen en overladen. De schaal ging er uit verloren.

De klassieke bouwkunst was hem blijkbaar onwend. Een bouwwerk als de gothische kerk St. Pieter en Paul te Ostende, een van DELA CENSERIE's laatste scheppingen, was meer in zijne lijn gelegen.

In elk geval mag gezegd worden dat België met DELA CENSERIE een zijner meest beteekenende bouwmeesters verloor.

DE BOUWWERELD

WEEKBLAD VOOR THEORIE EN PRAKTIJK

REDACTIE: + + + + + J. H. W. LELIMAN + + + + + ADMINISTRATIE: + + + + +
D. H. HAVERKAMP EN J. H. W. LELIMAN FIRMA F. VAN ROSSEN · UITGEVER
KEIZERSGRACHT · 559 + + + + AMSTERDAM + + + + HEERENGRACHT · 281

Achtste Jaargang. No. 38.

22 September 1909.

PROF. J. A. VAN DER KLOES

DE GEVOLGEN VAN HET GEBRUIK VAN VERKEERD SAMENGESTELDE MORTELS

(VOORDRACHT GEHOUDEN OP HET BOUWMATERIALEN-CONGRES TE KOPENHAGEN)

M. H.

ankbaar voor de medewerking van het Bestuur van dit Congres, heb ik de eer hier een onderwerp in te leiden, waarbij het algemeen belang in hooge mate betrokken is.

De meeste gebreken, die zich in het metselwerk en dientengevolge in de gebouwen in hun geheel vertoonen, hebben hun oorsprong in de verkeerde samenstelling der mortels. Het daardoor veroorzaakte verlies in geld is niet onder cijfers te brengen, doch kolossaal. Met eerbied voor alles wat het Internationale Verband für die Materialprüfungen der Technik in het belang van wetenschap en industrie heeft verricht, vermeet ik mij toch een deel der bouwpraktijk onder zijn aandacht te brengen, dat tot dusver van wetenschappelijke zijde helaas al te zeer verwaarloosd is.

Ten eerste zijn de meeste bouwmeesters nog altijd blind voor het feit, dat zonder een zeker zandgehalte de mortel krimpt en van den steen loslaat. Wellicht nergens ter wereld wordt in dit opzicht zoo gezondigd dan in Nederland en België. Schrijft men niet nog altijd, zelfs in gemeente-verordeningen van groote steden, voor sommige doeleinden z.g.n. sterken trasmortel voor, d. i. een mengsel van tras en kalk zonder zand! Van oudsher was ten onzent deze gewoonte inheemsch, doch onze voorzaten ondervonden daarvan de nadeelen niet zoozeer als wij, doordien zij slecht gebrande schelpkalk en grof gemalen tras verwerkten, die elk een zekere hoeveelheid grof steenpoeder in den mortel medebrachten. Tegenwoordig, nu men het tras meefijn verlangt en krijgt en de schelpkalk veel beter gebrand is, ja zelfs bij het gebruik van Luiksche vette kalk houdt men zich nog altijd aan de oude mengsels.

Bij gebruik van zulken sterken trasmortel voor

voortdurend onder water verblijvend werk beperkt zich het nadeel tot geldverkwisting, doch in de lucht geraakt hij door krimpen los van de steenen. Vandaar het uitvallen van voegen, het losliggen van rollagen op kaai- en heiningmuren. Men schrijft deze verschijnsels tamelijk algemeen aan de vorst toe. Bij velen heeft zelfs de meening wortel gevat, dat trasmortel niet tegen vorst bestand zou zijn!

Een tweede aanleiding tot den ondergang van metselwerk in zandlooze of zand-arme trasmortels is de verkeerde verhouding tusschen kalk en tras. Het ligt voor de hand, dat, waar stoffen doorelkander worden gemengd om tezamen een vast lichaam te vormen, er een bepaalde verhouding moet bestaan, waardoor dit doel het best te bereiken is. Afwijking van die verhouding, in welke richting ook, zal in 't algemeen een verkeerde uitwerking hebben.

Met tras-kalkmengsels zal de hoogste volmaaktheid bereikt worden, als elk trasdeeltje zoodanig door kalkdeeg is omringd, dat zijn oppervlak door de kalk ontleed en aan dat van zijn burens vastgeplakt wordt.

Het verdient in alle opzichten aanbeveling tras en kalk in de verhouding 5 : 4 maatdeelen tot puzzolaan-cement dooreen te malen.

Een overmaat van tras blijft onaangetast als neutraal steenpoeder in den mortel achter en zal geen aanleiding tot moeilijkheden geven. Een overmaat van kalk daarentegen is de oorsprong van allerlei dagelijks voorkomende ongerechtigheden. De fijne trasdeelen worden dan om zoo te zeggen door het kalkdeeg verzwolgen en er ontstaat wel een vast lichaam, doch een lichaam, dat zeer ontvankelijk is voor water, door het water uitgeloogd wordt en uitslag en muurkanker veroorzaakt.

De beste verhouding voor magere schelpkalk is 1 maatdeel kalkpoeder op $1\frac{1}{4}$ tras en voor vette steenkalk 1 maatdeel kalkpoeder op $1\frac{1}{2}$ tras. Men verwerkt bij ons echter $1\frac{1}{2}$ tot 3 maatdeelen kalk op 1 tras en

vergeet zelfs bij gebruik van in kuilen gebluschte kalk, dat 1 maatdeel stijf kalkdeeg ongeveer met 2 kalkpoeder overeenkomt.

Mijn voorschriften zijn in druk rondgedeeld; ik heb die dus niet voor te lezen.

**Voorschriften voor de samenstelling van
tras- en cementmortels.**

Schelp- kalk	Vette kalk	Kalk- deeg	Tras	Portland- cement	Puzzolaan- (tras-kalk-) cement	Zand
a. Volstrekt waterdichte en voortdurend onder water verblijvende mortels:						
1	—	—	1 $\frac{1}{4}$	—	—	1 $\frac{1}{2}$
—	1	—	1 $\frac{1}{2}$	—	—	2
—	—	1	3	—	—	4
—	—	—	—	1	—	2
—	—	—	1	1	—	2 $\frac{1}{2}$
—	—	—	—	—	1	1
b. Kaai- en sluismuren enz.						
1	—	—	1 $\frac{1}{4}$	—	—	2 — 2 $\frac{1}{2}$
—	1	—	1 $\frac{1}{2}$	—	—	2 $\frac{1}{2}$ —3
—	—	1	3	—	—	5 — 6
—	—	—	—	1	—	3
—	—	—	1	1	—	4
—	—	—	—	—	1	1 $\frac{1}{2}$
c. Fundamenten en opgaande muren.						
1	—	—	1 $\frac{1}{4}$	—	—	3— 4
—	1	—	1 $\frac{1}{2}$	—	—	4— 5
—	—	1	3	—	—	8—10
—	—	—	—	1	—	3
—	—	—	1	1	—	4— 5
—	—	—	—	—	1	3

Zal portland-cementmortel volstrekt waterdicht zijn, dan mogen daarin niet meer dan 2 maatdeelen zand op 1 cement voorhanden zijn. In de lucht krimpt metselwerk uit deze mortel uit elkaar en mag men in geen geval minder dan 2 $\frac{1}{2}$ zand op 1 cement bijmengen. Mortel met meer dan 3 maatdeelen zand op 1 cement is, tenminste voor den Nederlandschen metselaar, reeds moeilijk te verwerken. Daarom en om kosten te besparen wordt dan ook, in Duitschland, zoowel als in Nederland, z.g.n. aangelengde cementmortel verwerkt, d.w.z. kalk wordt bijgemengd, wat met het oog op uitslag en muurkanker het verderfelijkt is, wat men bedenken kan.

Deze verschijnselen komen tegenwoordig dan ook zoo algemeen voor, dat het onbegrijpelijk is hoe zelfs bouwmeesters van naam altijd door denzelfden slechten weg kunnen blijven volgen. Er zijn tweeërlei vormen van aantasting waar te nemen; ten eerste een in- en wegvreten van buiten naar binnen, in het Duitsch en het Nederlandsch zoo sprekend met de woorden „Mauerfrass” en „muurkanker” aangeduid; en ten tweede het afscheiden van soms zeer dunne, vaak ook, dikkere harde schilfers, die door opeenhoopen en opzwellen van stoffen in de poriën onder het oppervlak afgesprongen zijn. Legt men zulke schilfers, met de achterzijde boven op een matig verwarmde plek. dan

ziet men op die zijde witten uitslag ontstaan. Bij sneller verwarmen blijft hij weg, omdat het water alsdan vervliegt voordat het de oppervlakte bereikt. Door dezelfde oorzaak ziet men de muren nog meer bij koud, droog weder uitslaan dan in sterke zomerhitte.

Omtrent de oorzaak der aantasting is nog weinig bekend; waarschijnlijk moet zij hoofdzakelijk daarin gezocht worden, dat het uitkristalliseeren der zouten in de poriën der steenen met vergrooing van volume gepaard gaat, die de aangrenzende deelen verbrijzelt. Het telkens oplossen van den uitslag door regen en het weder uitkristalliseeren bij het uitdrogen maakt, dat de zouten herhaaldelijk hun werking kunnen uitoefenen.

Uit berichten uit de practijk — in Noord-Holland wordt veel met brakwater gemetseld — is mij bekend dat het proces zich bij gebruik van zout- of zoutachtig water tot mortelbereiding sterker vertoont dan bij zoetwater. Het doet zich niet alleen voor bij baksteen, maar evenzeer bij leemhoudenden zandsteen en vooral bij trachiet. Met betrekking tot het laatste denk ik aan den Keuschen Dom, dien ik onlangs met verlof van den heer Dombouwmeester Baurath HERTEL met de grootste belangstelling en aandacht heb bezichtigd. Wat ik daar gezien heb heeft mijn ergste verwachtingen overtroffen.¹⁾ Een schilfer van dit gesteente heb ik hier meegebracht. Voor zoover mij bekend wordt het proces niet bij kalksteen en kunst-kalksteen aangetroffen. Voor mij is het buiten twijfel, dat de meeste verweeringsverschijnselen aan gebouwen minder in den steen zelf als in den mortel, waarin deze vermitseld is, hun oorzaak vinden. Voor wetenschappelijk onderzoek ligt hier nog een uitgestrekt nagenoeg onbewerkt veld open.

Ik zou willen voorstellen dat ons Genootschap het in den kring zijner bemoeiingen opnam en daartoe een bijzondere commissie benoemde.²⁾

Bij gebruik van trasmortels volgens mijn voorschriften die in de practijk volkomen proefhoudend zijn gebleken, vertoonen zich de genoemde nadeelen nimmer. Dezelfde goede ondervinding doet men op met portland-cementmortels, die met tras in plaats van met kalk aangelengd zijn. Tras maakt bovendien het cement ongevoelig voor den invloed van zeewater. Ten onzent is bij eenige waterwerken met goed gevolg mortel van 1 cement, 1 tras, 4 zand verwerkt en heeft men in 1 cement, 1 tras, 3 zand deugdelijke regenbakken gemetseld. Is het dus niet onzinnig tras en cement, die beide elkander zoo verwonderlijk goed aanvullende materialen, vijandelijk tegen elkaar over te stellen?

Het grootste nut zal men ook hier weder van het tras hebben, als het vooraf met het cement doorengemalen wordt. Tegen een eerlijken handel in een doorengemalen mengsel van gelijke maatdeelen cement

¹⁾ Ik hoop op dit onderwerp in een der volgende nummers te mogen terugkomen.

²⁾ Is geschied.

en tras is dus feitelijk niets in te brengen. Alle partijen zouden daardoor gebaat zijn, temeer omdat er cementen zijn, die door de vermenging tot 10 pCt. meer vastheid verkrijgen.

Het zij mij vergund eenige slechte voorbeelden aan te voeren. Zij zijn in onze dagen oneindig talrijker dan de goede.

Uit vroeger eeuwen zijn vele goede voorbeelden tot ons gekomen. Waarschijnlijk werd er toenmaals ook wel slecht gemetseld, doch gingen deze werken lang vóór onzen tijd te gronde. In Duitschland zijn de voorbeelden van voortreffelijk bewaard gebleven breuksteen metselwerk uit vroeger eeuwen zeer talrijk. Men denke aan de in den oorlog vernielde gedeelten van het Heidelberg slot!

Een paar jaren geleden had ik gelegenheid zulk breuksteenmetselwerk te bewonderen in de bouwvallen van het slot te Lindenfels in het Odenwald. Aan den voet van het slot trof ik wellicht 10 tot 15 jaren oude, in vette cement-kalkmortel gemetselde

terrasmuren aan, waarin geen steen meer aan de andere vast zat; alle voegen waren losgekrompen. Een dezer muren werd verlengd. Nu zou men denken, dat de metselaar, door den toestand, waarin hij het nieuwere metselwerk, dat hij ging voortzetten, had aangetroffen, wijs geworden was en dat hij de voortzetting op andere wijze had uitgevoerd, doch neen! hij werkte voort in kalkrijken cementmortel, zonder zijn oogen op te slaan naar het eeuwenoude, voortreffelijke voorbeeld daar boven hem.

Zoo als deze metselaar, zoo doen de meeste bouwmeesters van onzen tijd. Bijvoorbeeld; er worden in Nederland vele kerken gebouwd; de meeste, die nu 25 tot 30 jaren oud zijn, verweeren sterk; niettemin kunnen de architecten nog altijd niet van hun cementkalkmortel scheiden. Als zij in opdracht hadden opzettelijk de kiem des verderfs in hun werk neer te leggen om de vergankelijkheid van al het aardse in het licht te stellen, dan hadden zij niet beter kunnen doen. (Slot volgt.)

HET HUIS HONSELAARSDIJK

Het Huis Honselaarsdijk door Th. Morren. Uitgave van de Vereeniging „Die Haghe”. — A. W. SUTHOFF'S uitgevermaatschappij. — Leiden.

n niet of weinig geringer mate dan eenig ander grand-seigneur van hun tijd hebben enkele ORANJE'S in de 17de eeuw een sterk ontwikkelden bouwhartstocht aan den dag gelegd. Met name waren het FREDERIK HENDRIK en zijn kleinzoon, de koning-stadhouder WILLEM III, die den Prediker konden nazeggen: Ik deed groote dingen, ik bouwde huizen...; ik maakte mij tuinen en lusthoven en plantte allerlei vruchtbare boomen daarin.

De heer MORREN staat dit door uit een brief (1639) van HUYGHENS de volgende zinsnede aan te halen, waarin, over den prins sprekende gezegd wordt: „Après l'heure du souper il passa le temps à veoir les figures de ma maison à la Haye et autres choses touchant l'architecture, qui est de ses plus agreables divertisements.”

De prins liet het niet bij platonische liefde.

„FREDERIK HENDRIK had in de jaren van zijn bewind schatten gelds uitgegeven voor den bouw of de restauratie van zijne lusthuizen en kasteelen. Want het was niet alleen zijn zomerverblijf in het Westland dat hij met ongemeene praal deed inrichten, maar in dezelfde jaren stichtte hij het huis te Nieuburg bij Rijswijk, verbouwde het Oude Hof in het Noordeinde en richtte het tot paleis in, restaureerde zijn voorvaderlijk kasteel te Buren, het kasteel te Breda, het Huis te Dieren en het Huis Zuilenstein, terwijl hij nog in de laatste jaren van zijn leven een begin maakte met den bouw van de Oranje-zaal in het Bosch.”

FREDERIK HENDRIK vond hiertoe blijkens de ordonnantieboeken de middelen uit de „zeeprijzen” (zeeprijzen) d.w.z. 's prinsen aandeel in de buitgelden. In zekeren zin zegt de volksmond in het Westland dus terecht dat Honselaarsdijk betaald werd uit de schatten van de Zilveren Vloot.

FREDERIK HENDRIK'S Zoon WILLEM II leefde te kort om in deze richting veel tot stand te kunnen brengen. De neiging had hij blijkbaar wel in zich.

WILLEM III heeft echter het voetspoor van zijn grootvader gedrukt, zoowel hier als in Engeland. Zijne lievelingsschepping was Het Loo. Daarvoor werden in den regel de grootste bedragen uitgetrokken, maar zegt de heer MORREN „ook vrij aanzienlijke sommen werden jaarlijks besteed aan Soestdijk, het Oude Hof in het Noordeinde, het stadhoudelijk kwartier op het Binnenhof, de Oranjezaal in het Bosch, het huis te Nieuwburg in Rijswijk, het huis te Dieren, het kasteel te Breda, het Hof te Geertruidenberg, het huis de Kruidberg, het huis te Zuilenstein, het kasteel te Buren, het paleis te Brussel, dat de prins na den brand, waardoor het gedeeltelijk was verwoest, weder had laten opbouwen”.

Het lot was echter niet welwillend. Enkele, en jammer genoeg tevens de belangrijkste, bouwwerken der ORANJES gingen onder in de stormen des tijds. Het huis te Rijswijk verdween. Van het huis Honselaarsdijk is niets overgebleven dan een verminkt deel van een bijgebouw.

Het „Oude Hof” te 's Gravenhage waar FREDERIK HENDRIK verblijf hield, is weliswaar koninklijk paleis geworden, maar het heeft eene algeheele verbouwing ondergaan, die aan zijn uiterlijk karakter niet ten goede kwam. En zoo ging het met nog andere gebouwen.

Een dier Oranje-scheppingen nu, het Huis Honselaarsdijk, leverde den heer MORREN aanleiding tot eene uit-

MAISON ROYALE DE HONSLARDYK, AVEC SES JARDINS:
APARTENANT A SA MAJESTÉ LE ROY DE PRUSSEN.

HET SCHOONE VERMAAKELYKE LUSTHUIS, EN TUIN, VAN
HONSLERDYK, TOEBEHOORENDE, ZYNE KON: MAJESTEYD, VAN PRUSSSEN

HONSELAARSDIJK. NAAR EEN PRENT VAN DANIËL STOOPENDAAL

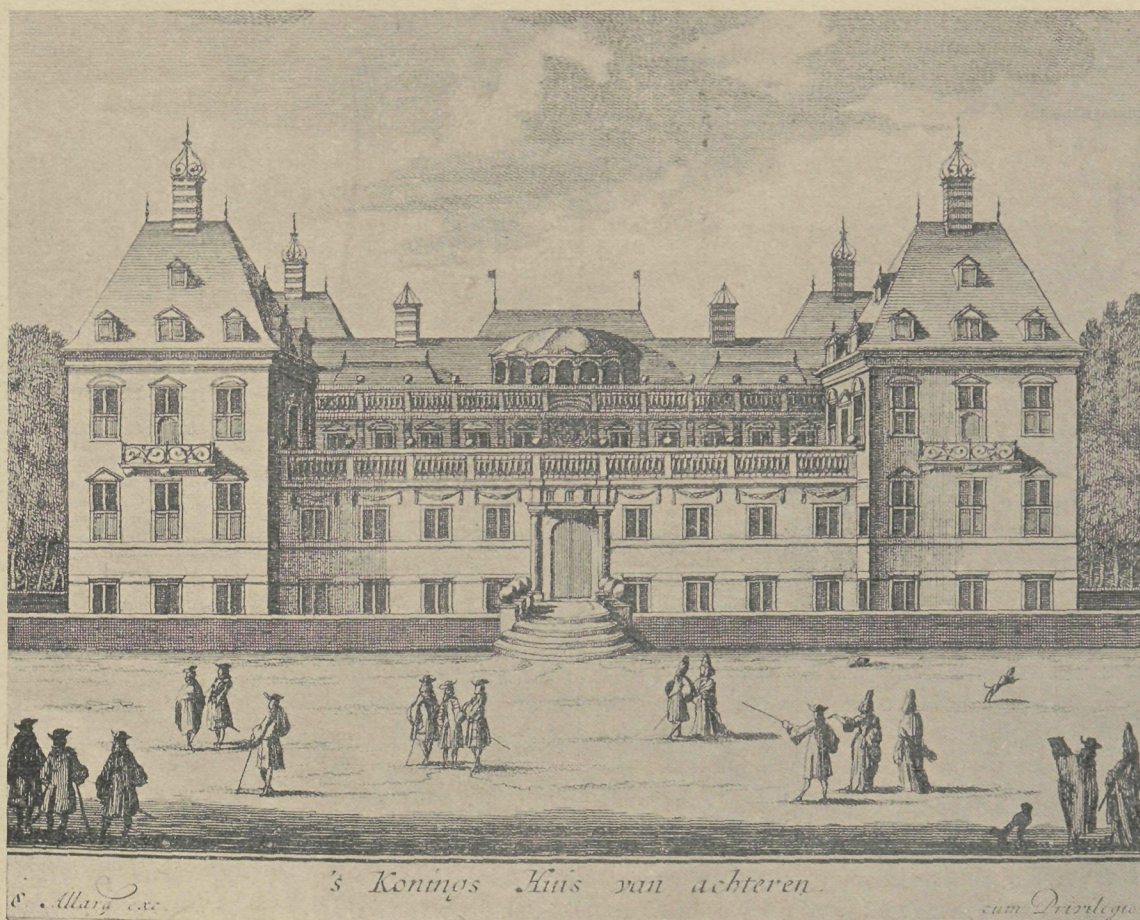
voerige studie welke door de Vereeniging „Die Haghe” werd uitgegeven. Moge zulk voorbeeld navolging vinden. Aldus bewerkte monographiën hebben veelzijdige en algemeene beteekenis. Zij hebben meer dan uitsluitend bouwkundig belang, en geven een inzicht op geschiedenis en kultuur.

Ook met het oog daarop, en niet alleen omdat zij ons de geschiedenis en de beschrijving van een interessant gebouw geeft, is de kennismaking met het werk van den heer MORREN zoo interessant en aan te raden.

Een beknopt overzicht op den inhoud toont dit afdoende aan en kan bovendien de beteekenis van het nu vergeten huis in eere herstellen.

Van het huis Honselaarsdijk is geen steen op den anderen gebleven, maar het prachtige lustverblijf had op de tijdgenooten en zoo diepen indruk gemaakt dat velen trachtten dien indruk in woord en beeld vast te leggen. Aan de hand van deze gegevens kon eene rekonstruktie beproefd worden.

De schrijver haalt de historie van het huis Honselaarsdijk ab-ovo op. Al erkennen wij de beteekenis van zulk historisch onderzoek, ons boezemt het echter minder belang te weten hoe de heeren VAN VOORNE of het geslacht NAALDWIJK en na hen heer JAN VAN MONTVOORT het slot „Honsholredijk” bezaten. De dochter van laatstgenoemde bracht door haar huwelijk de bezitting in handen der AREMBERGS. Hare nazaten kozen bij het uitbreken onzer onafhankelijksoorlog de Spaansche zijde. Hunne goederen werden deswege „geannoteerd ende aengeslagen” en de Staten van Holland kregen er de vrije beschikking over. Zij maakten daarvan o.a. gebruik om het huis ter beschikking van Prins MAURITS te stellen ten einde door dezen te worden „bewoont ende gebruyekt tot sijnen uythof, dienst en plaisier”. Het twaalfjarig bestand herstelde in 1609 den ouden eigenaar in zijne rechten. Deze vond toen in prins FREDERIK HENDRIK een liefhebber voor zijne goederen in het Westland. In 1612 kwam de koop voor f360.000 tot stand. Spoedig brak toen een tijdperk

DE ACHTERZIJDE. NAAR EEN PRENT UITGEGEVEN DOOR CAREL ALLARDT

van bouwen en verfraaien voor het vervallen kasteel aan en sedert hebben, vele jaren achtereen, troffel en hamer op Honselaarsdijk niet gerust.

Het oude gebouw werd afgebroken en geleidelijk verrees, zooveel mogelijk met gebruikmaking der oude grondslagen, een nieuw lustslot in zijn plaats. Omstreeks 1620 begonnen de werkzaamheden. Althans blijkt uit de Thesauriersrekeningen dat in de jaren 1621 tot 1624 drie paviljoenen werden gebouwd. In 1625 volgde de aanbesteding van het „Noordtoostelike groote pavillioen met de gallerien ende camers, die van 't selve nieuwe pavillioen nae 't huis te Honselerdijk strecken”. Toen dit werk in 1626 gereed was, volgde het jaar daarop de aanbesteding van het „westkwartier met de galerij”, 't welk in 1640 moest gereed zijn.

Bij den uitslag dier aanbestedingen, waarvan de heer MORREN ons er eene mededeelt, treft het sterk uiteenloopen der inschrijvingen. Bij de „Insettingh van metsel, thinnen ende andere wercken te besteden te Honsholredijk ter kamer van de Rekening” op 29 September 1646, schreven PIETER DE SOMER en HENDRIK JANSZ. bij 1e insetting in voor f 45.000 en bij 2e insetting voor f 44.000 terwijl CORNELIS LEENDERSSEN minste inschrijver is met f 28.000 resp. f 27.000. Het werk wordt daarentegen gegund aan ZACHARIAS VAN DALEN voor f 32.000. Bij de aanbesteding voor den kansel in de predikzaal liepen de inschrijvingen bij 2de inzet van f 1000 tot f 500 uiteen.

Dat DE MILDE ook voor die som uitermate „preiswert” werk wist te leveren kan men nog zien in de kerk van Wateringen waarheen zijn preekstoel is overgebracht.

De hoofdleiding heeft hoofdzakelijk bij drie architecten berust: 1e. JACQUES DE LA VALLEÉ 1634—37 (die als 's prinsen architect een jaarwedde van f 800 genoot); 2e. JACOB VAN CAMPEN in 1637; 3e. PIETER POST van 1646 af.

Het gebouw vertoont grootendeels van CAMPEN's geest. De heer MORREN acht het echter waarschijnlijk dat zoowel DE LA VALLEÉ als Post aan Honselaarsdijk onder VAN CAMPEN's leiding hebben gewerkt, terwijl voorts CONSTANTIJN HUYGHENS gelijk in alle kunstzaken ook hier FREDERIK HENDRIK's raadsman en bemiddelaar geweest is.

Alles wijst er op dat de kunstzinnige stadhouder uit ruime beurs zijn lusthuis met vorstelike praal en pracht liet inrichten.

De heer MORREN geeft van een en ander eene opsomming die interessant is met het oog op de vermelding der prijzen. ARTUS QUELLINUS te Antwerpen ontving in 1634 voor de hardstenen beelden van Mars en Venus „grooter als 't leven” 326 pond. „Twaelff kindertjens half rond gehouwen in bequamen Bentemer steen” volgens teekening van JACOB VAN CAMPEN vooraf van aerde te boetseeren kwamen op 36 Carolusgulden per stuk. Een „schoon schoorsteen-becleedsel van wagenschot met 12 afstaande kolommen,

16 voet hoog" werd met 212 pond berekend. Het bekleeden van de zoldering in de beneden voorzaal, naar VAN CAMPEN'S ontwerp, werd in 1637 voor 1000 gulden besteed. Groote „roode en graeuwe Sweedsche tegelen" voor binnenplaats en brug werden à 22 stuivers per stuk geleverd.

Wij zullen hier niet aan de hand van den heer MORREN opnoemen welke kunstenaars, schilders, schrijnwerkers, „goude leermaeckers", „tapijtsiers", beeldhouwers en beeldsnijders, aan de versiering van het lustverblijf met schilderijen en decoratieve werken hebben deelgenomen.

Daarbij heeft zich een geval voorgedaan dat te vermakelijk is om het niet even over te vertellen. Aan een toenmaals bekend hofschilder, de Antwerpsche portretschilder GONZALO COQUES, was opgedragen een reeks van tien tafereelen uit de geschiedenis van Amor en Psyche op levensgrootte à f 200 per stuk te maken. Toen de eigen fantasie daarin te kort schoot, kontrakteerde COQUES met zijn kunstbroeder ABRAHAM VAN DIEPENBEECK de levering van schetsen, de eerste à f 20, de overige à f 18. COQUES bracht die in schitterende kleuren op het doek en legde ze den prins voor. „Maar o weel, daar komt 's prinses secretaris CONSTANTIJN HUYGHENS met eene portefeuille prenten van RAPHAËL voor den dag, waaruit bleek dat alle ontwerpen naar dien beroemden meester waren gestolen. De ontstelde meester die er zelf mede was ingelopen, kreeg de toegezegde som van 2000 gulden uitbetaald, maar het behoeft geen betoog dat hij met beschaamde kaken naar huis terugkeerde".

Tezelfdertijd werden ook de tuinen en het park aangelegd. De prins had daartoe zijn grondbezit langzamerhand aanmerkelijk uitgebreid.

Voor den aanleg werd in 1633 uit Frankrijk ontboden ANDRÉ MOLLET, een zoon van CLAUDE MOLLET, eerste hovenier van HENDRIK IV en van LODEWIJK XIII. „De oude MOLLET, had", zoo deelt de heer MORREN mede, „de plannen gemaakt voor den aanleg van de tuinen van St. Germain, het park der Tuileriën en te Fontainebleau. Hij had de italiaanschè wijze van tuin-aanleg in Frankrijk ingevoerd, bestaande in „groote perken met allerhande figuren".

Zijn beide zoons ANDRÉ en NOËL waren in de school van hun vader opgeleid en zoo kan het niet verwonderen dat ook te Honselaarsdijk de nieuwe wijze van tuin-aanleg stelselmatig werd toegepast. Kleurige parterres van streng geometrischen aanleg omringen het — door een gracht omgeven — huis. Men ziet ze nauwkeurig afgebeeld op een vogelvlucht-prent van huis en hof door BALTHASAR FLORISZ VAN BERCKERODE in koper gestoken. Links van het huis ligt een parterre met den hollandschen leeuw in het midden, welk parterre was gemaakt van wit, rood en zwarten fijngestampten steen met palm, zoden en schelpen. Het rechtsche parterre was daarentegen uitsluitend van palm aangelegd.

Bij dezen aanleg sluiten zich tot een kompleks van

langwerpig vierhoekige vorm aan de verdere vakken van den geometrisch aangelegden tuin en een boomgaard. Dit geheel was door een gracht omsloten. Ten noorden en ten westen werd het bosch of de „warande" geplant. Op welke schaal dit geschiedde, wijzen de cijfers uit.

In één jaar 1638 werden aangeplant niet minder dan 55000 elzen, 2969 iepen en ruim 500 abcelen. In 1634 waren o.a. aangevoerd 4000 beuken en 2000 jonge heesters. Zoo gaat het meerdere jaren door. De rechterzijde van de tuinen werd door een moes- of kruidhof ingenomen.

Het park werd rijk aangekleed met beelden en vazen. Er waren berceaux en priëlen of cabinetten, omsloten door hooge hagen en door kaarsrechte lanen verbonden, voorts „speelhuysen". Een hertenkamp was in de warande afgeheind. Ook een duifhuis ontbrak niet; een vijver werd gegraven en evenals de grachten en slooten rijk met visch, snoek, karper en andere soorten, bevolkt. Ten slotte werd ook een „maillebaan" aangelegd. In 1640 en 1643 werden de oude stallen door nieuwe vervangen, eerst die aan de oostzijde, vervolgens die ter westzijde van het slot.

Ondanks al de verbouwingen die het oude slot had ondergaan, waren er nog aan de voorzijde eenige fragmenten van overgebleven, een tweetal hoog opgaande achthoekige torens die den gevel flankeerden.

Omstreeks 1637 was de directe leiding van het werk van JACQUES DE LA VALLÉE overgegaan op JACOB VAN CAMPEN, die de „gewulfde sael", de benedenzaal en de voorzaal betimmerde. In 1645 treedt op den voorgrond PIETER POST, die in dat jaar door FREDERIK HENDRIK aangesteld was als „schilder en architect van Z. H. gebouwen". Zijn eerste werk was, in 1646, de bouw van twee vierkante paviljoen ter plaatse van de zoeevengenoemde torens.

Onze afbeeldingen stellen het paleis voor in zijn definitieven staat die het na deze verbouwing vertoonde. (In het koninklijk huisarchief bevindt zich een houten model van het kasteel in de 18de eeuw.)

FREDERIK HENDRIK had nog meerdere plannen. Althans HUYGHENS zend 16 Februari 1643 aan TASSIN de plannen van het kasteel met een brief waaruit de volgende zinsnede ontleend is: „L'intention de S. A. est que vous les communiquez à de vos meilleures Architectes et Jardiniers separément pour les faire ordonner dessus ce qu'ils estime royent s'y pouvoir aspliquer pour plus grand embellissement du lieu." Het plan was toen in het bijzonder een verbinding van de stallen met het kasteel door middel eener kolonnade te bouwen en verder een slotkapel. 't Een zoo min als 't ander werd echter uitgevoerd.

FREDERIK HENDRIK heeft niet lang van Honselaarsdijk kunnen genieten. Onder zijn kleinzoon, WILLEM III, brak de bloeitijd voor zijne stichting aan. PIETER POST werd in 1672 door zijn zoon MAURITS als architect opgevolgd. Na diens dood in 1677 werd, in 1680, JOHAN VAN SWIETEN aangesteld. Van belangrijke bouwwerken, behalve eene nieuwe oranjerie, is echter

niets gebleken. Prins WILLEM bepaalde zich tot de inrichting en versiering, met meubels, schilderijen, plafondschilderingen, kamertapijten, van zijn buitenverblijf. Dit was langzamerhand een kunstmuseum geworden dat, naar 't getuigenis van een tijdgenoot, „in al de Nederlandsche provinciën geen wedergading en heeft”.

GEMENGDE BERICHTEN

Het Haagsche uitbreidingsplan. De heer H. P. BERLAGE N.Z.N. houdt op Woensdag 29 September 1909 in „Architectura et Amicitia”, Amsterdam, „Parkzicht” eene voordracht met lichtbeelden over „Stedenbouw en het Haagsche uitbreidingsplan”. Voor deze vergadering zijn introducties te bekomen aan het Secretariaat van het Gen., 1e Const. Huygensstraat 101, telefoon 5150.

Vanaf Zondag 26 September tot en met Zondag 3 October wordt in het Genootschapslokaal in „Parkzicht” eene expositie gehouden van teekeningen en schetsen, die betrekking hebben op het uitbreidingsplan van den Haag.

'S GRAVENHAGE. Bebouwing van het Gevers-Deynootplein. B. en W. hebben den gemeenteraad aangeboden een door den heer H. P. BERLAGE N.Z.N. ontworpen plan voor de inrichting en bebouwing van het Gevers-Deynootplein, zooals die, met inachtneming van de ten aanzien van dat plein en zijn onmiddellijke omgeving geldende contractuele bepalingen, zou kunnen worden, nadat de tramwegstallen aldaar zullen zijn opgerijmd.

Ter weerszijden van de badkapel is een gesloten bebouwing ontworpen, die zal kunnen bevatten kleinere of groote winkels, café's, enz. met daarvoor gelegen arcade: de zuidelijke dezer bebouwingen sluit aan een plantsoenaanleg aan, waarin nog een vrijstaand gebouw een plaats kan vinden.

De ingang van den Badhuisweg wordt door twee villa's geflankeerd gedacht.

Het middenvak op het plein zelf wordt aan de landzijde eenigszins vergroot en voorzien van een fontein in de as van den Badhuisweg; voorts wordt op dat plein een nieuw verhoogd gedeelte aangelegd, waarop een kiosk kan geplaatst worden. („N. R. C.”)

Eene uitgave over onze Protestantische Kerkgebouwen. Wij vestigen de aandacht onzer lezers op het volgende bericht. Wellicht vinden zij er aanleiding in zich met Ds. VAN DER MEULEN in verbinding te stellen.

Ds. R. J. VAN DER MEULEN, predikant te Welsum, bij Olst, heeft de leiding op zich genomen van een werk getiteld: Onze Protestantische Kerkgebouwen.

„Aan alle hervormde gemeenten in Nederland verzond hij een dubbele kaart met het verzoek te willen meedeelen: 1°. wanneer de kerk(en) en toren(s) werden gebouwd, 2°. waar zij werden beschreven. Bijna duizend antwoorden kwamen reeds bij den vrager in, niet slechts op de toegezonden briefkaarten, maar in vaak uitvoerige brieven, brochures, boeken en afbeeldingen. Tot verrassing van Ds. VAN DER MEULEN bleek uit de ontvangen antwoorden duidelijk dat voor een groot deel van de stof een aantal medewerkers is te vinden, die ieder een gedeelte van het geheel reeds bewerkten en in handschrift gereed hebben. Het ligt in de bedoeling van den leider, om hun arbeid later, met vermelding van naam, op te nemen in het groote werk.

„Naar het plan van Ds. VAN DER MEULEN zullen de verschillende kerken in de volgorde van haar bestaan worden behandeld, zoodat eene geschiedenis wordt verkregen van de bevestiging en ontwikkeling van de christelijke en (na de Hervorming) van de protestantsche kerk in al hare afdelingen in ons land”. („N. R. C.”)

De eerste vrouwelijke architecten. Op elk gebied heeft men, bijna met eentonige regelmatigheid, het optreden van de vrouw te begroeten. Zoo heeft men aanvankelijk op het terrein der bouwkunst de vrouw niet willen dulden — al heeft dit niet verhinderd, dat in Amerika reeds enkele vrouwelijke architecten aan het werk zijn, en dat nu ook in Duitschland de eerste vrouwelijke architect is erkend.

Aangezien deze laatste bovendien reeds gelegenheid heeft gehad, eenige van haar werkstukken te toonen, welke in het tijdschrift „Daheim” gereproduceerd zijn, mag haar naam genoemd worden; het is mejuffrouw EMILIE WINKELMANN.

Het huis Honselaarsdijk was eene bezienswaardigheid van ons land. In 1743 noemde een engelsch reiziger het kasteel: „one of the finest structures of the cord countries and superior to many noted palaces of Italy.”

Die befaamdheid was verdiend.

(Slot volgt.)

Deze architecte is voorloopig specialiteite in den bouw van villa's en woningen voor één gezin, al heeft zij kort geleden den eersten prijs verworven bij een prijsvraag voor een feestzaalgebouw te Berlijn.

Over zichzelf schreef deze bouwmeesteres in een opstel, bij bedoelde afbeeldingen aan haar werk gevoegd:

„Mijn opleiding als architecte begon reeds in mijn jongmeisjes-jaren. In mijn familie was de lust om te bouwen om zoo te zeggen erflijk; mijn grootvader had in mijn geboortestad Aken a. d. Elbe een bloeiende bouwzaak, en ik hielp hem dikwijls in zijn werk. Zoo kreeg ik spoedig een kijk op de grondbeginselen van goed bouwen. Daarna kon met ernst aan de ontwikkeling daarvan gewerkt worden. Reeds spoedig had ik het genoeg, zelf-ontworpen bouwteekeningen uitgevoerd te zien. En natuurlijk ontwikkelde zich bij mij het verlangen een echte architecte te worden, al kwam ik bij de ten uitvoerlegging mijner plannen tegenover de harde werkelijkheid te staan — omdat er voor vrouwen toentertijd nog geen studiegelegenheid bestond. Niettemin bereidde ik mij voor op de studie door praktische opgaven uit te voeren. Volgens mijn teekeningen werden woonhuizen, landbouw- en industriele gebouwen uitgevoerd, o. a. drie groote fabrieken, enz., en op grond van deze teekeningen en van mijn onophoudelijke pogingen lukte het mij eindelijk de overheid te overtuigen, dat een vrouw wellicht voor het architecten-beroep geschikt kon zijn. In 1902 kreeg ik bij wijze van uitzondering verlof de studies te volgen aan de Technische Hoogeschool te Hannover.

„De voorgescreven toelatingsexamens werden mij jammer genoeg niet afgenomen, omdat de toelating van vrouwen tot het bezoek van Technische Hoogescholen in Pruisen nog niet geregeld was. Na de studie kwam toen de praktijk in Berlijn; spoedig maakte ik mij zelfstandig en bouwde villa's, huurhuizen, fabrieken, enz.

„In mijn atelier werken twee dames, studenten in de architectuur, van wie de eene, mej. von KNOBELSDORF, in April 1909 als eerste vrouw in Pruisen het toelatingsexamen aan de Hoogeschool te Charlottenburg heeft afgelegd, aangezien bij ministerieel besluit van 14 April 1909 de studie van vrouwen aan Technische Hoogescholen voortaan geregeld is.”

(„Alg. Handelsblad”.)

Eene waarschuwing tegen schoorsteenen van cement-ijzer. In zijn werk „Het Cement-ijzer” heeft de heer L. A. SANDERS reeds, op blz. 518 en vgd., er op gewezen, dat aan de toepassing van cement-ijzer voor schoorsteenen eigenaardige bezwaren verbonden waren, die tot groote voorzichtigheid aanspoorden.

Hij noemde daarin o. a. een kleine schoorsteen die te Velsen diende voor den gekombineerden afvoer van rook en stoom eener locomobiel. De gestookte kolen waren sterk zwavelhoudend. Dit gaf samen met den afgewerkten stoom aanleiding tot het ontstaan van zwavelig zuur, dat eerst de kalk uit de cement en vervolgens het ijzer aantastte. In verloop van enkele maanden was dit schoorsteentje dan ook totaal vernield.

In Amsterdam hebben zich enkele andere waarschuwendende voorbeelden voorgedaan.

Een geval bleek bij de verbouwing van het Maison de Bonneterie in de Kalverstraat. Daar betrof het een grooten schoorsteen van 0.60 M. diameter. Het onderste gedeelte was binnenshuis gelegen en minder beschadigd. Het bovenste stuk dat buitendaks was, had daarentegen zeer geleden. Hier kondenseerde zich de waterdamp en ontstond weer zuurvorming, die cement en ijzer aantastte.

Een ander voorbeeld van gelijke kracht leverde een groote schoorsteen afkomstig van eene fabriek op het Prinseneiland, een derde eindelijk is afkomstig van eene borstelmakerij te Amsterdam.

Beschrijving in detail kan achterwege blijven. Overal bleek een verregaande vernieling van het materiaal, die zijn ongeschiktheid voor schoorsteenbouw op onmiskenbare wijze in het licht stelt.

Witte cement. In den laatsten tijd tracht men cement van een witte kleur te verkrijgen en het schijnt wel dat deze pogingen zullen slagen. Men is daarbij overeengekomen dat het geven van een witte kleur aan cement niet door medewerking van ijzer mag geschieden. Daarom moet het ijzer ook

niet voorkomen in de ruwe materialen, waarvan cement vervaardigd wordt. Tot dat doel zijn ijzerarme kalksteen en ijzerarme klei onontbeerlijke hulpmiddelen voor de vervaardiging van zulke cement. Die steen en de klei mogen wel zeer geringe ijzerdeelen bevatten en wel kalksteen hoogstens 2 pct. en klei 0.75 pct. Aan klei, die in het geheel geen ijzer bevat moet een of andere kiezelzuurrijke stof worden toegevoegd om een goede cement te verkrijgen. De verhouding van dit kiezelzuur tot de kleiarte moet zich verhouden als 4:1 of als 3:1. Er moet tusschen de kalk en het kiezelzuur een voldoende chemische verbinding zijn ontstaan. Deze eisch kan op twee wijzen geschieden, ten eerste door de brandhitte zoo hoog mogelijk op te weren als met het vermogen van den oven te bereiken is en ten tweede door de stoffen zoo fijn mogelijk te malen, omdat daardoor de aanraking met de oppervlakte zoo groot mogelijk wordt.

Het volgens dit procedé vervaardigd cement van een zuiver witte kleur werd met normaal zand in de verhouding 1:3 vermengd. De daaruit vervaardigde proefblokjes vertoonden, na 7 dagen verharding, een trekvastheid van 31.4 K.G. per cm². en na 28 dagen eene verharding van 43.4 K.G. per cm².

Een en ander is ontleend aan eene uitvoeriger mededeeling in de „Wiener Bauzeitung“.

BOEK EN TIJDSCHRIFT

Het gemeenlandshuis van Delfland te Maassluis. J. WALTMAN. Maassluis. (f0.30.)

Een drietal goede afbeeldingen van een interessant staal onzer bouwkunst uit het begin der 17de eeuw. Wij zien hier het karakteristieke poortje van den voorgevel, uit 1626 dagteekend, de monumentale schouw der hoogheemraadskamer, ook deze prijkend met den dubbelen arend als wapen van Delfland, en eindelijk den achtergevel aan den Waterkant, die ondanks zijne verbouwing nog altijd een deel der oorspronkelijke schildersachtigheid heeft behouden.

Moge het denkbeeld dezer kleine uitgave navolging vinden bij meerdere uitgevers, opdat het aldus mogelijk wordt voor studeerenden of belangstellenden om zich in het bezit te stellen van goede afbeeldingen onzer oude bouwwerken.

Dekorative Kunst. Afl. 1, 1909. De beschrijving van drie landhuizen van HERMANN MUTHESIUS vormt den inhoud van het eerste artikel. Er is hier sprake van een huis in het Grunewald, een te Lübeck en een te Zehlendorf, waarvan de platte gronden, de interieurs en de gevels vertoond worden in tal van afbeeldingen. De tekst geeft een zeer uitvoerige beschrijving van het materiaal de kleuren en de bewerking die gekozen zijn. Deze huizen zijn deels reeds van elders bekend.

De tentoonstelling van nieuwe borduurwerken van de Vereingde Deutsche Werkstätten te München, hoewel zeer smaakvol, levert voor architecten weinig praktisch belangrijk evenmin het artikel voor nieuwe werken in edele metalen of dat over de Weener keramiek.

Deutsche Kunst und Dekoration. Afl. 12, 1909. Deze afl. is evenals 't Sept.-Nr. van de „Mod. Bauformen“ hoofdzakelijk gewijd aan de tentoonstelling van Christelijke kunst te Düsseldorf, maar hier treedt zoowel in tekst als in afbeeldingen de dekeratieve kunst meer op den voorgrond dan de bouwkunst. Toch wordt in den tekst gesproken over den vooruitgang der kerkelijke bouwkunst, de nieuwe Dresdener school en de kring van kerkenbouwers die zich om PETER BEHRENS schaarde genoemd en daarvan het verschil in opvatting uiteengezet. Wanneer deze laatste met zijn koel pathos te weinig uitdrukking geeft van de goddelijke goedheid, dan zullen THEODOOR FISCHER'S kerken meer bevrediging geven voor zielen die van milde schoonheid houden. KOLOMAN MOSER geeft een artikel bij zijn ontwerp voor de beschildering van de Heiligen Geestkerk der te Düsseldorf en verder volgen beschouwingen over duitsche en buitenlandsche kunstnijverheid (afbeelding van MENDES DA COSTA'S DAVID in grès), de uitslag van de prijsvraag voor een reclame plaat der firma GÜNTHER WAGNER voor hare Pelikan-inkten, eene filosofie van MICHEL uit München over de artistieke objectiviteit met afbeeldingen van colliers, van chineesche schalen en vazen en kussens sluit deze aflevering.

Deutsche Kunst und Dekoration. Afl. 1. 1909. De nieuwe jaargang begint bij dit Oktobernummer met een artikel over JULIUS DIEZ uit München, den schilder van decoratiefwerk. Van vele zijner fantastische, soms humoristische scheppingen worden afbeeldingen gegeven. Hij behoort tot diegenen die omstreeks 1895, in de jaren toen de kunstuitingen te München in het keerpunt stonden onder de jongeren, opgestaan zijn.

Van de ontwerpen van Prof. FRANZ METZNER voor beelden bij het monument van den slag van Leipzig worden ons afbeeldingen gegeven van eenige norsche reuzenfiguren, die er een onderdeel van vormen. De bouwkunstenaars van deze aflevering zijn ERNEST NEWTON met vriendelijke, rustige engelsche landhuizen. De

bekende EMANUEL v. SEIDL met monumentale landhuizen en CARL WITZMANN met interieurs. Hoewel van minder belang voor bouwkundigen moet toch even de aandacht gevestigd worden op de bijzonder artistieke wijze waarop FRANK EUGENE SMITH fotografische opnamen deed. Dat hij van huis uit schilder is en nog wel een kolorist moet zijn met buitengewone begaafdheid, daarvan geven zijn photo's wel het bewijs. Zooals bijna altijd is ook in deze aflevering nog speciaal decoratieve kunst gegeven in den vorm van reproducties van kunstnaaldwerken van MARG. v. BRAUCHITSCH, aardewerk en porcelein naar ontwerpen van NIEMEYER, MAX LAUGER, FESTERSEN, lederen boekbanden en geslepen glas van OTTO PRUTSCHER, proeven van illustraties van GESCHKA, reclamehijetten van HOHLWEIN, houten meubels, sieradiën, enz.

Mod. Bauformen. Afl. 9, 1909. Van de hand van Prof. MAX SCHMID uit Aken een artikel over de bouw- en de decoratieve kunst op de tentoonstelling voor Christelijke kunst te Düsseldorf. Hoewel daar veel goeds te bewonderen viel, ziet Prof. SCHMID toch nog geen weg aangegeven, die met zekerheid tot „de nieuwe kerk“ zal leiden, zooals er voor onze hedendaagsche burgerlijke architectuur reeds een bevredigende oplossing is gevonden. Wel ziet men aan de tentoongestelde werken te Düsseldorf een grooten vooruitgang.

Een zeer lezenswaardige beschouwing over de verschillende werken volgt. De uitspraak over de Nederlandsche kerkbouwkunst is in het vorig nummer der „Bouwwereld“ vermeld. Het artikel is rijk geïllustreerd en geeft behalve veel schilderwerk, beeldhouwwerken, glasschilderingen, grafmonumenten ook ontwerpen van kerken, mausolea, kerk-interieurs.

Architectura Nr. 38. Kort verslag der 1262e gewone vergadering op 15 Sept. De vergadering had een huish. verloop.

Van de afdeeling: Voortgezet Hooger Bouwkunst-onderricht. le Jaarverslag van deze afdeeling.

Mariette, door A. A. K. Vervolg van hetgeen door dezen franschen oudheidkundige in Egypte is tot stand gebracht met betrekking tot de opgravingen.

TECHNISCH GEDEELTE. Verwarming en ventilatie, door ing. JOH. KÖRTING, naar het duitsch door K. F. VAN DER HEYDEN. (Vervolg.)

Bouwkundig Weekblad Nr. 38. Officieel gedeelte. Programma der 103e Algemeene September-vergadering, met excursies naar Hoorn en Enkhuizen.

Hoorn, door J. FABER. Afbeeldingen en beschrijving van vele oude gebouwen te Hoorn.

Enkhuizen, door G. HONJIK. Afbeeldingen met beschrijving van tal van oude gebouwen te Enkhuizen.

De Opmerker Nr. 38. Christelijke kunst. Overname van een artikel van ROBERT BREUER, naar aanleiding van de Tentoonstelling voor Christelijke kunst te Düsseldorf.

Mij. tot Bev. der Bwk., door een architect-lid. Eenige pessimistische beschouwingen over de inrichting van deze Maatschappij en haar toekomst.

De West-Friesche Waterleiding. (Slot.)

PERSONALIA

CHARLES FOLLEN MC. KIM. †

Den 10den September is op 63-jarigen leeftijd overleden CHARLES FOLLEN Mc. Kim, een der meest bekende architecten der Vereingde Staten.

Mc. Kim genoot zijne opleiding in Amerika en voltooide die in Parijs. In 1879 associeerde hij zich met wijlen STANFORD WHITE. De firma, waarvan ook MEAD deel uitmaakte, heeft zich verheugd in een bouwkundige praktijk van ongewonen omvang en beteekenis. Do zijnen van de, ook in aesthetisch opzicht, meest beteekenende bouwwerken van Amerika werden in de ateliers van Mc. KIM, MEAD & WHITE ontworpen. Toen eenige jaren geleden de gouden medaille, die het Royal Institute of British Architects van haren beschermheer ter uitreiking ontvangt, aan een amerikaansch bouwmeester zou worden toegekend, was Mc. KIM de uitverkoren kunstenaar. In zijn persoon werd de firma gehuldigd.

Mc. KIM, MEAD & WHITE hebben zich in hunne ontwerpen door een fijnen smaak laten leiden en niet toegegeven aan de neiging tot poenige weelde, die vaak het gevolg is van de reusachtige bouwsommen die aan amerikaansche architecten ter beschikking staan.

Op oorspronkelijkheid was hun streven niet gericht. Hun werk onderscheidt zich echter doorgaans door zijne beschaving gunstig van het meerendeel der nieuwere amerikaansche bouwkunst.

Nu WHITE en Mc. KIM beide overleden zijn (MEAD was de administratieve kracht in de combinatie) zal waarschijnlijk de glorie van het beroemde architectenbureau tanen. Het was een grootsch opgezette associatie van hoogst kundige en energieke mannen, die, begunstigd door den opkomst der Vereingde Staten, zich eene wereldreputatie heeft verworven.

DE BOUWWERELD

WEEKBLAD VOOR THEORIE EN PRAKTIJK

REDACTIE: + + + + +

D·H·HAVERKAMP EN J·H·W·LELIMAN

KEIZERSGRACHT · 559 + + + + AMSTERDAM

+ + + + +

ADMINISTRATIE:

FIRMA F·VAN ROSSEN · UITGEVER

HEERENGRACHT · 281

Achtste Jaargang. No. 39.

29 September 1909.

PROF. J. A. VAN DER KLOES

DE GEVOLGEN VAN HET GEBRUIK VAN VERKEERD SAMENGESTELDE MORTELS

(VOORDRACHT GEHOUDEN OP HET BOUWMATERIALEN-CONGRES TE KOPENHAGEN)

(Vervolg en Slot.)

Niet veel beter doen vaak de ingenieurs. Sprekende voorbeelden van wat ook zij, in den ouden sleur voortwerkend, aan hun nazaten zullen nalaten, zijn uit verschillende tijdperken aan te wijzen. Bij de, van den spoortrein uit zichtbare, in den aanvang der vorige eeuw onder de Fransche regeering gebouwde vestingwerken rondom Utrecht schijnt de mortel in witte stroomen uit den muur te loopen. Van nabij bezien liggen de steenen voor het meerendeel los op elkaar en heeft de kalkrijke, zand-arme, doch niet zandlooze tras en brikkenmeelmortel ze zoodanig aangetast en ingevreten, dat zij hier en daar in horizontale schilfers gespleten zijn. Monsters hiervan heb ik hier voorhanden.

Sneller gaat verkeerd uitgevoerd metselwerk zijn ondergang tegemoet, als het van tijd tot tijd onder water geraakt. Vandaar het zoo algemeen voorkomende invreten van kaai- en oevermuren op de waterlijn. Dit geschiedt te sneller hoe meer beweging er in 't water is. Mij zijn overblijfsels van sterken mortel uit de bemetseling van een waterrad getoond, die door uitloging en golfslag zoo vergruisd waren, dat men ze tusschen de vingers kon fijn wrijven.

Van een bevriend ingenieur, die jarenlang belangrijke werken in Utrecht heeft geleid en aldaar veel oud muurwerk, ongeveer uit het midden der vorige eeuw liet afbreken, vernam ik, dat het bij deze oude werken regel is, dat steen en mortel los op elkander liggen. Ik zelf heb mij daarvan kunnen overtuigen bij een ondergraven en daardoor omgevallen oevermuur te dier stede.

Bijzonder duidelijk komen de slechte gevolgen van een verkeerde samenstelling van trasmortels bij vele spoorbrugpijlers en landhoofden in ons land aan den dag. Ik heb een zestal dezer bruggen van nabij bezichtigd en onderzocht; bij alle verkeert het metselwerk in een toestand van door geen onderhoud en

herstelling te keeren verval en wel hoofdzakelijk tengevolge der verkeerde samenstelling van den mortel. Deze bestond beneden de hoogwaterlijn uit 2 drooggebluschte vette kalk, 1 tras zonder zand en daarboven uit 5 drooggebluschte vette kalk, 2 tras en 2 of 3 zand. Waar met cementmortel gevoegd werd, bestond deze uit 1 cement, 2 zand.

De toenmalige bouwmeesters hebben dus in tweeërlei opzicht in onwetendheid gezondigd: door te weinig zand, of wel geheele ontstentenis daarvan, moest de mortel loskrimpen en door de groote overmaat van kalk in den trasmortel moest deze uitgeloofd worden.

Een derde fout was dat men, waar gehouwen steen verwerkt werd, de stelwiggen daaronder heeft laten zitten, dientengevolge zijn de meeste blokken, terwijl de mortel loskromp en uitgespoeld werd, in twee of meer stukken gebroken; vele zijn daar waar de wiggen zitten verbrijzeld.

Bovendien kan daar, waar zulke vette mortels verwerkt worden, geen samenhang blijven bestaan tusschen de natuursteenbekleding en het baksteenmetselwerk daarachter; ongelijke zetting moet het noodzakelijk gevolg zijn. Bij het verrichten van herstellingen is werkelijk het ontbreken van samenhang tusschen zerken en baksteenmetselwerk gebleken. Waar geen gehouwensteenbekleding voorhanden is, raken ook de buitenste lagen van het baksteenmetselwerk, die het eerst en het meest van het krimpen van den mortel te lijden hadden, los. Omvangrijke herstellingen zijn daaruit voortgekomen. De losheid van het metselwerk is, waar zij zich voordoet, duidelijk aan den doffen klank, als men erop klopt, te bemerken.

Nog een eigenaardig verschijnsel, dat menigmaal aan zwaar oud muurwerk waar te nemen is, doet zich ook hier voor: het losraken en uitbuiken van een halven steen dikke korst als in fig. 1 voorgesteld. Dat is als volgt te verklaren: In een door en door

natten bonk metselwerk volgt het water den weg, waarop het den geringsten weerstand ontmoet, d. i. naar den buitenkant. Het dagvlak wordt bovendien het meest door den regen bevochtigd (dunne kromme pijltjes fig. 2). De voegen aan de buitenzijde met inbegrip van die achter de streklagen (in de teekening met dikke zwarte lijnen aangeduid), worden dus, in zoover als zij niet tijdelijk aan de lucht uitdrogen, geheel en al met water verzadigd en zetten bij het bevriezen uit. Dientengevolge ontstaan spanningen in horizontale en verticale richting (dikke, rechte pijltjes, fig. 2). De horizontale spanningen doen de voegen achter de strekken losspringen en rukken tegelijkertijd de kopsteenen middendoor; door de verticale spanningen die van bovenaf door het eigengewicht van het metselwerk en den bovenlast en van onderaf door

ontspringen, een verschijnsel, dat ik ook in Duitschland menigmaal waargenomen heb en dezer dagen zelfs in Denemarken. Hier en daar zijn zij tijdelijk opgedroogd en hebben zij korsten afgezet aan de kleur waarvan men de soort van mortel, tras of cement-kalk kan herkennen. Soms treft men onder uitstekende lijsten enz. stalactietkegels aan.

Een zeer in 't oog vallend verschijnsel vertoont zich bij het tegenover Nijmegen gelegen dorp Lent, waar de brugpijlers door het zand van een uitgestrekte plaat of strand omgeven zijn. Het uitdruipende „sap” brengt daar namelijk conglomeraatvorming in het zand teweeg. Bij het afgraven van het strand blijven dikke, vaste korsten op en langs de voegen achter en in den ongeveer 0.75 M. dieper afgegraven zandbodem zijn reeds nieuwe conglomeraten van vooralsnog geringer vastheid als de andere ontstaan. Van beide conglomeraten heb ik monsters meegebracht.

Wanneer de ontarding van den mortel, in zoodanige mate als zoo even beschreven, tot in het hart der pijlers en landhoofden is doorgedrongen, moeten deze feitelijk reusachtige losse opeenhoopingen worden van steenzerken, baksteenen en mortelgruis. Zooals onlangs bij het breken van proefgaten in twee brugpijlers is gebleken, is dit nog lang niet het geval en het metselwerk inwendig, hoewel druipsteenachtig met wateraderen doorspletten, nog geheel vast.

Zeer leerzaam was voor mij in dit opzicht de beschouwing van het metselwerk van een in de 50er jaren gebouwd, in dezen zomer gesloopt spoorwegviaduct te Arnhem. Ook dit was, hoewel door en door nat en ten deele uitgeloozd, nog geheel vast. Alleen de bovenste lagen, die het meest van het water te lijden gehad hadden, lagen los op elkaar. In het inwendige waren talrijke wateraderen waar te nemen en hier en daar hadden zich daarin — waarschijnlijk in tijdperken van droogte — dunne stalactietlagen afgezet.

Onder de talloze waargenomen gevallen, waarin, als gevolg van het verwerken van kalkrijken cement-kalkmortel, het metselwerk door uitslag en afschilferen bedorven is, vermeld ik er slechts twee, die mij bijzonder getroffen hebben. Het eene heeft betrekking op een oud-Hollandschen baksteengevel uit Leiden, die daar de eeuwen had getrotseerd en als voorbeeld van vaderlandsche bouwkunst op het binnenplein van de T. H. te Delft opnieuw opgebouwd werd en wel, zooals bij onze Rijksgebouwen gebruikelijk is, in cement-kalkmortel. Thans, na weinige tientallen jaren zijn de gevolgen voor elkeen zichtbaar. De gevel is op talrijke plekken ingevreten; bij vele steenen ontbreken aan het oppervlak eenige cM. Terloops vermeld ik, dat ik hier te Kopenhagen iets dergelijks meen opgemerkt te hebben aan de voor enkele jaren geresatureerde beurs, waaraan de zandsteen sporen van verweering vertoont, waarschijnlijk uit den laatsten tijd. Immers verweerden zandsteen zal men wel niet opnieuw verwerkt hebben.

Het tweede geval betreft een fabrieksschoorsteen

Fig. 1.

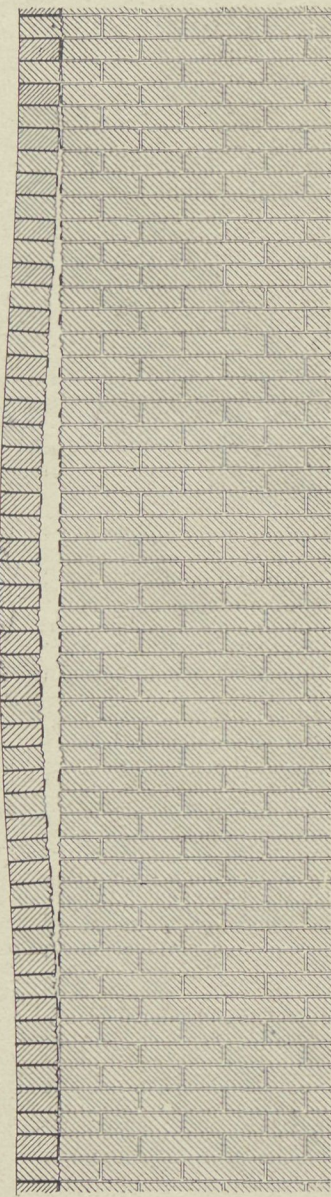
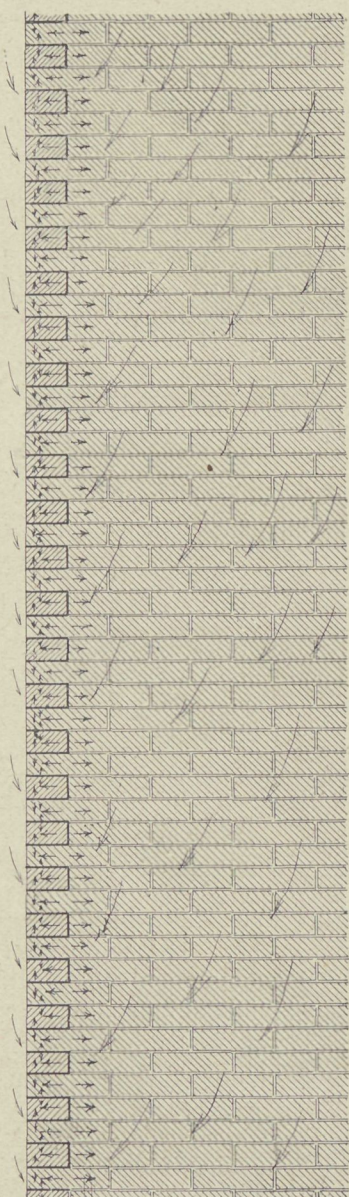
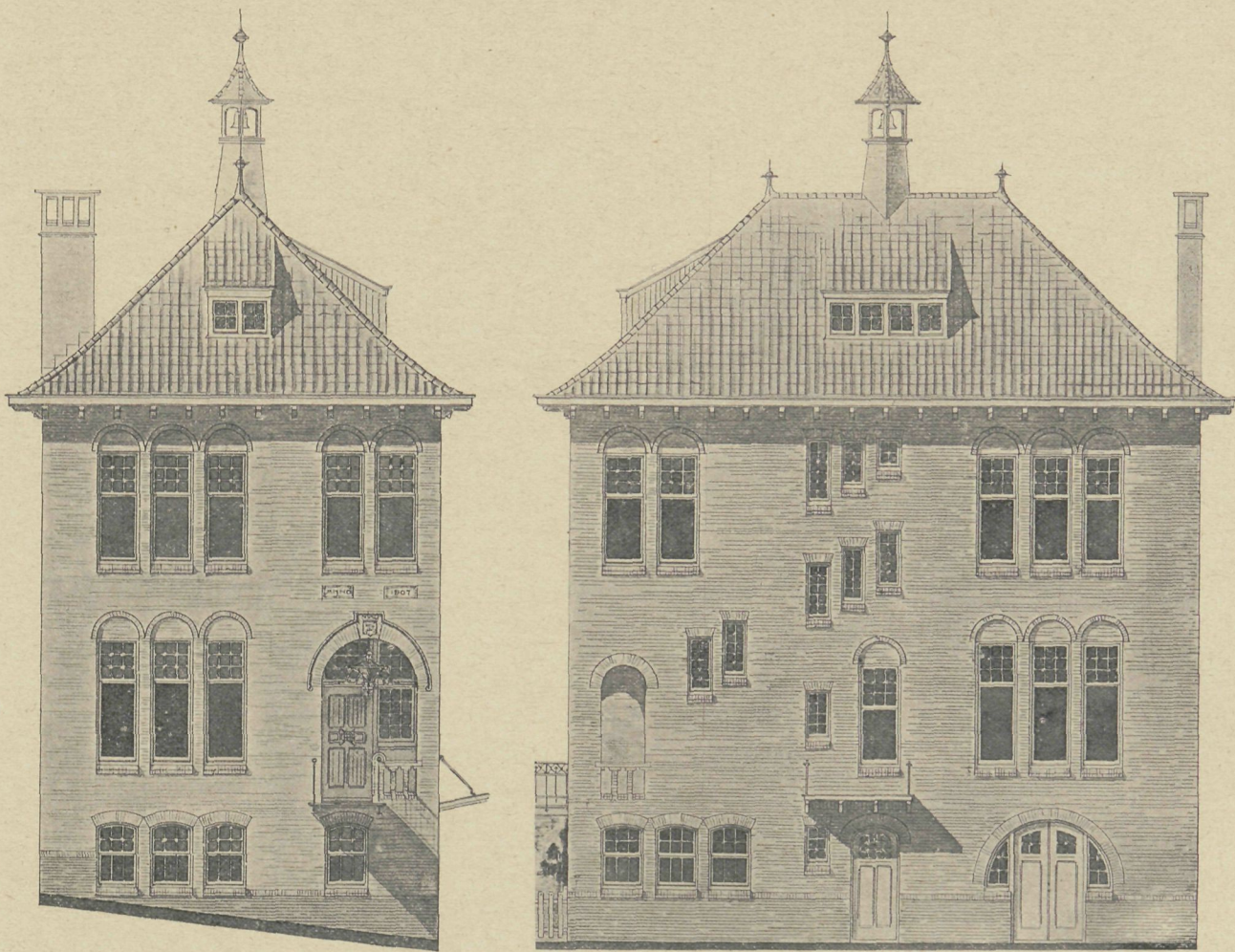

Fig. 2.

den aardbodem worden tegengewerkt, kromt zich de losgeraakte korst (fig. 1).

Op vele plekken ziet men op de dagzijden van gehouwen steen en baksteenmetselwerk kleine bronnen

PRIJSVRAAG-ONTWERP VOOR EEN RAADHUIS TE WINSUM
 H. J. KRANENBORG. ARCH.

te Oudenbosch, dien ik in 1905, drie jaren na den bouw in zeer bouwvalligen staat aantref en die eenige maanden later afgebroken moest worden. De schoorsteen was gemetseld in ongeveer 1 cement, 2 of meer kalk, 3 of minder zand; de holle steenen waren ongelijk van hardheid, doch geenszins slecht; ik kon uit zijn voet gemakkelijk scherven losmaken voor proeven op drukvastheid, op de manier waarop ik dit sedert lang gewoon ben (na aangieting der proefstukken met een mengsel van zwavel en zand, in plaats van ze met cementmortel te vlakken); de drukvastheid bedroeg van 61 tot 224 KG. per cm^2 ; de werkelijke belasting in den voet van den schoorsteen slechts ongeveer 4 KG. per cm^2 . De ten deele geringere kwaliteit der baksteen was slechts een bijkomende omstandigheid, in zoover als de uitwerking van verkeerd samengestelde mortels op poreuze steenen sterker is dan op goed doorbakkene. De sterke hitte bevorderde in zoodanige mate de uitkristallisatie, dat de baksteen stuk sprongen. Monsters zijn hier voorhanden.

Voor eenigen tijd zijn verontrustende berichten tot mij gekomen over het lek worden van in de laatste tientallen jaren in Duitschland gebouwde stuwdammen. Verwonderen kan ik mij daarover niet. Immers zijn daaronder werken, die in 1 maatdeel cement, 4 water-

kalk, 10 zand gebouwd zijn („Zeits. f. Bauwesen” 1889).

Opvallend is nog de inwerking van cement-kalkmortel op verglaasde baksteen en muurtegels. De glazuur bevat talloze haarscheurtjes. Daarop en op de voegen tusschen de tegels verschijnt dezelfde donsachtige uitslag als op onbekteerde muurvlakken; in de poriën onder de glazuur kristalliseeren dezelfde zouten uit en het oppervlak schilfert schelpvormig af. Talrijke voorbeelden van dit proces heb ik waargenomen; het ergst uit het net zich in tunnels, in spoorwegstations. Men lette eens op die in Keulen, Königswinter en Delft.

M. H. Ik heb reeds te veel van uw aandacht gevorderd en eindig mijn rede met den wensch dat zij iets moge bijdragen om fouten die eenmaal gemaakt, nimmer te herstellen zijn, in de toekomst te vermijden. Ik heb gezegd.

N A S C H R I F T.

Tijdens de discussie heb ik de drie volgende feiten doen uitkomen:

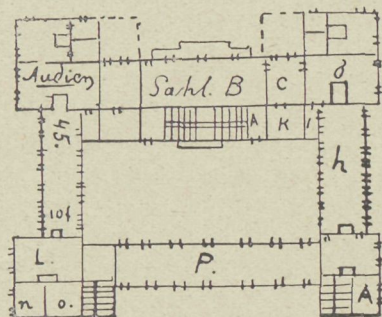
1. Dichte mortels krimpen in de lucht.
2. Mortels kunnen dicht en toch in hooge mate uitloogbaar zijn.
3. Druk- en trekvastheidsproeven zijn een slechte maatstaf voor de deugdelijkheid der mortels in de praktijk. Zeer vaste mortels kunnen uitslag en muurkanker veroorzaken.

v. d. K.

HET HUIS HONSELAARSDIJK

(Vervolg en Slot.)

De rijkdom en pracht van Honselaarsdijk wordt ons door den heer MORREN aangetoond door aan oude inventarissen, uit 1707 en 1755, aan een reisverhaal van den zweedschen architect NICODEMUS TESSIN, uit 1687, en aan eene schilderijencatalogus uit 1758, de gegevens te ontleenen om met zijne lezers door het kasteel een rondgang te ondernemen. Volgen wij hem, de steenen boogbrug over, het voorplein op en, langs een steenen bordes, de vestibule in. Vandaar voert de door TERWESTEN beschilderde hoofdtrap omhoog. De glazen koepel is aan den achtergevel duidelijk zichtbaar. De benedenverdieping van het slot is ingenomen door de hofhouding, met uitzondering eener links naast de vestibule gelegen zaal, waar prins en prinses in het publiek middagmaalden. De bovenverdieping bevatte rechts

PLATTEGROND (BOVENVERDIEPING) NAAR EENE TEEKENING VAN NICODEMUS TESSIN

het appartement van den prins, links dat der prinses. In het midden ligt de groote eetzaal. Vandaar leidt de weg door een antichambre naar de audiëntiezaal van den stadhouder. In hetzelfde paviljoen liggen diens slaapkamer, eene garderobe en een kabinet. Bij de audiëntiezaal sluit zich aan de groote galerij of schilderijenzaal, die in haar geheel een zijvleugel van het paleis beslaat. Door den galerij komt men in het noordpaviljoen, bevattende antichambre, slaapkamer en kabinet.

De geheele linkerhelft van het paleis is ingenomen door de vertrekken der prinses. Beide vleugels worden aan den tuinkant verbonden door een terras, gelegen boven eene galerij, die ter begane grond open was aan de zijde der met marmer bevloerde binnenplaats.

Het hierbij overgenomen schetsje van NICODEMUS TESSIN geeft eenig denkbeeld van de indeeling van het paleis. Bij vergelijking met de gevels blijkt echter dat de schets niet in allen deele juist kan zijn.

Pracht van schilderijen zijn over de vertrekken verdeeld. De plafonds prijken met schilderijen. Niet minder fraai zijn de schoorsteenstukken en dessus-de-porte. De wanden zijn bekleed met damast, goudlaken, goudleer of engelsche zijdestof. De meubels zijn eveneens van vorstelijke weelde. Beschouwen wij, als één voorbeeld uit vele, de slaapkamer der

prinses (het hoekvertrek van het linksche paviljoen). „Dit vertrek is behangen met groen damast, afgezet met gouden kordons. Het bed, dat natuurlijk in de eerste plaats onze aandacht trekt, is met dezelfde stof gedrapeerd. Kussens, dekens en spreij zijn met goud bestikt en met franje omzet. De gordijnen zijn ook van groen damast, maar de voering is van slechte groene taf, hetwelk bij deze luxueuze omgeving zonderling afsteekt. De spiegel, tafel en gueridons zijn engelsch lakwerk met goud ingelegd. Het plafond is door DOUDIJS met vier tafereelen beschilderd, voorstellende 's hemels milden zegen door Deugd, Arbeid en Waakzaamheid zoowel uit de zee als van het land ontvangende. Het schoorsteenstuk, van de bekwame hand van HONTHORST, stelt wederom Diana voor in rustende houding, omgeven door een jachtstoet van zes nimfen, die haar allerlei vruchten aanbieden. Boven de deur een schilderij van DUVAL: de Deugd en de Standvastigheid door de Faam met een lauwerkrans bekroond; zeer toepasselijk op de doorluchtige bewoonster van het huis.”

Niet geringer praal heerschte in vele andere kamers, waarvan vooral een „indiaansch”, maar waarschijnlijk chineesch, kabinet algemeen befaamd was.

Een serie reproducties naar oude prenten, meerendeels van GERARD VALCK uit 1695, licht de beschrijving toe van de tuinen zooals die er uitzagen na de wijzigingen welke onder WILLEM III in het werk van MOLLET werden aangebracht. Zij toonen ons de oranjerie uit 1680, de eveneens nieuwe fonteinen — de prins had een „fontainier” en een „grottier” in zijn dienst — benevens eenige der looden of marmeren beeldengroepen, latwerken, poorten en priëlen waarmede de tuin naar den smaak des tijds gestoffeerd was. Onze afbeelding, het kasteel voorstellende in iets lateren tijd geeft ons eene voorstelling van dezen onder WILLEM III geworden toestand der tuinen.

Langzamerhand braken min gunstige tijden voor Honselaarsdijk aan. Uit de erfenis van WILLEM III was de bezitting na heftig getwist in het bezit gekomen van den pruisischen koning. De kunstzinnige FREDERIK I liet het huis nog veranderen en zelfs verfraaien. Zijn zoon, FREDERIK WILHELM, de soldatenkoning, voelde echter niets voor deze bezitting. Vele schilderijen en de kostbaarste meubelen liet de koning weghalen. Hij verkocht de boomen in het grooto bosch en liet de tuinen vervallen. „Alles riecht nach der Preussischer Regierung” zou in dien tijd de zwitser ALBRECHT HALLER in zijn beroemd reis-dagboek minzaam opmerken.

In het, 1746 verschenen, 6e deel van TIRIONS „Tegenwoordige staat der Vereenigde Nederlanden” komt nog eene beschrijving voor waarin de vertrekken genoemd worden „deftig en van goede schikking. De Lustwaranden rondsom dit Hof zyn zeer fraai. Behalven

eene ruime Wildbaan, Vogelgaarde en Oranjehuis, zyn hier schoone Dreeven en Lustbosschen, die allen overeenkomstig met de vereischte grootheid van den aanleg deezer Hoeve, de oogen, door allerlei verschie-gezigten, met vermaak aandoen." Het zou niet lang meer aldus blijven.

In 1754 verkocht FREDERIK DE GROOTE zijne bezittingen in de Nederlanden en keerde Honselaarsdijk terug in het bezit der ORANJE'S. Het huis was toen zeer verwaarloosd. Plafonds waren bedorven; behangsels gescheurd of door geschilderd doek vervangen. Toen bestonden reeds plannen het huis te sloopen.

Dat voornemen ging echter niet door. Wel werden enkele bijgebouwen afgebroken maar het huis zelf werd in bewoonbaren staat gebracht. Het werd slechts korten tijd door de prins en prinses van NASSAU—WEILBURG betrokken. Prins WILLEM V gebruikte het alleen als jachtslot en veel werd er blijkbaar niet aan onderhouden. Tenminste, in 1793 schreef L. VAN OLLEFEN in „De Nederlandsche Stad- en Dorpsbeschrijving" dat het „Vorstelijk goed in groot verval was geraakt" en dat, indien er niet tijdig in voorzien werd, „hetzelve 't lot van andere voorname gebouwen ondergaan zal, namelijk het wegbreken en sloopen."

Het zou echter nog eenigen tijd duren voor het zoover kwam. In 1798 werden de meubels en schilderijen uit het huis verwijderd, deels verkocht en gelukkig — waarvan Rijksmuseum en Mauritshuis nu profiteeren — ook deels bewaard.

Het paleis zelf werd later „Bataafsch militair hospitaal". In 1801 werd afbraak ten bate der „dominiale kas" overwogen. Koning LODEWIJK maakte echter van Honselaarsdijk een militaire school, die kort daarop naar Den Haag werd overgebracht. Op nieuw rees het voornemen het zeer vervallen en verwaarloosd huis te sloopen. Het stond „eenzaam en verlaten in het vlakke veld, beroofd van alles wat eenmaal zijn luister had uitgemaakt. Het zware hout was reeds lang gekapt, de fraaie tuinen van voorheen waren nu een woestijn."

Wederom verzette zich koning LODEWIJK. Onder WILLEM I waren echter de dagen van Honselaarsdijk geteld. In eene memorie heette het alle vertrekken waren „van binnen uitgebroken en zoodanig geruïneerd dat er geen enkel meer geschikt was om fatsoenlijke lieden,

veel minder nog vorstelijke personagieën ordentlijk te ontvangen of te huisvesten. Alle de fraaie, schone ouderwetsche sieradiën zijn weg; de marmeren trappen gebroken en al het binnenwerk ontrampolineerd."

Aan de buitenzijde zag het er niet minder vervallen uit. „Geen der kozijnen, deuren en vengsterramen, welke bijnaar drie hondert in getal zijn, bevinden zich meer in bruikbaren staat; de muren en een gedeelte der fondamenten zijn ingekankerd en op veele plaatsen uitgevallen; ook zijn er geene logementen voor de hofbedienden meer, noch remises of paardestallen voorhanden."

De koning besloot na dit rapport, dat er op wees hoe het herstel geweldige sommen zou verslinden, tot afbraak. De middelen tot herstel waren niet aanwezig en WILLEM I voelde bovendien weinig voor oude monumenten. In 1815 werd de slooping begonnen. De amotie bracht de som van f 21.000 op.

Wie thans het dorp Honselaarsdijk bezoekt, vindt, met uitzondering van een der voormalige bijgebouwen en eenige vijvers, geen spoor meer terug van het oude lustverblijf. Wateringen heeft de preekstoel. Het fraaie orgel is in 1757 naar Delfshaven gegaan en nu schijnt het in Engeland te zijn. Enkele beelden gingen reeds in de 18de eeuw naar het Huis ten Bosch en naar het Loo. Onze musea gaan grootsch op vele schilderijen uit het kasteel. Verder bestaan er nog enkele stukken kostbaar huisraad die oorspronkelijk op Honselaarsdijk thuisbehooren. Dat is alles.

Is 's werelds roem aldus verzonken, de herinnering er aan bleef voortbestaan. Zij werd nu door den heer MORREN in woord en beeld vastgelegd op eene wijze waarvoor hij erkentelijkheid verdient. Honselaarsdijk heeft in hem een waardig beschrijver gevonden. Hij doet de beteekenis van het oude lusthof ten duidelijkste uitkomen. Men is zoowel den schrijver als „Die Haghe" dank schuldig voor het verschijnen dezer studie. Zij brengt ons degelijk en uitvoerig op de hoogte van een paleis, dat, bij wijze van spreken, eens het nederlandsch Versailles mocht genoemd worden en dat een der monumentaalste en veelzijdigste uitingen is geweest van den kunstzin der ORANJE'S.

L.

Errata. Op blz 306 linksche kolom is vermeld een aantal abcelen. Men leze: abeelen.

CONCEPT-ALGEMEENE REGELEN VOOR NATIONALE BOUWKUNDIGE PRIJSVRAGEN

HOOFDSTUK I. ALGEMEENE BEPALINGEN.

Art. 1. De prijsvragen kunnen zijn met:

- a. algemeene mededinging, of
- b. besloten mededinging op uitnoodiging.

Art. 2: Bij onderwerpen van omvangrijken aard is het gewenscht de beantwoording in twee gedeelten te doengeschieden:

- a. vóórwedstrijd, waarbij uitsluitend schetsontwerpen met, zoo noodig, globale ramingen worden gevraagd;
- b. eindwedstrijd, waartoe uitsluitend worden toegelaten de bekroonde inzenders van den vóórwedstrijd.

Art. 3. Vanaf den dag van ontvangst tot den dag van terugzending, zullen alle ingekomen ontwerpen voor een in het programma te noemen bedrag, door den prijsuitschrijver tegen „all risk" worden verzekerd.

HOOFDSTUK II. DE PERMANENTE PRIJSVRAAG-COMMISSIE.

Art. 4. De permanente prijsvraag-commissie bestaat uit drie architecten, benoemd door de gezamenlijke besturen van de bouwkundige corporaties die zich verbonden hebben de toepassing dezer regelen voor te staan.

Zij heeft tot taak te bevorderen, dat bij het uitschrijven van nationale prijsvragen de bepalingen, van deze regeling worden toegepast, waartoe zij zich ter beschikking stelt van den prijsvraaguitschrijver, en dezen adviseert omtrent de voorbereiding der prijsvraag en de benoeming van de jury. Zij adviseert omtrent het al of niet wenschelijke van mededinging aan een uitgeschreven prijsvraag.

De leden der Commissie onthouden zich van mededinging in een prijsvraag waarin op eenigerlei wijze door hen is geadviseerd.

De werkzaamheden der commissie, benevens de wijze van verkiezing harer leden worden geregeld bij huishoudelijk reglement.

HOOFDSTUK III. DE JURY.

Art. 5. De jury wordt benoemd door den prijsvraaguitschrijver, bij voorkeur in overleg met de permanente commissie. De jury zal in oneven getal zijn samengesteld uit architecten; wanneer een gemengde jury mocht noodig zijn, zullen in elk geval de architecten daarin de meerderheid vormen.

Art. 6. Door het aannemen der benoeming verklaren de juryleden, dat zij noch middelijk, noch onmiddelijk materieel belang bij den uitslag van den wedstrijd hebben en niet zullen deelnemen in de uitvoering van eenigen bouw, die het direct gevolg van de prijsvraag kan worden geacht te zijn.

Alle leden van de jury ontvangen van den prijsvraaguitschrijver een vooraf te bepalen honorarium, benevens vergoeding van reis- en verblijfkosten; de rapporteur geniet het dubbele honorarium. De jury heeft het recht, voor rekening van den prijsvraaguitschrijver, zich hulpkrachten te assumeeren wanneer de omvangrijkheid harer werkzaamheden daartoe aanleiding geeft.

Art. 7. De jury zal tegenover den prijsvraaguitschrijver en de mededingers alles in 't werk stellen om een regelmatig verloop der prijsvraag te verzekeren.

Art. 8. Voor zoover ontwerpen voorhanden zijn, die aan de eischen der prijsvraag voldoen, en die op zichzelf voldoende artistieke kwaliteiten hebben, zullen de uitgeloopte prijzen aan de relatief beste ontwerpen toegekend worden. Alleen wanneer de jury van oordeel is, dat geen der ingekomen ontwerpen voor bekroning in aanmerking kan komen, kan zij de voor prijzen beschikbaar gestelde som geheel of ten deele onder de beste ontwerpen verdeelen, of bij te geringe gehalte geheel inhouden.

Mocht de jury bij eenig ontwerp wezenlijke afwijkingen van het programma constateeren, dan kan dat niet in aanmerking komen voor eenige bekroning.

Art. 9. De jury zal haar uitspraak in een uit te brengen rapport motiveeren en zooveel mogelijk over alle, doch in elk geval over de ontwerpen der laatste schifting gedetailleerde beschouwingen leveren. Het volledige jury-rapport zal zooveel mogelijk tegelijk met de juryuitspraak, doch in elk geval vóór de opening der tentoonstelling verschijnen en ter lezing liggen. Voor het vaststellen der eindconclusie zal de jury voltallig moeten aanwezig zijn. Bij ontstentenis van langen duur van een lid der jury, waardoor de afwikkeling der prijsvraag aanzienlijk zou worden vertraagd, kan een plaatsvervangend lid door den prijsvraaguitschrijver worden benoemd in overleg met de jury. Voor een plaatsvervangend lid gelden dezelfde bepalingen als voor de gewone jury-leden.

De jury neemt al hare besluiten met gewone meerderheid van stemmen. Na de uitspraak zal de verzegelde naambrief, behorende bij het eerstbekroonde ontwerp door den prijsvraaguitschrijver in tegenwoordigheid van de jury worden geopend. Voor het openen van de naambrieven der overige bekroonde ontwerpen wordt de toestemming van de inzenders vereischt.

HOOFDSTUK IV. HET PROGRAMMA.

Art. 10. Het programma moet door den prijsvraaguitschrijver in overleg met de jury worden vastgesteld en door deze zijn goedgekeurd alvorens tot publicatie zal worden overgegaan.

Het programma zal bij voorkeur kosteloos verkrijgbaar worden gesteld.

Art. 11. Het programma moet duidelijk de bedoeling der prijsvraag uitspreken en nauwkeurig de gestelde voorwaarden omschrijven, waarbij facultatieve wenschen zooveel mogelijk vermeden dienen te worden. Indien voorkeur voor een bepaalden stijl bestaat, of door locale omstandigheden wordt voorgeschreven of een bepaalde stijl wordt uitgesloten, moet dit in het programma nader zijn vermeld. Het programma geeft voorts volledige inlichtingen omtrent terreingesteldheid, ligging, grondsoort; plaatselijke voorschriften, enz.

De namen der jury-leden moeten in het programma zijn opgenomen.

Art. 12. Ter vermijding van onnoodigen arbeid en kosten wordt het aantal der verlangde teekeningen beperkt tot hetgeen strikt noodig is om het ontwerp te kunnen beoordeelen. Details op groter schaal dan die der ontwerp-teekeningen mogen slechts dan gevraagd worden, wanneer zij voor het begrip van het ontwerp van bijzonder belang zijn. Indien een perspectief-teekening wordt gevraagd moet, indien de situatie dit meebrengt, het standpunt der mededingers worden aangegeven.

De teekeningen, modellen of andere stukken, die niet door het programma voorgeschreven zijn, zullen buiten beschouwing blijven, en niet worden tentoongesteld. Het programma schrijft voor een uniforme wijze van bewerking der inzendingen.

Art. 13. In het programma wordt duidelijk verklaard of ten aanzien van het aannemen eener bepaalde bouwsom beslissende betekenis gehecht wordt, zoodat alle plannen die deze som overschrijden, uitgesloten zijn, of wel, dat die bouwsom als een niet vaststaande grens is bedoeld, maar slechts als een aanduiding moet worden beschouwd. Uitvoerige kostenberekeningen zullen in den regel niet worden verlangd en de begrotingen zooveel mogelijk worden opgemaakt volgens in het programma te stellen prijs-eenheden per M². of M³.

Wordt echter de bouwsom bindend gesteld en tevens een gedetailleerde begroting gevraagd, dan moet het programma de noodige gegevens bevatten voor de uniforme bewerking, en een staat van ter plaatse geldende eenheidsprijzen bij het programma worden gevoegd.

Art. 14. Als datum van inlevering wordt beschouwd de dagteekening van het bewijs der verzending, dat desverlangd moet worden overgelegd.

Elke inzending, die niet op den dag voor de sluiting der prijsvraag in het programma vastgesteld, is verzonden, zal buiten beschouwing blijven, en vóór de uitspraak der jury aan het correspondentie-adres teruggezonden worden.

Art. 15. Het programma zal de bepaling bevatten, dat de ontwerpen anoniem moeten zijn, en worden ingezonden onder een kenteeken of motto. Op straffe van uitsluiting is het aan inzenders verboden op de een of andere wijze de anoniemiteit vóór de uitspraak van de jury te verbreken.

Bij elke inzending zal in afzonderlijke verzegelde couverts moeten worden gevoegd:

a een naambrief van den ontwerper.

b een verklaring luidende:

„ondergeteekende, inzender van het ontwerp motto
„verklaart dat dit ontwerp zijn geestelijk eigendom is.”

c. een correspondentie-adres.

Het onder c. genoemd couvert zal vóór de uitspraak der jury door haar mogen worden geopend wanneer het noodig is door tusschenkomst van den correspondent, met den ontwerper in briefwisseling te treden.

Het schrift op de teekeningen en bijbehorende stukken mag niet zijn het handschrift van den inzender.

Art. 16. Het totaal bedrag der uit te loven prijzen is minstens gelijk aan éénmaal het honorarium dat bij vrije opdracht aan den architect voor den geleverden arbeid zou verschuldigd zijn. Als beginsel moet worden aangenomen, dat de uitvoering van het ontwerp wordt opgedragen aan den eerst-bekroonde, onder de bepalingen van de hier te lande geldende honorarium-regeling voor architecten. Het bedrag van den eersten prijs zal niet in mindering komen van het verschuldigd honorarium, wanneer tot uitvoering van het ontwerp wordt besloten. Voor het geval, dat de prijsvraaguitschrijver zich het recht wil voorbehouden om den eerst-bekroonde het werk niet op te dragen moet het programma de voorwaarden van schadeloosstelling bevatten, waarbij als minimum dienst te worden aangenomen de helft van het bij uitvoering verschuldigde honorarium. De prijsvraaguitschrijver kan zich in het programma het recht van aankoop van nietbekroonde ontwerpen voorbehouden, tegen een prijs in het programma te vermelden, waarbij per ontwerp $\frac{1}{5}$ van het totaal bedrag der prijzen als minimum moet worden aangenomen.

Uitreiking der prijzen en aankoopssommen zal geschieden binnen één maand na uitspraak der jury.

Bij besloten prijsvragen zal iedere uitgenoodigde architect een vooraf te bepalen honorarium ontvangen; dit bedrag zal niet lager dienen te zijn dan $\frac{1}{2}$ van de som, welke bij vrije opdracht den architect als honorarium zou verschuldigd zijn voor den geleverden arbeid.

In een besloten prijsvraag zal de uitvoering altijd aan den eerstbekroonde worden opgedragen onder de bepalingen van de hier te lande geldende honorarium-regeling voor architecten, waarbij het bedrag aan hem als uitgenoodigd deelnemer verschuldigd, niet in mindering mag worden gebracht.

Elk prijsvraag-ontwerp blijft het geestelijk eigendom van den vervaardiger, zonder wiens toestemming de prijsvraaguitschrijver, respectievelijk de bouwheer, van het ontwerp geen gebruik mag maken, dit publiceeren of reproduceeren.

Art. 17. Alle ontwerpen met bijbehorende stukken, worden in eene daarvoor passende lokaliteit gedurende zulk een tijdsverloop tentoongesteld, dat alle mededingers geacht kunnen worden in de gelegenheid te zijn geweest de tentoonstelling, welke tijdig moet zijn aangekondigd, te bezoeken.

Bij prijsvragen in twee gedeelten (vóór- en eindwedstrijd) zullen de schetsontwerpen van den vóórwedstrijd eerst, na de einduitspraak van de jury, en tegelijk met de ontwerpen van den eind-wedstrijd worden tentoongesteld, waarbij het volledige juryrapport betreffende beide wedstrijden ter inzage liggen.

Aan ieder der uitgenoodigden voor den eindwedstrijd wordt door tusschenkomst van zijn correspondent zijn schetsontwerp, door de jury en den prijsvraaguitschrijver gewaarmerkt, ter

nadere uitwerking voor den eindwedstrijd teruggezonden met, onder verplichting van geheimhouding, de algemeene beschouwingen van de jury en datgene wat op zijn ontwerp in 't bijzonder betrekking heeft. De schetsontwerpen worden volledig weer gevoegd bij de zending van de ontwerpen voor den eindwedstrijd.

Art. 18. Het bureau van inlichtingen wordt gevormd door de jury; alleen de schriftelijk gevraagde inlichtingen worden door haar in overleg met den prijsvraaguitschrijver, op zoodanige wijze gepubliceerd, dat zij kunnen geacht worden ter kennis te komen van alle belanghebbenden; nitsluitend de op deze wijze verstrekte inlichtingen zullen beschouwd worden deel uit te maken van het programma. Het bureau van inlichtingen wordt op een in het programma vast te stellen dag, eenigen tijd vóór den datum van inlevering, gesloten.

Aldus vastgesteld den 16en September 1909, in een bijeenkomst van vertegenwoordigers uit de Besturen van: de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Amsterdam; het Genootschap „Architectura et Amicitia”, Amsterdam; de Vereeniging „Bouwkunst en Vriendschap”, Rotterdam; den Bond van Nederlandsche Architecten, Amsterdam.

GEMENGDE BERICHTEN

Enquête over de arbeidsvoorwaarden van opzichters en teekenaars. De Commissie tot Behartiging van de Vakbelangen van den Architect, ingesteld door de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, verzoekt den Architect-Leden de hieronder volgende vragenlijst uiterlijk Zaterdag 9 October a.s. ingevuld en ondertekend te verzenden aan het Secretariaat van de Mij. tot Bev. der Bwk., Marnixstraat 402. Omtrent de ingekomen antwoorden wordt stipte geheimhouding toegezegd.

Vraag 1. a. Wordt bij de indiensttreding van uwe opzichters en teekenaars eene schriftelijke aanstelling uitgereikt?

b. Wordt door U bij de indiensttreding behalve vaststelling van het loon overeengekomen welke regelmatige verhoogingen toegekend worden, eventueel een maximum bepaald?

c. Hoe groot is het maandelijksch salaris van uw technici? Hoe groot is de eventuele verhoging en maxima?

Vraag 2. a. Welke werktijd geldt voor uwe teekenaars?

b. Welke werktijd geldt voor uwe opzichters? Hierbij op te geven of deze werktijd voor alle dagen geldt of dat het regel is, dat b.v. Zaterdagmiddags wordt vrij gegeven.

Wordt voor meerdere uren overwerk betaald? en hoe is dit geregeld?

Vraag 3. Geniet uw technisch personeel vacantie, en zoo ja hoe is deze dan geregeld?

Vraag 4. Voor welke gevallen wordt, buiten en behalve de jaarlijksche vacantie door uw technisch personeel verlof genoten?

Vraag 5. Wordt aan uw technici het loon doorbetaald over den tijd, dat zij, door ziekte of ongeval, tijdelijk niet tot werken geschikt zijn? en hoe lang?

Vraag 6. Zijn uw technici voor zoover zij niet onder de bepalingen der ongevallenwet vallen, verzekerd tegen ongelukken en ongevallen?

Vraag 7. Wordt, indien een bij U in dienst zijnde opzichter voor een onder uwe leiding uit te voeren werk in een andere gemeente, moest verhuizen, de door hem daarvoor gemaakte kosten vergoed?

Wordt die vergoeding ook uitgekeerd als een opzichter of teekenaar elders woonachtig voor zijn indiensttreding moet verhuizen?

Vraag 8. Wat is door den Architect bepaald omtrent de opzegtermijn voor technici wanneer ontslag wordt gegeven, en voor den opzichter-teekenaar wanneer deze ontslag neemt?

Vraag 9. Wordt aan jeugdige werkkrachten bij U in dienst, de wekelijkse arbeidstijd verkort om hen in de gelegenheid te stellen tot het volgen van lessen ter bevordering hunner technische of algemeene kennis?

Vraag 10. Welke diploma's bezitten zij?

De Bond van Nederlandsche Architecten in 1908. Nr. 4 van de „Mededeelingen” bevat het eerste jaarverslag. Uitvoerig wordt daarin nog eens de wording en stichting van den Bond opgehaald, sinds 16 Jan. 1908 de heeren WEISSMAN, BERLAGE en INGENOHL de eerste bespreking hielden. „Hoe schoon echter ook dadelijk de kansen voor de Bond stonden, de ervaring zou spoedig leeren dat plan en verwezenlijking twee zijn, dat het niet voldoende is om enthousiast een denkbeeld te omhelzen, doch dat het ook noodig is om de consequenties ervan te aankaarten en mogelijke persoonlijke consideratiën daarvoor op zij

In dezelfde bijeenkomst is bepaald:

1e. dat de ontwerp-regeling in bovenstaanden vorm aan de goedkeuring der ledenvergaderingen van de hiervoren genoemde corporaties zal worden onderworpen

2e. dat bij afkondiging van de aldus vastgestelde regeling de verwachting zal worden uitgesproken dat geen der leden van de aangesloten corporaties zich, hetzij als lid der jury, hetzij als mededinger zal inlaten met eenige prijsvraag, waarbij deze algemeene regelen voor de prijsvragen niet behoorlijk zijn in acht genomen.

3e. dat wanneer een der aangesloten corporaties mocht worden aangezocht om te dienen van advies in eene uit te schrijven prijsvraag, zij dergelijke aanvragen steeds zal stellen in handen van de Permanente Commissie onder hoofdstuk II genoemd.

De commissie van A. et A.

W. KROMHOUT Czn.

J. H. W. LELIMAN.

PAUL J. DE JONGH.

24 September 1909.

te zetten. Verscheidenen van hen die dadelijk van hun sympathie hadden blij gegeven meenden zich later te moeten terugtrekken en hun medewerking aan de stichting van een Bond te moeten onthouden. Zij het dan niet zoo krachtig als oorspronkelijk gehoopt en vermoed mocht worden, toch is de Bond tot stand gekomen dank zij de zuivere en krachtige beginselen waarop hij steunt en het volhardingsvermogen van een betrekkelijk klein getal, en de arbeid van het afgeloopen jaar is daár om te bewijzen dat hij niet te vergeefs heeft geleefd.”

De Bond had van den aanvang af te kampen met wantrouwen. Reeds vooruit werd de stichting ten onrechte in een ongunstig daglicht gesteld. Verkeerde en onwelwillende berichten werden rondgestrooid, 't geen velen weerhield hunnen aanvankelijke sympathie te blijven toonen. In 't bijzonder werd ijverig 't schrikbeeld geëxploiteerd dat de Bond met name aan de Mij. t. Bev. der Bouwk. eene ongeoorloofde concurrentie zou aandoen. 2 Mei werd echter de Bond voor geconstitueerd verklaard. Hij telde bij oprichting 37 en 1 Jan. 1909 36 leden, terwijl sedert 6 leden werden aangenomen en twee overleden.

In verband met de gebleken behoefte zal de hoofdelijke omslag voor 1910 van 10% der bedrijfsbelasting (geraamd op gemiddeld f 14 per lid) worden verdubbeld.

Het nationaal-belgische architecten-kongres te Gent.

De belgische bouwmeesters hebben congres gehouden te Gent, en beraadslaagd over de instelling van een rijks-diploma voor architect.

„Dit voorstel — meldt een vlaamsch blad — uitgaande van M. PIQUET werd bestreden door M. HASSE die van gevoelen is dat de Nationale Bond zelf een diploma moest instellen; de regering zal dan weldra gelukkig zijn het diploma te mogen bekrachtigen; als de bond niet zelf handelend optreedt, zal er niets van komen.

Het voorstel-PIQUET wordt ten slotte aangenomen en dat van M. HASSE zal naar alle afdelingen verzonden worden, om te onderzoeken.

Werd ook besproken en aangenomen, een voorstel tot het inrichten van een middenmuseum van het Gebouw te Brussel en van een provinciaal museum in de negen provinciën van het land.

Een punt dat grooten bijval verwierf, is dat, betreffende de rol van den bouwkundige inzake oprichting van openbare gebouwen. De heer ARTHUR SNEYERS brengt de volgende wenschen uit:

1. Dat de openbare machten, voor het oprichten van openbare monumenten, zich altijd tot bevoegde bouwkundigen, zouden wenden; 2. Dat alle op te richten monumenten gebouwd met toelagen, een wezenlijk kunstkarakter hebben; 3. Dat, eens, dat de plans goedgekeurd zijn door de openbare machten, de ontwerpen niet meer mogen gewijzigd worden, zonder de toelating van den bouwkundige, die de plans heeft opgemaakt en dat, ingeval van ernstige oneenigheid, het geschil zou onderworpen worden aan eene bevoegde commissie, grootendeels bestaande uit leeraars of uit leden van de commissie van monumenten. — Algemeene bijtreding. „N. R. C.”

MECHELEN. De St. Romboutstoren zal wellicht worden voltooid. Althans bestaat het voornemen daartoe volgens een ontwerp van den kanuïnik van CASTER. Volgens zijne begrooing, vertelt de „Constr. Mod.” zou het werk dat België met een uniek monument zou verrijken, anderhalf miljoen frank kosten. De modellen en de ontwerpen zijn reeds gereed. Het Brusselsche dagblad de „Soir” vertolkt echter veler gevoelens als het schrijft: „Is de nuttigheid van dit werk wel aangetoond? De toren heeft, in den vorm die wij thans bewonderen, eeuwen

doorgemaakt; hij geeft aan de stad haar karakter; hij bevestigt hare historische en aesthetische overlevering. Wij zouden niet de voltooiing willen zien van den tweeden toren der Antwerpse kathedraal, wanneer het eenig architect inviel zich daarmee bezig te houden."

PARIJS. Het *Hôtel de Rohan*, (of *Hôtel de Strasbourg*) de prachtige woning van den bekenden kardinaal DE ROHAN (1734—1803) (wiens naam ook verbonden is aan het fraaie voormalige bisschoppelijke, thans stadhouderlijke paleis te Straatsburg) en tevens een der fraaiste partikuliere paleizen die in de 18de eeuw te Parijs werden gebouwd, had tijdens het voor landsdrukkerij diende, aan allerlei beschadigingen blootgestaan. De prachtige hoofdtrap werd uitgebroken en van de oude luxueuse binnen-inrichting moet niet heel veel meer zijn overgebleven dan het beroemde, door HARDOUIN beschilderde „Apen-Kabinet". De landsdrukkerij is nu naar een nieuw gebouw verhuisd. Er was toen sprake het Hotel de Rohan te sloopen. Dit gevaar is nu afgewend. Integendeel zal het paleisje worden gerestaureerd en worden getrokken bij het rijks-archief, dat in het aangrenzende en niet minder fraaie voormalige *Hôtel de Soubise* is ondergebracht. Door een tuin onderling verbonden, zullen beide paleizen een fraaie groep 18de eeuwse bouwkunst vormen.

De verbouwing en vereeniging der toenmalige *Hotels de Soubise* en de *Rohan* tot het tegenwoordige *Hôtel de Soubise* volgens ontwerp van ALEXIS DELAMAIRE († 1745) was een der belangrijkste werken des tijds, dat echter zijne voornaamste artistieke beteekenis eerst later door de weelderige Rococo-dekoratie verkreeg. Het interieur van het *Hôtel Soubise-Rohan* wordt als het klassieke voorbeeld, van het Fransche Rococo beschouwd. Zij werd voor FRANÇOIS DE ROHAN, prins van Soubise uitgevoerd door een der hoofdleiders van de parijische Rococo-bouwkunst, GERMAIN BOFFRAND (1677—1754). Dit paleis is inwendig beter bewaard gebleven dan het *Hôtel de Rohan*.

Prachtig is vooral de vroegere kamer der prinses: het rijkste en fijnste specimen van Rococo-dekor dat Parijs kan aanwijzen.

Deze paleizen liggen in het zoogen. „quartier du Marais", dat thans achterruit gegaan is maar eertijds een zeer gezochte wijk was, waarvan nog tal van overblijfselen van oude woningen getuigen (o. a. die waarbij het Musée Carnavalet gevestigd is).

Duitsche marmers. In het „Zentralblatt der Bauverwaltung" 1909 Nr. 61 en 64 heeft Dr. ALBERT SCHMIDT (Wunsiedel in het Fichtelgebirge) gewezen op verschillende gesteenten, die thans door kunst en kunstnijverheid vergeten zijn, hoewel zij even goede eigenschappen bezitten als verschillende buitenlandsche (en met name italiaansche of zweedsche) steensoorten.

De ontginning van deels in het vergeetboek geraakte groeven, is bovendien een economisch belang. In de jaren 1906 en 1907 werd in Duitschland voor niet minder dan 43.417.000 Mark steen ingevoerd. Dr. SCHMIDT wijst allereerst op een zeer zuivere kristallijne kalksteen die bij zijne woonplaats Wunsiedel voorkomt. Zij komt voor in witte platen en blokken. In de middel-eeuwen werd het fraaie materiaal veelvuldig gebruikt. Dit hield op in het begin en het midden van de 18de eeuw en sedert werd het prachtige gesteente uitsluitend gebruikt om er kalk van te branden. Schrijver is van meening dat deze Wunsiedeler kalksteen in vele gevallen zeer wel de Italiaansche marmers kon vervangen.

Dezelfde rol konden de marmersorten spelen die in de iets noordelijker gelegen steengroeven van het Frankerwald voorkomen. Dit zijn mooi gekleurde, bonte steensoorten, groen-achtig grijs met overgangen tot groen en rood, tot dieprood en helviolet. Voorts zijn zwarte en grijze steensoorten aanwezig. In de 18de eeuw werden deze steengroeven door de Markgraven van Brandenburg ontgonnen en veelvuldig gebruikt o. a. in de stad Bayreuth. Niet minder dan twaalf verschillende gesteenten werden toenmaals in het kleine vorstendom gewonnen. Thans is de herinnering zelfs verdwenen, zoodat er nu italiaansche marmers werden ingevoerd.

Dan wijst Dr. SCHMIDT inzonderheid op het graniet van den Ochsenkopf, op een na de hoogste berg van het Fichtelgebirge. Deze steen wordt in de geologie Proserobabs genoemd. Ook deze steen werd vroeger veel gebruikt, maar zij werd verdronnen door het Zweedsche graniet. Door den bemoeiing van den Rijksdag afgevaardigde is het bij den bouw van het Rijksdag-paleis gelukt om in de vestibule deze deutsche steensoort te doen gebruiken. Weliswaar overtreffen de Zweedsche steensoorten over het algemeen dit deutsche graniet, volgens den smaak die tegenwoordig de donkerste kleuren wensch. Toch is de deutsche steen zeer fraai en bovendien goedkooper.

Dan komt ook het donker gekleurde gneis in aanmerking, dat geslepen en gepolijst zich voortreffelijk leent voor platen ter bekleding van wanden en lambriseeringen. Het wordt thans echter slechts op kleine schaal toegepast, terwijl door de onvoldoende ontginning ook nog niet de diepere lagen worden geleverd.

Zoo noemt Dr. SCHMIDT nog eenige steensoorten het zoogen. „Steinachgraniet"; roode granietsoorten, die de Zweedsche mededingers overtreffen, leisteenen, die deels nog geen gangbaren

naam hebben (geologisch luisteren ze naar de welluidende namen Anorthit-Amphibolit en Cordicrit-Andalusit) en zeer hard en sterk zijn, diep-donkere en gelijkmatige kleur vertoonen en zich mooi laten polijsten.

Komen deze gesteenten aan de markt dan hebben zij mogelijk ook voor Nederlandsche gebruikers beteekenis.

BOEK EN TIJDSCHRIFT

Over scholen en onderwijs in Nederland en Duitschland door J. W. Gerhard. (Met 32 afbeeldingen.) (Geschriften van de Nederlandsche Vereeniging tot Bevordering van het Schoonheidsbeginsel in het Onderwijs, Nr. 7.) N. V. Uitg. Maatschappij „Ontwikkeling" te 's Gravenhage. (f.050.)

Misschien bevat dit boekje voor den „schoolman" belangrijke gegevens. Maar een zelfs zeer globaal overzicht, laat staan een beeld van 'geen de nieuwe architectuur op het gebied van scholen heeft bereikt, zal men er niet in vinden. Daarvoor is het te globaal en onvolledig. Het ontbreken van de, in aesthetisch opzicht, meest geslaagde nieuwe scholen treft in dit boekje te meer, nu er wel worden gegeven minderwaardige produkten als de Kurfürst Friedrichs- en Humboldtscholen te Mannheim. Dat zijn gebouwen die op sommigen misschien indruk maken door hnn bouwsom, welke door verkwisting van natuursteen belachelijk opgedreven is, maar ter bevordering van 't schoonheidsbeginsel in het onderwijs, zullen zij eer kwaad stichten dan goed. En wat is er voorbeeldigs aan interieurs als afb. 13, 14, 16, 27, 31?

De schrijver was blijkbaar niet voldoende op de hoogte om met de noodige kennis des onderscheids zijne voorbeelden te kiezen. Het is wel te betreuen dat een boekje dat ten aanzien der schoolbouwkunst blijkbaar het goede wil, in dat opzicht juist zoo weinig geslaagd is.

Architectura Nr. 39. Mededeelingen betreffende het Genootschap. Vermelding van het adres aan het Dagelijksch. Bestuur der Gemeente Rotterdam om voor den bouw van een nieuw Raadhuis en Postkantoor een prijsvraag uit te schrijven onder Nederlandsche architecten.

Van de afd.: Voortgezet en Hoogere Bouwkunstonderricht. Slot van het verslag met balansen en begrooting.

Het oude stadhuis te Woerden, door C. DE GRAAF. Beschrijving en afbeelding van dit gebouw.

TECHNISCH GEDEELTE. IJzerversterking in muren, door D. K.

Moderne houten dakconstructies met groote spanwijdten. Naar het duitsch van ingenieur E. KOLB, met afbeeldingen.

Bouwkundig Weekblad Nr. 39. Enquête-arbeidsvoorwaarden opzichters en teekenaars. (Zie blz. 315.)

Permanente tentoonstelling van bouwkunstige ontwerpen en van bouwartikelen, door J. GRATAMA. Het plan bestaat die tentoonstelling in het Maatschappelijk Gebouw meer een overzicht te doen geven van alle materialen, ook van het nieuwste op dit gebied. Voorts zal ook een zaal gereserveerd worden voor permanente tentoonstelling van bouwkunstige teekeningen, foto's van gebouwen enz.

Examen tot het verkrijgen van het diploma van bouwk. opzichter. Vermelding der in 1909 opgegeven vraagstukken.

Sociale hygiëne en -techniek, door J. L. B. KEURSCROT. Vermelding der wet tegen het gebruik van loodwit in Frankrijk.

Sociale hygiëne, door V. Naar aanleiding van de beschouwingen van den heer EVERWIJN LANGE over oud-Amsterdam, meldt de schrijver dat men in oud-Stuttgart ook door onteigening en verbouwing den slechten toestand in de oude stad op gelukkige wijze verbeterd heeft.

De Opmerker Nr. 39. Christelijke kunst, bewerkt naar „Deutsche Kunst und Dekoration".

Verslag van de Commissie, benoemd door den Raad van Bestuur van het K. I. v. I. betreffende de wenschelijkheid tot oprichting van een Rijks-proefstation voor bouwmaterialen, ontleend aan „De Ingenieur".

Mij. tot Bev. der Bouwk. Vragen, bij de enquête voor opzichters en teekenaars. (Zie blz. 315.)

PERSONALIA

Examens T. H. S.

Aan de propaedeutische examens der Techn. Hoogeschool na de zomervacantie wordt deelgenomen door 311 candidaten en wel: 88 civiel-, 81 werktuigkundig-, 63 scheikundig-, 44 electrotechnisch-, 15 bouwkundig-, 12 scheepsbouwkundig- en 8 mijnningenieurs.

Geslaagd voor prop. bouwk. ing. Mej. M. CHERIEUX.

DE BOUWWERELD

WEEKBLAD VOOR THEORIE EN PRAKTIJK

REDACTIE: + + + + + J. H. W. LELIMAN + + + + + ADMINISTRATIE:
D. H. HAVERKAMP EN J. H. W. LELIMAN FIRMA F. VAN ROSSEN · UITGEVER
KEIZERSGRACHT · 559 + + + + AMSTERDAM + + + + HEERENGRACHT · 281

Achtste Jaargang. No 40.

6 October 1909.

DE BETEKENIS VAN HET BETON-IJZER VOOR DEN ARCHITEKT

De beteekenis van het beton-ijzer als constructie-materiaal. Rede uitgesproken bij den aanvang zijner lessen als privaat-docent aan de Technische Hoogeschool te Delft op den negen-entwintigsten September negentien honderd negen door S. J. RUTGERS C.-I. R'dam 1909. W. L. & J. BRUSSE.

In de inaugurale rede van den heer S. J. RUTGERS, die aan onze T. H. S. als privaat-docent de beton-ijzerconstructie zal behandelen, geeft spreker een lezenswaardig overzicht op de hoedanigheden van het materiaal, zijne ontwikkeling en beteekenis.

Een belangrijk gedeelte uit de rede is dat, waarin de spreker den invloed van het nieuwe materiaal in 't bijzonder voor de bouwkunst schetst. Het zijn voorzeker rationeele denkbeelden die daarin werden neergelegd. De strekking is de architecten met aandrang op te wekken om meer wetenschappelijke studie te maken van het materiaal, ten einde aldus het gehalte der toepassingen te verheffen.

Het behoeft wel geen nader betoog dat kennis van de constructieve eischen van den beton-ijzer-bouw, althans inzicht in de eigenschappen van het materiaal, de allereerste en allerbelangrijkste voorwaarde is om te komen tot oplossingen die en rationeel en economisch maar tevens — last not least — ook aesthetisch zijn. Dat spreekt van zelf. Maar zulke kennis en inzicht alleen volstaan niet, om met gelijke zekerheid een goede aesthetische werking te waarborgen als zij het de soliditeit of de billijkheid der constructie kunnen doen. Voor het eerste is daarbij noodig het gevoel van een kunstenaar, die met volle waardeering der beteekenis van dorre becijferingen, zich met gepaste vrijheid boven hun resultaat weet te verheffen. Is echter voor hem het gewapend-beton een aantrekkelijk materiaal? Dat is nauwelijks aan te nemen. De heer RUTGERS trouwens wijst er op.

Het gewapend-beton is, evenals het ijzer, vóór alles

een constructie-materiaal. In zichzelf vinden de daarin uitgevoerde samenstellingen geene of slechts spaarzame elementen van subtiële en decoratieve schoonheid, als de burgerlijke bouwkunst doorgaans vraagt. Beide materialen vallen meer in het eigenaardige arbeidsveld van den ingenieur dan in dat van den architect. Om van de schoonheid van zulke constructies doordrongen te worden, is het noodig hare wetten te kennen, haar innerlijk krachtenspel te ontleden. De bewondering is dus voor een goed deel verstandelijk.

De toepassingen dier materialen moeten hunne schoonheid in de eerste plaats zoeken in het effect der groote vormen en lijnen. Zij vertoonen eene schoonheid die imponeert, die meer, of althans eerder, spreekt tot het begrip dan tot het gevoel. Haar schoonheid ontroert in geheel anderen zin dan die eener gothische kathedraal of van een schilderachtig stadsgezicht. Zij is van reëlen aard, derft de eigenschappen poëzie en romantiek, die van oudsher plegen te zijn gemeenlijk aan het schoone verbonden.

Bij de wijze waarop het gewapend-beton thans doorgaans toegepast wordt in de burgerlijke bouwkunst, dreigt het denzelfden weg op te gaan als het ijzer. Ook met betrekking tot het ijzer werd destijds voorspeld dat het de komende bouwkunst geheel zou beheerschen en vervormen. Dat is slechts in een beperkten zin geschied. Er valt een belangrijk voorbehoud te maken. Het ijzer heeft constructief een ontzettenden invloed uitgeoefend, maar het speelde eene geheel ondergeschikte rol in de bouwkunst. Het diende tot hulp om alle voorheen onbereikbare wenschelijkheden voortaan mogelijk te maken. Had het die constructieve functie vervuld, dan werd het, om aesthetische niet minder als om technische redenen, bij voorkeur weggelaten, weggemoffeld, en waar dat niet geschiedde, treft de toepassing vaak door hare brutaliteit en nuchterheid. Om de ijzer-constructies aannemelijk te maken, gaf men ze het aanzien en de vormen van constructies in andere materialen waaraan het oog door oefening en gewoonte als 't ware onbewust de eigenschappen ontleedt en waarbij de beschouwer

zich rekenschap geeft van de samenstelling. Het gevoel van bekendheid dat aldus werd opgewekt, gaf den beschouwer tevens vertrouwen. Een eigen aesthetische vormenspraak werd, mogelijk enkele uitzonderingen daargelaten, in de burgerlijke bouwkunst niet gevonden voor de ijzerkonstruktie. Wel geschiedde dat bij omvangrijke ingenieurswerken. Daarbij was het materiaal beter op zijn plaats en kon de grootscheit eener konstuktie als zoodanig zich doen gelden als schoonheidsfaktor.

Op dat gebied liggen tot nog toe ook die toepassingen van beton-ijzer welke den aesthetischen zin bevredigen.

Waar men het materiaal in de burgerlijke architectuur ziet toegepast, heeft het daarentegen niet, of slechts bij hooge uitzondering, aanleiding gegeven tot eenige karakteristieke oplossing of tot kunstvormen die onmiddellijk uit de gegevens der nieuwe konstruktiewijze voortvloeien. Is dat onvermogen of onwil der ontwerpers? Waarschijnlijk spelen doorgaans beide factoren mede. Nu eens deze sterker, dan weer gene. Moge de lezing van het navolgend betoog van den heer RUTGERS de verandering bevorderen, die noodig is.

Immers, bij de enorme en volkomen verklaarbare vlucht die het materiaal beton-ijzer in de laatste jaren neemt en terwijl alles op nog grooter toekomst wijst, zou het voor de ontwikkeling der bouwkunst van noodlottigen invloed kunnen zijn, indien niet met den meesten ernst werd beproefd zijn ongemeene konstruktieve hoedanigheden tot basis van nieuwe en kenmerkende kunstvormen te doen strekken. Indien dat streven mislukt, dan mag niet te zijner tijd de oorzaak daarvan gezocht worden in, laat ons zeggen, onverschilligheid van architectonischen kant.

venals juist de gunstige eigenschappen van het beton-ijzer aanleiding geven tot moeilijkheden voor den constructeur, ondervindt ook de architect overeenkomstige bezwaren, indien hij tot eene rationeele versiering van deze bouwstof tracht te komen. De groote verscheidenheid in uitwendige vormen moet den schijn geven van volkomen karakterloosheid van het materiaal.

Waar blijven de traditioneele verhoudingen, die voor iederen architect met al zijn opvattingen over aestetica zijn saamgegroeid? Alles begint te wankelen, het onmogelijke wordt mogelijk, maar aan de nieuwe mogelijkheid schijnt geen vaste grens gesteld. Voor een kolom van natuursteen of baksteen, die een bepaalde belasting heeft te dragen, geeft de aard van het materiaal als het ware vanzelf de dikte-afmeting aan, terwijl eveneens door de eigenschappen van de bouwstof een zekere verhouding tusschen lengte- en dikte-afmetingen binnen zeer enge grenzen is gegeven. Voor den architect wordt dit feit tot een ervaringsverhouding, waarbuiten hij niet zou kunnen gaan zonder zijn schoonheidsgevoel te kwetsen.

Met beton-ijzer wordt dit geheel anders, omdat daarbij de onzichtbare inwendige structuur een zoo belangrijken invloed heeft. Kolommen met een wapening

van 1 tot zelfs 10 % komen in de praktijk voor en geven, uit den aard der zaak, geheel verschillende verhoudingscijfers voor lengte en dikte. Wenscht men de zuilen zeer slank, welnu, het beton fretté is economisch toe te passen, zonder vermindering van den graad van zekerheid. En wat voor de kolommen geldt, is ook van kracht voor alle andere constructie-deelen. Bintaftmetingen en bintaftstanden, vloeroverspanningen en vrijdragende wanden, gewelven en kapconstructies, voor alle onderdeelen in beton-ijzer worden niet alleen de afmetingen anders en grootscher, maar de grenzen, waartusschen de economische mogelijkheden zich bewegen, worden dermate verruimd, dat de bouwkundige ieder houvast verliest. In de meeste gevallen moet hij zich, met handen en voeten gebonden, aan den constructeur overgeven en het is geen wonder dat hij zijn afhankelijkheid omzet in een stillen of openlijken afkeer van het nieuwe materiaal.

En toch moet die grootere verscheidenheid van oplossingen ook aan het uiterlijk ten goede kunnen komen. Toch zal bij een juiste samenwerking tusschen ingenieur en architect in vele gevallen de grootere vrijheid in de eerste plaats kunnen worden gebruikt in het belang van de uiterlijke vormen.

En al blijft voorloopig een bezwaar dat het uiterlijk zelf van het beton weinig bevredigend is; dit is toch bijzaak vergeleken bij de vraag hoe de hoofdlijnen van een bouwwerk tot een goed geheel kunnen worden gebracht. De thans veelal gebruikelijke afpleistering met z.g. „kunstzandsteen” heeft reeds dadelijk een onaangename klank. Kunstzandsteen werd tot heden gebezigd als een minderwaardig surrogaat van natuursteen en in overeenstemming daarmee zoodanig bewerkt, dat de argelooze beschouwer in den waan moest komen met groote blokken natuursteen te doen te hebben. Ook bij constructies in beton-ijzer vindt men veelal een dergelijke versiering met ingehakte voegen, die daar uit den aard der zaak volkomen misplaatst is, omdat de afmetingen der geheele constructie in den regel met de toepassing van natuursteen in directen strijd zijn. Toch is het afpleisteren met een mortel, waarvan het zand door gemalen natuursteen is vervangen, ten einde het uiterlijk wat levendiger te maken, op zichzelf niet onrationeel. Te vermijden is echter alles wataan natuursteen moet doen denken met inbegrip van den naam „kunstzandsteen”.

Trouwens er zijn ook andere middelen om het uiterlijk van het beton te versieren. Zoo is in Amerika een methode toegepast, waarbij de cement van de oppervlakte, nadat een begin van verharding is ingetreden, wordt verwijderd, zoodat het zand resp. het grint of de steenslag zichtbaar komt. Door het bezigen van veel of weinig zand, grovere of mindere grovere grint of verschillende soorten van steenslag kan een afwisselend effect worden verkregen, waarmee naar het schijnt wel een en ander is te bereiken. Ongetwijfeld zal in de toekomst het vraagstuk van de

versiering van beton resp. beton-ijzer-oppervlakten nog nieuwe oplossingen vinden.

Hoofdzaak blijft intusschen voor den architect het vinden van vastheid voor het ontwerpen en versieren van de hoofdvormen der constructie. De moeilijkheden, die zich daarbij voordoen zijn van geheel anderen aard en de oplossing daarvan is een dringende noodzakelijkheid.

Naast de groote verscheidenheid van vormen, waaruit alleen een keuze is te doen, indien de architect is toegerust met kennis van het materiaal en van de berekeningen, heeft ook de tweede karaktertrek: de samenhang der onderdeelen een zeer belangrijken invloed op de uiterlijke vormen der constructie.

De monolietbouw, die voor tal van toepassingen in beton-ijzer karakteristiek is, stelt geheel nieuwe eischen aan den architect, waarbij ook wederom een juist inzicht in den aard der constructie een bepaalde noodzakelijkheid is. Dat echter bij een voldoende beheerschen van de stof, met den modernen monolietbouw grootsche effecten kunnen worden verkregen, zal voor ieder duidelijk zijn. Trouwens aan pogingen om in die richting iets goeds te bereiken, ontbreekt het reeds thans niet, en sommige oplossingen geven dan ook een proeve van architectuur, waarin het karakter van het beton-ijzer recht is wedervaren. Zoo b.v. de nieuwe markthal in Breslau.

Voor wie houdt van krachtige, grootsche lijnen, moet het zoeken naar juiste vormen voor dergelijke bouwwerken, die als het ware uit één stuk gegoten worden, een eigenaardige bekoring hebben. De mogelijkheid om groote ruimten af te dekken zonder tusschensteunpunten en zonder tot de in vele opzichten minder bevredigende ijzer-constructies zijn toevlucht te nemen, zal in vele gevallen een vooroordeel tegen het beton-ijzer kunnen overwinnen en een uitgangspunt zijn voor meer uitgebreide toepassingen.

Een belangrijk aesthetisch voordeel levert het materiaal daarbij boven de ijzer-constructie in de grootere massa van elk der onderdeelen, waardoor het mogelijk is een rustig geheel tot stand te brengen. Wanneer de ijzer-constructie na een burgerrecht van zooveel jaren nog vrijwel als een vreemd element in de schoone bouwkunst moet worden beschouwd, dan is dit wel voornamelijk toe te schrijven aan het nietige van de afmetingen der onderdeelen, het onrustige samenstel van kleinheden tot een groot geheel. Anders het beton-ijzer, waarbij de massale onderdeelen tezamen één groot geheel vormen dat zich onmiddellijk aan ons oog als een éénheid voordoet. De pessimistische beschouwingen in dezen, waarbij zoo vaak wordt gewezen op de overdreven illusies die men zich vroeger omtrent de architectuur van het ijzer heeft gemaakt, schijnen mij dan ook niet gerechtvaardigd en ik meen, dat er waarlijk redenen te over zijn voor den architect om dit materiaal met vreugde te begroeten en naar krachten te pogen de architectuur van het beton-ijzer een stapje verder te brengen.

Daartoe is echter in de eerste plaats noodig kennis van den aard der constructie. Zonder beheersching zoowel van de theoretische grondslagen als van de praktische eigenschappen van het materiaal is het niet mogelijk iets blijvends tot stand te brengen.

In het algemeen zal daartoe wel noodig zijn: samenwerking tusschen den ontwerpenden ingenieur en den architect, een samenwerking waarbij van weerszijden de sterke wil moet bestaan om aan elkanders eischen zooveel mogelijk tegemoet te komen en waarbij de architect zich van bestaande opvattingen veelal zal moeten losmaken. Zeer duidelijk is deze noodzakelijke samenwerking en de beteekenis daarvan voor den ontwerpenden ingenieur aangeduid door S. C. DRACH, ingenieur te Hamburg, in een artikel in „Beton und Eisen” waar hij o.a. schrijft: „Dem Eisenbeton wird aber noch die ideale Aufgabe zuteil den Ingenieur im Hochbau aus seiner dienenden Stellung zu befreien um ihn gemeinsam mit dem Architekten zur Lösung jener grossen Problemen zu berufen, welche die Gegenwart, die Zukunft der Baukunst stellt”.

Hoe goed de samenwerking tusschen ingenieur en architect echter ook moge wezen, het ideaal blijft toch de vereeniging van de noodige capaciteiten in één enkel persoon.

Het is daarom dat deze studie zoo bij uitstek is aangewezen voor den bouwkundigen ingenieur. De architect die zijn opleiding in de praktijk heeft genoten, zal niet dan bij hooge uitzondering in staat zijn zich door eigen studie de noodige kennis van de theorie van het beton-ijzer eigen te maken. Hij zal het vraagstuk niet kunnen beheerschen maar er door worden beheerscht. Hij zal steeds in een afhankelijke positie staan tegenover den constructeur, die over vorm en afmetingen naar willekeur kan beschikken.

Anders de bouwkundige ingenieur, indien deze zich voldoende kennis van dit onderwerp heeft eigen gemaakt, waartoe hij uit den aard zijner studies volkomen in staat is. Het is daarbij voor hem volstrekt niet noodig zich met alle berekeningen van ingewikkelde statisch onbepaalde systemen vertrouwd te maken. Indien slechts de kennis en het inzicht voldoende zijn, om de afhankelijkheid van den constructeur op te heffen, is reeds veel gewonnen. Inzicht in de twee door mij genoemde hoofd-karaktertrekken is echter onmisbaar. Begrip van de juiste grenzen, waarbinnen toepassingen in beton-ijzer economisch mogelijk zijn en gevoel voor den samenhang der onderdeelen, gevoel ook voor de grenzen die aan deze continuïteit worden gesteld.

Het is van den bouwkundigen ingenieur dat in de toekomst voor de oplossing van dit vraagstuk veel moet worden verwacht, terwijl omgekeerd voor hem in de praktijk een nieuwe richting als aangewezen ligt, waarin nog weinig is bereikt en nog veel te bereiken valt. Indien mijn voordrachten er toe kunnen bijdragen de lust tot studie in deze richting op te wekken en de grondslagen daarvoor te leggen, zal dit zeker een niet geringe voldoening zijn.

HET WONINGVRAAGSTUK. III

OVER SLAAPNISSEN

Dank zij het initiatief van twee voormalige raadsleden van Amsterdam, P. L. TAK en HENRI POLAK, verbiedt de bouwverordening het maken van alcoven in huizen op te richten op nieuw terrein, d. w. z. op terrein waarop nog geen raadsbesluit ligt.

Er zijn dus nog vele bouwterreinen waar alcoven mogen gemaakt worden. Meerdere eigenbouwers doen dat niet, maar bouwen breede typen met afzonderlijke slaapkamertjes. Toch blijft er altoos nog een groote massa, die voorstanders blijven van alcoven! In de oude stad is het opruimen van alcoven heel moeilijk; toch ontdekt men hier en daar een alcoofhuis dat verbouwd wordt tot een alcoof-vrij huis. De voor- en achterkamer worden dan vergroot door het maken van een z.g.n. slaapnis; de ruimte, die tusschen de achterzijden der slaapnissen overblijft, wordt dan benut voor het plaatsen van een privaat. Zeer zeker is dat eene oplossing om tot eene verbetering te geraken. Echter kan niet beweerd worden, dat deze oplossing eene ideale is. Zou werkelijk op nieuw terrein zulk eene woning gebouwd worden, dan ware dit zeer af te keuren. Immers die slaapnissen zijn toch eigenlijk verkapte alcoven of bedsteden. In zulk een slaapnis wordt een bed of ledikant geplaatst en het is te begrijpen, dat waar de gelegenheid zoo schoon is om een gordijn het gezicht op de slaappleats te doen benemen, dit 99 maal van de 100 keer geschiedt. Ventilatie heeft dan ook maar matig plaats, vooral wanneer de slaapnis diep achter in het vertrek is uitgebouwd.

Niet altoos kan men aan het maken van slaapnissen ontkomen, vooral bij kleine woningen waarin men toch drie gescheiden slaappleatsen wil maken; fig. 1 geeft hiervan een voorbeeld. De rechtsche woning

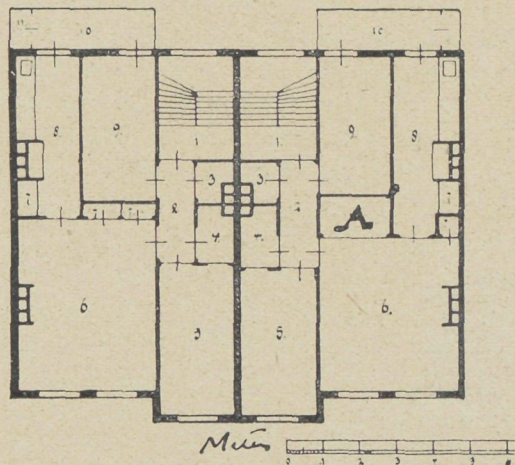

Fig. 1.

biedt dank zij de slaapnis drie gescheiden slaappleatsen aan, iets wat de linksche woning niet kan aanbieden. Maar tevens doet de rechtsche woning duidelijk zien dat een goede ventilatie, een krachtige doorspuiing onmogelijk is.

Mag dus bij het verbouwen van het alcoof-type moeilijk aan het slaapnissen maken te ontkomen zijn wegens de diepte van het perceel; bij nieuwbouw worde toch deze oplossing zoo min mogelijk toegepast.

In deze opvatting sta ik niet alleen, ik ben in goed gezelschap. De Woningcommissie van New-Castle heeft mede een felle haat tegen de niet doorspuibare slaapnis.

De gemeente New-Castle wenschte in de buurt van Walker Road van gemeentewege kleine woningen te bouwen. De gemeente-architect ontwierp woningen zooals fig. 2 aangeeft. Deze woningen bestaan uit één

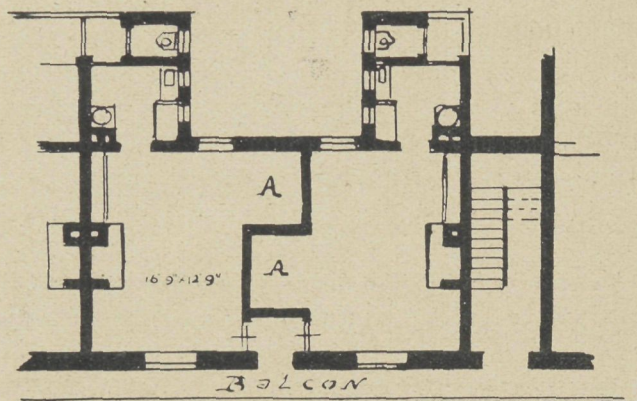

Fig. 2.

vertrek, dat aan twee zijden een ramen heeft, een speelhok en een privaat. De huisjes bestaan uit een beneden- en een bovenverdieping. De woningen der bovenverdiepingen zijn toegankelijk van af een gemeenschappelijk balcon. Het ontwerp bevatte slaapnissen aangegeven door A. De Woningcommissie, die een stem in het kapittel had, wenschte de uitvoering dezer woningen niet, tenzij de slaapnissen vervielen. Fig. 3

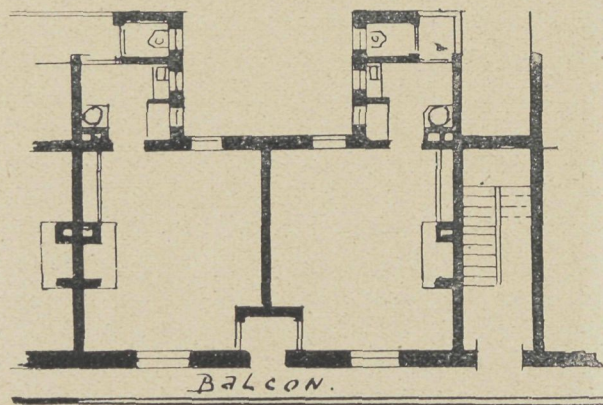
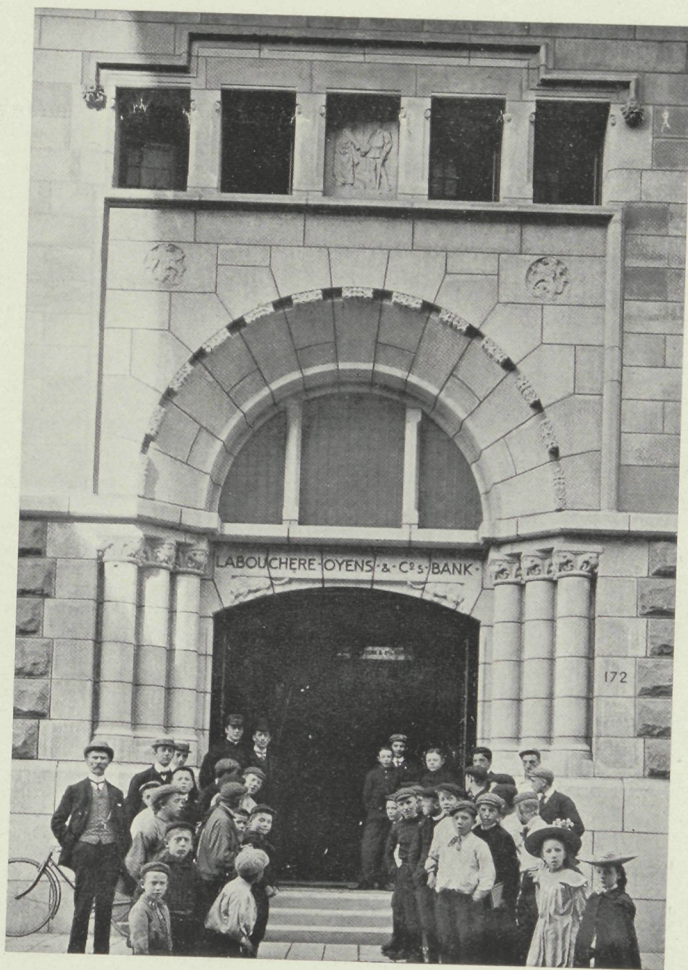

Fig. 3.

geeft de gevraagde wijziging. De Raad van New-Castle was het met deze wijziging eens en de woningen zijn dan ook volgens fig. 3 gebouwd.

De huur bedraagt 2 sh. 3 d. of f 1.35 per week. Bij een bezoek der woningen stonden in sommige het ledikant voor het raam aan de voorzijde en in andere voor het raam aan de achterzijde. Zoo'n bed in de

AMSTERDAM. LABOUCHÈRE, OYENS & CO.'S BANK
GEVEL AAN HET SINGEL EN HOOFDINGANG IN
DE SPUISTRAAT. F. W. M. POGGENBEEK. ARCH.
BIJVOEGSEL VAN „DE BOUWW.” 1909. NR. 40

of
ge
af
tr
ge
de
on
ee
be
wa
M
zij
gel
afg
tin
wo
De
P
uit
de
wer
dit
volg
zijd
zou
de
A
rar
com
bebe
kom
et
afde
insti
inge
eene
van
man
haale
de b
com
archi
Maar
Wij
Muse
ontw

woonkamer is zeer zeker niet smakelijk, maar het bereiken van zonlicht op de legerstede was verzekerd.

Bij nieuwe plannen heeft de stads-architect rekening gehouden met de wenschen der Woningcommissie, maar zijne denkbeelden omtrent het afscheiden van

de slaappleats, al is het door een gordijn, niet los gelaten.

Fig. 4. geeft de plattegrond van de nieuwste gemeentelijke eenkamer-woningen in New-Castle. Het ledekant staat nu in een nis, welke echter voorzien is van een raam, terwijl door het hangen van een gordijn het gezicht op de slaappleats is weggenomen. De huur dezer woningen is f 1.65 per week. Over den aard van de door New-Castle gebouwde woningen zou wel iets te zeggen zijn, maar dat zal hier niet geschieden. De gewoonten in Engeland zijn zoo geheel verschillend als bij ons. Een ander klimaat doet zich ook gelden. Evenmin zal hier in beschouwing getreden worden over de financiële en andere resultaten van het werk in de laatste vijf jaar te New-Castle verricht. 't Was hier slechts te doen, om eens te waarschuwen tegen het maken van slaapnissen en eens te doen zien dat men toch ook in een land waar het woningvraagstuk meer bekeken is dan ergens anders geen groote sympathie betuigt aan deze verkapte alcoven.

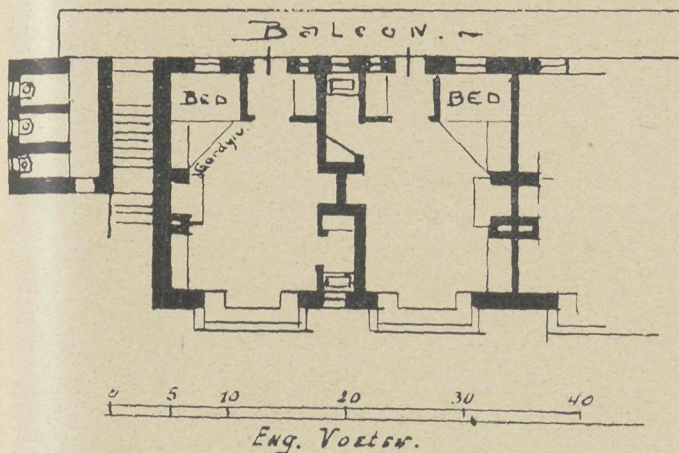

Fig. 4.

KEPLER.

GEMENGDE BERICHTEN

De Amsterdamsche Beurs. Onlangs kwamen officiële en officieuze berichten omtrent veranderingen in het nieuwe Beursgebouw. Het officiële bestaat in eene crediet-aanvraag tot afwerking, meubilering en stoffeering van de zaal en de vertrekken der Kamer van Koophandel. Verder wordt voorgesteld eene verbetering in de ventilatie en verwarming van de Effectenbeurs. Hiervoor is door P. W. het plan opgemaakt om boven de sociëteitslokalen van de Ver. v. d. Effectenhandel eene verdieping te bouwen en daarin, met behoud van de bestaande inrichtingen, eene nieuwe luchtaanvoer- en verwarmingsinrichting te maken. Hierdoor zullen ongeveer 50.000 M³ lucht per uur door een 15-tal openingen in den oostelijken zijwand van het Beurslokaal ingevoerd en ongeveer 80.000 M³ gebruikte lucht door een 11-tal roosteropening in den vloer afgezogen kunnen worden, waardoor met de bestaande inrichtingen samen het evenwicht tusschen aan- en afvoer hersteld wordt en de luchtsnelheden geringer kunnen zijn dan thans. De kosten zijn resp. f 25.100 en f 21.900.

Het officieuze bericht in de „N. R. C.” betreft eene noodzakelijke uitbreiding van de Effectenbeurs welke ruimte tot 1913 van de gemeente gehuurd is door de Ver. v. d. Effectenhandel. Deze wenschte nu bijtrekking van de Graanbeurs. Aangezien tegen dit plan overwegende bezwaren bij B. en W. bestonden, wordt volgens de „N. R. C.” overwogen om de Effectenbeurs aan de zijde van de Beursstraat uit te breiden. Voor deze verbouwing zou noodig zijn onteigening van een aantal perceelen, terwijl de kosten tot een miljoen zouden stijgen.

Architekt en eigenbouwer. Eene aanvulling der honorarium-tabel. Op initiatief der Amsterdamsche „Schoonheidscommissie” (officiële geheeten de commissie van advies bij de bebouwing van gemeenteterreinen) is gehouden eene bijeenkomst van gedelegeerden der drie vereenigingen (Architectura et Amicitia, Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst en afdeling Amsterdam van genoemde Maatschappij) op wier instigatie elf jaar geleden de commissie door B. en W. werd ingesteld. Doel der bijeenkomst was overleg uit te lokken over eene aanvulling der honorarium-tabel voor een bijzonder soort van gevallen. Der commissie was bij de uitoefening van haar mandaat gebleken dat eene leemte in de tabel bestond. Herhaaldelijk komt het voor dat bij den eigenbouw, die in Amsterdam de bedrijvigheid in het bouwvak beheerscht en waarmede de commissie in aanraking komt, de hulp van — veelal beginnende — architecten wordt ingeroepen voor het ontwerpen van gevels. Maar ook bekende bouwmeesters zijn in die richting werkzaam. Wij noemen o. a. FÖRKE KULPERS, naar wiens ontwerpen op de Museum-terreinen tal van villa's en gevels verzeen. H. P. BERLAGE ontwierp de gevels van het groote huizenblok op de nieuw

uitgegeven terreinen achter aan de Sarphatistraat tegenover het Militaire Hospitaal, terwijl A. W. WEISSMAN gelijke arbeid voor de Vereeniging tot verkrijging van eigen Woningen verrichtte. De arbeid van den architect bepaald zich in zulke gevallen allen tot het teekenen van den gevel, eventueel nog tot het detailleren. Uitvoering, konstruktie, afrekening blijven zaak van den bouwer.

In zulke opdrachten nu wordt door de honorarium-tabel niet voorzien. Nu de wenschelijkheid eener regeling gebleken is, mag het zeker nuttig geacht worden indien de plaatselijke architectenvereenigingen (het betreft hier immers eene questie van lokale beteekenis) zich voor het zoeken van een oplossing vereenigen.

Een vaste regeling zou bovendien een einde maken aan „loven en bieden” dat nu wel voorkomt en aldus het prestige van den architectenstand helpen bevorderen. Op het aesthetische karakter der nieuwe wijken kan het tot stand komen eener zoodanige regeling waarschijnlijk niet zonder invloed blijven. Immers bestaat dan de mogelijkheid dat de eigenbouwers zich om advies zullen wenden ook tot betere architecten, indien zij daar voor eenzelfde „tariefprijs” kunnen worden geholpen.

Een en ander wettigt dan ook dat men een regeling als bedoeld, die met het oog op de eigenaardige taak echter niet gemakkelijk zal zijn te formuleeren, met belangstelling te gemoet ziet.

Nellicht zal het Amsterdamsche voorbeeld dan navolging vinden in andere groote steden als Den Haag of Rotterdam, waar zich overeenkomstige verschijnselen voordoen.

De staatsbegroting 1910. Aan het overzicht dat de „N. R. C.” gaf van de staatsbegroting 1910 ontleenen wij eenige posten die betrekking hebben op voorgenomen uitgaven die, 't zij middellijk, 't zij onmiddellijk, van bouwkundigen aard zijn.

Op de begroting van Buitenlandsche Zaken wordt f 4000 aangevraagd ten einde de laatste hand te kunnen leggen aan de afwerking van het gezantschapsgebouw te Peking. Voor de meubilering ervan is f 15.000 benodigd, te vinden uit de door China te betalen indemniteit.

De minister van Justitie beoogt een reorganisatie van het bouwkundig personeel voor de justitiegebouwen. Hij stelt zich voor, dat onder den hoofdinspecteur voor de gevangenen en rechtgebouwen zullen worden werkzaam gesteld: 2 adjunct-rijksbouwmeesters, op jaarw. van f 2400—f 3200, 5 hoofd-opzichters, op jaarw. van f 1900—f 2400, 15 opzichters (in 3 klassen), op jaarw. van f 850—f 1800, en 1 klerk, op jaarw. van f 400—f 900.

De begroting van het departement van Binnenlandsche Zaken levert meer stof. Allereerst zij opgemerkt dat de verschotten ingevolge de Woningwet, d.w.z. bijdragen en subsidies voor den bouw van woningen, voor het volgend jaar geraamd zijn op een bedrag van f 2.000.000, d.i. f 500.000 meer dan in het voorafgaand jaar. Zoo ooit verhooging van uitgaven wenschelijk kan zijn, dan wel deze.

Voor het vakonderwijs wordt f 200.000 meer uitgetrokken dan in 1909. (Op de begroting van justitie is f 8075 uitgetrokken voor meerder personeel voor vakonderwijs aan gevangenen en

verpleegden.) Voorts zien wij als uitvloeisel van vroegere beslissingen deze posten: f60.000 voor den bouw van het herbarium te Leiden, f230.000 voor het gebouw voor de mijnbouwkunde en zijne inrichting te Delft, f225.000 voor bouw, inrichting en hulpmiddelen van het gebouw van werktuigkunde, scheepsbouwkunde en mechanische technologie te Delft, f55.000 voor dat voor de psychiatrie te Utrecht, f75.000 is op de begroting gebracht voor vernieuwing van de bibliotheek der T. H. S., als te termijn van een totale raming van f398.000. Aan dezelfde T. H. S. wordt geraamd voor uitbreiding van het bacteriologisch laboratorium f47.000, waarvan nu uitgetrokken is f20.000.

Eerste termijnen zijn uitgetrokken voor: nieuw gebouw voor de kweekschool voor vroedvrouwen te Rotterdam, met kraam-inrichting f10.000 (van de totale kosten, op f300.000 geraamd); psychiatrische kliniek aan de universiteit te Groningen f25.000 (totaal f450.000); rijksrietvlechtschool te Noordwolde f12.500 (totaal f78.000).

De navolgende restauraties komen voor het eerst voor: kerk Marienburg te Nijmegen f3750 (totaal f7500, d.i. de helft der raming); O. L. kerk te Amersfoort f4000 (totaal f25.000 d.w.z. de helft der totale kosten); gewelfschilderingen in de Zuiderkerk te Enkhuizen f600 ('s Rijks aandeel is f6000 op een totaal van f10.000). Deze drie laatste werken te verdeelen resp. over 2, 6 en 10 jaren. Eindelijk zal het Rijk in de restauratie der kerk te Vollenhove de helft der kosten (f8000) bijdragen. Voor aankoop ten behoeve van 't Van Meerten-Museum te Delft is wederom f2000 geraamd.

Een subsidie van f60.000 (over drie jaarlijksche termijnen te verdeelen), wordt aangevraagd in de kosten van oprichting van een kweekschool voor vroedvrouwen te Maastricht; f100.000 voor den eventueelen aankoop van een terrein voor een nieuw rijkskrankzinnigengesticht.

Bij het onderwijs treffen ons de aanvragen voor twee lectoren in de aegyptologie en de prae-historische en romeinsche archaeologie, benevens voor uitbreiding van het personeel aan het museum van oudheden te Leiden. Voor Utrecht wordt voorgesteld een lectoraat in de archaeologie. Uitgelokt wordt voorts een principiële beslissing omtrent uitbreiding van de gebouwen der medische faculteit te Leiden op den grondslag van een rapport der heeren J. L. CLUYSENSAAR en Prof. C. H. H. SPRONCK.

Aan de T. H. S. wordt gerekend op de aanstelling met 1 Juli 1910 van een hoogleeraar in de tech. hygiëne, benevens op den bouw van een laboratorium ten zijne behoeve.

Tengevolge van de reorganisatie der machinistenscholen te Amsterdam wordt een kapitaal-uitgave van f40.000 gevraagd, benevens verhooging van het subsidie tot f35.000.

Van de reeds door het Rijk gesubsidieerde ambachtsscholen worden 14 voor verhooging van het subsidie in aanmerking gebracht (Apeldoorn, Appingedam, Bergen op Zoom, Doesburg, Dordrecht, Groningen, Nijmegen, Schiedam, Tiel, Tilburg (ambachts- en nijverheidsschool), Utrecht, Venlo, Zierikzee, Zwolle). Voor 6 nieuwe ambachtsscholen worden voorts subsidiën voorgesteld n.l. voor scholen te Dokkum, Gouda, Helmond, Hilversum, Hoorn en Zaandam. Bovendien wordt voorgesteld ter tegemoetkoming in de kosten van eerste inrichting aan de besturen van elk der scholen te Dokkum, Gouda, Hilversum, Hoorn en Zaandam een bijdrage voor eens van f2000 toe te kennen.

Ook voor een aantal teekenscholen wordt verhooging van subsidie uitgetrokken en voorts eenige bijdragen voor eens. f5000 wordt uitgetrokken ten behoeve der diploma-examens van de Mij. tot Bev. der Bwk. Voorts lezen wij van subsidiën aan verenigingen ter bevordering van het leerlingenwezen, benevens nieuwe subsidiën aan de „Vereniging tot het doen van opgravingen in Nederland” en voor de curcussen van „Architectura et Amicitia.”

Het departement van Waterstaat trekt uit f55.000 voor verbouwing van het voormalig rijksarchiefgewouw aan het Plein, ten behoeve in het departement van Buitenlandsche Zaken.

1910 wordt aangevangen met de verbouwing van het haagsche post- en telegraafkantoor, waarvoor f100.000 als eerste termijn van f350.000 wordt aangevraagd. Te wachten is een wetsvoorstel tot stichting van een nieuw post- en telegraafkantoor te Rotterdam, waarvoor ruiling noodig is van het tegenwoordig Rijksgebouw tegen door onteigening te verkrijgen gemeenteterrein. Ook eene crediet-aanvraag voor verbouwing van het amsterdamsche post- en telegraafkantoor, aanbevolen door de in 1906 ingestelde commissie, zal binnenkort worden gedaan.

Een som van f15.000 is uitgetrokken voor den bouw van een paviljoen voor seismologische waarnemingen, terwijl gerekend is op een uitgaaf van f1800 voor het maken van een lift in den toren van het hoofdgebouw te De Bilt.

In overeenstemming met de meening van het college van curatoren wordt met den wederopbouw van het magnetisch paviljoen der Utrechtsche Universiteit gewacht tot de elektrische tram rijdt en het proefondervindelijk is gebleken, dat de waarnemingen inderdaad met de gewenschte nauwkeurigheid

kunnen geschieden. Mocht die verwachting worden verwezenlijkt, dan zullen de gelden een volgend jaar worden aangevraagd.

Met kans op verwezenlijking zijn plannen aanhangig voor den bouw van een nieuw veiligheidsmuseum te Amsterdam, waarvoor, als aan de gestelde voorwaarden zal zijn voldaan, een staatsbijdrage van f60.000 wordt vereischt.

De uitbreiding van Rome. De 4e aflevering van het Bulletin over oudheidkunde, te Rome verschijnende, bevat een verslag van de Commissie belast met de behandeling der uitbreidingsplannen te Rome. Het „Zentralblatt der Bauverwaltung” neemt daaruit het volgende over:

In de inleiding wordt er op gewezen dat een natuurlijke en noodwendig geworden vervolging der uitbreidingsplannen van 1870 urgent geworden is. In plaats van toen de eigenaardige vorm en ligging van het oude stadbeeld, de onvergelykelyke nalatenschap, van eeuwen, te ontzien door een aansluitende vergroting, volgens een bepaalde richting, die zich het best zou uitstrekken in zuid-oostelijke richting over den Esquilin in de Campagna, ontstonden de nieuwe aangelegde gedeelten om den ouden kern en deze werd het middenpunt van het verjongde leven.

De gevolgen zijn bekend.

De nieuwe aanleg, of liever het ontwerp daarvan, houdt meer in een ontzien van het oude overgeleverde, dan zijn voorganger, wat dankbaar erkend wordt. Bijzonder lofwaardig is de afzondering en het behoud van het overblijfsel van het grafmonument van Augustus, dat sedert korten tijd tot stedelijke muziekzaal is ingericht. Eveneens zijn behouden gebleven het Marcellustheater en de zuilenhal van Octavianus.

In de eerste plaats maakt de commissie het verwijt over de niets ontziende behandeling van de oude muurgordel gedurende de laatste tien jaren. Tot op heden zijn ongeveer 700 M. of wel het twintigste gedeelte, gesloopt, daaronder begrepen de geheele muur van de Porta del Popolo tot den Tiber en aan den anderen kant tot de Porta Angelica.

De aanleg van het nieuwe goederenstation aan de Via Collatina voor de poorten van San Lorenzo en Maggiore vereischt de slooping van 176 M. Daarvan behooren 67 M. voor de waterleiding Marcia Tepula Julia voor welke waterleiding bogen in dezen muur zijn dichtgemetseld en gedeelten van den Aureliaanschen muur bekleed zijn geworden.

Er wordt nu beproefd met grootere zorg de kunstwerken te ontzien, en er wordt voorgeslagen door gebruikmaking van bestaande straten, voor het nieuwe verkeer, de ontworpen doorbraak tot op de helft te beperken. Bij deze gelegenheid zou dan de toren bij de Via dei Volsci, waarbij de leiding van de Rivus Herculaneus vertakte, voor wetenschappelijke onderzoekingen bestemd kunnen worden.

Voor de Porta Maggiore als middenpunt van een plein, is voorgesteld doorbraak van verschillende bogen, ter verbinding van het bovengenoemde station, en wordt daarvoor 52 M. gesloopt. Daarbij dient men op te merken dat hier bouwwerken voorkomen uit de tijden van TRAJANUS tot THEODORIK.

Nieuwe verbindingen tusschen de oude stad en het ontworpen stadsdeel bij de Hoogeschoolen achter de Castro Pretorio zullen beter aangelegd worden, dan die indertijd bij de Porta Pia gemaakt werden, alwaar op vandaalsche wijze twee doorbraken van te zamen 120 M. zijn gemaakt. In alle gevallen zal de nu gesloten Porta Tiburtina van HONORIUS behouden blijven. De slooping van 30 M. van den Leonischen muur (de verbindingsgang tusschen Engelsburg en Vaticaan) kon ontgaan worden door boogvormige insnijdingen. Vermeden worden loodrechte, niet overdekte insnijdingen, zooals gemaakt zijn in het gedeelte tusschen de Porta Pinciana en Porta Salaria op wel vijf plaatsen en die het aanzicht hebben van naast elkander staande tooneelwanden.

Dat de herhaalde aanmaning om de oude muren slechts in gevallen van de dringendste noodzakelijkheid en dan op artistiek schoone wijze te doorbreken, niet onnoodig is, blijkt wel op de manier waarop de verbinding van het hoofdstation met dat van Trasterere geschied is, die buiten weten van het stadsbestuur en van de bouwkundige raadsleden geschiedde. Het gedeelte der vestingwerken bij de Tiber in de nabijheid der Monte Testaccio bij het slachthuis werd afgebroken en het puin stuk geslagen, zoodat der Commissie voor de Monumenten, de bezichtiging van het daarbij gevondene, in het bijzonder de stempels der baksteen, ontgaan is.

Voor het binnenste stadgedeelte wordt beproefd om nog te behouden het overblijfsel van het kwartier der voormalige Toskaansche handelsheeren met de binnenpleinen der Chigi, in de nabijheid der Engelsbrug, verder van den tuin-aanleg van het vroeger paleis van kardinaal Cesis, gelegen bij de zuidelijke zijlengang van het St. Pieterplein.

Verder tracht men te voorkomen de doorbraak van den Pincio bij het Spaansche plein tot de Porta Pinciana, omdat men hier de schilderachtigen werking van den hier samenkomenden aanleg der Trinita dei Monti, Medici en Malta ver-

woesten zou, te meer daar de tegenwoordige verbinding tusschen den Pincio en de villa Umberto I voldoende is. Verder te behouden den vorm van het plein voor de fontein Trevialmede de aangrenzende kerk S. Maria in Xenodochio, de eigenaardige bouwwijze der gebouwen om de poort Margana aan den voet van het kapitoel, de kerk S. Pudenziana met de bedehuizen en de overblijfselen van het paleis der patriciërs in den kloostertuin.

Bij de verbreeding der Via dei Macelli moet de langzijde der Propaganda Fide, een bouwwerk van BORROMINI, gespaard worden. Wat de Via dei Coronari aangaat, het middelpunt van het laatste, nog behouden gebleven kwartier, uit den goeden tijd, daarover wordt de wensch uitgesproken de ge-projecteerde verbreeding niet te doen geschieden, doch integendeel door doelmatige verbeteringen een beeld van den vroegeren tijd, weder te herstellen.

GUIDO BACELLI als voorzitter van het bestuur voor den verkeersweg tusschen deromeinsche oudheden, stelt pogingen in het werk om een betere aansluiting te verkrijgen van de verlenging van de Via dei Serpenti naar het Colosseum, welks onderste gedeelte door de helling van den heuvel verborgen is. Verder om de wederoprichting der granietzuilen van de tempels van Roma en van Venus en tot restauratie der Meta Sudans als fontein ter versiering der omgeving.

In den vorigen jaargang der „Bouw.“ blz. 119, komt mede een bericht over de oude muren van Rome voor.

De fundeering der wolkenkrabbers. Bij deze soort van fundeeringen doet zich de moeilijkheid voor dat het niet alleen noodig is om voor zulk een gebouw een genoegzaam sterk draagvermogen van den grond te vinden, doch ook om van den bouwgrond nog het meest mogelijk nut te trekken. Daartoe bouwt men in dien grond nog 3 à 4 diep kelders.

Om nu deze diepe fundeeringen te kunnen uitvoeren, wordt door de Amerikanen ijzerbeton gebruikt, wanneer n.l. die fundeeringen gemaakt moeten worden in bebouwde gedeelten. Men graaft nu het bouwterrein zoo ruim mogelijk uit als de naburige huizen toelaten en heit zoo noodig damwanden. Op den bodem wordt nu een krachtige betonplaat aangebracht in welke 2 lagen dicht naast elkaar geplaatste I-liggers, welke elkander rechthoekig kruisen voorkomen. Zij liggen natuurlijk geheel in de beton ingesloten.

Al naar de draagkracht van den bouwgrond worden de afmetingen der liggers bepaald. Op deze grondplaat komen de hoofdstijlen in ijzerbeton, die op de gewenschte diepte met machtige consolen tot aan de grenzen van het gebouw reiken. Op deze krachtige draagpijlers worden dan de buitenmuren gesteld.

De grondbelasting mag in New York op drijfzand 0.9 KG. en op vast zand 3.9 KG. per cM². bedragen. In Chicago is voor vast zand 1.9 KG. en voor grintbodem 2.9 KG. per cM². bepaald. Bij de zeer moeilijke fundeering van de staatsbank te New-York werden rijen zinkkasten aangebracht. In de holle ruimte waren de zuigbuizen voor de waterleiding aangebracht. Deze enkele caissons lieten zich gemakkelijker zinken en hechten zich beter aan den bodem, waren ook gemakkelijker uit te pompen en maakten een vlugge vulling met beton mogelijk. Op deze pijler-caissons werden dan de hoofdpijlers gemonteerd, die op uitgekraagde consoles de buitenmuren droegen.

Is echter de goede belastbare grondlaag op zulk een groote diepte gelegen, dat deze wijze van fundeering niet aan te wenden is, dan gaat men over tot het heien van gewone betonpalen. Deze hebben boven houten palen dat voor, dat men niet afhankelijk is van den grondwaterstand; bovendien hebben de eerste een zeer groote vastheid. Daar het heien in bebouwde stadsdeelen en bij zulke diepe uitgravingen (als er meerdere kelders boven elkander verlangd worden) van zelf verboden is, worden de palen voorgespoeld. Midden door de paal gaat een ijzeren buis, die of aan de punt of in meerdere stralen bij de schoen der paal uitmondt. Daarbij dient men een waterdruk te hebben van ongeveer 10 atmosfeer bij 400 liter waterverbruik per minuut. Al naar den aard van den grond wordt de paal langzaam heen en weer gedraaid, of er wordt een last, overeenkomstig met die van het gebouw, aangehangen. Het herhaalde aanhangen van dezen last aan den een of den anderen paal, na eenige dagen, zonder gebruikmaking van de waterstraal, toont dan aan of de palen het gevorderde draagvermogen bezitten.

In zachte kleigronden, fijn drijfzand en waterhoudende gronden is de rustende belasting bij het inzinken der palen de beste werkwijze, daar deze grondsoorten aan elke plotselinge stoot of slag ontelbare weerstanden of stuiten bieden, terwijl alleen de in rust zijnde belasting van den paal een langzaam indringen mogelijk maakt. („Der Betonbau“.)

Brandvrije rieten daken. Als een vervolg van 't bericht op blz. 87 vermelden wij nog wat wij in het „Zentralblatt der Bauverwaltung“ over dit onderwerp vinden.

Een brandproef genomen met een Gernentz dak (aldus genaamd naar den uitvinder) in Mecklenburg, is gunstig uit-

gevallen en verschillende assurantie-maatschappijen hebben zich nu bereid verklaard om daken welke met dit soort stroo gedekt zijn, als brandvrije daken te beschouwen. Zulk eene dakbedekking bestaat dan uit stroo- of rietplaten, welke met galwater, met leem en gips gedrenkt zijn.

Ook hebben vele besturen der bouwpolitie zulke daken toegelaten, waar de gewone rieten daken verboden zijn geworden. De afstand van zulke gebouwen tot de aangrenzende erven mag geringer zijn en in het assurantie-tarief worden Gernentz-daken voorloepig — althans zoolang de vuurvastheid bewaard blijft — gelijk gesteld met leien-, pannen- en houtcementdaken.

De juiste bewerking dezer rietplaten is als volgt:

In een vierhoekig houten raam worden strooplatten vervaardigd van ongeveer 70 tot 75 cM. grootte. De stroohalmen worden dichtgeperst in het raam gepakt en de zoo vervaardigde plaat wordt met ijzerdraad doorgenaaid. Dan wordt een dunvloeiende lijmachtige brij gemaakt van leem met water, gips en galwater. In die brij worden de platen zoo lang gelegd, tot zij goed doortrokken zijn met dit mengsel. Zij worden dan, nadat zij uitgedropen zijn, nat op het dak gebracht, bij hooge daken worden zij op planken, ladders of sleden opgesleept en op de latten gespijkerd. Er is dan overal een dubbele dikte stroo- of rietplaten voorhanden, die 30 cM. ongeveer bedraagt.

Een juiste beschrijving met afbeeldingen geeft HANS AM ENDE in zijn geschrift „Het vuurvaste strooien dak“ (1 Mark), uitgegeven door de verfraaiingsvereniging te Worpswede.

Volgens de opgaaf kost in Duitschland zulk een dak per M². 1.50 à 3.50 Mark al naar de strooprijzen en de meerdere of mindere arbeidsloonen.

De ervaring zal echter nog moeten leeren of de werking van het mengsel, waarin de platen gedrenkt worden, op den duur blijvend zal zijn. Door dit mengsel blijven de platen toch genoegzaam lucht doorlaten.

De schrijver van het artikel in bovengenoemd blad zou wenschen, dat op passende plaatsen vanwege verschillende bestuurslichamen of van de domeinen proeven met deze daken genomen werden om ze verder te verbreiden, want het is bekend dat al zulke nieuwe materialen bij de landbevolking slechts langzame toepassing vinden.

Ook zou het doelmatig zijn druk op assurantie-maatschappijen uit te oefenen en door tentoonstellingen op het land deze daken meer en meer bekend te maken.

Nu is het echter de vraag hoe lang de stof, waarmee het stroo gedrenkt is, zich zal houden en hiervan heeft men nog geen ervaring. Het is wel zeker dat in de nabijheid der zee zulk eene bedekking door wind en regen in een tijdsbestek van 5 tot 10 jaar wel „uitgeloogd“ zal zijn, zoodat zulk een dak dan niet meer weerstand zal bieden aan vuur dan een ongeprepareerd rieten dak. Daar de massa nat op het dak aangebracht wordt, zal het vocht naar beneden trekken en daar misschien een korst vormen, ofschoon dit voor de lucht-doorlating niet goed zou zijn. Men zou dus verplicht zijn de daken na zekeren tijd opnieuw met de specie te drenken. De moeilijkheden hieraan verbonden zijn echter groot, zoo niet ondenkbaar. Op die manier zou zulk een dak toch al zoo duur komen als een gewoon pannendak.

De schrijver van dit artikel in het „Z. d. B.“ is pessimistisch gezind tegen het nieuwe procédé en beweert dat als het rieten dak bewezen heeft niet in onzen tijd bestaanbaar te zijn, het dan moet verdwijnen. Het spreekt van zelf dat die rieten daken dan van zelf hoe langer hoe zeldzamer zullen worden en het is geen zaak hen dan langer in het leven te laten. Vooral in aaneengesloten gemeenten moet het rieten dak voor nieuwe woningen niet meer toegepast worden. Afgelegen boerenplaatsen kunnen rieten daken aanbrenge, wanneer de bouwheeren aan de oude vaderlijke bouwwijze willen vasthouden. In dat geval zegt de schrijver zou er dan reden voor zijn de oude gewone rietbedekking toe te passen met hare alom bekende voordeelen, in plaats van het zoogenaamde brandvrije rieten dak.

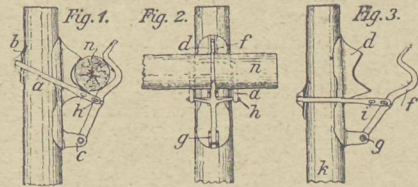
Wij vermelden volledigheidshalve deze zienswijze waartegen in een volgend nummer trouwens wordt opgekomen. Wanneer het rieten dak verdwijnt, dan komt dit niet doordien de boeren het minder geschikt oordeelen, maar alleen omdat een onrechtvaardige strijd tegen het rieten dak is begonnen.

Steigerklauwen. Nieuw in den handel gebracht door den heer WILHELM SCHNELL te Baden, geven de onderstaande figuren een denkbeeld van de inrichting van deze steigerklauwen, die zonder touwen of kettingen aangebracht worden.

De figuren 1 en 2 geven den steigerklauw te zien ter zijde en van voren met de vastgemaakte strekhouten of schakels van den steiger, terwijl fig. 3 de klemhaak in geopenden stand voorstelt.

Zooals men daaruit ziet, verbindt een beugel a de schakel n aan de aan de binnenzijde met doornen voorziene schoen b en de buitensteklemstang f. De klemstang f is aan het einde c aan het onderste einde van de klemstang d met draai-beweging verbonden. De klemstang d ligt tegen den steigerpaal

k aan en is hierdoor op het aanliggingsvlak hol gevormd, welke holte overeenkomt met de kleinste middellijn van een steigerpaal. Om de klauw los te kunnen maken van de verbinding

van de schoen b met de stang, is de klemstang f van haakvormige klauwen k voorzien. Deze komen overeen met de gaten i in den beugel a, die tevens een verstellen der spanwijdte, al naar de dikte der steigerpalen k en n, toelaten.

Bij het gebruik van dezen steigerklauw wordt hij op den steigerpaal k aangebracht, door de doornen van de schoen b in het hout te drukken of in te drijven; daarna wordt de stang d, f door middel van de haak h aan den beweegbaren beugel bevestigd. Bij het aanbrengen van de schakel n wordt de stang opgelicht, zoodat hij in den stand voorgesteld in fig. 3, komt. Het hout n klemt dan eenvoudig door zijn eigen gewicht in de stang vast.

De steigerklauw wordt in twee grootten vervaardigd, namelijk voor steigers van schilders en stukadoors en voor zware bouwsteigers.

De aanpassing van dezen klauw aan de verschillende dikten van steigerhouten geschiedt door het vertellen der greep h en bovendien door de werking van de eigen zwaarte van de stangen en de dwarshouten of schakels. „Deut. Bauz.”

BOEK EN TIJDSCHRIFT

W. J. Heydeman, **Leeraar aan de T. S. te Amsterdam**
 „ **Wiskundige Hoofdstukken** (f2.25);
 „ **Differentiaal rekening** (f1.80);
 „ **Integraalrekening** (f1.60);
 „ **Vlakke Driehoeksmeting** (f1.60);
 Uitgave, Wed. J. AHREND, Amsterdam.

Het viertal werken maakt bij kennisname den indruk kort maar duidelijk den lezer — waarbij in den titel uitdrukkelijk technici zijn bedoeld — met de hoofdzaken der behandelde onderwerpen vertrouwd te maken. Wij meenen dat zij de aandacht verdienen van hen die zich op de studie der wiskunde, voor zoover die den technicus van dienst kan zijn, toeleggen.

Modern Homes. Selected examples of dwelling houses described and illustrated by **T. Raffles Davison** Hon. A. R. I. B. A. with a foreword by Sir **ASTON WEBB**, R. A. — London. GEORGE BELL and SONS. 1909.

Een boekwerk, uitermate belangrijk voor de kennis van den huidige engelschen woningbouw, gedemonstreerd aan werken van bekende bouwmeesters. De 300 afbeeldingen van gevels, interieurs, meubilair, de meeste naar de karakteristieke pen-teekeningen en schetsen van den samensteller, vormen den hoofd-inhoud van den bundel die met 15 shilling niet te duur betaald is.

Architectura Nr. 40. Mededeelingen betreffende het Genootschap. Deze mededeelingen vermelden „de algemeene regelen voor nationale bouwkundige prijsvragen”. (Zie blz. 313.)

Verslag der 1263e gewone genootschapsvergadering op 29 Sept. In deze vergadering hield de heer BERLAGE een voordracht met lichtbeelden over „Stedenbouw en het Haagsche uitbreidingsplan”.

Marie tte. Vervolg der onderzoekingen van dezen franschen ontdekkingsreiziger in Egypte.

Vakbelangen van den architect. Vragen bij de enquête voor opzichters en teekenaars. (Zie blz. 315.)

TECHNISCH GEDEELTE. Afdekkingen van holle steen. Moderne houten dakconstructies met groote spanwijdten. Naar het duitsch van ing. E. KOLB. (Vervolg.)

Bouwkundig Weekblad Nr. 40. Programma van eischen voor het examen tot het verkrijgen van het diploma voor uitvoerder van bouwwerken (onderbaas) in te stellen door de Mij. t. B. d. Bwk.

Verslag van de Algemeene Sept-vergadering, met excursies naar Hoorn en Enkhuizen, op 23 Sept.

Examen bouwkundig opzichter 1909. Vermelding der vragen van dit examen gehouden in Maart 1909. (Vervolg.)

Een actueel onderwerp, door A. R. FREEM. Naar aanleiding van het instorten van een in aanbouw zijnd perceel te Breda, gebouwd door een jeugdig architect, bejammert de schrijver het dat het dikwijls de jonge architecten aan de noodige praktische kennis en ervaring ontbreekt, gelijk hier nu weer bewezen is. De praktijk, de praktische loopjes leert men niet uit boeken, doch bij de uitvoering der bouwwerken.

Bouw N.-Z. Kapel te Amsterdam, architect C. B. POSTHUMUS MELIJES. Plattegrond, gevels en doorsnede van dit gebouw.

De Opmerker Nr. 40. Automobiëlgarages. Vermelding der eischen waaraan zulk een garage moet voldoen, met plattegronden van doelmatige inrichtingen, (naar het boekje „Automobilgaragen” door OTTO RAMBUSCHECK, Berlin 1909).

Uit de Staatsbegroting 1910. (Zie blz. 321)

Uit de mededeelingen van den Bond van Ned. Architecten. Jaarverslag over 1908.

PRIJSVRAGEN, EXAMENS EN TENTOONSTELLINGEN

Examens T. H. S.

Geslaagd voor het prop. examen bouwkundig-ingenieur de heeren L. M. VAN DEN BERG, J. P. FOKKER, H. D. E. G. ZOETELIEF NORMAN en mej. M. J. A. HEMMES.

Tentoonstelling van deutsche architectuur te 's Gravenhage.

De Haagsche Kunstkring organiseert, volgens dagbladbericht, een tentoonstelling van werken van hedendaagsche Duitsche architecten. Van inzenders worden genoemd: MARTIN DÜLFER; MAX LÄUGER, HERMANN BILLING, BRUNO SCHMITZ, PETER BEHRENS, SCHILLING & GRÄBNER, GEWIN, BIRKENHOLZ, MORITZ, GESSNER, VELL, ZIPPELIUS, PFEIFFER & GROSSMANN, SCHUHMACHER e. a.

De tentoonstelling zal worden gehouden van 7 October tot 1 November a.s. in het gebouw der vereeniging Heerengracht 13, 's Gravenhage.

VERSLAGEN VAN VERGADERINGEN

Bond van Nederlandsche Architecten.

De Bond van Ned. Architecten hield Zaterdag 11. een algemeene vergadering te Haarlem. De voorzitter, bracht een woord van dank aan den heer WEISSMAN, die de zaal met teekeningen en platen van zijne werken had versierd.

De secretaris las een schrijven voor van den Nederlandschen Bond voor Technici, waarin deze voorstelt met den Bond van Nederlandsche Architecten een kollektief arbeidscontract te ontwerpen.

De voorzitter zegt dat na genomen informatie gebleken is dat in den Bond van Technici ± de helft der 750 leden bouwkundigen zijn, zoodat dit element er voldoende in vertegenwoordigd is.

Een voorstel van den heer VAN NIEUKERKEN, om zich geheel van samenwerking te onthouden, wordt niet voldoende gesteund, terwijl de vergadering een voorstel van den heer HOUTZAGERS, om wel in samenwerking te treden, verwierp.

Een voorstel van den voorzitter, om met de Maatschappij van Bouwkunst, die reeds een desbetreffend verzoek deed, in overleg te treden en een formule vast te stellen waarop onderhandelingen met den Bond van Technici kunnen worden gevoerd, alvorens tot een bepaald contract te komen, werd ten slotte aangenomen.

De voorstellen in zake de regelen voor het uitschrijven van nationale prijsvragen, werden verdaagd. Een concept zal aan de leden gezonden worden.

In zake de administratieve bepalingen afd. IV in den onlangs verschenen 2en drak der A. V. door den hoogleeraar J. A. VAN DER KLOES, zegt de voorzitter dat de heer VAN DER KLOES in overleg met den Aannemersbond deze administratieve bepalingen samengesteld heeft. Het bestuur heeft de zaak nog niet genoeg bestudeerd om reeds een praecadvies uit te brengen, maar beveelt den leden aan de zaak met de grootste omzichtigheid te beschouwen en er een studie van te maken, daar verscheidene principiele belangen geheel verwaterd zijn.

Des namiddags werd een bezoek gebracht aan het naar ontwerp van den heer VAN NIEUKERKEN gebouwde kasteel Duinen Kruidberg te Santpoort

PERSONALIA

De „Prix-de-Rome” voor Bouwkunst.

De gouden erepenning in de Prix-de-Rome voor Bouwkunst is door de Jury toegekend aan den heer D. F. SLOTHOUWER, Bouwkundig-ingenieur te 's Gravenhage.